E. DU PERRON
DE MAN VAN LEBAK

E. DU PERRON

HET LAND VAN HERKOMST

ROMAN

Ingenaaid . . f 3.75 — Gebonden. . f 4.90

Mijn groote bewondering voor dit werk vat ik misschien het best samen als ik zeg dat ik voor mijn gevoel niemand van de volwaardige schrijvers van mijn generatie te kort doe door *Het Land van Herkomst* te zien als de compleetste uiting van onze generatie. Om de intelligentie, den menschelijken rijkdom, den hartstocht en het schrijverschap ervan — om het streven naar de menschelijke waardigheid.

H. Marsman in de *Nieuwe Rotterd. Crt.*

E. DU PERRON

DE SMALLE MENS

Ingenaaid . . f 3.25 — Gebonden. . . f 3.90

De veelheid van onderwerpen in dezen bundel is verbluffend, en toch is de veelheid niet chaotisch, omdat de persoonlijke zuurdeesem alles doortrekt. Waarover hij ook spreekt. Du Perron beroept zich nooit op autoriteiten of specialisten; hij nadert tot den tooneelspeler, tot de poëzie, tot de filmquaestie, tot de erotiek en onze koloniale letterkunde met dezelfde ondogmatische onbevangenheid, die ook zijn positie ten opzichte van het individualisme kenmerkt. In alle cultuurphaenomenen zoekt hij achter de gebaren den mensch, die deze weidsche gebaren nodig heeft om zich van anderen te onderscheiden.... Als ik van „De smalle mens" in één zin een karakteristiek zou moeten geven, dan zou ik dit zeggen: dit boek verdedigt met de grootst mogelijke luciditeit den mensch tegen den tooneelspeler, de „menschelijke waardigheid" tegen de menschelijke aanstellerij. *Menno ter Braak* in *Het Vaderland*

In de huidige broeikas-atmosfeer van het nationalisme is de verschijning van du Perron's „Smalle Mens" een verkwikking: eindelijk weer eens een cosmopolitische bries, een stormwind zelfs, door de bedomptheid van onze vaderlandsche literatuur. *Garmt Stuiveling* in *Tijd en Taak*

Alom in den Boekhandel verkrijgbaar

N.V. EM. QUERIDO'S UITGEVERS-MIJ.
AMSTERDAM

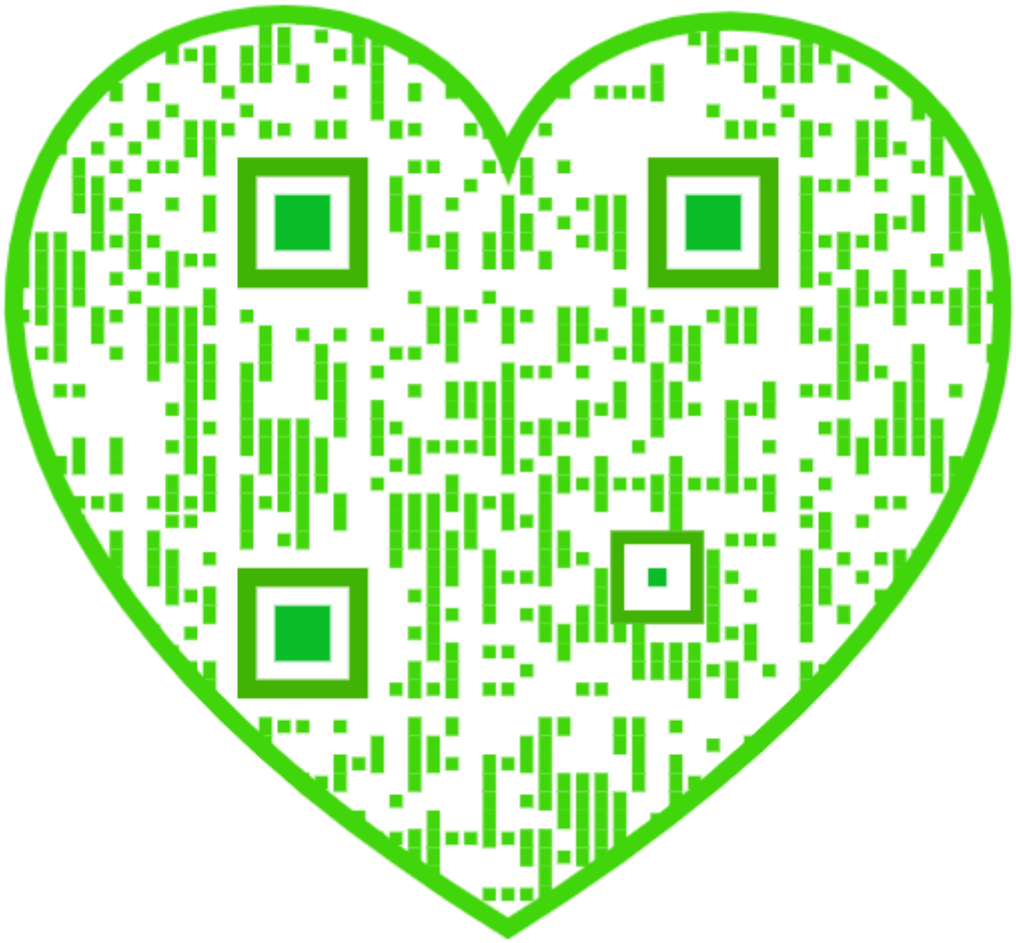

Rien n'est moins donné que le génie. Supposons la plus admirable cervelle; ce n'est rien encore. L'aventure du génie est sublime en elle-même, par la foi toute volontaire qu'elle suppose, par la force d'âme, enfin. ALAIN.

DE MAN VAN LEBAK

ANEKDOTEN EN DOKUMENTEN
BETREFFENDE MULTATULI

BIJEENGEBRACHT EN GEKOMMENTEERD

DOOR

E. DU PERRON

AMSTERDAM
EM. QUERIDO'S UITGEVERS-MIJ N.V.
MCMXXXVII

Aan Dr. E. F. E. Douwes Dekker

VOORWOORD.

IN Januari 1937, dus 81 jaar na de Lebak-zaak, begaf ik mij, met het oog op een herdenkingsartikel in *Het Vaderland,* naar Rangkasbetoeng, doodgewoon met een treintje, dat mij in 3 uur van Batavia daar bracht. Men is geneigd bij Lebak te denken aan het zogeheten plaatsje, dat allerminst aan de spoorweg ligt; maar de door Multatuli vereeuwigde naam is die van de bestuursafdeling, en op het eerste toneel van de eigenlike Havelaar-geschiedenis na, aan de grens van Pandeglang, speelt het hele drama zich af in de hoofdplaats Rangkasbetoeng, waar de regent en de assistent-resident 's avonds elkaars lampen konden zien branden over de aloen-aloen. Deze aloen-aloen is ruim en mooi, en naast de kaboepatèn is een brandnieuw gebouw opgetrokken waarop „regentschapsraad" staat; heel Rangkasbetoeng overigens is nu een lief, proper indies plaatsje, bestaande uit die aloen-aloen als pralend centrum, een kleine chinese winkelbuurt en twee lange straten, waarvan de ene zowaar naar Multatuli genoemd werd en de andere naar Insulinde — echter minder naar Multatuli's taalvondst dan naar het oliebedrijf van die naam.

Pastoor Jonckbloet, die 44 jaar geleden hier kwam, vertelt dat de assistent-residentswoning met bijbehorende gebouwen uit de tijd van Dekker toen reeds lang was afgebroken, zodat het verloren moeite leek de *Max Havelaar* ter plaatse op te slaan. Maar de foto uit het Multatuli-museum „dekt" wonderlik genoeg het huis dat er nu staat, met het enige verschil dat de voorgalerij wat gemoderniseerd werd. Een kroonpalm, nu door een parasitaire waringin omhelsd en half verstikt, en een pinangboom staan duidelik herkenbaar op dezelfde plaatsen ten opzichte van het huis. De waringin waarnaar Dekker gekeken *zou* kunnen hebben, als hij in zijn toespraak gezegd had: „Waarom vraagt de boom: waar is de man

dien hij als kind zag spelen aan zijn voet?" staat er ook nog en heeft evenveel bultige kronkels als een ficus elastica. Het erf (men vindt in de *Havelaar* een onverbeterlike uitweiding over dit woord) is nog altijd heel groot, en vertoont een fraai geschoren gazon, maar de bloemen, die Tine er zo liefhad, zijn weg.
Tenslotte ben ik er natuurlik het ravijn gaan zien; dat ontbrekende ravijn waardoor de hele *Havelaar* opeens zo verdacht werd. Het is amusant om nu nog in Indië oude lieden te ontmoeten, die zeggen: „Die Douwes Dekker heeft maar van allerlei geschreven; van een ravijn achter zijn huis en zo; en er is niks van waar!" alsof daarmee op slag het knevelen van alle inlandse hoofden door de archipel ongedaan was gemaakt. Pastoor Jonckbloet schrijft: „Wilt gij weten wat dit ravijn in werkelijkheid is? Een vijf à zes voet beneden het erf der Assistent-Residentswoning gelegene vlakte, zonder hobbeling of helling hoegenaamd zich uitstrekkend tot den oever der Tji Oedjoeng, beplant met pisang en andere bomen.... Zij moge in Multatuli's dagen een ruwer en ruiger aanzien hebben vertoond,... nooit of nimmer kan zij een spookachtig ravijn, eene sombere bergkloof zijn geweest." Mij werd meegedeeld dat deze vlakte de oude bedding van de Tji Oedjoeng was; hoe het zij, kortgeleden nog had er hoog wild gras gestaan, nu uitgeroeid en vervangen door een maïs-aanplant. Over het achtererf werd de plek bereikt, en de 5 à 6 voet diepte leken al dadelik niet te versmaden; als men zich opmaakt een vlakte te zien, werkt de aanblik meteen erg ravijnachtig. De afval en smerigheid, door Multatuli beschreven, schenen er nog net zo te liggen, aan de rand; verwaarloosde pisangbomen, met gerafeld en bruin neerhangende blaren, stonden schuin op de helling tussen het vuil; en tot een lage pagger afdalend, zag ik de vlakte van pastoor Jonckbloet of de opgedroogde bedding door de laatste regens zo overstroomd, dat het àl water was zover het

oog reikte. Als het dan niet precies een ravijn was, het leek een rivier, een verwilderd meer; er ontbrak alleen een drijvend lijk, om de „historikus" te verpletteren. Ik zei tot de assistent-residentsvrouw, die er in geen dagen gekomen was en vreemd keek bij al dat water: „U zult nog eens moeten getuigen dat het geen dichterlik kleursel is van *mij*, als ik opschrijf wat we hier nu zien." In ieder geval was het uitzicht somber genoeg, en de diepte meer dan toereikend om een dessa-vol inlandse klagers te verbergen. Het was dus een onverhoopte vondst, zelfs voor mij, in wiens verhouding tot Multatuli dit ravijn niets betekend zou hebben, gesteld dat het, als de holle weg van Ohain waarvan Hugo de slag van Waterloo afhankelik stelt, totaal met het gazon gelijk was gemaakt. (Men heeft niet gezegd, voor zover ik weet, dat de slag van Waterloo daarom niet was voorgevallen.)
Het erf van Havelaar verlatend kwam ik — het was nu volle maan — niet ver van diezelfde diepte, bij een gemetseld graf onder een afdakje, romanties eenzaam in het veld. Hier had het graf van Tine moeten zijn, dus ik ging bijna op de zerk liggen om bij het maanlicht het opschrift te ontcijferen; en het bleek te zijn van een juffrouw du Clou, gestorven in 1889, dus 2 jaar na Multatuli, echtgenote van een latere assistent-resident van Lebak, A. van der Ven. Deze assistent-resident, vertelt weer pastoor Jonckbloet, was niet iemand die met praatjes de boel schoonmaakte (hoe diep voelt men op wie dat slaat), neen, hij gaf de plaats effektief een beurt, en sindsdien is Rangkasbetoeng waarschijnlik zo'n zindelik dorpje.
Teruggekeerd verslond ik allerlei literatuur om mijn herdenkingsartikel te dokumenteren. Het viel mij daarbij op hoe weinig ik van Multatuli wist, ik die mij verbeeldde al heel wat van hem te weten. Ik verzond mijn artikel, maar de zaak hield mij vast, dwong mij — wat allerminst op mijn programma stond — tot verder werken. Zo is dit

boek ontstaan. Ik heb dit kompilatiewerk over de eerste helft van Multatuli's leven ondernomen uit een behoefte aan zekerheid voor mijzelf; daarna bedacht ik dat die zekerheid ook belang zou kunnen hebben voor anderen. Het was dus vooral mijn bedoeling niet om coûte que coûte een „eigen interpretatie" te leveren, zeer literair, zeer psychologies, hardnekkig binnen het kader gehouden dat het als iets heel nieuws zou kunnen doen uitkomen; veeleer heb ik gestreefd naar kompleetheid in een onderwerp dat mij altijd boeide. Ik hecht, als iedereen, grote waarde aan de officiële bescheiden en andere kontrolestukken betreffende Multatuli, door zoveel ijverige zoekers opgebracht; maar ik geloof ook aan het in Nederland verachte genre van de anekdote en dat deze soms de beste korrektie is voor de eenzijdigheid van de andere voorstelling. Met feiten alleen komt men er niet, ten opzichte van een persoonlikheid als die van Multatuli; met feiten, gezien en gesteld (gestyleerd is misschien het woord) op de manier van officiële bescheiden, nog wat minder. Anderzijds is daar de bewering — van de heer Meerkerk onder anderen — dat Multatuli zelf veel aanstellerigs zou hebben gevonden in de anekdoten over hem in omloop gebracht, dat hij, als ze een ander betroffen hadden, die ander zeker streng zou hebben veroordeeld. Hij was in het gewone leven dieper, beminneliker, menseliker, dan het beeld dat uit dit soort verhalen voortkomt. Wie twijfelt daaraan? ik reken ook in dit opzicht op behoorlike lezers. Anekdoten en dokumenten zijn gif en tegengif (ook in omgekeerde volgorde genoemd), maar het *leven* van Multatuli dat men, dit alles lezend, zich ziet afwikkelen, krijgt alleen zijn volledig karakter voor wie ook zijn werken lazen.

Er is een soort durende aktualiteit van Multatuli, kenbaar aan de haat die zijn naam nog steeds vermag op te wekken. In 1910 werd in *De Gids* het 50-jarig bestaan van de *Havelaar* gehuldigd; van 1911 tot 1913 heeft

zekere Jhr. De Kock, oud-O.I. ambtenaar, in *De Tijdspiegel* een stroom laten gaan van alle denkbare en ondenkbare vuil dat hij tegen Multatuli had weten op te zamelen. In 1921 heeft een dominee Vos in *Vragen van den Dag* het natalse kastekort met wellust uitgepeuterd, natuurlik om te komen tot de bezwarendste konklusies omtrent de kontroleur Douwes Dekker, en natuurlik niet in die periode alleen. Het zijn altijd dezelfden die door deze haat tot zulke nuttige werkjes worden gedreven, want Droogstoppel is ook in zijn nazaten onsterfelik; zij eren elkaar over en weer als ontmaskeraars, verwijzen naar elkaar onder verzuchting dat men hen te weinig las, verwonderen zich dat zoveel bewonderaars bij die huldiging in 1910 alweer „het voldingend bewijs gaven dat zij eigenlijk nog steeds niet wisten wie of wat Dekker is geweest". Dat men naar hen luistere, en hun deurwaardersvernuft zal het ons zeggen. Voor de deurwaarder is het enige dat telt de waarheid van het deurwaardersexploot: niets is misschien geheel waar, maar het exploot werd toch opgesteld ter *kontrole* van de waarheid! Bovendien, sinds de publikatie van Multatuli's brieven door zijn tweede vrouw — Mimi voor iedere multatuliaan — sinds deze moedige en royale daad die het genie blootgaf omdat het genie gerust heel wat „verliezen" kan, is ieder hoekje in Multatuli's partikuliere leven immers voor iedere deurwaarder ook eindeloos te doorsnuffelen. En ziedaar voor hèn de meest onmisbare aanvulling van de officiële bescheiden; in hun edele ijver om deze leugenaar en lasteraar, zenuwlijder en lafaard neer te halen aan de voet van de wrekende standbeelden die zij wensen op te richten uit de nagedachtenis van de Michielsen, Duymaers van Twisten en Bresten van Kempens, vergeten zij zelfs dat deze hoogstaande helden zich verheugen in geen andere belichting (die van de leugenaar Multatuli natuurlik daargelaten) dan de koesterende glansjes van nekrologieën en soortgelijke artikelen voor

officiële publikatie — officieel ditmaal met al de leugen die er op bestelling deel van uitmaakt.
En kortom, een volk heeft de grote mannen die het verdient, en bij alle geestdrift die hij gewekt heeft, houdt men het idee dat Multatuli nooit verdiend is geworden door het nederlandse [1]). Hij loog in geen enkel opzicht toen hij vaststelde dat een schrijver van zijn rang in het buitenland op een andere manier geleefd zou hebben, niet zó verpletterd en afgebeuld door publieke opinie en armoede; dit is nog maar het banaalste dat men ervan zeggen kan. Er is bij ons een zielige schaarste aan grote mannen, en zeker van dit menselike soort; als men bij ons een Lermontov, Dostojevsky, Tolstoï, een Byron, Heine, Edgar Poe, een Baudelaire, Rimbaud, Verlaine had gehad, men zou niet zó gesniggeld hebben bij iedere vondst in Multatuli's vuile was. Maar zelfs dàt werkt mee, goddank, aan de roem van een werkelik groot man, zelfs dáárdoor wordt bepaald hoezeer Multatuli, zoniet onze grootste schrijver (en ondanks Vondel en alle mannen van '80 met nagroei ben ik ook hier zeker van), altans de grootste schrijvers*figuur* is geweest, ooit in onze letteren opgestaan.
Dit boek gaat niet verder dan tot 1857, bestrijkt precies heel de tijd dus waarin Dekker nog niet Multatuli was. In een boek over zijn verdere leven zou een kritiese beschouwing van zijn werken het noodzakelikste zijn. Misschien dat ik ook die taak nog eens op mij neem; vooreerst heeft het hier behandelde mij meer geboeid. Na een kleine biblioteek over deze eerste levenshelft te hebben doorgewerkt, heb ik er met des te meer overtuiging mijn materiaal aan ontleend, waar de meeste van deze boeken sinds lang waren uitverkocht. Latere biografen hebben de moeite genomen bij het overschrijven veel te ver-

[1]) Nu, in 1937, lijkt de 50e verjaardag van zijn sterven voor vele herdenkers bovenal aanleiding tot jubileren omdat hij 50 jaar dood is. Teken van *leven*, overigens.

mommen; ik heb mij juist beijverd zoveel mogelik de oorspronkelike teksten te geven, terug te gaan tot de „bronnen", vooral ook bij getuigenissen van tijdgenoten. Wat mijn kommentaar betreft, als mij één metode onfeilbaar zou lijken om Multatuli vals te belichten, het zou zijn die van de heersende gemeenplaatsen à la Freud-Proust-Joyce op hem los te laten; waar ik mij aan karakteruitleg waagde, heb ik dit dus gedaan op een wijze die weer, zoveel doenlik altans, met Multatuli's eigen tijd in overeenstemming bleef. Misschien zullen sommigen mij nu verwijten dat ik dit werk niet persoonlik genoeg heb opgevat. Mijn antwoord zou zijn dat ik juist *dit* werk voor maar twee persoonlikheden over heb: Multatuli en Stendhal, maar dat mij die dan ook, bij het minimum persoonlike inmenging van anderen, garantie lijken voor een rijker en boeiender stof dan naar aanleiding van hen te brengen zou zijn in het knapste essay. Ik heb mij niet schrap gezet om Multatuli zijn zonden te ontkapen, alsof hij, in zijn kwaliteit van publieke held, daar geen recht meer op had; evenmin mij toegelegd op een, tegenover hem altijd ridikule, zogenaamd historiese onpartijdigheid, die altijd op een laf knoeiwerkje van „geven en nemen" neerkomt. Ook als men zijn gebreken volmondig erkent, juist dan, heeft hij recht op iedere toewijding. Een van de zekerste bewijzen voor Multatuli's waarde is misschien: dat men een uur over zijn fouten zou kunnen praten met iemand die van hem houdt, en dat men tegenover „multatuli-wespen" geen andere reaktie in zich vindt dan ze dood te willen slaan. Iemand die ik ontmoette toen dit boek zo goed als klaar was, gaf mij te kennen dat het volmaakt overbodig was, immers: Multatuli was vooral belangrijk als verschijning, of liever nog als *verschijnsel*, lichtte hij subtiel toe, in zijn tijd, maar verder volstrekt geen man om tegen op te zien, enz. Bovendien werd mij bij dezelfde gelegenheid onder het oog gebracht dat reeds in 1860 een paar arti-

kelen waren verschenen, zo onpartijdig en weloverwogen, dat daarmee eigenlijk alles over de *Havelaar* was gezegd.
Aldus: dit boek is niet bestemd voor mensen die niet tegen Multatuli opzien; of die alles van Multatuli weten; of die in 1860 reeds een artikel lazen waarin eigenlijk alles over hem werd gezegd. Men moet ook het fatum aanvaarden dat van Multatuli doodrustig een „verouderde waarde" maakt voor lieden die geen ogenblik twijfelen aan de onverouderbaarheid van chinese pullen en ander oud-delfts. In onze literatuur is misschien alleen Vondel niet verouderd: men versta daaronder dat de ontwikkelde Hollander graag de komplete reeks van diens werken overeind gezet op een buffet ziet, zoals een reproduktie van de *Nachtwacht* of het portret van Willem de Zwijger gevoeglik zijn behang siert. Maar onze nationale onmacht om belangrijke schrijvers anders dan voor de school te herdrukken, waardoor Holland nog steeds op een komplete editie van bijv. Couperus wacht, kan moeilijk als fout van Multatuli worden aangevoerd, wiens volledige werken altans enige malen werden gerealiseerd, zij het in een zogenaamde luxe-uitgave die alleen nog maar bruingevlekt verkrijgbaar is en in een populairdere Garmond-editie die van de drukfouten knettert. De grootste prozaschrijver van Holland te zijn is tenslotte misschien nog niet veel, maar de laatste vraag zou hier moeten zijn: wie heeft gelijk, de grote schrijver of het kleine land?

OUDSTE TIJD

1820-1842

1.

Eduard Douwes Dekker werd geboren op 2 Maart 1820 te Amsterdam, „in een onaanzienlijke, oud-hollandsche woning" in de Korsjespoortsteeg (tussen Singel en Heerengracht). Zijn ouders, getuigde zijn neefje Swart Abrahamsz later, in de befaamde *Ziektegeschiedenis* die zoveel stof heeft doen opwaaien, waren kleine lieden. „Dat ik een burgerjongen ben, weet gij reeds," schrijft Dekker later zelf aan zijn adelike verloofde.
Swart Abrahamsz heeft een zwakke poging gewaagd om Multatuli's karakter of altans zijn temperament uit zijn afstamming te verklaren: Zijn vader, Engel Douwes, die de naam van zijn moeder, Dekker, later bij de zijne trok, „was uit de Zaanstreek afkomstig en een *able seaman*. Zoo *able* zelfs, dat er van hem, jaren na zijn dood, nog verschillende anecdoten in omloop waren.... Hij kommandeerde een klein scheepje op de grote vaart en te midden van zwaar stormweder, terwijl zijn gehele bemanning in het tuig was om te reven, alleen op het dek staande met het stuurrad in de hand, klinkt op eenmaal de kreet: „een man overboord". „Die is weg", dacht de schipper, „God zij zijn ziel genadig", en „wie is het?" roept hij naar boven turende in de dikke duisternis. „Ik vader", was het antwoord van zijn zoon, die over de bezaansrust binnen boord klom, na over de fokkerust in zee te zijn geslagen, en drijfnat naast hem stond. „Zoo", zei daarop de vader[1]). — Die vader schijnt een krachtige persoonlijkheid geweest te zijn met

[1]) Dit is Eduard's jongere broer Willem, die later, op zijn 17e jaar, toch in de Noordzee zou verdrinken; niet de 3 jaar oudere Jan, die ook zeeman was.

een sterk suggestief vermogen, waarmede hij zijn zeevolk imponeerde"....
Eduard's moeder, Sietske Eeltjes Klein (of Klijn), „afkomstig van het eiland Ameland, was een vertegenwoordigster van het blonde ras, dat aldaar meer dan elders in Nederland, het Anglosaxische type heeft behouden.... Zooveel is althans bekend, dat [zij] een zenuwachtige vrouw was, niet een teêr zwak persoontje, zooals de maatschappelijke nerveusiteit ze aankweekt, maar een stevige welgedane vrouw, wier zenuwachtigheid zich in een scherp woord of krachtige handbeweging uit, doch daarom niet minder „zenuwachtigheid" blijft."
Woutertje Pieterse leeft natuurlik geheel door Multatuli's kinderleven, maar direkte anekdoten uit die tijd zijn er maar weinig, en komen dan nog alle van hem zelf. „Ons huis stond, de poort inkomende, aan de linkerhand, voor men aan de eerste brug komt.... Boven vóór was de kamer van mijn broeder en boven de zijkamer, een klein kamertje van de kinderen. Daar hadden wij een tafeltje, drie of vier tabouretjes, een boekenkastje en eenige plaatjes aan den muur. Reeds zeven jaar ben ik weg [hij schrijft dit in 1845, te Poerwakarta] en als ik nu tehuis kwam, zoude ik daar alles juist zoo terug vinden als ik het verlaten heb. Mijn broeder verhaalde mij, dat moeder daar dikwijls heenging, de boeken van de plankjes nam, ze één voor één afstofte en dan dezelve weer neerzette zooals ze gestaan hadden. Achter op de plaats staan op het oogenblik nog twee bloempotjes, een rozenstruik en een geranium, die door moeder met moeite en zorg in het leven gehouden worden, omdat ze van mij waren."
Eer hij zich zo vertedert, heeft hij zijn verloofde echter een bekentenis gedaan: „Zoudt gij wel gelooven, dat dat onderscheid in stand (dat werkelijk bestaat) mij hindert, dat ik er mij dikwijls verdrietig over maak? Ik gevoel zeer goed mijn waarde, ik weet, dat ik hooger sta dan

menigeen die tot den aanzienlijksten stand behoort,... en toch, ik ben kinderachtig genoeg om den goeden degelijken burgerstand, waartoe ik behoor, te minachten, — neen dat is het woord niet, ik had moeten zeggen, dat het mij moeilijk valt dien nu en dan niet te verloochenen, uit vrees welligt, dat ik zoude beschouwd worden als daartoe geheel en al te behooren en dit is zoo niet. Gij, lieve Everdine, bewoondet in Amsterdam een mooi huis, in een aristocratische buurt, niet waar? Gij schreeft in uw laatsten brief „hoe menigmaal heb ik misschien het huis uwer ouders voorbijgewandeld zonder te weten, enz." Dat is waar, lieve engel, maar als men het u had kunnen voorspellen, zoudt gij misschien den neus opgehaald hebben voor een echtgenoot, wiens ouders slechts op den Haarlemmerdijk wonen.... Begrijp mij wel, lieve, tot waarlijken adel zoude ik mij kunnen opheffen, — tot koopmansadel (die toch wel beschouwd, nonsens is) nooit. Ik zie wel kans om mij in den Haag te familiariseeren. In Amsterdam op de Keizersgracht echter, niet! Ik was eens met den jongen van der Hoeven [1]) buiten bij den Heer Kistenmaker (ik weet niet of gij hem kent, hij spreekt zoo door den neus, — zij is een Jufvr. Van Wijk). Ik sprak met Mevrouw, die behagen in mij scheen te scheppen, zij liet mij platen zien en ik was zeer „makkelijk". Op eens vraagt zij mij: „Waar woon je in Amsterdam?" Ik begon te stotteren en met heel veel moeite bragt ik het er uit. Ik geloof stellig, dat als Bram er niet bij geweest ware, ik een leugen zou geantwoord hebben uit valsche schaamte. Den geheelen dag sprak ik geen woord meer en zat op heete kolen...." Deze passage leent zich bizonder tot een klein betoog over Multatuli's inwezen-altijd-aristokratiese levensopvatting.
Maar er is een pendant: „Bij v. d. Velde, waar ik van mijn 15e jaar af op het kantoor ben geweest, tot ik naar

[1]) Zijn jeugdvriend Abraham des Amorie van der Hoeven, de latere kanselredenaar.

Indië ging, verzocht men mij dikwijls buiten, en ik ging niet gaarne, omdat ik als kleine jongen, die bovendien in eene afhankelijke positie vis à vis hen stond, in het rijtuig achteruit moest rijden, hetgeen ik eens ronduit zeide. Op het kantoor ging ik 's morgens naar het postkantoor, om de brieven af te halen; daar stond een arme Jood, die stalen pennen en potlooden verkocht; die man had vroeger in betere omstandigheden verkeerd, en was vrij beschaafd (hij had tenminste meer literatuur dan de zoons van mijn patroon). Op zekeren morgen kwam de oudste zoon die 's buitenshuis woonde aan het postkantoor en vond mij in druk gesprek met dien jood. Tehuis komende kreeg ik er van langs. Ik gooide mij weg, heette het, dat paste niet; en al vond ik er voor mij niets in, dan moest ik het om hunnentwil laten, daar ik hun bediende was, enz. Dat was nu diezelfde jongen die onlangs niet achteruit wilde rijden!"
En hier geeft hij de konklusie zelf, met alle helderziendheid die een modern lezer verlangen kan: „Zooals ik zooeven verhaalde van dat achteruitrijden en het spreken met dien jood, zou ik u honderden voorbeelden kunnen aanhalen waar schijnbaar hoogmoed en nederigheid met elkander in strijd waren, doch die nederigheid was de echte niet.... Het streelde mijnen trots een air protecteur te mogen aannemen." (Brief van 30 Nov. '45.) Het is nog maar een kleine moeite, te betogen dat, waar men hier „Jood" leest, later „Javaan" zal komen te staan; op dezelfde beschermersmanier nam hij immers ook die zaak ter harte?
Koning van Afrika in zijn kinderdromen of keizer van Insulinde in zijn latere, het komt altijd op hetzelfde neer: heersen om wèl te doen, wie het gezag in handen wil hebben moet het verdienen door een goed mens te zijn. „Gezagsmens", maar zonder het jeugdideaal los te laten.

2.

Het opmerkelikste is misschien toch nog dat hij deze zelfontledingen al beoefende op zijn 25e jaar en te Poerwakarta. Hoezeer Dekker in zijn brieven aan zijn verloofde al auteur was, blijkt uit een trekje als het volgende. Nadat hij de vorige anekdoten verteld heeft, verwijst hij naar een andere: „Lees bij gelegenheid nog eens de geschiedenis van het mutsje dat naast de hoofdsluis gewaaid was, en let er eens op hoe juist die historie met de bovenstaande overeenstemt." Veertien jaar vóór *Max Havelaar* ziet hij zich dus — en op een veel stendhaliaanser wijze — als *personage.*

De bedoelde anekdote is inderdaad de mooiste uit zijn kindertijd, degene die hem het best tekent; in een soort inleiding daartoe analyseert hij zich weer voortreffelik. „Gij roemt," zegt hij, „mijn goedhartigheid. Let er eens op hoeveel daarvan op rekening van ijdelheid gesteld moet worden. Het is waar, ik stel dikwijls het genoegen van anderen boven eigene vreugde, maar lieve, het is niet alles goud wat blinkt. Ik zal, met u sprekende, mij zelven prijzen, als ik geloof dit te verdienen zonder vrees dat ik mij bespottelijk maken zal door eigen lof. Ik zal dit te meer doen, opdat gij daardoor overtuigd wordt dat het geene modestie is als ik u mijne gebreken zeg, maar enkele waarheid. Ik zal u die goedhartigheid zoo goed mogelijk uitleggen, daar ligt eerzucht in, trots, eigenliefde, verwaandheid en eene menigte van waarlijke ondeugden; dit is geene zedigheid.... Ik heb aanleg een edel mensch te zijn, — maar het zal lang duren eer ik een goed mensch ben.... Ik ben dikwijls geprezen, maar verdiende het zelden; meestal was verregaande eerzucht de bron waaruit dingen voortkwamen die men schoon vond."

Wat het karakter van zijn doorzicht hier betreft, deze brief is van 3 November 1845, en een paar dagen eerder, op 22 Oktober, schrijft hij: „De Maximes van Laroche-

foucault heb ik naar Batavia gezonden.... met verzoek het boekje zoo net mogelijk te laten inbinden. Ik draag het dikwijls bij mij en daardoor zou het oningebonden zoo slordig worden." Hij leert van Larochefoucault, zoals hij leerde van Rousseau, maar dit pleit niet in het minst tegen hem. Er waren zeker niet veel jonge bestuursambtenaren in het Indië van die tijd (dat van heden niet te na gesproken), die zo dachten en schreven, maar er waren er ook niet veel die met Larochefoucault rondliepen. En nu komt het verhaal van het mutsje:

„Ik wandelde op een Zaturdag met mijn broeder Willem, die helaas niet meer leeft — hij was een allerliefste jongen en drie jaren jonger dan ik — op de Hoogesluis te Amsterdam. Ik herinner mij zeer goed, dat het juist zaturdag was, omdat er veel Joden op de been waren. Voor ons uit liepen twee jodenkindertjes, een jongetje en een meisje. Het waaide hard en het meisje, dat het toezigt over haar brôertje scheen te hebben, vermaande hem zijn mutsje goed vast te houden. Ik onthoud nog al goed kleinigheden, het was een fluweel baretje met schotse ruiten om den rand. Het mutsje waaide af en rolde over de steenen tot de wind het naar den kant.... Herinnert ge u die laagte naast de hooge sluis, daar waar een soort van tuintje is, bijna au niveau van het water? Daar waaide het mutsje in.

De jongen, die vergeefs het ding tot bij de leuning was nageloopen, huilde en het meisje scheen bang te wezen voor berisping als zij te huis kwam, het arme kind wrong de handen en zag zoo bedroefd naar beneden.... Men vraagde een man, die in een schuitje de brug doorvoer, het aan te reiken. Hij wilde niet. Wie houdt zich ook op om het mutsje van een jodenkind, — wie let er op het geschrei van een jodenmeisje!

Ja, men lette er op om eene reden te hebben tot stilstaan bij den weg. Gij weet hoe men in Europesche steden om elke kleinigheid zamenschoolt, hoe ieder vraagt: „wat is

het?" en niemand vraagt: „kan ik helpen?" Toen de laatstaangekomenen eenige oogenblikken later vraagden: „wat is er?" was het antwoord: „Daar is een jonge heer naar beneden geklommen om het mutsje van dat kind terug te halen." Die jonge heer was ik, natuurlijk.
Men hielp mij met een touw naar boven, want ik kon niet tegen den gladden regten muur op. Ik scheurde mijne kleederen en schaafde mij de handen, maar niet genoeg naar mijn zin. Ik heb in mijn leven weinig genot gehad, dat boven de aandoening ging die ik gevoelde toen ik weder boven stond. Ik wilde mijn portret wel hebben van dat oogenblik. Twintig of dertig menschen, allen lieden van geringeren stand en meest joden, juichten mij toe. Een oud man, dezelfde die het touw had gegeven, gaf mij de hand en zeide: „Jongeheer, het zal u goed gaan!" Mijn lieve Willem riep als of hij grootsch was: „dat is mijn broer Eduard!" en ik....
O, die vervloekte ijdelheid! ik gloeide van genot. Ja, ik was wel blijde om de vreugde van het kind, dat voor knorren der ouders gevrijwaard was, maar dit was het niet, — als ik daarom alleen verheugd ware geweest, zoude het voor mijne goedhartigheid pleiten, neen „ik had mijn loon weg". Alles zag op mij, alles noemde mij, alles prees mij! Die menschen zouden mij op dat oogenblik gehoorzaamd hebben als ik — kleine jongen — hen iets gelast had. Ik nam de voorspelling van den ouden man aan als iets natuurlijks en ik liep dien dag op stelten des hoogmoeds voort, ieder aanziende alsof ik vragen wilde: „groet gij mij niet, mij...."
Heb mij lief, Everdine, als gij kunt.... maar acht mij niet te veel. Stel het vuurwerk, dat schittert, niet boven het lampje dat licht geeft."
De laatste zin wordt bizonder gewaardeerd door zijn bestrijders: „toèn wist hij het!" zeggen zij met smaak. En zij vergeten te bedenken, zij die Havelaar zo ijdel vinden, dat men ook de ijdelheid à la Havelaar niet beter

dan hier zou kunnen „door" hebben. „Ik scheurde mijne kleederen en schaafde mijne handen, *maar niet genoeg naar mijn zin*" — daar heeft men zelfs het plezier om ervoor te betalen, de liefde voor meer dan kleerscheuren, het nu zo vaak geciteerde „masochisme".

3.

Zijn broer Jan was degene die hij het meest hoogachtte, zijn broer Pieter, de oudste, kon hij altijd maar heel slecht verdragen. Later maakte hij Stoffel Pieterse uit hem, misschien heeft hij hem ook voor dominee Wawelaar tot inspirator genomen, in ieder geval was deze broer veel meer iemand naar het hart van Droogstoppel dan van Sjaalman. Maar Pieter, die hem, toen hij kind was, zo schoolmeesterachtig zijn feilen kon tonen, wordt hem eens aanleiding tot een ontdekking die men weer op de latere Multatuli kan toepassen:
„Ik geloof dat ik u reeds vroeger schreef dat ik als kind in het geheel niet oprecht was. Het is mij afgeleerd door mijn oudsten broeder. Ik had iets verteld dat niet waar was om mij voor berisping te vrijwaren, want ik voerde dikwijls kwaad uit. Mijne moeder geloofde het niet, maar Pieter zeide: „U moet Eduard gelooven, want hij zou niet zoo lafhartig wezen om de waarheid niet te durven zeggen." Dat trof mij. Ik was 15 of 16 jaar. Dat zijn oogenblikken waarin jongens vele ridderlijke idees hebben, het is de tijd waarin men romans begint te lezen, die wel is waar veel kwaads, maar geloof ik ook veel goeds stichten. Het is de tijd waarin men in verbeelding Richard Cœur de Lion naar Palestina volgt, men droomt van middeleeuwsche loyaliteit en chevalerie. Ten minste zoo was het bij mij. Begrijp eens hoe dat woordje: niet durven, mij krenkte!"
Die Pieter moet iets van pedagogie geweten hebben. Maar wat een heerlik argument weer voor de bestrijders: ja,

hij sprak alleen de waarheid als hij uit ijdelheid bedacht dat liegen bang-zijn betekende. Al te simpele psychologie alweer, omdat elke moed tot grondoorzaken terug te brengen valt; de moed van de equilibrist en van de vleeseter zijn weer een beetje anders. Men heeft bedrijvers van bekentenisliteratuur niet ontkracht wanneer men heeft vastgesteld dat al hun durf bestaat uit exhibitionisme. Als alles gezegd zal zijn, hebben zij altijd nog iets meer gewaagd dan de stillen die zich kuiselik in de schaduwen hielden.

Pieter slaagde in de maatschappij, Eduard niet, en ook dat was te voorzien. De latere Multatuli was natuurlik op school een slecht leerling. Evenals Pieter was hij aanvankelik bestemd vooor predikant, en hij doorliep zelfs enige klassen van het gymnasium (wat altijd meegenomen bleef) maar hij voelde geen roeping voor de geestelike stand en toen men hem dus maar van de school nam om hem bij de firma Van de Velde op kantoor te zetten, was dat feitelik al een eerste mislukking.

Dominee Vos, de ontrafelaar van *Het Natalsche Tekort,* vermeent dat iemand die Multatuli's gedichtje *Moeder, 'k ben wel ver van 't land,* geschreven op Sumatra's Westkust, leest, tot de konklusie moet komen dat hij „in 't vaderland niet heeft willen oppassen en naar Indië is gegaan omdat hij in Holland mislukt was." Opmerkelike scherpzinnigheid, die misschien alleen te verklaren valt omdat een dominee hier typiese domineesprulverzen ontcijfert. Op deze manier zou men een flessentrekker en lustmoordenaar ontdekken in iedere Tollens. Maar deze scherpzinnige opmerking (gemaakt in *Vragen van den Dag* van Juni 1920) bracht aan de dominee een nieuw bewijs van Dekker's onbetrouwbaarheid. Dit nu ontving hij van „niemand minder dan prof. B. H. Pekelharing", welke prof. twee ooms bleek te hebben van dezelfde naam en waarvan één, Arie, destijds boekverkopersleerling was en met de jonge Eduard bevriend. Zo wist deze ook

te vertellen dat „vader Dekker bij de aanvaarding van zijn Indische reis, waarvan hij in 1838 terugkwam, zijn vrouw opdroeg vooral op Eduard te letten, die zulke zonderlinge dingen zei en deed" — het is of men, op het accent na, de formule van Multatuli zelf hoort. De prof. die de verantwoordelikheid voor de publikatie van het nieuwe bewijs op zich nam, deelt mee dat hij „de waarheidsliefde van zijn beide ooms in deze zaak boven twijfel verheven acht"; van zijn *beide* ooms, want het feit is hèm onthuld door oom Klaas, die het weer van broer Arie gehoord had.

En hier is dan het bewijs: „Eduard was voor zijn vertrek naar Indië jongste bediende op het kantoor van Van der Velde, die in katoentjes handelde.... Bij het opmaken van de kas [daar], werd een rijksdaalder te weinig bevonden. Eduard werd verdacht en bekende deze rijksdaalder te hebben weggenomen om daarmee een vriend bij te staan die een rijksdaalder biljartschuld had[1]). Toen eenigen tijd daarna zijn vader thuis kwam en Eduard dit vernemende naar huis ging om hem te verwelkomen, werd hij door zijn vader met een smal koud gebaar teruggewezen: „Een zoon die steelt, erken ik niet als mijn zoon." Daarop had Eduard geantwoord: „Ik heb slechts één verzoek aan u te doen, neem mij mee op uw eerstvolgende reis en zet mij ergens in Indië aan wal." Dit laatste is geschied."

In het akcent van dit laatste zinnetje klinkt iets van ambtelike verheugenis over al de mislukte levens die noodlottige uitlopers waren van afschuwelike jeugdvergrijpen. *Dit* afschuwelike, het wegnemen van een rijksdaalder, dat alle latere kasmisère van Dekker moet verklaren, is overigens maar een graadje erger — maar natuurlik, in dit alles is maar graadverschil — dan een feit dat Multatuli zelf meedeelt (in 1872 door Mimi opgete-

[1]) Dit is geheel in overeenkomst met zijn latere gedragingen, voegt dominee Vos eraan toe.

kend): „Wanneer het hem, een kleine jongen zijnde, gelukt was geld machtig te worden om een boek te huren, dan kostte het hem nog heel wat moeite om het naar den eisch te verstoppen. Noch op de school, noch tehuis mocht het gezien worden. Zoo herinnerde hij zich soms, samen met een vriend een boek gehuurd te hebben. Dit was dan Scholten, een goede jongen, zeide hij, en een jongen die altijd zakgeld had, wat mij maar zelden gebeurde. Bovendien zoo samen, dat kostte elk van ons maar één stuiver in de week.... En eens viel 't boek in de sloot. Wat hadden we toen een moeite om het te vergoeden. O, en ik ben er meer kwijt geraakt, dat kwam van het verstoppen. Mijn vader voer in dien tijd op de West. Er is daar, evenals in Oost-Indië, veel kopergeld.... nu, dan gebeurde het dikwijls dat mijn vader zoo'n twee, driehonderd gulden in koper meebracht. Centen of duiten, dat weet ik niet meer, maar het was dezelfde munt die in Holland gangbaar was. We hadden tehuis allerlei dingen uit de West, onder anderen ook.... (ik herinner me niet hoe hij ze noemde, maar groote schalen van een zekere vrucht). Nu, zoo een stond gewoonlijk met centen op den schoorsteenmantel, en daaruit nam ik dan wel eens vijf of tien centen om een boek te huren. Ik heb ook wel een tijdlang een dubbeltje zakgeld in de week gehad, maar we moesten dat altijd verantwoorden, en zoo'n boek was verboden waar."

Nietwaar, alles is hièr ook al, voor wie maar goed kijken wil, *verkwisting,* want hij kréég zakgeld en had toch nog meer nodig, voor *verboden* dingen. *Oneerlikheid*: want men steelt toch geen geld van zijn vader, evenmin als van een handelaar in katoentjes (al doet die dan belachelik hoog tegen Joden). *Dichterlik kleursel*: want hij veronderstelde natuurlik dat *dit* niet zo erg was, daarom biechtte hij het ook op, terwijl de gestolen rijksdaalder verzwegen bleef. („Dat verklaart tevens, waarom Multatuli, die anders nog al gul is met het op zijn manier

meedeelen van levensbijzonderheden, over zijn kantoortijd te Amsterdam zoo weinig heeft losgelaten," veronderstelt, altijd even scherpzinnig, dominee Vos.) Was ook het stelen van de kalkoen van generaal Michiels, later, niet nogmaals hetzelfde? In ieder geval is voor dominees en denkers uit deze kringen door het verhaaltje van Multatuli zelf toch al vast komen te staan hoe *vroeg* zijn onbetrouwbaarheid inzake het bezit van anderen al begon! En misschien nog meer welke „zonderlinge dingen" vader Dekker bedoelde, sprekend over Eduard. *Woutertje Pieterse* alweer barst van zonderlinge dingen; en als Multatuli in zijn anti-religieusheid later zo agressief doet, veronderstelt Van Deyssel: „Wie weet welke strenge gezichten, welke droge zielen, van in der tijd geduchte katechizeermeesters en schoolvossen nog in zijne herinnering leefden, die hij, of hij wilde of niet, naar hartelust moest verachten en bespotten toen hij eenmaal aan den band ontsprongen was?"
De droge zielen ontsprongen is hij nooit.

4.

Eind 1838 maakte Eduard met het schip van zijn vader, de *Dorothea,* de reis naar Indië, om de Kaap, en kwam 4 Januari 1839 te Batavia aan. „Mijn hart klopt warm voor 't schoone land, waar ik 't eigenlijk leven in trad," schrijft hij op zijn 56e jaar aan een „Insulinder", de heer Boulet, „waar ik m'n ziel voelde geboren worden. Wat ik in Sept. 1838 toen ik, 18 jaren oud zijnde, uit Holland vertrok, geleerd had of bijgewoond of ondervonden, beteekent niet veel! Eerst in Indië ontwaakten m'n vermogens, m'n gedachten en m'n hart." Misschien zegt hij het pour le besoin de la cause, omdat hij schreef aan een vriendelike Insulinder? Maar hij zegt het; en hier zijn een paar anekdoten, ook door hemzelf verteld en door Mimi genoteerd:

„Zijn vader.... nam hem mee op zijn schip, waarop zijn broer Jan stuurman was. Nu gebeurde het eens dat deze hem taquineerde, omdat hij, die als passagier de reis mee maakte, niet eens kon doen wat die kleine scheepsjongen wèl kon, namelijk in de mast klimmen.
Dit prikkelde Eduard, en hij klom in de mast, tot boven in 't topje. En dat ofschoon hij zeer gevoelig is voor duizeligheid. Toen hij weer beneden kwam, was Jan niet op 't dek; maar de andere stuurman, van Leeuwen, zeide hem, dat Jan kwaad was geworden, en zoo bleek als 'n doek. — Er is tusschen de broeders later nooit meer over dat voorval gesproken, noch er op gedoeld.
Eens, nog niet lang in Indië zijnde, zeilde hij met zijn broeder op de ree van Batavia. Jan was de man, en Eduard ging mee. Het bootje schepte bijna water, en Jan die een zeeman was, had allerlei praats dat de ander moest oppassen om niet over boord te vallen, enz.
— Zanik niet zoo, of ik gooi me expres in 't water, zei Eduard.
— Dat zal je wel laten, 't is hier vol haaien!
Op dit woord wierp Eduard zich overboord.
Het bootje zeilde snel, en was hem dus in een oogenblik een heel eind vooruit. Jan keerde terug om hem optenemen, maar het omzetten van zeilen gaat zoo snel niet. Eduard was dus een heelen tijd in 't water. Zoodra hij was opgenomen in de boot, begon Jan uittevaren over zijn roekeloosheid. Daarop wierp Eduard zich voor de tweede maal in 't water.
Toen Jan hem nu voor de tweede maal had opgenomen, zei deze geen woord meer."
Deze vlucht naar voren, zoals dat nu heet, deze lust zich in het water te gooien, waarvan de droge zielen zo gelukkig zijn gevrijwaard, liefst samengaand met het temmen van een ander, is weer karakteristiek voor hem, ook al zou hij de details mooier hebben gemaakt. Misschien is hij niet tot in het *topje* van de mast geklommen en lag hij

niet „een heelen tijd", of maar ééns, in het water. Een deurwaarderspapier bestaat er niet van. Ik voor mij heb juist deze staaltjes van zijn karakter nooit zonder sympathie en plezier overgelezen of naverteld. Ze bewijzen natuurlik volmaakt hoe'n Don Quichote hij altijd was, maar ze onthullen ook zo voortreffelik degenen die ze absoluut onaardig vinden. Multatuli is trouwens een steekproef, in het bizonder bij Hollanders.

5.

Te Batavia wordt hij al dadelik — op 15 Jan. 1839, dus 11 dagen na aankomst — geplaatst als klerk bij de Algemene Rekenkamer, aanvankelik zonder bezoldiging. Maar op 1 Maart krijgt hij een maandeliks traktement van *f* 80, op 17 April wordt dit verhoogd tot *f* 125, lang niet slecht voor een jongmens, heet het. Nadat hij een goed jaar in Indië geweest is, wordt hij benoemd tot 2e kommies bij de Rekenkamer op *f* 220 's maands.
Dan maakt hij kennis met juffrouw Caroline Versteegh, met wie hij — maar het was juist om haar te ontmoeten — in roomse koren zong. Er zijn brieven van haar, die getuigen van evenveel persoonlike als tijds-insipiditeit. Hij vertelt later toch, zowel aan Tine als aan Mimi, dat hij dol van haar was, wild verliefd en toch haar erend als de Madonna.
Maar hoewel hij *f* 220 's maands verdiende, hij kwam alweer niet toe, moet hebben gespeeld, altans gebiljart, kortom was ook hier volstrekt onmogelik in geldzaken. Een bewijs ervoor vindt men in het volgende, meegedeeld door zekere hoogleraar Valckenier Kips, die de *Havelaar* een volmaakt prul acht. De anekdote werd hem aangebracht door de heer A. P. Godon, oud-kontroleur bij het binnenlands bestuur, later wethouder van 's Gravenhage en „bij oudere Hagenaars als een man van groote rechtschapenheid nog wel in herinnering" (in 1926).

„Godon en Douwes Dekker staan als jonge ambtenaars op een bescheiden tractement aan het begin van hun loopbaan. Dekker heeft moeite om van zijn geld rond te komen. „Zeg, Godon, jij bent secuur; ik kan daar niet zoo mee overweg; we moesten samendoen; dan mag jij voor ons tweeën den boel administreeren."
Zoo gezegd, zoo gedaan.
Op zekeren dag rijden zij uit voor de oefening der schutterij. Er staan al andere jonge ambtenaren en kennissen op den aloon-aloon.
„Hallo, jongens, een rondje!" roept Dekker.
Godon trekt hem aan zijn mouw en fluistert: „Dat gaat niet, Dekker; dat kan er niet af."
Dekker: „Och wat, als dat er niet eens af kan, dan moeten we maar weer boedelscheiding houden."
Ook deze anekdote — die de heer Kips weliswaar „onschuldig", maar toch een „typisch staaltje van [Dekker's] onevenwichtigheid" vindt en „te teekenend om het niet te verhalen", is bovenal opmerkelik voor de sfeer van „de Witte", waar men zulke onschuldige dingen na een halve eeuw nog met een zekere hupsheid weet te verhalen. Men kan er natuurlijk óók bij doordenken, als bij een parabel vol oud-chinese wijsheid; ik *zie* alleen de mensen voor mij (en geëerd bij oudere Hagenaars is een uitnemende formule voor hen) die daarbij uitroepen: „'t Is toch verschrikkelik!"
Multatuli was een zwak man, meent de heer Kips te kunnen zeggen, waar Carlyle van Rousseau zei: „Hij was geen gezond man." Maar „mijn hooggeachte ambtgenoot De Louter", vertelt hij, had over Rousseau nog wel stouter invallen; hij verklaarde op een dag — een goede twintig jaar geleden: „Het is onbegrijpelijk dat men hem ooit voor een ernstig man heeft kunnen houden." En ach, „men zou het zelfde ook van Multatuli kunnen zeggen," meent dan Kips. Wat een „ernstig man" in deze sfeer is, *ziet* men weer.

Dat Multatuli zwak was, de heer Kips ziet het aan zijn jeugdportret. (Welk portret hier bedoeld wordt, weet ik niet.) De heer Kips ziet het verder aan zijn pseudonym van „ik heb veel gedragen". En daarop ziet men meteen weer de heer Kips, die ons uitlegt dat Dekker, had hij zich sterk gevoeld, „een naam van vlammende aanval" zou hebben gekozen, als „Ultor" bijv. of „Stormwind". Volgt de oude sneer over het verkeerde latijn, dat immers dragen betekent als „optillen" en niet als „lijden", zodat Dekker onwetend — en de freudianen zouden het misschien nog verklaren — veel dichter kwam dan hij zelf ooit bedoeld had bij de sterke namen van Kips; volgens Dr. Taco de Beer had „Multatuli" moeten zijn „Multipiator".

De heer Meerkerk, oud-bewonderaar van Multatuli, brengt uit dezelfde jeugdtijd (Batavia en Caroline) een anekdote aan, hem verteld door de gewezen resident Mispelblom Beyer.

„Eens op een morgen," vertelt deze, „kwam hij bij me en vroeg: „Heb je ook tien duizend gulden voor me te leen?" Hij wist heel goed, dat ik, zoo min als hij, geene tien duizend gulden bezat, en ik begon te lachen. Hij werd boos en ging weg. Eerst na een dag of zes zag ik hem weer en toen vroeg hij mij: „Wil je borg voor me zijn voor tachtig duizend gulden?" Natuurlijk antwoordde ik, dat niemand mij als borg voor zoo'n som aannemen zou, en weigerde dus. „Dat was de vraag niet," riep Dekker driftig, „ik vroeg maar of je *wou*. En je wilt niet. Daaruit kan men zien dat je niet weet wat vriendschap is. Ik zou 't voor jou gedaan hebben; loop jij nu voor mijn part naar den bliksem." Hij ging weer boos weg en ik heb hem in geene twee maanden weer gezien. Toen, op een Zondag, in den vooravond, reed ik door Gang Passar baroe, waar Dekker toen woonde in een bamboehuisje, zoo wat van den weg af. Opeens riep hij: „Brenti!" — en de koetsier, 't was een *kossong*, hield op.

Dekker stapte bij mij in. De koetsier reed door naar de Harmonie op Noordwijk. Daar stapte ik uit, hij ook. Ik nam eene keu en stootte zoo maar eens, hij ook — de javaansche biljartjongen begon te tellen. We speelden ééne partij, eene tweede, eene derde. Ik lei mijne keu neer, hij ook. Ik stapte in mijn rijtuig, hij volgde me. We reden weg, denzelfden weg terug. Vlak voor zijne woning riep hij: „Brenti, koetsier!" De koetsier hield op en Dekker stapte uit. Toen keerde hij zich naar mij en zei: „Dank je wel voor den gezelligen avond en je prettig gezelschap." — Daarna waren we weer heel goed met elkaar."

Het is de scène bij uitneméndheid tussen jongelieden met principes, ideën en opvattingen over karakter. De jeugd van alle romantici is er vol van, maar de grote mannen van Holland doen geen zonderlinge dingen genoeg, of deze worden niet genoeg opgeschreven. De heer Mispelblom Beyer zei dat zo'n historie, overgebriefd aan de vader van Caroline, voldoende was om „tegenzin te wekken in het jongemensch". Wat hemzelf betrof, hij vond Dekker een „raar heer", maar „hield veel van hem". (Later, in 1864, — maar toen was hijzelf misschien al resident geworden, — zag hij hem in Den Haag terug en: „Wat was die man in zijn nadeel veranderd!")

6.

Caroline's vader had nooit veel kunnen voelen voor Dekker; in Caroline's brieven leest men wat hij — en dus ook zij — tegen hem heeft. Dat deze brieven bestaan, voorziet bij uitzondering in een lakune. Over het algemeen merkt men niet met wie Multatuli te doen had, — de brieven van Tine en van Mimi ontbreken, maar ook van anderen, die men zo graag zou leren kennen uit hun antwoorden. De zo onschuldige korrespondentie van Caroline blijkt altans meer dan toereikend om het milieu te

belichten dat Dekker wel onmogelik moèst vinden, en geeft bovendien een klaar beeld van hun liefdesverhouding. Haar oudste brief (van Januari 1841, Dekker was toen nog geen 21) luidt:

Mijnheer,

Ik meende dat mijn laatste briefje voldoende was, waarin ik u te kennen gaf dat het antwoord van Papa zoodanig is dat ik mij niet met de zaak kan en durf inlaten voor aleer Z.Ed. zelfs hier komt; hetgeen hoop ik binnen eenige weken zal gebeuren. Nadere kennisgave kan ik thans niet geven.
Wat het schrijven aan Papa betreft dat ligt aan uw eigen verkiezing, ik kan u daar niets over zeggen.
Ik heb de eer te zijn

UE. Dw. Dien.
C. V.

Is het niet onbetaalbaar? Dat Multatuli, met welke motieven dan ook, voor Holland de krachtigste medewerker is geweest aan het opruimen van dergelijke larvaire schimmelen, zal niet zijn geringste verdienste geweest zijn. Papa is tegen. Caroline verstout zich dan tot een soort krijgsplan: „Ik geloof dat als gij R.C. zijt geworden, wij dan het beste voor ons kunnen verwachten."
Zij heeft hem en Batavia dan verlaten, door haar vader meegenomen naar Djati Ronggo, maar — misschien ook ter kontrole van zijn levenswandel — zij heeft hem „toevertrouwd" aan haar tante Schuylenburg, bij wie hij nu inwoont. Zij is nauweliks weg of een klein meisje dat haar naamgenote is (haar nichtje?) sterft in dat huis, en Eduard schrijft haar, met het romantiese doodsverlangen van zijn 21 jaren: „Toen ik zoo even bij het lijkje stond, en nadacht over leven en niet leven, over de toekomst, zie, toen wenschte ik ook zoo jong gestorven te zijn", enz. Op haar verlangen wordt hij dan rooms. Hij

kent een pastoor, Scholten genaamd, die hem sympathiek is. Hij vertelde Mimi later „tijdens een ziekte van pastoor Scholten dikwijls bij hem gewaakt te hebben. En hoe hij eens voor zijn bed zittende, was ingeslapen. Toen hij 's morgens wakker werd en in 't bed keek was hij geheel beduusd want het was leeg; de goede pastoor bleek zich aangekleed te hebben en uit wandelen te zijn gegaan".
Door deze pastoor nu laat hij zich in Augustus '41 in alle stilte dopen. Een maand tevoren had Caroline nog geschreven: „Ik hoop in uw volgenden brief het genoegen te hebben te vernemen dat gij reeds R.C. zijt geworden." En in deze maand zelf: „Nu, waarde vriend, denk er aan dat ik u niets antwoorden zal indien gij nu nog niet R. zijt geworden." Maar als hij het dan is, valt het resultaat nog maar net mee: „Papa had mij Uwe eerste niet gegeven omdat Z.Ed. zulke onaangename berigten over U had ontvangen, die Z.Ed. verpligtten alle correspondentie tusschen ons te doen staken maar gelukkig kwam Uwe laatste die Z.Ed. van besluit heeft doen veranderen. Gij kunt u verzekerd houden dat Papa met het minste van Uw gedrag wordt bekend gemaakt. Gij kunt dus nagaan hoe leed het mij doet een en ander over U te moeten verneemen, ik hoop dus dat Gij zorgen zult dat wij voortaan van zulke onaangename tijdingen zullen verschoond blijven, dewijl Gij U anders alles uit het hoofd moet stellen, en er van onze aangeknoopte betrekkingen niets kan worden." En nog zowat; de goede Eduard was nog wel ver af van de hartstocht die hem later op de repetitie tot Mina Kruseman als koningin Louise zou doen schreeuwen: „Juffrouw! zó wil ik nog geen liefde van mijn kèukenmeid!"
Reeds eerder had Caroline persoonlike grieven geuit. Eduard scheen niet aardig te zijn tegen haar broer Willem: „Wees toch niet zoo raar tegen hem, dat hindert mij zoo. Hij is wezenlijk een goede jongen." En ook hier is hij braaf genoeg om te schrijven: „Ik heb toen ik van

Willem afscheid nam, hem verzocht om, kon het wezen, wat vriendschappelijker aan mij te denken, dan ik geloof dat in den laatsten tijd het geval is. Misschien was het ook wel weder mijn schuld; ik weet wel dat ik te scherp in mijne aanmerkingen ben, daarover klaagt iedereen, maar toch ik houd altijd veel van hem." Ook dàt zal wel niet helemaal waar zijn; men mag het zelfs hopen. Op 8 Oktober '41 gewerd hem een zondenregister met uitgesproken bijsmaak van naderend einde: „Gij wenscht te weten wat wij van u vernomen hebben: vooreerst schijnt gij uwe onverschilligheid omtrent geld al te zeer getoond te hebben, vooral met biljart spelen, uwe beurs schijnt zeer ruim om 's wekelijks *f* 100 te kunnen verspelen. Verder hebt gij klappen uitgedeeld: meer zal ik maar niet zeggen, daar gij wel begrijpt hoe Papa zich hierover ergert...." Het proza had van Papa zelf kunnen zijn, die hem toch eerst een klein jaar later (Aug. '42), als hij op het punt staat naar Sumatra's Westkust te vertrekken, persoonlik afschrijft. In ieder geval hebben deze minnebrieven een even indrukwekkende klank als sommige officiële bescheiden, en Eduard's karakter wordt er op dezelfde wijze in behandeld.

Het is verder een grappige bijdrage tot de kennis van het Indië van die dagen, dat men daar zóveel verliezen kon met biljarten. Tenzij men er enkel Dekker's koppigheid in moet herkennen, in het bizonder wanneer hij dacht iets te kunnen wat hem in werkelikheid niet afging. — „Kunt u goed biljarten, Oom?" vroeg hem [later, in Holland] een knaapje, hetwelk hij om zijne knapheid grooten eerbied inboezemde [en waarin men wel de verteller van deze anekdote, Dr. Swart Abrahamsz, mag herkennen]. „Ja, mijn jongen, ja en neen," was het antwoord, „ik kan het theoretisch heel goed, maar, ziet ge, het stooten zelf, daar ben ik niet bedaard genoeg voor." „Nu is theoretisch biljarten," voegt de verteller daaraan toe, „gelijk niet-biljarten."

7.

Dekker's brieven uit 1845 aan de latere Tine geven het volledigst zijn kijk op deze eerste bataviase periode:
„Het is waar dat ik haar gloeyend lief had," vertelt hij van Caroline, „er zijn geene woorden voor om het uit te drukken. Ik moet mij er eigenlijk over schamen, want het was geene liefde meer, maar door overdrijving zotternij geworden. Ik weet niet of ik haar liever had dan u, maar ik beminde haar anders. En dit was natuurlijk, want ik was 5—6 jaar jonger.... Als ik nadenk, geloof ik dat ik met Caroline niet gelukkig zoude geweest zijn. Ik schreef het u reeds dat zij mij in mijne jeugdige overspanning als eene heilige voorkwam, de minste fout, de geringste zwakheid in haar zoude mij stootend geweest zijn. Ik had haar als een ideaal lief, en idealen zijn er niet.... Daarbij komt nog iets; ik geloof niet dat Caroline mij lief had. Wel dat zij mij boven eenige anderen voortrok, maar hare liefde was niet in overeenstemming met de mijne. Zij kwam mij altijd koel voor. Naderhand heeft haar broeder mij verzekerd dat zij dit niet was, maar als hij gelijk had waarom dan haar hart altijd zoo gesloten houden? Op last van haren vader huwde zij een ander[1]). Haar broeder zeide dat het haar verdriet gekost heeft, maar als zij bemind had zooals ik, ware het gehoorzamen haar onmogelijk geweest.... Hoe dikwijls zoude ik mij ook na het ontwaken uit de eerste bedwelming der liefde geërgerd hebben over Caroline's roomsche denkbeelden. Nu de zaak zoo afgeloopen is ben ik daartoe niet in de gelegenheid geweest, want toen was ik eigenlijk niet bij mijn verstand. Ik vond alles mooi wat zij dacht, zeide of deed. Waarlijk ik huichelde niet toen ik roomsch werd, ik meende op dat oogenblik dat hare godsdienst de schoonste was. Maar hoe zoude het later gegaan zijn, als ik van die ijling tot bedaren gekomen was? Zoude ik

[1]) Met wie zij, volgens een andere brief, niet gelukkig was.

mij niet ongelukkig gevoeld hebben aan de zijde eener vrouw wier ziel zoo geheel aan de band lag eener denkbeeldige godskerk? Eene vrouw die mij misschien minder zoude achten, en zeker minder vertrouwen dan haren biechtvader?.... Men zoude kunnen tegenwerpen dat de overdrijving mijner genegenheid voor mijn eerste meisje toch redelijk lang geduurd heeft, en dat dezelve in zekeren zin nog voortduurt, maar ik antwoord daarop dat het te betwijfelen is of mijne liefde voor haar zoo bestendig zoude geweest zijn als ik haar niet verloren had, en als dezelve niet aanhoudend door tegenspoed was aangevuurd geworden."

Op een ander moment, als men Everdine tegen hem opzet, schrijft hij: „Wat ik u bidden mag, lieve beste Everdine, vertrouw op mij. Door dergelijke praatjes heb ik Caroline Versteegh verloren. De oude heer V. kwam op Batavia en ik was zeer driftig tegen hem, zoodat ik zelfs zeide: Loop met je dochter naar de maan, enz. Toen ik wegreed barstte ik in tranen uit, want ik gevoelde dat ik alles bedorven had; maar het was te laat."

Elders geeft hij een dichterlik zelfportret: „Ik weet zeer goed, dat men mij voor bekwaam houdt,... maar men beoordeelt mij verkeerd. Ik veronderstel dat gij nooit iets van J. J. Rousseau hebt gelezen, maar die man had dezelfde ongeschiktheid voor het dagelijks leven.... Men wilde zijne fortuin maken, — alles wees hij af, want hij wist, dat hij tot niets bekwaam was dan tot denken. In de wereld echter heeft men menschen noodig, die tot alles bekwaam zijn, behalve denken.... Toen ik kommies bij de Rekenkamer was, heb ik een werk, dat mij jaarlijks opgedragen was, geheel in de war laten loopen en naderhand is het door een jong inlandsch kind zeer goed waargenomen. Toen ik nog school ging, kende ik nooit mijne les, en ik heb nooit het werk afgehad, dat mij in vakantietijd was opgedragen. Dit is niet overdreven, maar letterlijk waar. Hier op Poerwakarta weet ik nog den weg

niet, en toen ik op de Rekenkamer al een jaar gewerkt had, ben ik 's morgens eens de verkeerde trap opgegaan en ik had moeite mijn kamer te vinden. Ik ben menigmaal in de verzoeking geweest om alle hoop op avancement geheel op te geven en ergens klerk te worden om volstrekt niets te doen dan te copiëeren, ten einde niet genoodzaakt te zijn mij toe te leggen op zaken, die mij walgen."

Met dat al stond Dekker bij de Rekenkamer bepaald goed aangeschreven. Op 10 April 1839 werd van hem getuigd dat hij „ofschoon nog jong van jaren, en nog korten tijd in dienst, alleszins blijken geeft, welke van hem doen verwachten, dat hij tot een bekwaam ambtenaar zal kunnen worden opgeleid, daar hij bij het bezit van gezonde geestvermogens, het voordeel heeft van een zeer bekwaam onderwijs te hebben genoten; zijnde hij door ons wederhouden om tot andere Departementen overtegaan, welke hem daartoe met zeer voordeelige propositiën hebben aangezocht."

Op 31 Jan. 1840 werd hij bij de Regering aanbevolen omdat hij „zich, door bijzondere vlijt en werkzaamheid heeft onderscheiden, niet alleen, maar ook de onbetwistbaarste bewijzen van vlugheid, doorzigt en kunde, in al hetgeen hem wordt opgedragen, heeft aan den dag gelegd".

Op 13 Juni 1842 wendt hij zich met een verzoekschrift tot de Goeverneur-Generaal, om geplaatst te worden op de Westkust van Sumatra. „Verdriet over het verlies van zijn meisje," schrijft later Mimi, „want reeds vóór den laatsten brief van den vader voelde Dekker dat zij voor hem verloren ging, was aanleiding tot zijn wensch om op een buitenpost geplaatst te worden." Volgens andere opvattingen zocht hij daar vooral een avontuurlik leven, of wilde hij daar zijn zucht botvieren tot zelf regeren, of dacht hij daar meer geld te zullen verdienen, toch nog met het oog op Caroline. Dit alles kon trouwens heel goed samengaan.

SUMATRA'S WESTKUST

1842-1844

1.

De *Officiële Bescheiden betreffende de dienst van Multatuli als Oost-Indies ambtenaar,* uitgegeven door P. M. L. de Bruyn Prince, oud-vice-president van de Raad van Indië, bewijzen al dadelik het eeuwige geldgebrek, dat ook toen aan de orde was. Op 9 Juli 1842 werd Dekker benoemd tot kontroleur 2e klas ter Westkust van Sumatra, op een maandeliks traktement van *f* 275; nog geen week later (15 Juli), en ongezien de gebruikelike toekenning van 3 maanden bezoldiging als voorschot (dus van *f* 825), riep hij de hulp van het Goevernement in, daar hij een schuld had van *f* 917.78½ zilver en *f* 102.22 koper [1]), om dit bedrag namens hem uit te betalen aan de advokaat Cremer te Batavia, bij maandelikse kortingen van *f* 55 op zijn traktement. De Direkteur-Generaal van Financiën beschikte 4 dagen later gunstig: „Overwegende dat eene afwijzende dispositie in deze den adressant hinderlijk kan zijn om de plaats zijner bestemming te bereiken."

Dit stuk zou al dadelik een zo slechte indruk maken op Dekker's hoogste chef, kolonel Michiels, civiel en militair goeverneur van Sumatra's Westkust, dat deze op 10 Oktober '42 al schreef: „De behoefte aan een goed ambtenaar te Singkel is lang gevoeld en wordt dagelijks grooter. De vraag is echter bij mij gerezen of de controleur E. Douwes Dekker wel voor die betrekking geschikt is. [Ook] komt het mij twijfelachtig voor, of hij wel een goed administrateur zal wezen."

In dit laatste bleek zijn taxatie profeties.

Dekker was 7 Oktober te Padang aangekomen. Hij had

[1]) Een gulden koper had ongeveer de waarde van 80 cent.

met twee andere ambtenaren per zeilschip de reis gedaan en schipbreuk geleden. In haar kommentaar op de *Brieven* tekent Mimi weer aan: „Dek had zijn „jongen" met diens vrouw en hun kinderen van Batavia meegenomen; zij waren ook aan boord en gaarne vertelde Dek, hoe de vrouw, Mina heette ze, toen het schip verging, tot haar man zeide: „Eerst je heer, Sidin! red eerst je heer, daarna mij en de kinderen!" Maar voegde hij er dan bij: het hoefde niet, ik kon voor mezelf zorgen."
Van Padang werd Dekker naar Natal gezonden, om aldaar de kontroleur 1e klas Van Meerten te vervangen. Van 7 tot 30 November '42, dag van de officiële overgave, werkte hij met deze samen, om zich met zijn geheel nieuwe werkkring vertrouwd te maken.
In verband met het latere leven van Multatuli is het amusant in de *Officiële Bescheiden* na te gaan wat onder meer tot zijn eerste verrichtingen behoorde. Zijn eerste brief als kontroleur (van 1 Dec. 1842) gaat over het opsporen en terughalen van twee weggelopen anak boea's (onderhorigen) van een radja. Zijn tweede (5 Dec.) over de behoorlike aankomst van twee vrouwelike ballingen die 4 jaar te Natal moesten blijven. In zijn derde vraagt hij pennen en papier, vermoedelik voor de administratie die hij zo zou verslonsen. Daarna (7 Dec.) wenst hij nader bescheid omtrent door zijn voorganger verzonden deurhengsels (hoe akkuraat nog!). Op Kerstmis vraagt hij raad, inzake het beboeten van islamieten die niet ter moskee gaan. Dezelfde dag krijgt hij het te kwaad met een fuselier Spies, met wie hij later nogmaals in kontakt zal komen, omdat deze militair via zijn javaanse huishoudster woeker bedreef en bovendien zich opkoper betoond had van gestolen goederen, in dit geval gouden knopen door zekere goudsmid Sesap ontvreemd. De klager is het inlands hoofd Soetan Salim, die ook verder een rol zal spelen. Dekker stelt voor fuselier Spies te beboeten met *f* 25, hetgeen door resident Weddik op

15 Januari wordt goedgekeurd, „met verzoek die som aan te wenden ten algemeenen nutte, bijvoorbeeld om daarmede de kleine bruggen in de Negorij te doen verbeteren, zoo dit nog noodig is".
Op 25 Januari '43 vraagt Weddik hem een dief te doen opsporen, die de suggestieve naam draagt van Jan Potan, hoewel hij Maleier is; maar op 3 Juni moet de assistent-resident van der Ven, op inspektiereis te Natal, de man zelf laten arresteren; en eerst op 28 Juli stuurt Dekker de gevangene op, na een nieuwe aanmaning te hebben ontvangen. De uitgever van de *Officiële Bescheiden* vindt dit van belang, het zij zo. Psychologies hoeft men hier nog niet achter te zoeken dat Dekker's sympatie voor de inlander oorzaak was van zijn gebrek aan voortvarendheid.

2.

In de *Havelaar* vertelt Multatuli hoe zwaar de bestuurstaak was in het oproerig gebied waar hij kwam, dat hij 's nachts gekleed sliep om dadelik bij de hand te zijn, enz. Volgens de officiële bescheiden lijkt dit alles overdreven, sterk dichterlik gekleurde jeugdherinneringen weer van een romanties gemoed; al moet toegegeven worden dat de Padri-oorlog inderdaad de streek geteisterd en in onrust had gebracht. Kolonel Michiels had door de inneming van Bondjol en Daloedaloe de langdurige oorlog tot een eind gebracht, maar de onverwachts uitgebroken opstand van Batipoe in 1841 had daarna iedereen weer opgeschrikt. Ik heb twee boeken hierover opgeslagen, waarvan het eerste, *De Vestiging en Uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra,* door generaal-majoor ridder De Stuers, oud-resident ter Westkust van Sumatra, later legerkommandant, verscheen in 1849—50. De heer De Stuers, die Michiels in deze streken was voorgegaan, schijnt diens optreden nog maar met grote krachtsinspanning te kunnen waarderen;

men moet natuurlik altijd verdacht blijven op onderlinge naijver en waarheidsliefde veroorzaakt door konkurrentienijd, maar over het algemeen maakt deze schrijver de indruk een (voor die tijd zeker) welmenend en behoorlik mens te zijn, die vaak zijn hoofd geschud moet hebben over de grove taktloosheid waarmee Sumatra's Westkust coûte que coûte werd veroverd. Onmiddelik is dan ook een andere deskundige opgestaan, de heer H. M. Lange, gepensioneerd luitenant-kolonel, die in 1852 een even dik boek uitgaf, *Het Nederlandsch-Oost-Indische Leger ter Westkust van Sumatra,* om Michiels en andere Nederlanders te verdedigen tegen de lezing De Stuers. Men zou in een verschil van mening tussen deze soort autoriteiten geneigd zijn zo simplisties mogelik te geloven dat een legerkommandant er meer van moet weten dan een luitenant-kolonel; maar misschien is het toch weer zo eenvoudig niet [1]). Van de opstand van Batipoe vertelt De Stuers, dat deze veroorzaakt werd door de gedwongen aanleg van koffietuinen, op initiatief van de resident der Padangse Bovenlanden Steinmetz, welke aanleg onduldbaar bleek voor Sumatranen, hoewel elders grote resultaten opleverend; hij geeft verder een beeld

[1]) Nog een autoriteit is generaal Van Swieten, opvolger van Michiels na diens sneuvelen bij de 3e balise expeditie, en goeverneur van Sumatra's Westkust in 1849. Over de wijze van oorlogvoeren in Indië schreef hij later: „Slecht men eene versterkte kampong niet, die met het bloed onzer soldaten genomen is, dan voldoet men niet aan de eischen van den oorlog, zeggen de voorstanders der ruwe en barbaarsche oorlogvoering, of: elke kampong waar nog tegenstand wordt geboden moet te vuur en te zwaard verwoest worden.... De voorstanders van het ruwe oorlogsgeweld kunnen juichen. Want hoe schandelijk hun beginsel ook is, het is toegepast met eene nimmer geëvenaarde wreedheid, niet alleen op kampongs die zich verdedigden, maar ook op kampongs die verlaten waren, omdat ze zich morgen of overmorgen zouden kunnen verdedigen.... Om die afschuwelijke daden te verbloemen leest men in de rapporten niet meer van verbranden van kampongs; men noemt het nu tuchtigen, dat niet anders is dan de euphemische uitdrukking voor verbranden van huizen, verwoesten der oogsten en om-

van genoemde resident, gedwongen zich in veiligheid te brengen, vermomd als inlander. Lange komt met kracht tegen deze voorstelling op, geeft andere en gekompliceerder redenen voor de ontevredenheid, en beschrijft de resident Steinmetz, geheel alleen en ongewapend een groot stuk van het opstandig gebied doortrekkend, alles reddend door zijn optreden, en geenszins zijn toevlucht nemend tot een zo inferieure vermomming, die bovendien onvoldoende zou hebben gewerkt, gezien zijn vrij grote neus, blond haar en blauwe ogen.

In zijn rapport aan de Goeverneur-Generaal van 18 Maart 1843 schrijft Michiels zelf: „Hier gelieve Uwe Excellentie indachtig te zijn dat het was in het laatst van 1841 en in de eerste maanden van 1842, dat het voorgevallene met Batipoe bij ambtenaren en militairen een groot wantrouwen en eene soort van panischen schrik had nagelaten, tot heden toe niet geheel uitgewischt." — Dit rapport bevestigt ook op andere plaatsen de lezing uit de *Havelaar*.

Waar ging het om? De inlandse hoofden van Natal, en met name de jonge Toeankoe Besar en zijn voogd Soetan Salim, hadden een vete tegen de hoofden van Mandaïling, in het bizonder tegen de Jang di Pertoean van

kappen der vruchtboomen". (*De Waarheid over onze Vestiging in Atjeh,* blz. 439). En op de volgende blz. citeert deze generaal — in 1879 — Multatuli: „een dorp dat pas veroverd was door de Nederlandsche troepen en *dus* in brand stond". Een andere generaal, zijn onderbevelhebber Verspyck, antwoordt dan: „En toch, de lezer moge tot de gevolgtrekking komen dat de generaal van Swieten zich aan hem wil voordoen als de eenige onbevlekte, hij zou zich schromelijk vergissen met te veronderstellen dat generaal van Swieten *geen* brandstichter is. Niet alleen is generaal van Swieten een brandstichter gelijk generaal Pel, generaal van der Heyden en generaal Verspyck, maar hij is grooter brandstichter dan al die brandstichters, want hij ging hen voor, hij legde hen de taak op, zelfs voor de toekomst als hij reeds weggegaan zoude zijn, den brandfakkel te blijven hanteeren tot het einde toe". (*Generaal van Swieten en de Waarheid,* blz. 153). — Generaal Van Swieten nu was in zijn expeditie niet helemaal geslaagd, generaal Michiels wel.

Kotta-Siantar, die zich te groots gevoeld had om zijn zuster uit te huweliken aan een zoon van Soetan Salim. Deze begon, naar het schijnt, tegen Jang di Pertoean te intrigeren, en gegeven de bestaande angst en situatie, was de meest voor de hand liggende beschuldiging die van opstandigheid en komplotteren. De kontroleur van Natal, Van Meerten, en zijn schoonvader, de assistent-resident van Mandaïling, Van Kervel, waren hiervan overtuigd. De assistent-resident van Ajer Bangies, Weddik, chef van de kontroleur Van Meerten en later van Dekker, eveneens. Het is dus geen wonder dat de pas-gearriveerde en met de „ziel van de inlander" nog geheel onbekende Dekker hun zienswijze overnam.
Nog vóór zijn komst, was Jangdi Pertoean gearresteerd en naar Michiels te Padang opgestuurd. Michiels echter, die (volgens Multatuli na bezoek van de Regeringskommissaris, later G.G. Merkus) de streek vooral ekonomies moest pacificeren, rekende daarvoor op de medewerking van de hoofden van Mandaïling, stond borg voor Jang di Pertoean en stelde hem weldra weer als hoofd in zijn streek aan. In de *Havelaar* staat dat hij de man te Padang royaal ontving en zijn zaak niet onderzocht; in het rapport van Michiels dat hij tot tweemaal toe een onderzoek instelde. Op 14 en 15 Februari 1843 begaf Michiels zich in persoon naar Natal om daar het vonnis te herzien van een zekere Si Pamaga, die enerzijds voor gek werd uitgegeven, anderzijds beschuldigd was van een aanslag op de jonge Toeankoe en moordplannen tegen de kontroleur Van Meerten, alles op last van Soetan di Langit, broer van de verdachte Jang di Pertoean. Volgens de *Havelaar* werd het heronderzoek door Michiels geleid met meer dan autokratiese middelen. Een autokraat nu was deze militair zeker, en de *toon* van vragen en antwoorden komt in een proces-verbaal niet over, men heeft te rekenen met de schijnkompleetheid van dergelijke verbalen. Toch blijkt uit het geheel

van deze stukken vrij duidelik dat de beschuldigde Si Pamaga op losse gronden werd gevonnisd, dat hij slechts bekend had na bij herhaling met de rottan te zijn geslagen, dat de aangevallen Toeankoe zelf niet goed wist of de man wel zijn mes getrokken had om hem te vermoorden (deze Toeankoe noemt zichzelf een „dom mensch" en „een kind") en dat alles heel goed in elkaar gezet kon zijn door Soetan Salim.
Vermakeliker is, in dit rapport te proeven wat ook in het boek van De Stuers uitkomt: hoe niet alleen de inlandse hoofden, maar ook de europese autoriteiten, in het bizonder de civiele en militaire, elkaar niet konden verdragen. Michiels werd allerminst ten onrechte door Dekker het „wandelend schorsbesluit" genoemd, hij suspendeerde de ene bestuursambtenaar na de andere, en het staat vast dat verscheidene van zijn slachtoffers achteraf met bevordering werden overgeplaatst, zoals de assistent-resident Schaap, die later goeverneur was van Makassar, en de resident Weddik, die hij in zijn rapport ernstig beschuldigt en die goeverneur werd van Borneo.
In deze historie slaat uit de officiële stijl een geur op van wederzijds ongenoegen, begonnen gedurende een dienstreis die Michiels en Weddik samen gemaakt hadden per stoomschip *Phenix* in December '41. Michiels werd in het onderzoek van Si Pamaga door resident Weddik „gepasseerd", dit blijkt zeer duidelik; of hij hem verder ook „gekontrarieerd" had, blijft, hoewel waarschijnlik, meer verborgen. Maar Michiels houdt Weddik voor volstrekt onbekwaam en laat hem suspenderen; ook de kontroleur Van Meerten (volgens Dekker een bekwaam man), heeft volgens Michiels „bekrompene geestvermogens" en zou hetzelfde lot gedeeld hebben als hij niet eerder was overgeplaatst. Het edelaardige van Michiels' optreden in de zaak van de zo wreed geslagen Si Pamaga blijft onderhevig aan allerlei motieven die in de officiële stukken vanzelfsprekend niet voorkomen. Hij beschuldigt resi-

dent Weddik van „kwade trouw" tegen hem, Michiels, en de cijfersterke dominee Vos spreekt (uit pure haat tegen Multatuli) over stukken waaruit blijkt dat de geschorste resident „zich aan zoo groote trouweloosheid tegenover Michiels had schuldig gemaakt, en zoo dubbelzinnig was opgetreden, dat hij verdiend had ontslagen te worden", zonder meer te overwegen dat de officiële stukken hieromtrent bestaan uit één rapport van Michiels zelf. Als men nu toch aan de opinies van hoge ambtenaren over elkaar toe is, blijft hier nog de aantekening te citeren van de vice-president van de Raad van Indië Reynst, naar aanleiding van de latere schorsing van Dekker zelf: „Hoe dit ook zij — het getal ambtenaren dat onder den Gouverneur ongelukkig is geworden is weder met een vermeerderd."

Bij het heronderzoek van de zaak Si Pamaga kwamen Michiels en Dekker met elkaar in aanraking. Michiels' toch al slechte indruk van de jonge kontroleur schijnt erdoor versterkt. In de *Havelaar* zegt Multatuli dat hij dit toen niet merkte, dat Michiels hem integendeel over zijn „kordaatheid" had gekomplimenteerd [1]). Maar hij geeft ook toe Michiels te hebben „gekontrarieerd", en dit in de veronderstelling — die hem weer kompleet tekent — dat de grote militair hem daarom zou achten. Hij zegt echter dat dit kontrariëren er onder meer uit bestond dat Havelaar weigerde een paar verhoren mee te ondertekenen, en de officiële bescheiden weerspreken deze bewering: Dekker's handtekening staat onder al de verhoren waarbij hij tegenwoordig was. „Dichterlik kleursel" dus weer, tot meerdere glorie van de ideaal-Dekker die Havelaar heet, en voor Multatuli-haters „aperte leugen". Dekker vertelde later dat hij bevriend was met Soetan Salim en de jonge Toeankoe; het kan dus het best zijn dat hij Michiels kontrarieerde door hen moreel te steunen, iets wat

[1]) Hij zegt vrijwel hetzelfde in zijn brief aan de G.G. Rochussen van 2 Febr. 1846, dus maar 3 jaar na deze voorvallen.

alweer niet uit een proces-verbaal hoeft te blijken. Dat hij hierin ongelijk kan hebben gehad en dupe zijn geweest van de slimme Soetan Salim is een tweede. Toen Michiels bij zijn vertrek Soetan Salim meenam (hij werd later naar Tjiandjoer op Java verbannen) kan Dekker's houding tegen de gearresteerde onverholen sympatiserend geweest zijn.

En nu enige psychologiese opmerkingen over Dekker. De angstsfeer, door Michiels zelf toegegeven, waarin hij al dadelik terecht kwam, werkte ongemeen suggestief op zijn illuzie van „gevaar". Hij was te Natal 23 en volmaakt nieuweling, terwijl hij in Lebak 36 was en bij al zijn gebreken, een zo goed bestuursambtenaar geacht werd dat hij op zijn 31e al was voorgedragen voor resident, maar in zijn karakter vindt men kompleet dezelfde elementen. Iemand als Dekker levert het bewijs voor de teorie dat men nooit werkelik verandert, want het is spannend na te gaan hoe in zijn avontuur op Sumatra's Westkust de hele Lebak-zaak zich al afspeelt. Daar was het de djaksa die intrigeerde tegen de regent, hier was het Soetan Salim tegen Jang di Pertoean. Daar werd de angstsfeer gekreëerd door de vermeende vergiftiging van Dekker's voorganger Carolus, waaraan zowel diens vrouw als de kontroleur Van Hemert geloofden, zodat het *gevaar* om de regent aan te vallen prikkelend op Dekker's onuitblusbaar romantisme kon werken; zelfs als men niet aanneemt dat hij moedig was — wat ik op goede gronden meen wèl te mogen doen — dan nog moet men in zijn natuur rekenen met de z.g. vlucht naar voren. Hier was de angstsfeer vanzelf aanwezig door de historiese gebeurtenissen (zijn oudere kollega Van Meerten, zijn chefs Weddik en Van Kervel leden eraan), terwijl zelfs de plannen om zijn voorganger te vermoorden — waarmee Si Pamaga immers belast heette — niet ontbraken. Dit alles was niet door Dekker gefantaseerd. Maar buitendien was hij een „heethoofdig jongmens",

dromend zich te onderscheiden, en zozeer dat hij later nog ernstig geloofde aan zijn doeltreffend optreden in het voorkomen van opstanden. Deze misschien noodzakelike mytomanie in iemand die altijd een goed stuk romancier in zich had, is overigens natuurlik onbegrijpelik voor deurwaarders. Toen hij Michiels ontmoette, vertelt hij bij herhaling, komplimenteerde deze hem om zijn kordaatheid; het kan een los beleefdheidswoord geweest zijn, een nonchalant praatje ter aanmoediging, maar in Dekker's binnenste van dat ogenblik wekte het dan grote echo's. Havelaar vertelt nog dat hij te Natal al aan de grote militair gezegd had bevreesd te zijn dat hij, na onderzoek van zijn kasverantwoording, veel te betalen zou hebben, waarop de ander geantwoord had: „Och.... die geldzaken" — en Havelaar interpreteert: „als gevoelde hij zelf, dat het hoogere het mindere moest doen wijken."

Deze passage nu doet autentiek aan, al is de belichting multatuliaans. Michiels kan inderdaad heel goed gezegd hebben: „och, die geldzaken", even nonchalant alweer daarmee te kennen gevend dat hij, militaire held, ver daarboven stond; de jonge kontroleur vatte het op zoals in de *Havelaar* staat. Een ander punt in Dekker's karakter komt hier uit: hij dacht napoleonties, zoals de romantiek van zijn tijd dat wilde, d.w.z. hij dacht van dezelfde stof te zijn als zijn „grote" superieuren en zijn onmiddelike chefs te kunnen verwaarlozen. Hij passeert later in Lebak de resident van Bantam omdat hij zich (volstrekt niet gefantaseerd overigens) begrepen dacht door de Goeverneur-Generaal; precies zo moet hij in Natal zijn chefs Weddik en later Van der Ven verwaarloosd hebben, omdat hij zich van dezelfde napoleontiese stof dacht als Michiels. „Hij en ik begrijpen elkaar." Het losse woord over geldzaken echode dus ook verkeerd en tienmaal te groot.

3.

Na Michiels' vertrek, voelde hij zich weer aan zijn kwasi-zelfstandige bestuurstaak overgeleverd. Evenals later in zijn grootste bestuursdrama, was Dekker ook hier al geneigd tot het maximum van zelfstandig optreden, en het volgende dokument — van 10 Maart '43 — doet nu aan als een eerste schets voor de aktie tegen de regent van Lebak; het is waar dat hij hier schuchter iets waagt na 3½ maand en daar pertinent optreedt na één maand, maar deze 3½ maand kontroleurschap, waren dan ook zijn allereerste. Hij schrijft dan aan de resident:

„Reeds meermalen heeft de Dato Si Njaropandjang door met zijne betrekking strijdige handelingen zich berispingen zoo van de Rappat als van mij zelven op den hals gehaald, en over het algemeen is die persoon bij zijne medehoofden en bij de bevolking in minachting.

Een onlangs alhier plaats gehad hebbend voorval, waarbij men met eenigen grond vermeent dat hij goederen, welke hem niet toebehoorden, op eene slinksche wijze heeft achtergehouden en verborgen, gevoegd bij den algemeenen slechten dunk nopens zijne persoon, doen mij eerstdaags in den Rappat een voorstel te gemoet zien om denzelven van zijn post te ontzetten.

Ook ik houd genoemden Datoe voor zijne betrekking ongeschikt; minder ter zake van het geen hem wordt aangewreven, — het welk trouwens strikt genomen niet bewezen is — als wel om de bovengemelde ongunstige opinie van het algemeen omtrent denzelven, dewelke hem alle invloed op zijn onderhoorigen doet verliezen.

Naar aanleiding van een en ander neem ik de vrijheid Uwedg. te verzoeken mij wel te willen inlichten nopens de vraag: of de natalsche Rappat tot het ontslaan en benoemen van Datoe's competent is."

Deze laatste voorzichtigheid is wellicht gevolg van het juist ingestelde heronderzoek door Michiels, waardoor ook was uitgemaakt dat Si Pamaga door de inlandsche rechtbank (rappat) gevonnisd was, waartoe deze de bevoegdheid miste.
Even bezadigd als later Brest van Kempen antwoordt hier resident Weddik (die op de nominatie stond geschorst te worden): „dat de geest der bevolking moet worden gadegeslagen, bij de verandering van datoe's, dewijl éénmaal de volgens de *hadat* gebruikelijke datoe gekozen zijnde, hij ook niet zonder gewichtige redenen kan worden afgezet", en dat „welligt eene korte opsluiting, in een geschikt locaal, eene genoegzame straf voor den datoe zijn zoude".
Verder bericht over deze zaak ontbreekt.

4.

Ander dokument. Had men daar het embryo van Dekker's later optreden tegen een inlands hoofd, hier vindt men het bewijs van zijn vanouds bestaand gevoel voor de kleine man, — des te belangrijker waar, met de hun eigene psychologiese zin, latere deurwaarders hebben willen bewijzen dat de „zaak van de Javaan" *totaal achteraf* door Multatuli aan zijn échec in Lebak werd gekoppeld.
Van 21 Maart '43 dateert het volgende opmerkelike rapport aan resident Weddik:

„Geleid door den Inhoud van Uwedg. brief van den 14 february, heb ik ruimschoots gelegenheid gehad om den achterlijken staat der peperaanplantingen [van Panjoelaman, Talohbaleh en Panarakan] op te merken. Ik vleye mij de onderscheidene tuinen nauwkeurig te hebben onderzocht, en heb mij niet bepaald tot het waarnemen der langs de hoofdpaden aangeplante ranken, maar mij ginds en herwaarts van den weg af

begeven. Het staat natuurlijk mij niet vrij in eenig punt te verschillen met het in Uwedg. voormelde missive.... geuit gevoelen omtrent de toestand der onderscheidene afdeelingen, maar daar men mij op Taloh Baleh gezegd heeft dat Uwedg. de door de tuinen loopende hoofdpaden niet had verlaten waag ik het bescheidenlijk Uwedg. medetedeelen dat Uwedg.'s oordeel over de aanplantingen in het algemeen, nog verreweg gunstiger is dan het mijne, desgevorderd, wezen zoude.

Slechts de aanplant van Datoe Kètèh maakt eene loffelijke uitzondering. De tuinen van Radja Mangoeyang op Panjoelaman staan wel is waar aan den kant van het pad vrij goed, doch op eenigen afstand regts en links daarvan, is het ook in die tuin niet beter gesteld, en ik zoude de daar aangeplante ranken niet op 3000 durven schatten. Ik heb natuurlijk van hetgeen ik zag en opmerkte nota gehouden, in het begrip Uwedg. daarvan mededeeling te doen, niet zoozeer ter kennisgave daar Uwedg. recent bezoek aldaar mijne opmerkingen wel overbodig zullen gemaakt hebben, als wel om Uwedg. te overtuigen dat ik de pepertuinen zoo nauwkeurig heb geïnspekteerd als van een in die zaken onbedreven ambtenaar billijkerwijze verwacht kan worden, doch ter oorzake van hetgeen hieronder volgen zal, bepaal ik mij tot de volmondige verklaring dat ook mij de stand van zaken over het algemeen allerellendigst is voorgekomen [1]).

De reden waarom ik de vrijheid neem niet in bijzonderheden te treden ligt hierin: De arbeiders hebben gebrek aan behoorlijk voedsel! Ik weet niet in hoeverre deze omstandigheid in dienst een reden tot verschooning kan daarstellen van achterlijkheid in het

[1]) Tot dusver is hij alleen nog maar een slecht ambtenaar die zijn chef met doorzichtige eerbied een stootje geeft, maar wat volgt is belangrijker.

vervullen der op ondergeschikten rustende verpligtingen, doch dat is zeker dat het mij in gemoede moeyelijk zoude vallen menschen tot werken aantezetten voor ik mij verzekerd konde houden dat het allernoodigste tot levensonderhoud in genoegzame mate voorhanden was. Rijst is op het oogenblik voor de arbeiders in de pepertuinen niet te verkrijgen, men voedt zich sober met inlandsche *oebi* en *pissang,* die overigens nog niet eens in genoegzame hoeveelheid aanhanden is.

Ik heb Datoe Poetie berispt dat hij deze omstandigheid niet aan Uwedg. had blootgelegd; dan misschien ware nu reeds een groote hinderpaal tot het wèl bewerken der pepertuinen uit den weg geruimd. Ik hoop echter dat dit schrijven dezelfde gunstige gevolgen zal teweeg brengen.

Het is moeyelijk wanneer men niet van den oorsprong af een zaak heeft behandeld, om juist omtrent dezelve te oordeelen, doch ik waag het mijne gedachten over den loop der onderhavige aangelegenheid bescheidenlijk openteleggen.

De voorschotten werden van Gouvernementswege uitbetaald en de respectieve hoofden wenden die geheel (?) aan tot het ontginnen van de uitgezochte gronden. Zoolang die gelden strekten werden ook de arbeiders behoorlijk onderhouden doch nadat de voorgeschoten som was uitgeput heeft men de tuinen, onder de anak semang verdeeld, onder te kennengave dat nu ook de daarop rustende gedeelten der schuld ter hunner verantwoording liep. Elk inlander werd nu van zelve orang beroetang [1]) van de respectieve hoofden en had in teruggave voor zijne verlorene vrijheid niets dan een met peperranken schaars beplant stukje grond dat misschien over vijf of zes jaar vruchten zou afwerpen, en dat nog slechts dan wanneer voor de

[1]) Pandeling.

jonge ranken eene aanhoudende, nauwkeurige zorg zoude worden gedragen. Wanneer de buitendien niet zeer opgewekte énergie van den Inlander nog door iets kan worden teneêrgeslagen, dan voorzeker is het op die wijze.

Men zeide mij in antwoord op mijne vraag waarom de arbeiders geen sawa's aanlegden, „men heeft te veel met de pepertuinen te doen om daaraan te denken". Dit nu geloof ik niet. Ik geloof dat er ook bij eene volmaakt goede bezorging der tuinen, wel 2 dagen in de week tot eigen arbeid zouden overschieten, hoeveel te meer *nu,* daar de aanplantingen verwaarloosd worden. Ik geloof dat men weinig of niet werkt, evenmin in de pepertuinen als in de sawa, maar ik geloof tevens zooals ik boven zeide dat geknakte énergie van die werkeloosheid oorzaak is.

Indien mijne beschouwing juist is (en in een tegenovergesteld geval verzoek ik beleefdelijk door Uwedg. te worden teregt gewezen [1])) dan moet vóór alles die énergie voor zooverre dit bij den Inlander mogelijk is weder worden opgewekt. Men moet voor den arbeider eene meer lagchende toekomst, een vrolijker vooruitzigt daarstellen, en in dit geval een aanvang maken met hem te voeden.

Eenige uit dit principe voortvloeyende voorstellen zal ik opschorten tot ik van Uwedg. antwoord op deze missive zal bekomen hebben en mij heden alleen tot het laatst aangehaalde, nopens de voeding namelijk bepalen.

Ik verzoek Uwedg. mij te autoriseren om van Battahan, waar naar ik verneem padi voorradig is, eene hoeveelheid van dat artikel te doen aanvoeren, om voorloopig te doen voorzien in de behoefte aan voeding der arbeiders in de pepertuinen te Panarakan,

[1]) Dat is nu dan ook gebeurd, maar dat is wat hij 13 jaar later volstrekt niet meer wilde.

Taloh Baleh en Panjoelaman, zullende ik Uwedg. nadien adiëren met een voorstel nopens de wijze waarop de aldus gemaakte onkosten den lande zouden kunnen worden gerestitueerd."

Multatuli heeft ongelijk gehad later Havelaar te doen zeggen, met voor deurwaarders verbijsterende ironie alweer: „Ik vond, dat het niet te-pas kwam, mij pepertuinen te laten inspekteren, en dat ik lang had moeten aangesteld zijn tot gouverneur van een zonnestelsel." Déze inspektie altans leverde een officieel papier op ten bewijze hoeveel Havelaar er toen al in hem stak. De resident antwoordt dan ook terechtwijzend, dat het aan de hoofden is om hun werkvolk te voeden, dat dit onderhoud „geensints door het bestuur en meerder uitgaven gekregen [moet] worden, maar wel door *gedurig aansporen* en *altoos aanhouden*", want: „Wanneer wij eenmaal toegeven aan de eischen der inlanders op dat punt, zullen zij ons spoedig weten te dwingen, om altoos met betalingen en voorschotten voort te gaan", en ook: „Men heeft Uedg. misleid en getracht de verplichting die op de Hoofden rust, op ons over te brengen."
Wie de ervaringrijke en goede bestuursambtenaar was in deze, spreekt vanzelf.

5.

Op 3 April schrijft resident Weddik (nog steeds niet geschorst): „Van ter zijde vernomen hebbende, dat door Uedg. zekere maleyer met name Si Boeyong Koening, zoon van Soetan Salim, wegens eene zaak, die in den regel voor den rappat had behooren te worden gebragt, aan den lijve zoude zijn gestraft, zoo heb ik.... de eer Uedg. te verzoeken, mij wel te willen inlichten wat er van de zaak zij," enz.
Dekker antwoordt er niet op, en het blijft in het duister

welk vergrijp deze zoon van Soetan Salim op zijn geweten had, alsook of het misschien dezelfde zoon was die met een zuster van de mandaïlingse Jang di Pertoean had moeten trouwen. Op 1 Mei herinnert de heer A. van der Ven (die de nu geschorste Weddik vervangt) de kontroleur aan de gevraagde inlichting, die nog steeds niet werd ontvangen. Wederom geen antwoord.
Op 22 April echter gaat van Dekker een missive uit, die weer aan de *Havelaar* herinnert. „Daar de aangelegenheden mijner afdeeling mijne tegenwoordigheid elders gedurig noodzakelijk maakten, ben ik als een onmisbaar gevolg van gebrek aan personeel tot nog toe niet in de mogelijkheid geweest de verantwoordingstukken over de jongst verloopene maand en het eerste kwartaal dezes jaars aan Uwedg. aan te bieden." — Hij zegt er weliswaar niet bij dat hij zo gedurig afwezig was om opstanden te dempen en de deurwaarders zullen prettig ontgoocheld zijn door het gemis van een rapport, waarin hij in zo'n geval zijn optreden toch wel zou hebben genoteerd, maar dit dokument bewijst dat zijn illuzie, als men het zo noemen wil, van niet te kunnen boekhouden omdat hij betere dingen te doen had, al evenmin „achteraf" werd uitgevonden.

6.

Deze kontroleur, die zijn kas verslonste en onaanvaardbare grote plannen maakte, o.a. om door het aanleggen van een zeewering of kunsthaven in de monding van de rivier de streek tot bloei te brengen, schreef in Natal ook aan de *Losse Bladen uit het Dagboek van een Oud Man,* het eerste leesbare auteursproza van zijn hand. Het grote probleem daarin behandeld is: maken de omstandigheden het genie of maakt het genie de omstandigheden? Hij neigt naar het laatste, komt natuurlik op Napoleon. Dan: „Wil een schilder een toonbeeld daarstellen van hetgeen

een mensch als Napoleon vermag.... laat hij zich wachten den krijgsman met zwaard en rusting te schetsen. Zóó groot was elk soldaat van de „Oude Garde". Neen, hij stelle den jongeling voor, op den oogenblik toen hij peinzend de toekomst inzag; of liever toen hij peinsde op de mogelijkheid om die toekomst te vormen, te scheppen.... Napoleon was groot toen hij met het hoofd in de hand nadacht, en het lot van Europa vaststelde, voor nog iemand voorzien kon dat hij op Europa eenigen invloed zoude kunnen uitoefenen. Hij is groot om dat *denkbeeld;* hij zoude groot zijn ook dan wanneer de toekomst daaraan niet hadde beantwoord."

Want, zou men zeggen:

„Ik zeide dat mij alles ontbrak waardoor Napoleon groot werd.... Het later gezegde toont aan dat de bedoeling hiervan is, dat ik mij nog niets heb eigen gemaakt dat dienstbaar kan zijn aan de begeerte om groot te wezen, maar dat *die begeerte zelve* de eerste stap tot grootheid is. Ik zit met het hoofd in de hand en peins...."

Verderop:

„Ik beminde een meisje en verloor haar. Wat anders dan een kroon kan mij eenigszins schadeloos stellen?

(Kantteekening: men denke echter niet dat dit doel alleen mij voor den geest trad toen ik koos. Lang weifelde ik tusschen Diogenes en Alexander, tusschen Rousseau en Napoleon, tusschen het *verhevene* en het *verhevenschijnende.* Ik heb het laatste gekozen, uit zwakheid, uit ijdelheid, misschien uit wraakzucht!)

Verhard u mijn hart en omgord u met het ijzeren harnas der onverschilligheid!.... Bedek elke fout met de vonken van schitterenden geest! Ik moet beginnen met eene misdaad.... met iets wat anderen een misdaad schijnen zal.... het zij zoo!.... Ik moet jaren van slavernij verduren; *ik,* geboren om te heerschen, moet beginnen met te gehoorzamen.... het zij zoo!"

In *Idee 1048a* beschrijft Multatuli hoe goed een jong

civiel-gezaghebber op Natal zich over kon geven aan machtsdromen: „Men is op zoo'n plaatsje iets meer nog dan de eerste. Men is *alles,* en menige Caesar zou daarmee tevreden kunnen zijn. 't Is waar dat de hoogte waarop zoo'n gezaghebber geplaatst is, eigenlijk wordt teweeg gebracht door zekere leegte om hem heen, daar hij veelal op den militairen kommandant na, de eenige Europeër op de plaats is, en zelfs in de geheele provincie. Maar wie jong in Indië kwam, zoodat-i nog tijd had zich goed inteburgeren, voelt zich in de aanraking met inlanders weldra geheel op z'n plaats. De leegte van 't kluizenaarschap als blanke, wordt aangevuld door 'n soort van koninklijke waardigheid tegenover de bevolking, die van haren kant de hoogheid van den gezaghebber zeer ernstig opneemt. Ernstiger gewoonlijk dan hijzelf. De oudste inlandsche hoofden behandelen hem met kinderlijken eerbied [1]), en door grijsaards wordt hij „vader" genoemd. Men meene vooral niet — 'n europeesch dwaalbegrip! — dat zulke verhoudingen geregeld worden naar de omschrijving der Wet. De inlander kent noch begrijpt onze finesses van gezagsverdeeling. Wie heer is, heeft het opzicht over alles, en bijna onbegrensde macht." — Dr. Swart Abrahamsz heeft later in zijn *Ziektegeschiedenis* het karakter van Multatuli met nadruk uit zijn indiese diensttijd verklaard, alsof, voor iemand die hij zelf een typiese neurastenikus noemt, wat men nu „overkompensatie" zou noemen niet verklaring genoeg was; hij is zelfs zo dwaas om over zijn „Aziatisch-Mahomedaansche vorming" te spreken.

Maar de afzondering bracht hem tot lezen en nadenken; zijn tweede vrouw noteert dat hij haar vaak gezegd heeft dat hij zich in Natal bewust is geworden. Mevrouw Van den Bergh van Eysinga-Elias geeft in haar voortreffelik overzicht op Multatuli een excerpt van een duitse roman

[1]) Een zinnetje als dit geeft precies aan hoe hij dupe van een Soetan Salim kon worden.

van August Lafontaine die grote indruk op Dekker gemaakt had: *Hermann Lange.*
„De jonge held wordt door zijn rijke, naar aanzien strevende ouders, een fantast genoemd, die niet voor de wereld deugt, daar hij te eerlijk, te edel en te oprecht is! Hij heeft zelfstandig leeren denken, en hij voelt diep. Om zijn scherpzinnigheid te oefenen, weerlegt hij elke meening, ook als hij ze voor waar houdt! Hij heeft gevoel voor humor: hij vindt alles zoowel eerbiedwaardig als lachwekkend. Met zijn fier en edel karakter is hij in de ambtelijke wereld van een klein vorstendommetje niet bemind: als hem wordt opgedragen om een stuk, dat hij gesteld heeft, over te maken, omdat het poëzie en geen proza is, neemt hij zijn ontslag. Hij wil het geluk der fortuin niet zoeken door daden, die hij immoreel vindt. „Kruipen leer ik nooit, daar ik geleerd heb te ontberen." Hij ontwikkelt uitvoerig een theorie, waarom *goede* menschen in Staatsdienst weinig kunnen uitrichten; want zij, die belang hebben bij de misbruiken waaronder het volk gebukt gaat, kènnen juist de zaken het best, zoodat de deugdzaamste en ijverigste vorst of minister niets kan uitrichten met zoo'n bende deugnieten. Weer in dienst geplaatst wordt Hermann Lange voor de tweede maal onrechtvaardig behandeld. Maar hij verdedigt zich flink en houdt zijn goed recht staande. Wederom wordt hij ontslagen. En zijn vrouw glimlacht en zegt gelaten: „een gerust geweten is meer waard dan de rijkste bezoldiging". Een liefelijke en uiterst sobere huiselijkheid is de belooning voor zijn karaktervol handelen."
Het is inderdaad frappant hoeveel deze held gemeen heeft met Havelaar. Dekker, die op Sumatra's Westkust al zou bewijzen de „man van Lebak" in ontwerp te zijn, vond hier dus zijn model. Las hij het boek in Natal zelf? Hij had anders wel mogen opmerken hoe weinig deze Hermann Lange aan Napoleon herinnert.

7.

Hier plaatst zich de anekdote, ook in de *Havelaar* verteld, over het hondje Saffo, in Mimi's lezing van 1876: „In Natal zeilde hij op de rivier met Van de Pool, de commandant van het fort. Dekker had in die tijd een jongen hond.
— Laten we dien hond eens in 't water gooien? zei Van de Pool.
— Neen, zei Dek, want er zijn hier veel haaien, en ik weet niet of de hond al zwemmen kan.
Van de Pool deed het toch. Hij wierp er den hond in.
Toen sprong Dek den hond na. Maar het dier zwom zeer goed, veel beter dan hij, die zijn controleurs-uniform aan had, een blauw van voren dichtgeknoopt buisje."
Nog een zenuwlijders-lefstukje, zo ergerlik voor de bezadigden. Maar zijn lust zich in het water te werpen ging hier altans samen met de sentimentaliteit voor anderen, die men hem ook pleegt aan te wrijven.
Hoe zag hij eruit, in die tijd? — In zijn wat àl te smakelik verteld, wat oude-heer-Smits-achtig Salomo's-oordeel van *Idee 1048a,* waaruit ik de beschrijving van zijn bestuurdersmacht lichtte, staat nog een kostbaar détail: hij zegt van de twee Arabieren dat zij baarden hadden „waarachter hij zijn hele tengerheid verbergen kon, en wenkbrauwen die zijn baardje beschaamd maakten". Niet alleen als de Havelaar van later, maar ook toen had hij dus al dat blonde puntbaardje. Multatuli is lang jong gebleven, ook toen er groeven in zijn gezicht kwamen, met de jeugd van slanke blonde mannen die soepel en nerveus zijn in hun bewegingen. Hij was niet groot en waarschijnlik nooit werkelik sterk, maar kan ook niet zwak, moet zeer taai geweest zijn; zijn gezicht was vriendeliker, zegt iedereeen die hem gekend heeft en zegt hij zelf, dan op zijn portretten.
Het Salomo's-oordeel geef ik hier in drie trekken. Op

een dag komt een arabiese scheepskapitein in Natal en verkoopt aan Dekker een paar tapijtjes. Niet lang daarna komt een andere Arabier, die voorgeeft de echte kapitein te zijn, door muiterij afgezet, enz. en die, de tapijtjes ziende, uitroept dat ze hèm toebehoren en dat men de andere Arabier vooral niet moet betalen. Deze heeft intussen al heel wat meer tapijtjes verkocht, onder meer aan de Toeankoe van Natal. Dekker roept de beide Arabieren voor, luistert ook naar hun matrozen, maar iedereen spreekt iedereen tegen. Hij houdt dan een toespraak tot de rivalen en zegt dat zij zich schamen moesten en hun tapijtjes allang cadeau hadden moeten geven aan de hier aanwezige hoge heren en dat er helemaal niet voor zal worden betaald. Dan zendt hij hen weg, maar laat hen naar de passar volgen. Daar aangekomen klaagt de ene ach en wee, terwijl de ander hem hoont om de verloren tapijten. Zo komt hij achter de waarheid, en doet dan recht. Ook bij deze historie was de militaire kommandant Van de Pool aanwezig, en zelf geïnteresseerd in de tapijtjes.

8.

Intussen, òf Dekker voelde zich steeds zelfstandiger worden, òf zijn nieuwe chef, de heer Van der Ven gaf blijk zijn kontroleurtje 2e klas nog heel wat minder aan te kunnen dan de heer Weddik. Hij krijgt altans nog minder antwoord op zijn missives en klaagt bij de goeverneur Michiels met steeds gerechter wrevel. De stijl van deze stukken is niettemin voor niet-ambtenaren, en vooral in aanmerking genomen dat de latere Multatuli er het onderwerp van uitmaakt, werkelijk nogal kluchtig. De uitgever van de *Officiële Bescheiden* konstateert (alweer als iedereen en Multatuli zelf in de eerste plaats) dat Dekker „slordig was in zijn beheer en nalatig in de naleving van de administratieve voorschriften..... Iedere

maand vielen er aanmerkingen op zijn niet ingewikkelde administratie [die aan leken *niet* zo eenvoudig voorkomt, bij het doorkijken alleen al van de bescheiden] en blijkens de missive van de wd. assistent-resident van Ajer-Bangies van 18 Juli had Dekker sinds 4 à 5 maanden geen enkele van de 14 aanschrijvingen van zijn chef beantwoord." Dit laatste blijkt niet zó erg te zijn geweest, want bij deze brief aan Michiels van de 18e Juli, waarin de klaagtoon van de heer Van der Ven bepaald haatdragend wordt, is een dokument overgelegd met vragen, van de heer Weddik nog, op de rechter- en antwoorden van Dekker op de linker-helft; de vragen nu dateren van 8 Maart, de antwoorden van 26 Juni.

Deze klaagbrief van de heer Van der Ven is overigens zijn vierde: „De controleur voornd. legt een halsstarrigheid en kwade wil aan den dag die afkeuring en bestraffing verdienen.... Bovendien is de controleur niet alleen achterlijk in zijne administratie, maar ook in andere en niet minder gewichtige punten tot zijne werkkring behoorende.... Voorts moet bij alle deze bezwaren nog gevoegd worden die, dat de controleur zich niet ontziet beledigende uitdrukkingen te bezigen tegen zijnen chef zooals uit § 8 van de mede hierbij aangeboden nota.... zal kunnen blijken.... Ik vlei mij dat Uhedg. mij ten goede zal houden dat door deze, ofschoon in het belang van de dienst, Uhedg. beschikking dd. 3 dezer.... eenige dagen wordt vooruitgeloopen, te meer dewijl de controleur Douwes Dekker getoond heeft, geene geschiktheid te bezitten om op zich zelve te staan en door zijn verregaand plichtverzuim zich alle verschooning of toegevendheid heeft onwaardig gemaakt."

Hoe luiden wel die beledigende uitdrukkingen? — Als men § 8 opzoekt, voelt men zich in zijn verwachtingen bedrogen, want men leest slechts dit antwoord van Dekker op een vraag betreffende een mandoer: „Mijne missive van den 16 Maart.... blijft van kracht in weerwil van

het daarop gevolgd onheusch antwoord van den Resident Aijer Bangies dd. 2 Maart.... zullende ik de in uitgaaf stelling van het tractement aan den mandoer Siebidjoe aan de beslissing van het Gouvernement onderwerpen" — termen waarin de niet-ambtenaar zelfs met veel goede wil niets beledigends vermag te proeven.
Maar nu de beschikking van Michiels, waarop in deze klacht van de 18e wordt „vooruitgelopen"? Op 3 Juli heeft Michiels „goedgevonden en verstaan: ....den controleur der 2e klasse Douwes Dekker.... te kennen te geven dat hij te Natal door eenen anderen ambtenaar zal worden vervangen wanneer het zal blijken, dat hij nog langer achterlijk is in het tijdig genoeg afleggen van zijne geldelijke en materieele verantwoording", enz. Dit dokument vooral moet de leugen aantonen van Havelaar, wanneer deze zegt dat hij op 22 Juli (dus nog geen 3 weken later) *onverwachts* zijn overplaatsing naar Padang ontving en de algemene opinie op Sumatra deelde dat dit voordelig en aangenaam was: „Daar ik nog slechts kort geleden den Gouverneur bij mij had gezien — en omdat er gedurende zijn verblijf in de afdeeling Natal, en zelfs in mijn huis, zaken waren voorgevallen, waarin ik meende mij al zeer flink gedragen te hebben, nam ik die overplaatsing als een gunstige onderscheiding op." Het lijkt na het voorgaande inderdaad wel erg „dichterlik".
Mimi heeft later (in een verdediging van Multatuli na de publikatie van de 1e druk der *Officiële Bescheiden*) de veronderstelling geopperd dat de heer Van der Ven, wetende hoe slecht Dekker aangeschreven stond bij Michiels, zijn chef ter wille heeft willen zijn met zijn klachten. Het ene sluit het andere niet uit, maar de wrok van de heer Van der Ven is op zichzelf ook zeer wel verklaarbaar. Hoe het zij, 4 dagen na diens laatste klacht, heeft Michiels „pligtmatig geoordeeld: ....den controleur der 2e klas Douwes Dekker uit het civiel gezag te Natal bij deze te ontslaan, en denzelven ter beschikking te stel-

len van den resident der Padangsche Bovenlanden".
Ook dit dokument spreekt de ontevredenheid duidelik genoeg uit. Toch geloof ik niet dat Dekker bewust loog; ik zoek dus wederom de verklaring psychologies. Door zijn ogen bezien, lijkt het mij dan niet uitgesloten dat hij, toèn zelfs, dacht in Padang beter op zijn plaats te zullen zijn dan te Natal. De resident van de Padangse Bovenlanden was de bekende C. P. C. Steinmetz, die Michiels zo goed geholpen had „ons gezag te konsolideren" en van wie onder de bestuursambtenaren op Sumatra's Westkust één grote roep uitging. Dekker was tot *zijn* beschikking gesteld en *overgeplaatst,* nog niet *geschorst;* hij verkeerde niet onmogelik nog steeds in de waan dat Michiels hem beter zou begrijpen dan Weddik of Van der Ven, dat Michiels moèst hebben ingezien wat er in hem stak, d.w.z. allerminst een administrateur natuurlik, maar een kordaat jongmens, als geschapen om met een Michiels en een Steinmetz samen te werken; en misschien was deze 23-jarige romantikus zelfs naïef genoeg (naïef bleef hij immers in sommige opzichten zijn leven lang) om te geloven dat Michiels hem *daarom* bij zich in Padang geroepen had. Dat een dergelijke psychologiese verklaring ontsnapt aan het geloof des deurwaarders neem ik bij voorbaat aan, maar men kan niet alléén met dezulken rekening houden, zelfs als men alle aandacht over heeft voor hun exploten. In ieder geval kan Dekker gedacht hebben dat hij Michiels' ontevredenheid dankte aan de slechte rapporten van zijn onmiddelike chefs, — precies alweer zoals hij later Duymaer van Twist misleid dacht door Brest van Kempen. De kolonel was boos, maar men kan zich altijd nader verklaren. De toon van de verantwoording die hij op 3 Oktober tot Michiels zou richten, wijst duidelik op een dergelijke instelling. Dekker zag zichzelf verkeerd toen hij een superieur ambtenaar dacht te kunnen zijn, maar reeds hier kan men zien hoè hij zich verkeerd zag. Hij dacht inderdaad, als som-

mige 2e luitenants over Napoleon: „Hij en ik zijn van één soort, ik heb eigenlijk met allerlei maarschalken niets te maken, als hij en ik tegenover elkaar komen te staan kan alles vlugger opschieten." Het ongeluk wilde dat hij superieur geboren was aan het *soort* Michiels, wat niet gezegd kan worden van de luitenant tegenover Napoleon.

9.

Michiels' besluit van 22 Juli had Dekker bevolen: „de onder zijn administratie ontstane achterstand nog vóór zijn vertrek van Natal behoorlijk bij te werken; mogende gedurende het bijwerken van dezen achterstand aan hem niet meer worden gevalideerd dan het halve tractement aan zijnen rang verbonden". Dekker zette zich zo goed hij kon aan de arbeid en zond, vóór de bestuursovergave aan zijn opvolger Diepenhorst, de achterstallige verantwoordingstukken in. Maar in deze zelfde tijd schijnt iets gebeurd te zijn dat aanleiding werd tot een anekdote, later aan pastoor Jonckbloet verteld door de oud-assistent-resident Hamers, destijds ook ambtenaar op Sumatra's Westkust.

Vóór alles vertelt deze dat volgens het gevoelen van allen aldaar, Dekker gek was — geheel konform zijn eigen beweren. Op een dag immers wilde hij van Natal uit langs de kust naar Siboga gaan, wat voor onmogelik gold. Hij vertrok te paard, reed vergezeld van één oppasser, ook te paard, tot hij aan een moeras kwam, wilde dit toen te voet doortrekken, maar zonk er al spoedig in. De oppasser moest terugkeren en hulp halen om hem uit de modder te trekken, waarin hij echter „vele uren" had doorgebracht eer het zover was.

Nu komt de belangrijke anekdote (door mij enigszins bekort hier overgenomen):

„Met al de dwaze grappen, die hij verkocht, was Multatuli [d.w.z. hield men hem daar toen voor] dood-eerlijk

en zou zich-zelven nimmer ten koste van den lande of van wien ook verrijkt hebben. Toch had hij in 's lands kas te Natal een belangrijk tekort veroorzaakt, hetgeen ontstaan was door wederrechtelijke uitgaven die hij zonder autorisatie deed, enz. Daar het tekort al grooter werd, benoemde generaal Michiels den assistent-resident van Ajer Bangis, den heer A. van der Ven, en den assistent-resident van Mandheling in commissie om de kas van Dekker op te nemen. Afschrift van dit besluit werd natuurlijk aan Dekker gezonden. De assistent-resident van Mandheling ziek geworden zijnde, vertrok die van Ajer Bangis alleen per prauw naar Natal. Op zekeren dag werd deze prauw, die de Nederlandsche vlag in top voerde, geseind en aan Dekker bericht dat de heer Van der Ven aan boord was. Hij had echter niet eens de beleefdheid de havensloep uit te zenden, zoodat de assistent-resident verplicht was per sampan van de buitenreede, bijna twee uren roeiens, naar wal te gaan. Aan wal vond hij niemand om hem te ontvangen, zelfs geen koelie om de bagage te dragen. Na veel gesukkel ten huize van den kontroleur komende, zag hij Dekker de gaanderij op en neer loopen. Deze ontving hem zeer onbeleefd, zeggende: „Mijnheer, ik logeer bij den militairen kommandant en zal morgenochtend te 8 uren op mijn kantoor voor u te spreken zijn. Ik stel mijn huis met al wat er in is te uwer beschikking", en vertrok. Er was, behalve een weinig meubilair, hoegenaamd niets in huis; en de assistent-resident, die tenminste zijn honger wilde stillen, was verplicht eten en drinken te laten koopen in een warong.
Den volgenden ochtend te 8 uren was Dekker op zijn kantoor. De deur was gesloten; de assistent-resident klopte aan en werd binnengelaten. Dekker zat voor zijn schrijftafel met links en rechts van zijn ligger een pistool. Hij bood den assistent-resident een stoel aan en zeide: „U zijt de assistent-resident van Ajer Bangis, nietwaar? en in commissie gezonden om hier de kas op te

nemen en mij ter verantwoording te roepen, is het niet zoo?" Op het bevestigend antwoord van den heer Van der Ven nam Dekker plotseling een dreigende houding aan en zeide: „Welnu, ik had vroeger een broer die secretaris was te Siboga. Deze verkeerde in hetzelfde geval waarin ik nu verkeer. Daar hij de schande niet wilde beleven dat een tekort in zijn kas geconstateerd werd, had hij, evenals ik nu, twee pistolen naast zijn ligger gelegd. Met het eene schoot hij den gecommitteerde dood, met het andere zichzelf. Ik ben voornemens hetzelfde te doen." De assistent-resident, volstrekt geen lust gevoelend om door den „excentrieken lord", die tot alles in staat was, overhoop geschoten te worden, stond op en vluchtte naar het strand, waar hij zoo snel mogelijk naar zijn prauw roeide. Intusschen stond Dekker — de militaire kommandant 1e luitenant Van de Pool was nu ook op de voorgalerij der kontroleurswoning gekomen en stond naast hem — den heer Van der Ven hartelijk uit te lachen."

Als deze historie waar was, zou zij duidelik niets anders zijn dan een romantiese mystifikatie. Maar het is tè mooi, al zou luitenant Van de Pool haar zelf meegedeeld hebben aan de heer Hamers. De Bruyn Prince zegt ervan: „Uit een minder aangename woordenwisseling tussen Dekker en zijn chef is langs den weg der overlevering vermoedelik het bovenstaande ongelooflike verhaal gegroeid. Dekker kon aan den heer Van der Ven, die met de toestanden in Tapanoeli bekend was, niet zeggen: „Welnu, ik had een broer die sekretaris was te Siboga", omdat in 1843 nog geen gewestelik sekretaris op die plaats werd aangetroffen. Bovendien is het niet aannemelik dat de heer Van der Ven zo'n hondse bejegening zou hebben ondergaan, zonder daarvan kennis te hebben gegeven aan de goeverneur Michiels, die Dekker dan zeker [op slag] geschorst en bij de Regering voor ontslag voorgedragen zou hebben."

Niettemin blijft dominee Vos heel bitter bij dit pistolenverhaal en citeert het als historiese waarheid: „Later schrijft Dekker aan Michiels dat hij niet begreep dat de fout met den wissel niet bij het voorloopig kasonderzoek te Natal ontdekt was. Van der Ven vond natuurlijk de fout toen hij niet met een pistool werd bedreigd." En deze bitterheid bewijst één ding: dat de deurwaarder niet tegen dichterlik kleursel opziet, wanneer de kleur daarvan met die van zijn exploten harmonieert.

10.

Hoe gek Dekker zich echter nog gedragen zou om zijn tekort aan te vullen, moet blijken uit officiëler bronnen. Begin September verliet hij Natal om zich naar Padang te begeven — volgens de *Havelaar* met een frans schip, de *Baobab* van Marseille — en in deze zelfde dagen ontving Michiels daar een niet al te chinese maar ook niet al te hollandse brief van een Chinees uit Natal, met klachten over de afgetreden kontroleur die hem geld gevraagd had en bij weigering in het blok had doen sluiten[1]). Hier komt dan uit hoe Dekker zelf „gekneveld" zou hebben, en met het „eens dief, altijd dief" dat uiteraard een der geliefdste wachtwoorden is van de deurwaarder, moet hiermee dus worden vastgesteld dat hij 13 jaar later niet het recht had zijn plicht te doen, toen hij de knevelarij van inlandse hoofden te Lebak wilde tegengaan. „Zó'n man!" enz.— jubelkreten van de deugdzame laagheid. Michiels, indertijd, wilde ook wel weten wat er van aan was en belastte met het onderzoek maar weer de heer Van der Ven.
Deze rapporteert op 14 Oktober, na verschillende getuigen gehoord te hebben, het volgende:

[1]) Misschien is deze brief door de fuselier Spies, die nog een appeltje met Dekker te schillen had en die in de klacht ook genoemd wordt, geredigeerd.

a. Dat de beschuldiging van de Chinees Tyon Ajoe waar was. Deze immers verklaarde: „Omstreeks 8 dagen voor de komst van den nieuwen controleur alhier (13 Augustus) liet de controleur Douwes Dekker mij ontbieden, te kennen gevende dat hij veel Gouvernementsgeld te kort kwam en verzoekende om tot dekking daarvan ƒ 4000 à ƒ 5000 ter leen te hebben. Daarop gaf ik te kennen dat ik zooveel gelden niet te mijner beschikking had en nu verzocht mij de controleur dat ik die gelden zoude trachten te leenen. Ik deed zulks doch kwam weldra onverrigter zake terug, dewijl niemand de genoemde som in leen wilde voorschieten. Op het berigt daarvan was de controleur zeer ontevreden en bedreigde mij later wel te zullen vinden. Ongeveer 8 dagen daarna vervoegde ik mij bij den militairen kommandant alhier, met verzoek om mij te willen helpen in de opmaking eener rekening ten laste van den controleur voornoemd ter zake van de leverancie van verschillende artikelen. De kommandant raadde mij echter om zelf naar den controleur te gaan, dewijl deze welligt beschaamd zoude zijn, hij trok het bedrag der onderscheidene artikelen te zamen en stelde zulks op eene nota. De som bedroeg ƒ 107 koper. Ik begaf mij vervolgens naar den controleur en deze liet mij nog denzelfden dag betalen. Drie dagen later echter, toen de militaire kommandant de hierboven bedoelde nota aan den controleur vertoonde, liet deze mij roepen en in het blok sluiten, alwaar ik twee dagen en een nacht, als een groot misdadiger zonder toegang van mijne betrekkingen in bleef, terwijl ik alleen op de herhaalde verzoeken van mijne vrouw de vrijheid herkreeg."

b. Dat Dekker niet geschroomd had ook geld te vragen aan de fuselier Spies. Deze verklaart: „Op den 18e Julij l.l. werd ik door den controleur E. D. Dekker ten huize van den militaire kommandant alhier geroepen en werd mij daar door hem gevraagd of ik hem wilde verplichten met hem ƒ 5000 kopergeld te leenen, erbij voegende dat

hij 's lands kas moest overgeven. Ik heb hierop geantwoord, dat ik dat niet doen kon omdat *f* 5000 wat veel was, doch dat ik mij er eens op wilde bedenken en nader antwoord zoude geven. Des avonds ten half 5 à 5 uren werd ik weder door genoemde controleur aan deszelfs woning geroepen, doende hij mij alstoen het aanbod om mij nog dienzelfden dag een praauw te verstrekken ingeval ik de gevraagde gelden van Padang moest laten halen. Ik gaf hem daarop ten antwoord dat ik te Natal nog wel *f* 5000 bij elkander zou kunnen brengen, doch dat ik deze zaak nog tot morgen in beraad wilde houden. Den volgenden morgen werd ik andermaal vroegtijdig bij gemelde controleur ontboden en hij sprak mij toen weder dringend om hulp aan. Ik zeide hem weder dat ik mij nog wat wilde bezinnen en ik hem nader berigt zou geven. Denzelfden morgen nog schreef ik den controleur Dekker, dat ik aan zijn verzoek niet kon voldoen, want dat ik niet zoo veel geld in de waagschaal wilde stellen, aanzien ik reeds zoo menig verlies van dien aard had geleden. Verder heeft hij mij daarover niet gesproken" [1]).

c. Dat Dekker bovendien nog geld gevraagd had aan de zich in arrest bevindende Toeankoe Besar, zich schuldig makend aan misbruik van gezag en het Goevernement verregaand kompromitterend; immers, de Toeankoe verklaart: „Toen de controleur E. Douwes Dekker het berigt ontving dat hij vervangen zoude worden, vervoegde hij zich tot mij met tekennengave dat hij Gouvernementsgelden gebezigd had, en verzoekende, dat ik hem ter restitutie daarvan *f* 5000 koper zoude leenen. Ik gaf hem daarop te kennen dat ik zooveel geld niet bezat, waarop de controleur hernam dat hij volstrekt het geld hebben moest en ik desnoods mijne goederen moest verkoopen

[1]) Men lette op het treiteren van de eens door Dekker gestrafte woekeraar Spies. Maar deze poging tot lenen had plaats eerder dan die bij de Chinees en wel op 18 Juli, dus 4 dagen voor het besluit waarbij Dekker werd overgeplaatst, waaruit dus blijken moet dat hij toen al wist hoeveel er aan zijn kas ontbrak.

of verpanden, of het geld bij de kooplieden op de bazaar leenen. Hierop verzamelden zich de hoofden ten huize van den controleur voornd. en in tegenwoordigheid van hen allen werd het voorschreven verzoek door den controleur herhaald. De hoofden (datoe's) verklaarden toen dat zij lieden niet genegen waren mij, ten behoeve van den controleur te helpen, doch dat zij bereid waren, om voor zooveel zij vermogten, de schuld van Soetan Salim aan de Factorij te voldoen en dat alsdan de controleur met den geëmployeerde zou kunnen overeenkomen, om hem uit die gelden eene leening te doen. De geëmployeerde schijnt hierin niet te hebben toegestemd, althans de controleur wendde zich nogmaals met bedreigingen en stampvoetende tot mij, met aandrang om zelfs tot mijne kleederen te verkoopen. Nogmaals verklaarde ik dat mijn vermogen zulks niet toeliet, en toen noodzaakte hij mij om eenige vermogende lieden op de bazaar ten zijnen huize te laten roepen waaraan ik voldeed, ook deze waren weigerachtig en dit was nogmaals eene reden voor den controleur om mij met harde woorden te bejegenen.... Na de komst van den nieuwen controleur [Diepenhorst] vervoegde de controleur Douwes Dekker zich weder tot mij met verzoek om *f* 500 ter leen, te betalen zoodra hij op Sollok zoude zijn gearriveerd. Hierin heb ik bewilligd en de *f* 500 voorgeschoten, waarvoor ik een bewijs ontving."

Op dit bewijs (erbij gevoegd) staat niets over Sollok, maar: „hetwelk beloove aan den zelven terug te betalen bij maandelijksche payementen, zoodra daartoe bij mij ingemoede de mogelijkheid bestaat [1])."

Dit alles ziet er inderdaad nogal bezwarend uit voor Dekker en doet altans denken dat hij zijn hoofd kwijt was.

[1]) Dekker geloofde dat de jonge Toeankoe zijn vriend was, misschien zelfs had hij hem diensten bewezen gedurende het heronderzoek door Michiels. Men vergelijke verder dit optreden, of wat ervan waar is, met de anekdote verteld door de heer Mispelblom Beyer.

Maar de heer De Bruyn Prince tekent er rustig bij aan: „Het is niet bekend dat Dekker op bovenbedoelde beschuldigingen is gehoord. Men moet derhalve voorzichtig zijn in het maken van gevolgtrekkingen. In Indië is het geen zeldzaam voorkomend verschijnsel, dat na het vertrek van een doortastend ambtenaar lasterlike praatjes van hem worden verteld, en aangezien Dekker bovendien in onmin had geleefd met de ass. res. chef van de afdeling, is het stellen van een onbeperkt vertrouwen in de afgelegde verklaringen zeker niet raadzaam. Men moet ook vooral niet uit het oog verliezen dat de fuselier Spies in Dec. 1842 door Dekker was beboet."
De heer Van der Ven had vermeend het onderzoek niet verder te moeten voortzetten, om de waardigheid van het Goevernement tegenover de bevolking niet meer te kompromitteren. Michiels onthield zich blijkbaar ook van alle verdere nasporing; wat eigenaardig mag heten, want het is inderdaad moeilik hier opeens te geloven aan toegevendheid.

11.

Te Padang had Michiels — die in September van kolonel tot generaal was bevorderd — de overgeroepen kontroleur intussen gevraagd zich te verantwoorden. Op 3 Oktober doet Dekker dit weer zo goed hij kan, d.w.z. als een slecht administrateur — daarover blijft geen twijfel bestaan! — maar als de toekomstige Multatuli en als de toekomstige Havelaar. Tussen het hele pak bescheiden, door de heer De Bruyn Prince geopenbaard, is deze lange verantwoording, met het rapport over de pepertuinen, verreweg het meest leesbare (in niet-ambtenaarlike zin) en meest belangrijke tevens.
Dekker begint met een paragraaf over koeliebons. Hij heeft te veel betaald aan een „conducteur", nl. *f* 8 inplaats van de voorgeschreven *f* 4, en zegt dat zijn voorgangers dit ook deden maar een derde koeli ad *f* 4 op de

bons brachten, terwijl er maar twee gebruikt waren, zodat de som dan toch klopte. Hij nu deed dit niet: „Ik *wilde* en *kon* niet zeggen dat ik *f* 4 voor een conducteur betaalde, want het was eene onwaarheid! Ik mogt niet 3 koelies opbrengen waar ik slechts 2 betaalde, want het ware een logen geweest! Ik zal er trotsch op zijn met de telkenreize voorkomende vergoeding van *f* 4 belast te worden, *omdat ik niet wilde liegen,* waartoe mijne voorgangers zich door den drang der omstandigheden hadden laten dwingen."

Het is al helemaal Havelaar, d.i. Dekker-zoals-hij-*wilde*-zijn; de „scherpe en soms pathetische stijl" volgens de bewonderaars, de „theatrale bombast" voor zijn haters.

De tweede paragraaf betreft het in dienst houden van een mandoor: dezelfde waarover de door de heer Van der Ven gewraakte § 8 van Dekker's antwoord aan de heer Weddik handelde. Zijn vier voorgangers, betoogt hij nu, hebben deze mandoor nodig geacht, en resident Weddik zelf had hem mondeling aangeraden „dien man niet te ontslaan, doch een voorstel tot validering van zijn tractement intezenden. — Ik deed zulks, en stond verwonderd daarop een afkeurend antwoord te ontvangen. Ik schreef weder, en herinnerde den Heer Resident aan zijne eigene woorden.... De Heer Resident heeft mij *niet gelogenstraft,* doch alleen geantwoord: *dat ik beter zoude gedaan hebben, den tijd aan dat schrijven besteed in het zoutpakhuis door te brengen*" [1]). Dekker motiveert nu 's mans noodzakelikheid: „Het pakhuis dat ver van mijne woning verwijderd stond, is in bouwvalligen staat [2]); men zoude om uit- of in te gaan, de deur niet behoeven te openen, daar er rondsom, eene ruime doortogt in de bewanding is; er was een vertrouwd persoon noodig om de geborgene goederen te bewaken. — De

[1]) Ziedaar dus het „onheusch antwoord" waarvan in de gewraakte § 8 sprake was: het is kenmerkend chef-achtig.

[2]) Twee maanden na zijn vertrek uit Natal stortte het in.

twee of drie Niassers welke ik eenigszins met het toezigt over het zout zoude hebben kunnen belasten, heb ik noodig gehad tot het onderhoud van de Gouvernementsweg, daar de drie kettinggangers, welke mij vroeger daartoe ten dienste stonden, naar Ayer Bangie zijn opgeroepen, onder voorwendsel dat de dienst van het hospitaal die lieden vorderde. Ik verklaar en beroep mij op de onpartijdige getuigenis van de inwoners van Ayer Bangie, dat de mij ontnomene kettinggangers aldaar tot het verrigten van huiselijken arbeid gebezigd zijn!

....Natuurlijk doet zich nu de vraag op waarom *ik* die gelden in uitgaaf stelde, terwijl mijn voorganger nimmer getracht heeft daarvan iets ten laste van den lande te brengen. Ik ben bereid hierop te antwoorden indien ik hiertoe *specialen last* ontvang.

Het doorslaandste bewijs voor de noodzakelijkheid tot het aanhouden van den zoutpakhuismandoor ligt echter hierin: toen ik direct order ontving om de betaling ten laste van den lande van bedoelde *f* 20 te staken.... ben ik voortgegaan met dien man voor eigen rekening in dienst te houden, ofschoon ik het geld tot betaling van denzelven heb moeten *leenen*. Ik heb dit volgehouden tot den laatsten maand van mijn aanzijn te Natal. Kan men vooronderstellen, dat ik zonder noodzaak maandelijks *f* 20 schuld zoude maken?"

De derde paragraaf handelt over te veel betaald losloon: „Ik begrijp niet hoe de fd. Assistent Resident van Ayer Bangie hierbij de bepaling kan aanhalen dat er voor een reis naar de reede slechts *f* 3 p. praauw van 1 koyang kan worden te goed gedaan, daar ik Zedg. uitdrukkelijk heb geschreven dat de Chinesche Wangkang *Kim Hijaphien* (zijnde dit de naam van het vaartuig waarmede het zout te Natal is aangebracht) *niet op de reede* maar bij Poelo Karakara lag, dus ruim het dubbele der distantie van de monding der Natalsche rivier. Uhedg. bevond zich juist ter zelfde tijd op Natal, het weder was onstui-

mig, — de oorlogssloep bemand met Europesche roeyers, waarmede ik Soetan Salim naar de stoomboot begeleidde, heeft zoo als Uhedg. bewust is, vier uren met roeyen doorgebracht, eer dezelve de stoomboot bereiken konde, — dat is *met* de terugreis *acht uren.*

De *Kim Hijaphien* lag ruim twee maal zoover, derhalve vorderde het lossen van 1 koyang *zestien uren werks.* Onbillijk zoude het zijn dit voor *f* 3 koper te verlangen, omdat er voor eene gewone reis naar de reede slechts zoodanig bedrag wordt tegoed gedaan.

Ik weet dat de tegenwerping kan gemaakt worden dat ik te inschikkelijk ben geweest met den Chineeschen gezagvoerder der Wangkang, ten opzigte van het kiezen zijner ligplaats, en heb de eer daarop te repliceren:

a. De Chinees Gho King Seng vertrok van Padang naar Tappanolie met koopmansgoederen en zoude volstrekt Natal *niet* hebben aangedaan, indien hij niet door de autoriteiten te Ayer Bangie ware gedwongen geworden. Voormelde Chinees beklaagde zich over het oponthoud aldaar, hetwelk hem door latere aankomst op Tappanolie groote schade konde veroorzaken, daar andere Chinezen, welke insgelijks derwaarts vertrokken waren, hem vóór waren. Mogt ik (wien vooral de belangen van den handel op het hart waren gedrukt) den man ook te Natal nog meerdere moeyelijkheden in den weg leggen?

b. De Natalsche reede is gevaarlijk (getuige het klein aantal oorlogsschoeners die denzelven durven aandoen). Binnen de rivier konde de Wangkang niet komen; de helft zijner diepgang zoude zulks verhinderd hebben; — kon ik de verantwoordelijkheid op mij laden nopens de schade waaraan schip en lading 10 à 12 dagen zouden hebben bloot gestaan, indien ik de reede zelve tot legplaats had aangewezen? [1])

c. Heb ik niet de redenen welke mij tot de hoogere be-

[1]) Men herinnere zich dat hij voorstellen had gedaan de haven te verbeteren.

taling noodzaakten, breedvoerig ontvouwd in eene missive, waarvan ik mij de dagteekening niet herinner, doch welke in de archieven te Natal en Ayer Bangie aanwezig is? Waarom (indien men loyaal had willen handelen) die missive niet in afschrift overgelegd, instede van dat niets afdoende: *de controleur beweert etc.?*
Indien ik te nietig beschouwd word om notitie van mijne verdediging te nemen, had men die geringachting ook tot mijne fouten behooren uittestrekken."
Over prauwenhuur:
„Ik begaf mij op reis naar de pepertuinen, betaalde *f* 20 voor eene praauw, en bragt *f* 20 in rekening. Men merkte mij op dat de bepalingen een declaratie vorderen met specifike vermelding van scheepsruimte, tafelgelden etc. Het deed mij leed dat ik uit inschikkelijkheid daaraan gehoor heb gegeven; ik heb de declaratie ingediend, doch ik verklaar dat ze *valsch* is. Ik heb *niet* zooals dezelve luidt *zooveel* voor tafelgelden uitgegeven, maar ik heb *f 20 praauwhuur betaald.* Indien er bepalingen bestaan die de verzaking der waarheid vorderen, dan zijn dezelve voor mij van geene kracht. Ik acht de waarheid hooger dan het Staatsblad en geef openlijk deze verklaring, ook al zoude mijn ongeschiktheid tot ambtenaar als een onmiddellijk gevolg dier verzekering beschouwd worden."
Over het binnenloodsen van een prauw voor *f* 5:
„Deze geringe betaling is in het belang van den lande geschied, daar de bedoelde pentjallang zout of rijst (of beide) voor het Gouvernement aanbragt. De zandbanken die op de reede van Natal den toegang tot de rivier nu eens gedeeltelijk, dan weder ten eenenmale stremmen, maken het binnenkomen uiterst gevaarlijk. Ik zelve ben twee keeren zwemmende aan wal gekomen. De praauw waarmede de surnumerair Goudt onlangs op Natal aankwam, is omgeslagen, en men behoeft slechts een optelling te maken van dergelijke voorvallen, om zich te overtuigen van de noodzakelijkheid, om daartegen door het

geven van loodsen te waken; men zegt dat de praauwvoerder dit had behooren te betalen; ik meende dit ook, en stelde den zelven zulks voor; de man zeide daartoe ongenegen te zijn, en verklaarde liever naar Poelo Karakara te zullen zeilen, daar hij geen uur langer op de reede vertoeven dorst.

Zoude men de in uitgaaf stelling van ongelijk grootere onkosten voor het ontlossen gevalideerd hebben, indien ik om *f* 5 loodsgeld uit te winnen, de lading met praauwen kollek van dáár had laten halen? Met terugzigt op § 3 dezer missive, meen ik dit te mogen betwijfelen."

Over inkoop van een venduakceptatie ten laste van de vendumeester E. Douwes Dekker:

„De Assistent Resident van Ayer Bangie geeft als reden tegen deze inkoop op, dat de venduadministratie niet met 's Lands kas mag verward worden. Men zoude een genoeglijker woord dan *verwarring* daarvoor kunnen bezigen, maar in allen gevalle begint het Gouvernement met daartoe een antecedent daar te stellen door mij als Vendumeester te *erkennen,* zonder mij daartoe *benoemd* te hebben, waaruit volgt dat de benoeming tot Civiel Gezaghebber en Kashouder te Natal de benoeming tot vendumeester in zich sluit. Indien het Gouvernement de *zaken* cumuleert, waarom mag *ik* dan niet de uit die zaken voortvloeiende *gelden* cumuleeren?

Indien de venduadministratie een afgescheidene zaak is, en de kas met 's Lands kas niets gemeen heeft, *wààr* is dan het bureau van den vendumeester te Natal; *wààr* is de bewaarplaats der gelden die hij ambtshalve onder zich heeft; *wààr* zijn de schrijfbehoeften voor die betrekking noodig geacht? [1])

De vendugelden worden immer *in 's Lands kas* bewaard; de vendumeester schrijft *op het bureau,* en *gebruikt de*

[1]) Hij heeft hier niet gedacht aan een voorschrift dat de vendumeesters, uit de procenten hun toegelegd, een behoorlik kantoor en kantoor- en schrijfbehoeften hebben te onderhouden.

schrijfbehoeften van den Civiel Gezaghebber; alles wordt erkend te zamen te gaan, — hoe natuurlijk is de daaruit voortspruitende cumulatie der gelden."
Over boete, hem opgelegd wegens te laat ingediende verantwoording:
„Het zoude een vraagstuk zijn of de boeten waren opgelegd voor te late inzending of wel dat de te late inzending een gevolg was der bedreiging om mij te beboeten. De boeten zijn echter volgens de bestaande bepalingen opgelegd, en derhalve is daar tegen niets te zeggen. Al ware er uitzigt om daar van ontheven te worden, dan nog zoude ik tot het aanwenden van middelen daartoe *niet* overgaan."
Over een bepaalde wissel:
„De Chinees Ke Moeda [1]) qq den amfioenpachter te Padang, betaalde mij de pachtschat van *f* 405 koper, over de maand Januarij Ao Ct. Ik gaf daarvoor eene voorloopige kwitantie, bij wijze van inofficiële erkentenis der ontvangst, en later den wissel om dat bedrag te Padang te kunnen ontvangen. In stede van toen de eerst afgegevene kwitantie te vernietigen heb ik mij vergenoegd met daarop te noteren dat voor gemeld bedrag een wissel was in de plaats gegeven.
Indien ik op Ayer Bangie goed ben ingelicht, heeft de houder getracht èn wissel èn kwittantie, — als solidair van waarde — in betaling te geven, hetgeen echter niet gelukt is, en niet gelukken konde. Er staat immers op de kwittantie duidelijk genoteerd dat dezelve door een wissel in do. 28 Februarij vervangen was. De kwittantie was, behalve dat, een inofficieel stuk, het welk nimmer buiten Natal had behooren te dienen. De beschuldiging van *slordigheid* in het opmaken van een provisioneel bewijsje, laat ik voor rekening van diegenen, welke er zich

[1]) Deze Chinees, vermeldt *Idee 1048a,* was 20 jaar eerder kleinhandelaar geweest op St. Helena, waar hij Napoleon gekend had, waarom hij door Dekker altijd met onderscheiding werd behandeld.

toe kunnen verledigen, om zorg, moeite en netheid ten koste te leggen aan het opstellen van eene kladnota."
Het mag onhebbelik zijn, maar bewijst weer zijn „illuzie" — toen al, en niet alleen in de *Havelaar* — van betere dingen te doen te hebben en van betere dingen te hebben gedaan. En hij eindigt, iets uitvoeriger dan in de *Havelaar* geciteerd staat:
„Ik vermeen alle de in de aantooning der ten mijnen laste loopende posten voorkomende punten te hebben afgehandeld, en weet zeer wel dat deze missive, *wat den vorm aangaat,* niet geschikt is Uhedg. in eene gunstige stemming omtrent mij te brengen. Ik voorzie ten volle den ernstigen uitslag welke deze zaak *bij de bestaande begrippen,* voor mij hebben kan, doch neem niettemin eerbiedig de vrijheid Uhedg. ten overvloede te verzoeken, mij van alle welwillende consideratiën, indien dezelve mogten kunnen bestaan, te willen verschoonen; ik ben jong en onbeduidend in vergelijking van de magt der heerschende begrippen, waartegen mijne beginselen mij noodzaken op te staan, maar blijf niettemin trotsch op mijne zedelijke onafhankelijkheid, trotsch op mijne principes, trotsch op mijne eer!"

12.

De jeugd van een groot man is een mysterie waarvan men de oplossing kent. Heel het zelfgevoel van de 23-jarige Dekker — wat had hij reeds gedaan, om zich zó te voelen? — wordt achteraf door Multatuli gerechtvaardigd. De brief had ook geschreven kunnen zijn door iemand die zich ontpoppen zou in niets dan een talentloze en zure raté? Ongetwijfeld; maar de *moed* die brief te schrijven, in de gegeven omstandigheden, blijft.
Hij bewijst overigens dat Dekker, ook op zijn 23e, wanneer in het nauw gebracht, begon te werken met *zijn* middelen, toen reeds die van een schrijver; van de meest

meeslepende schrijver die Holland ooit zou kennen; en dat hij dus niet loog, zich niet alleen „aanstelde", toen hij in Lebak, in een dienstbrief aan Brest van Kempen wees op „misschien het eigenaardige van mijn stijl die een deel uitmaakt van mijzelf, een gebrek waarvoor ik zoomin verantwoordelijk ben als een stamelaar voor het zijne" [1]).

Ook dit: het willen bewijzen van karakter door stijl — typiese schrijversvergissing tegenover alle soorten van deurwaarders — ontbreekt dus niet in het avontuur van Sumatra's Westkust. Men kan ervan overtuigd zijn dat hij ook hier reeds Michiels op déze manier wilde overtuigen dat hij werkelik niet degene kon zijn waarvoor men hem scheen te houden; dat ook deze hele verantwoording een beroep was op karakter en grootheid van de tegenpartij. „Want waarlijk, wie schuldig is aan lage vergrijpen, schrijft anders!" laat hij Havelaar zeggen, sprekend over deze verantwoording. De deurwaarders kunnen hiertegen aanvoeren dat hij dat toèn ook al wist, te goed wist. Dit is dan een groot macchiavellisme veronderstellen in een heethoofd (het woord is van hen) van 23 jaar; maar als men met wat nu het onderbewuste heet rekening moet houden, waarom niet? Eén ding blijft vast staan: de ongewone durf, het bizondere karakter dus toch, om als ontslagen kontroleurtje zó te schrijven aan de goeverneur van Sumatra's Westkust, een durf die ten enemale, en dit speelt een rol in al deze appreciaties, ver boven het bereik van de perfekte ambtenaar (en specifiek de deurwaarder) uitgaat. Wie dit niet begrijpt, bemoeie zich met alles behalve met Multatuli, moge zich

[1]) Ik weet zeer goed dat Multatuli vaak genoeg geprotesteerd heeft tegen zijn schrijverschap, maar behalve dat deze protesten dat schrijverschap nooit te niet hebben gedaan, acht ik het vanzelfsprekend dat door mij niet bedoeld wordt: een schrijverschap zonder meer, maar dat van Multatuli, de uitdrukking van *zijn* wezen en karakter. (Het is misschien toch niet overbodig dit hier eens voor al te zeggen.)

passioneren voor dubbel boekhouden en kruisraadsels.
De grote militair Michiels ondertussen reageerde als Duymaer van Twist later: niet alleen was hij voor het kontroleurtje niet thuis, maar in zijn rapporten aan de Goeverneur-Generaal noemt hij Dekker een „ambtenaar, die bij al het verkeerde dat hem kan worden ten laste gelegd zijne eigene wijze van zien met zoo veel verwaandheid zoekt te rechtvaardigen, dat men aan zijn beterschap moet wanhopen". Nietwaar, welk een volmaakt bezadigd inzicht. Maar voor een Napoleon kon het niet platter. Michiels vraagt zich overigens in dezelfde missive af, hoe Dekker, „den bekrompen voet waarop hij leefde in aanmerking nemende, te Natal in den korten tijd van tien maanden eene som van *f* 3000 had kunnen te zoek maken". (Het bleek later zelfs *f* 5000 te zijn!) Maar hoe dan ook: „Reeds is door den resident der Padangsche Bovenlanden het verzoek gedaan, dat over den controleur buiten zijne residentie beschikt mogt worden, waartoe ik echter geen middel zie; ondertusschen kan ik niet ontkennen, dat.... zijn plaatsing te dezer kust, wáár dan ook, aan eene menigte zwarigheden onderhevig is."

13.

De resident in kwestie was de befaamde C. P. C. Steinmetz, en als Dekker gedacht had eindelik zijn kader gevonden te hebben, vergiste hij zich dus ook hier. Een anekdote, door de heer Hamers aan pastoor Jonckbloet verteld, ofschoon wederom te mooi, geeft misschien enig idee waarom.
„De eenige gelegenheid, bij welke hij den „excentrieken lord" of „den gek", zooals Dekker door de ambtenaren op Sumatra's Westkust zonder afwijking genoemd werd, zag, was deze. Op zekeren dag zat de heer Hamers in druk gesprek met resident Steinmetz op de voorgalerij

van diens woning. Plotseling zagen zij iemand het erf oprijden, die blootsvoets op een bont paard gezeten, geheel in het wit gekleed was en een buitengewoon breeden stroohoed op het hoofd droeg. Hij zag er vreeselijk bemodderd uit. Voor de trap der galerij gekomen hield hij zijn paard in, keek de beide heeren zeer brutaal aan en vroeg: „Woont hier soms de resident der Padangsche Bovenlanden?" De resident, die intusschen was opgestaan uit zijn wipstoel, gaf hem ten antwoord: „Ja, dat ben ik en wie is u?" — „Ik ben Douwes Dekker en moet naar de Noord." — „Ah zoo, kom dan binnen en ga u verfrisschen en verkleeden; dan kunt u aanstonds uwe opwachting bij mij maken." — Zonder een woord te spreken en zonder den heer Steinmetz noch den heer Hamers te groeten, wendde Dekker zijn paard om en reed stapvoets van het erf."

Dat het „gek" was behoeft geen kommentaar; het ziet er zelfs naar uit dat Dekker systeem genoeg in zijn gekheid had, om iedereen tegen zich in te nemen. Maar waarom reed hij op deze manier weg? Ik waag de veronderstelling dat hij de heer Steinmetz was komen zien en toetsen tegelijk; en dat diens voorkomen en manieren hem zo weinig aantrokken, dat hij geen kans zag het anders dan op deze wijze uit te drukken. En hoe „gek" ook, hierin zit dan weer wat van karakter. Men kan deze gebeurtenis in zekere mate ook nog vergelijken met het bezoek in rijkostuum aan de Goeverneur-Generaal Rochussen, toen hij 2 jaar later geplaatst was te Krawang, maar toen had hij geen kleren. Had hij die bij dit bezoek in Padang? Een juist antwoord op deze vraag zou misschien een heel nieuwe belichting geven.

Even romanties als deze excentriciteiten zijn de vele duels die hij in Padang vocht, „op" de sabel, zoals Havelaar vertelt, en soms meer dan eens per dag. Misschien moet men ook dàt niet helemaal geloven. Hij zegt dat hij achteraf vaak huilde om zijn gewonde tegenstander en die

verpleegde [1]); bovendien vocht hij omdat hij, in zijn armoede en z.g. eerloosheid en door Michiels steeds in Padang gehouden, voortdurend prikkelbaarder werd, terwijl de officieren daar het een soort taak achtten om de bij hun chef in ongenade gevallen kontroleur te lompen. Het is jammer dat men après tout van deze duels zo weinig weet en dat Dekker zelf, ook elders, er niet wat meer van vertelt; maar de heer Hamers voorziet altans een beetje in deze lakune door het verhaal van één duel, dat schijnbaar Dekker's eerste is geweest.

„Te Padang nam hij zijn intrek bij zijn boezemvriend, den 1en luitenant der genie Hébert, te wiens huize hij de gulste gastvrijheid genoot. Hébert woonde bijna vlak naast generaal Michiels, die er eenige kalkoenen op nahield. Dekker had de baldadigheid die stuk voor stuk dood te schieten. Toen men hem deswege voor de politie trok, verantwoordde hij zich met te zeggen, dat hij geen tractement kreeg en toch leven moest.... Kort daarop ontaardde de vriendschap tusschen Dekker en Hébert in hevige vijandschap. Deze laatste namelijk had eene vrouwelijke bediende, welke door den excentrieken gast gedebaucheerd werd. Eene uitdaging was het gevolg. Dekker koos de sabel; doch aangezien hij nooit een sabel gehanteerd had, vroeg hij veertien dagen uitstel om zich wat te oefenen. Te Padang woonde een schermmeester, die hem eenig onderricht gaf en hem vooral oefende in den houw op het hoofd dien hij Hébert wilde toebrengen. De luitenant immers droeg, naar de mode van den tijd, links en rechts eene lok, die hem zeer fraai stond en waarop hij niet weinig trotsch was. Dekker's doel was: zoo mogelijk één dier lokken weg te slaan. Het duel had

[1]) Bij deze gelegenheid vertelt hij ook dat hij een kettinggan-ger die in Natal op hem geschoten had, genaamd Dongso, bij zich nam, liet voeden, en vrijheid gaf boven alle anderen, omdat hij dacht dat de man verbitterd was door een te streng vonnis. Dit zou tekenend voor hem zijn, maar in een officieel bescheid wordt het feit niet vermeld.

plaats in optima forma. Het gelukte Dekker zijn tegenstander den slag ter linkerzijde van het hoofd te geven, de lok viel, het bloed vloeide, de eer was gewroken."
Nogal èrg kranig voor een eerste duel, en voor iemand die 14 dagen eerder nog geen sabel kon vasthouden! De bestrijders van Multatuli brengen tè mooie verhalen over hem, dit altans lijkt meer op Lagardère dan op de betere romantiek. De gedebaucheerde „vrouwelike bediende" was natuurlik de njaï van Hébert. Zoiets komt onder jongelui meer voor, zonder dat erom geduelleerd hoeft te worden.
Dekker had Si Oepi Keteh, de dochter van de datoe, aan wie hij in een bootje bij Natal de parabel van de Japanse steenhouwer vertelde, toen misschien al teruggezonden. „Si Oepi Keteh is zijn eerste vrouw geweest", schreef Mimi later in de typiese terminologie van die tijd. Dekker had haar aan haar vader gevraagd, die er een eer in stelde zijn dochter aan de kontroleur te geven. „Zij woonde bij hem zoolang hij in Natal bleef, en ging later met hem mee naar Padang. Maar van daar zond hij haar aan haar vader terug om de moeielijkheden waarin hij geraakt was".
De geschiedenis van de kalkoenen van Michiels vertelt Havelaar anders en waarschijnliker. Hij nam maar één kalkoen weg: „Men dreef die dieren voorbij mijne deur; ik nam er een en zeide tot den man die zich verbeeldde erop te passen: „Zeg den Generaal, dat ik, Max Havelaar, dezen kalkoen neem, omdat ik eten wil." En verderop: „Zoo iets doet men maar ééns, niet waar?" — Als hij in die tijd van Hébert de gulste gastvrijheid genoot, had hij geen honger hoeven te lijden.

14.

In 1863 schreef Dekker aan de latere Mimi, toen nog mejuffrouw Hamminck-Schepel, zijn smart op Sumatra

over het verlies van Caroline:
„J'étais à Natal, seul ou presque seul. Un amour malheureux m'avait conduit là (amour malheureux: style de roman). Enfin, je devais à mon caractère un peu de désespoir. Cela nous pose magnifiquement. Ah, Caroline, comme tu as bien fait de si mal agir! Que de perspicacité dans ta bêtise! Que d'amour dans ta froideur! Le savais-tu qu'il me fallait le baptème du malheur pour me rendre heureux? Avais-tu pressenti dans ton ignorance „dat er geen weg ten hemel is dan over Golgotha"?
Enfin.... je jouissais d'un cœur déchiré. Je faisais des vers et autres sottises. Je donnais des fêtes. Ah, j'étais magnifique! On en parle encore dans le pays [1]). Vingt mille personnes se masquaient et se costumaient pour fêter dignement le désespoir du „kwajongen".
En ik zelf was een aanspreker en een arlequin, enz.... Et je „aansprak" alle mensen, et je traduisais en malais la formule ordinaire „ik maak je bekend dat overleden is..." en daarop volgden geestighedens als: de welvaart van Natal nadat de engelschen 't hebben overgegeven aan de hollanders enz. En op eens „sprak ik aan" en zeide: dat overleden is mijn liefde, mijn liefde, mijn ongelukkige liefde, en ik berstte in tranen uit en was als gek. O, die malle Caroline, wat 'n eer!"
Dit brengt ons op het kastekort. Dekker zegt later dat hij als krankzinnig was toen hij de annonce van Caroline's huwelik had gelezen. Hierop antwoordt de deurwaarder onverzettelik dat Caroline's huwelik op 5 Januari 1843 plaats had, terwijl Dekker zijn daverendste kasslordigheid beging op 3 Mei; dat niet aangenomen kan worden dat een krant, zelfs in die tijd, meer dan 4 maanden zou hebben gedaan van Java naar Sumatra. Bovendien heeft hij in een brief aan zijn verloofde anderhalf jaar later verklaard dat hij een kas van *f* 100.000 aan een in-

[1]) Zeer moeilike en ironiese franse wending, bizonder geschikt om verkeerd te worden gelezen door deurwaarders-ogen.

landse schrijver had overgelaten, maar, vervolgt de bestrijding, de kas bedroeg maar één derde van die som en blijkens de officiële bescheiden boekte Dekker steeds *eigenhandig*. Dichterlik kleursel weer, zoiets? neen, altijd weer aperte leugens. Voor deze intelligenties is bovenstaande poëtiese bekentenis dus ook waardeloos, hoeveel „hogere waarheid" zij verder ook bevatten mag. Dominee Vos, de meest bloeddorstige op het stuk van Dekker's „moreele schuld" in het kastekort, de aanbrenger van de reeds eerder gestolen rijksdaalder, meent dat hij op Batavia bij de Rekenkamer — en inderdaad, de naam is suggestief — voldoende boekhouden moest hebben geleerd om zich niet zó slordig te vergissen als hij het deed. Wat wil de dominee dan? Als Dekker een vrij goed boekhouder was, had hij handiger en bewuster zijn kastekort in elkaar gezet. Dat hij altijd slordig met geld omsprong, in waarheid nooit wist „wat de waarde van het geld was", springt in het oog voor wie ook maar iets van zijn bestaan afweet; daarvoor is geen dominee nodig om het te bewijzen. In Natal was hij, behalve bestuursambtenaar, politiehoofd, politierechter, voorzitter van de inlandse rechtbank, inspekteur van de pepervelden, vendumeester, beheerder van de provisie-en-zoutpakhuizen, ontvanger van de tolrechten, postmeester en agent van de Padangse Weeskamer. De officiële papieren betreffende zijn administratie zijn alleronverkwikkelikst met hun gepraat over vendurollen, wisselregisters, berekeningen op omslagen, enz.; voor een behoorlik mens gewoon niet om door te komen. Maar machtig in het besef van zijn gevonden rijksdaalder cijfert dominee Vos alles na, en knap als een beroeps-accountant telt hij Dekker's zonden op. Ik neem ze hier, maar als in een kasboek gerangschikt, over:

„Hoe slof Dekker was blijkt uit het feit dat 23 Dec. 1842 hem wordt meegedeeld, dat een traite groot *f* 2000 niet kan worden uitbetaald, omdat de adviesbrief niet is ont-

vangen. Het antwoord van Dekker is gedateerd... 7 Maart 1843.
Op 13 April 1843 wordt gevraagd om een op 25 Nov. 1842 geteekende quitantie. Deze wordt toegezonden.... 24 Aug. 1843!
Op 30 Juni 1843 klaagt de ass. resident: „dat hij niet alleen voortgaat om uitgaven in rekening te brengen, welke volgens de bestaande voorschriften niet kunnen worden gevalideerd, maar ook volhardt bij zijne weigering om aan de maandelijksche aflossingen gevolg te geven van het door hem op Batavia genomen voorschot en dat het debet van den controleur thans tot een montant van *f* 860 is gestegen."
Begin Sept. 1843 verlaat Dekker Natal en heeft hij volgens een verklaring van Michiels een schuld aan het Gouvernement van *f* 356.43$^{2}/_{3}$ zilver en *f* 5719.77$^{1}/_{3}$ koper. Hierin is echter opgenomen: 1° een bedrag van *f* 2070.47 koper, door Dekker uitbetaald uit 's Lands kas, terwijl deze som had moeten zijn betaald uit de vendu-kas, waarin deze som door bijzondere omstandigheden werd gestort (deze verkeerde uitbetaling kan als vergissing worden beschouwd, meent dominee Vos vriendelik); 2° het bedrag van de op 28 Aug. 1843 plaats gehad hebbende verkooping van Dekker's boedel (*f* 2302.02 koper), dat hij uit 's Lands kas zichzelf uitbetaalde (ook dit kan, hoewel onregelmatig, door de vingers worden gezien, want het geheele bedrag kwam later terecht).
Doch op 4 October ontving Dekker een briefje van Michiels met verzoek op te helderen waar de geldswaarde van *f* 101.40 koper van door hem verkochte zegels was verantwoord.
Voorts werd Dekker's debet verhoogd met *f* 693.96 wegens te min bevonden voorraden in de door hem beheerde zout- en rijstpakhuizen, doch verminderd met *f* 240 wegens zoutgelden die door hem reeds waren gestort.
Deze laatste post is dus eerst ten onrechte door hem in

rekening gebracht, terwijl mogelijk blijft dat de te min bevonden voorraden (volgens Dekker[1]) veroorzaakt o.a. doordat het dak lek geworden was en het zout dus weggespoeld) moeten worden beschouwd als groote slordigheden.
Over een aantal fouten.... kan worden aangenomen, dat deze uitgaven te goeder trouw zijn gedaan.
Moeilijk kan die goede trouw worden aangenomen met betrekking tot de post van *f* 101.40 wegens verkochte zegels, maar nog moeilijker wat aangaat het verschil van *f* 2106 op den wissel van 3 Mei.
[Op 3 Mei 1843] ontving hij een wissel groot *f* 6825.92 koper benevens *f* 2106 aan kopergeld en gaf daarvoor af een wissel op Ajer Bangies groot *f* 8931.92, maar in het wisselregister schreef hij *f* 6825.92 en evenzoo in zijn kasmemoriaal een ontvangpost voor ditzelfde bedrag. Derhalve ontbrak bij de ontvangst *f* 2106 en evenzoo op de uitgaaf.
Deze fout werd eerst op 17 November ontdekt. Op het omslagvel van het wisselregister staan vlak naast elkaar de becijferingen in Dekker's hand, hoe de bedragen *f* 6825.92 en *f* 8931.92 werden verkregen. Nu vermoedt Mr. C. Th. van Deventer in *De Gids* 1910, dat Dekker zich vergist heeft en het getal van de eerste optelsom inplaats van het getal van de tweede optelsom heeft opgeteekend. Maar dan blijft het vreemd dat hij het goede getal op den wissel zette en het verkeerde in het wisselregister."
De dominee verzuimt hier het klemmendste argument van Van Deventer te noemen; deze namelik, na door de publikatie van de heer De Bruyn Prince te hebben kunnen konstateren *dat* Dekker die becijferingen op het omslag van het wisselregister had gemaakt, betoogt: „Maar

[1]) Er bestaat hieromtrent een rapport van Dekker's opvolger Diepenhorst (van 25 Sept. 1843), dat zijn bewering meer dan voldoende staaft.

geheel onaannemelijk mag, dunkt mij, voortaan heeten dat Dekker zich ten nadeele van een dier kassen had willen verrijken. Een dief houdt geen aanteekening van zijn fraudes op het register zelf dat zijn ambtelijke verantwoording bevat!" Nutteloos argument blijkbaar voor onze dominee, die nu zo wild is geworden van het rekenen, dat hij het meteen maar voortzet tot geld dat Dekker later van zijn verloofde Tine kreeg: hij heeft daarmee volstrekt niet zijn schuld aan 's Lands kas terugbetaald, zoals in de *Havelaar* staat, rekent de dominee uit, want hij ontving enige duizenden guldens van Tine en had op dat ogenblik geen volle duizend meer schuld. „Waarvoor had Eduard de rest van dit cadeau noodig?" informeert deze sympatieke wraakengel.
Men moet nu welhaast aannemen dat Dekker, die altijd geld opmaakte, die ook later nooit zijn schulden betaalde (hij kon toen slecht, dat is waar, en déze schuld heeft hij kompleet terugbetaald) zich zover vergeten heeft, dat hij ook leende bij 's Lands kas. Niettemin, de pertinent goede opinie van zovele anderen verliest niet zomaar alle waarde; en het ging er immers nooit om, Dekker te verdedigen als goed administrateur. „De kasonregelmatigheden kwamen later opnieuw voor," vervolgt de dominee, „ook toen hij gehuwd was met Tine, die geld meebracht en zuinig was. Toen hij zijn kas te Menado overgaf, ontdekte de hem welgezinde resident Scherius weer verscheidene slordigheden in zijn beheer, zoodat hij met een *f* 3000 werd belast[1]). Tijdens zijn verlof in Nederland ontdekt men wederom slordigheid in zijn kasbeheer te Ambon[2]) en moet hij weer geld betalen."
Dominee Vos eindigt niet vóór hij ons Multatuli gepor-

[1]) Onjuist: het was niet Scherius, die al lang met verlof was, die dit ontdekte, en onze dominee jokt er een kleine 2000 gulden bij, maar dat is hier een detail.
[2]) Ja, hij had een kollega van dominee Vos een maand traktement te veel uitbetaald, wat genoemde kollega vergat terug te geven.

tretteerd heeft als een dief, een falsaris, een knevelaar, een machtsmisbruiker, een leugenaar, een beul voor zijn gezin, een wellusteling en een pooier. Niet met verzachtende omstandigheden en nuances, maar vrijwel zo: alsjeblieft! daar is nu de man die jullie bewonderen! Welnu, dit portret lijkt niet, is onjuist, want stompzinnig, want vilein, want onvolledig, want vervalst, want verminkt, want laaghartig-kwaadaardig-geborneerd. Het is te veel, in ruil voor één rijksdaalder en wat boekhouderswerk. En al deze Droogstoppels en Kappelmannen lijken ook al te armzalig op elkaar, of zij De Kock, Vos, Saks of Kielstra heten. Waarom niet het franse briefje aan Mimi nagecijferd? Die „fêtes" en die „vingt mille personnes", hij heeft ook dàt eigenhandig geschreven; is daar eigenlik wel nauw genoeg naar gezien? Met *zijn* excentriekheid.... misschien heeft hij hele kampongs rijkgemaakt om zijn smart over Caroline te luchten; let wel, men noemde hem de excentrieke lord! Wat kan hij anders met al dat geld hebben gedaan? vraagt men Michiels na; en „behoeft dit gevraagd bij een beroepsspeler?" klinkt van dominee Vos gebelgd de wedervraag. Hij zal het met luitenant Van de Pool hebben verkaart of verbiljart.

15.

Op 6 Januari 1844 — hij was toen al zowat 4 maanden te Padang — schrijft Dekker aan Michiels:
„Ik neem beleefdelijk de vrijheid Uhedg. ter kennisse te brengen dat ik op heden namens den fiscaal bij den Raad van Justitie alhier ben gedagvaard geworden tot de betaling eener som van *f* 2106 koper, voor, tijdens mijne administratie te Natal, te min in ontvangst genomen voor eenen afgegeven wisselbrief ad *f* 8931.92 koper.
Ik moet volmondig bekennen de zaak in kwestie niet ten mijnen voordeele te kunnen ophelderen; het komt mij immer onbegrijpelijk voor, hoe zulk een abuis aan de

voorloopige verificateurs te Ayer Bangie niet zoude zijn in het oog gevallen, en ik hoop dat deze of geene onvoorziene omstandigheid in den vervolge de zaak tot klaarheid brengen zal.
Voorloopig vergenoeg ik mij met de mededeeling dat particuliere omstandigheden van ernstigen aard het mij onmogelijk maken, mij de bijzonderheden die de afgave van den wissel hebben vergezeld, te herinneren [1]).
In afwachting van eene eventuele justificatie, verzoek ik de ten mijnen laste loopende *f* 2106 koper, te mogen voldoen door eene passende inhouding op mijne inkomsten, daar de parate executie, waarvan in de ontvangene dagvaarding wordt melding gemaakt, aangezien ik volstrekt niets bezit, van geen effect zijn zoude."
Hierop volgde de schorsing „wegens ontrouwe administratie", en ontving Dekker geen cent bezoldiging meer.
Op 16 Januari schrijft hij:
„Met referte tot mijne missive dd. 6 dezer heb ik de eer Uhedg. bekend te stellen dat ik, in de vaste overtuiging mijner onschuld betreffende de zaak van den wissel groot *f* 8932.92 vooronderstel deze zaak voldoende te kunnen ophelderen indien mij wordt toegestaan dezelve in loco te onderzoeken;
Ter voorkoming derhalve van eene niet doeltreffende parate executie en de daaruit voortspruitende gevolgen, neem ik de vrijheid Uhedg. te verzoeken mij te willen toestaan mij op *eigene* kosten naar Natal te begeven, ten einde aldaar, die inlichtingen en aanwijzingen te bekomen, welke ik *hier,* zonder archief en zonder mondelinge informatien, onmogelijk suppediteren kan."

[1]) Dit klopt dan weer met zijn latere bewering dat het huwelik van Caroline Versteegh hem als krankzinnig gemaakt had. Maar: „waarom noemt hij die omstandigheden dan niet?" vraagt de deurwaarder Vos. Hij had moeten zeggen: „ik leed aan een ongelukkige liefde, generaal." Of bedoelt hij zijn omstandigheden van nu: dat hij gebrek leed, dat hij vreesde krankzinnig te worden?

Michiels weigerde en hield hem werkeloos en zonder middelen van bestaan te Padang. Op 4 April (dus 3 maanden later) richt Dekker een verzoekschrift tot hem om te mogen eten, zeggende dat „al waren de misdrijven waaraan hij zich mogt hebben schuldig gemaakt van eenen ernstigen aard, (waartegen hij adressant plegtig protesteert) alsdan nog volgens geen regtsbegrip ter wereld, die misdrijven kunnen of mogen gestraft worden *met den dwang om gebrek te lijden*". En bijgevolg: „hem toe te staan deze plaats te verlaten en zich naar Batavia te begeven, of indien daarin niet getreden kan worden, op eene voegzame wijze in zijne behoeften te voorzien."

Ook ditmaal nul op zijn rekest, maar op 6 Juni (dus weer 2 maanden later) verklaarde de Raad van Justitie zich onbevoegd. Dit was volkomen haar recht, maar gedurende de uitzoekerij daarvan, mocht Dekker verder hongeren of in de kampong ondergaan.

Het is aardig, na te gaan wat de deurwaarders hièrvan zeggen. Dominee Vos merkt op dat het in de *Havelaar* toch nog een beetje anders staat, (men zou daar in gemoede niets van merken) overigens gelooft hij wel, op gezag van de heer De Bruyn Prince, dat „zoowel Michiels als de fiskaal deze zaak onhandig hebben aangepakt". De Bruyn Prince echter schrijft rechtuit „dat Michiels ook Dekker met een niet te verdedigen hardheid heeft behandeld", en dat hij, „al hadden Dekker's plagerijen hem uitermate geprikkeld, nog niet zo onmenselik had moeten zijn om hem 12 maanden aan gebrek prijs te geven".

Als de stukken naar Batavia worden gezonden, noteert de vice-president van de Raad van Indië Jhr. Reynst op 20 Februari: „Van ontrouw blijkt mij nog niets" — en op 15 Maart: „De Fiskaal schijnt geen ontrouw in Dekker te vinden." C. S. W. graaf van Hogendorp betoont zich verwonderd „dat een ondergeschikt ambtenaar op

zulk een toon den Gouverneur vermag te schrijven"[1]). Tenslotte, op 16 Oktober '44, vindt de Raad alles wel bedroevend, maar spreekt zich niet uit, d.w.z. spreekt van „ontrouw of onbedrevenheid". Voldoende reden voor een dominee Vos om pertinent te beweren „dat Dekker in zijn cijfers knoeide" (dit blijkens een facsimilé bij De Bruyn Prince, waarop men één cijfer inderdaad zeer onhandig en vlekkerig verbeterd ziet) en dat de verkeerde boeking van die ene wissel, „een zaak met een vies luchtje" blijft; de deurwaarder De Kock neemt met genot deze vizie over. Het blijft niettemin vaststaan dat geen van Dekker's tijdgenoten die hem kenden, ook maar even aan boos opzet heeft geloofd.

16.

Evenals na Lebak werd Dekker's karakterbetoon 13 jaar eerder dus gestraft met armoede. De verantwoordelikheid van deze periode van zijn leven is geheel voor Michiels. Dekker ontving geen stuiver meer, en niemand betwijfelt dus wat hij van deze tijd in de *Havelaar* vertelt, of in de brief van 1846 aan Rochussen, toen hij nog niet zoveel erbij gefantaseerd kon hebben en toen het nog vrij gemakkelik was, voor een Goeverneur-Generaal, om zijn beweringen te laten onderzoeken. Dekker's geestkracht en humor, die hem veroorloofden in dergelijke omstandigheden een epigram op Michiels te schrijven (dat hij het op diens tafel liet leggen, bewijst misschien dat hij hem nog steeds aanzag voor een tegenstander van karak-

[1]) Dit is een zoon van Dirk van Hogendorp, in wie velen een voorloper van Multatuli zien in zijn betekenis voor de koloniale politiek. Evenals Van Hoëvell schreef ook hij indiese schetsen. Zijn verwondering hier is overigens dubbel verklaarbaar als men bedenkt dat hij in zijn jeugd militair was geweest onder Napoleon. Hij had zich als luitenant van de kurassiers onderscheiden bij Friedland en als aide-de-camp van Gouvion St. Cyr de tocht naar Rusland meegemaakt.

ter), zijn bewonderenswaardiger, oneindig menseliker en sympatieker, dan de ijzeren flinkheid van „Jan Schorsal". En zijn franse verzen achterop de onbetaalde rekening van *De Kopüst* bereikten blijkbaar hun doel: troffen de man altans genoeg om hem die rekening uit eigen zak te doen betalen. Misschien ook vond hij zichzelf heel ferm en streng, maar „moest hij soms toch lachen" om die dwaze kontroleur. En deze streed ook hier met schrijversmiddelen, voor de gelegenheid die van de franse pamfletdichter in ongenade: de alleraardigste regel „vingt florins font pour moi deux mois de nourriture" en de patetiese halfgeleende slotregel „le crime fait la honte et non la pauvreté". Tegen deze regels had de generaal, ook als hij niet „soms lachen" moest, volstrekt niets terug, dat is duidelik.

Multatuli's komplete verachting voor de man moet van later dateren. In de *Havelaar* heeft hij hem belasterd, menen de deurwaarders: foei, een zo dapper en hoogstaand militair. Havelaar vertelt over generaal Vandamme dingen, die hij deels zelf meent te hebben opgemerkt, maar die deels in de „chinese kerk" de ronde deden: 1° dat hij een kind van zijn maaksel bij zekere Miss X. verdonkeremaand had; 2° dat hij niet zo moedig was als zijn reputatie het wel wilde, want dat hij heel goed voor zijn eigen veiligheid wist te zorgen; 3° dat hij het onderzoek in de zaak Si Pamaga geleid had als de keizer van Marokko, die bij het whisten zei: „speel harten, of ik snijd je de hals af"; 4° dat dit heronderzoek niet was ingegeven door edelaardige motieven, zoals oppervlakkig gezien kan lijken, maar omdat Michiels, met het oog op zijn politiek, d.w.z. zijn ekonomiese pacifikatie, de onschuld nodig had van de mandaïlingse hoofden; 5° dat hij een kapitein, met wie Dekker bevriend was en die Beyerman heette, expres had opgeofferd, om een aanleiding te vinden tot nieuwe roem. Hij zegt bij dit laatste: „Zulk en scène zetten van krijgsbedrijven door 't vooruitzenden

van een aan den dood gewijde kleine schaar behoorde onder de lijfkunstjes van Michiels, doch eenig was hij niet in die misdadige kwakzalverij. Ze speelt in veel veldtochten haar rol."
De voornaamste verdediger van Michiels is majoor Kielstra geweest, in *De Tijdspiegel* van 1893, en Mimi heeft hem heel aardig van repliek gediend in een brochure van 1901. De metode in deze strijd gevolgd was de gewone: Kielstra moest Dekker zo zwart mogelik afschilderen om Michiels stralend te doen uitkomen, Mimi ontnam Michiels weer wat van zijn glans. Majoor Kielstra namelik verborg een feit dat hij heel goed kende, omdat het in het boek van luitenant-kolonel Lange voorkomt, dat hij bewezen had goed gelezen te hebben, en wel „dat Michiels aan valsche beschuldigingen deed". Slechts één geval was Lange bekend, maar dat leek Mimi ook wel genoeg: „Hoeveel gunstige omstandigheden," zegt zij, „moeten niet samenvallen om den valschbeschuldigde, altijd de ondergeschikte, tot aanklager te maken van zijn chef.... En dat in het Indië van dien tijd!"
Dit alles is van niet zoveel belang omdat wij het portret van Michiels dat men werkelik tegenover dat van Multatuli zou kunnen stellen, niet hebben. Wie vertoont zijn intieme brieven of geheime dagboeken, gesteld dat zulke ferme helden er zoiets op na houden? Dat Michiels zijn onechte kinderen verdonkeremaande of dat Brest van Kempen meiden geleverd kreeg door de regent van Lebak *is* heden „onbewezen laster"; het tegendeel is overigens niet te bewijzen met officiële levensberichten. Waarom Multatuli de dapperheid van Michiels betwijfelde, is mij echter niet duidelik, fantazieloze lieden zijn gemakkelik dapper, vooral wanneer hun promotie ervan afhangt, en men mag deze generaal zeker wel wat fysieke moed gunnen, want hij is behoorlik gesneuveld. Een veeg punt is de dood van kapitein Beyerman. Deze had, blijkens de boeken van De Stuers en Lange, plaats in de

nacht van 14 December 1844. Multatuli vertelt dat hij die nacht door een bediende van kapitein De Chateleux gewekt werd en Beyerman nog gezien had eer deze naar Pau uittrok „om me daar te laten vermoorden". Maar Dekker had in September '44 Sumatra verlaten en bevond zich in December van dat jaar alweer op Java. Hij moet zich hier dus weer schuldig hebben gemaakt aan een kleine onwaarheid. Misschien heeft De Chateleux hem die historie later verteld en heeft hij, voor het meerdere gezag, zichzelf in diens plaats gesteld. Wat hij er echter van zegt behoeft allerminst onwaar te zijn; de lezing van De Stuers gaat een eindje dezelfde richting uit en was — daar ze in 1850 werd gepubliceerd — Dekker zeker bekend.

17.

Hoe bracht Dekker zijn hongertijd door? — „Men dreigde met eene crimineele vervolging. Ik antwoordde: ga je gang, en schreef op den grond op een omgekeerde kist *De Eerlooze*. Wat konde ik beter doen? Ik zelf moest eerloos worden, en ik deed dus goed mij met dat denkbeeld te familiariseren." Het is weer uit een brief aan zijn verloofde. Hij deed dat dus om zich te steunen, goed; maar wat deed hij om te leven? Hij laat Havelaar zeggen tot Verbrugge en Duclari: „Ik.... zeg liever niet hoe ik geleefd heb." (Maar Tine wist het.)
In zijn brief aan Rochussen vertelt hij:

> „Twaalf volle maanden heb ik op die wijze [d.i. zonder traktement] op eene plaats waar ik niemand, en niemand mij dan volgens de nadeeligste geruchten kende, geleefd. Ik had volstrekt geene middelen overgespaard, en trachtte dus te bestaan van de weinige kleederen, die ik successievelijk verkocht.
> Op het laatst van mijn verblijf aldaar openbaarde zich in den algemeenen geest eene verandering ten mijnen

voordeele, men kreeg medelijden en bood mij een aalmoes aan. Men was begonnen met mij onrechtvaardig te verdenken, ik kon dus niets van die lieden aannemen.
Toen leed ik honger, Uwe Excellentie, toen bracht ik meermalen, als het mij niet gelukt was den huur van een klein inlandsch huisje te betalen, den nacht onder den blooten hemel door.
Erger dan dat, ik was veracht en verstooten door eene Maatschappij die mij voor een schurk hield, want de Gouverneur had het gezegd! Niemand groette mij, niemand kende mij, niemand liet zich met mij in, want ik stond op het punt om eerloos te worden.
Zoo leefde ik twaalf maanden, Uwe Excellentie, als het leven heeten mag, worstelen als het was met de dagelijks terugkeerende grief van armoede en schande, gemarteld door de verwachting eener crimineele regtspleging; zoo leefde ik twaalf maanden, elken dag denkende: dit is de laatste, en mij elken dag bedrogen ziende.
Den 10en Augustus 1844 heb ik mij neergelegd om te sterven, Uwe Excellentie. Ik had in drie etmalen niet gegeten! Een chinees wien ik eens eene dienst bewezen had, vond mij en bragt mij eten."

Het romantiese patos ontbreekt hier niet, en Havelaar — die 9 maanden zegt inplaats van 12, wat voor een leugenaar toch weer netjes is — doet het verhaal met heel wat meer humor. Maar als men zich Dekker's situatie zo nuchter mogelik indenkt en in aanmerking neemt dat het hier een jonge en overgevoelige natuur gold, begrijpt men dat hij er een „duw voor het leven" door kan hebben gekregen. Voor iemand die zo neurastenies heet, heeft hij zich altans wonderlik taai betoond, men zou sommige atleten heel wat minder opleggen.
„Op eenen avond," vervolgt hij, „toen ik te acht ure nog

niet wist waar ik den nacht zoude doorbrengen, schreef ik eenen brief aan Z.E. den Gouverneur-Generaal Merkus[1]). Kort daarop ontving de Civiel- en Militair-Gouverneur der Westkust last mij naar Java te laten vertrekken." Michiels kreeg in Augustus 1844 uit Batavia inderdaad een aanschrijving om Dekker met vrij transport over te zenden. Maar op 19 Juni had hij zelf een lang rapport aan de Goeverneur-Generaal besloten met de „eerbiedige opmerking, dat de controleur E. Douwes Dekker in behoeftige omstandigheden verkeert en hier ter plaatse een ieder ten laste is". Vermoedelik heeft deze bezadigde konstatering meer uitgewerkt dan Dekker's schrijven.
Dekker is echter in 1846, tenminste als hij aan zijn meisje schrijft, weer vol naïeve illuzies: „Ware de Gouverneur-Generaal Merkus in leven gebleven, dan zoude ik eene schitterende voldoening ontvangen hebben. Hij wist alles. Hij was op Soerabaya toen hij mijn laatsten brief ontving. Terstond kwam er last om mij niet te vervolgen maar mij naar Java te laten vertrekken, en ik wist van zeer nabij dat Z.Ex. van plan was zelf naar Sumatra te vertrekken." Een man van zijn intelligentie verdiende een puts water in de ogenblikken waarin hij zo opsneed of zichzelf met zulke verhalen trachtte zoet te houden.
In September 1844 vertrok dan eindelik de gesuspendeerde kontroleur, met de brik *Orestes,* naar Batavia.

18.

Het is jammer dat er geen eerste lezing bestaat van *De Eerlooze* (veel betere titel dan *De Bruid Daarboven*), om te zien hoe knap Dekker „technies" toen al was. De later gepubliceerde lezing moet door hem bij herhaling zijn herzien, want lange tijd was dit toneelstuk eigenlik zijn

[1]) Deze brief is niet teruggevonden, altans tot op heden niet als officieel bescheid geopenbaard. Het is niet onmogelik dat de brief aan Rochussen er op zekere punten een repliek van zou blijken te zijn.

enige „literaire bagage". Hij laat het, als hij in Krawang is, aan zijn verloofde en haar zusters lezen; later moet de uitgever Kruseman naar dat stuk beoordelen of er een schrijver in hem steekt; in Brussel herziet hij het nog, even voor hij aan de *Havelaar* begint. Later staat hij het alleen nog maar omdat hij geld nodig had af aan Funke; hij vond toen dat het niet meer bij Multatuli paste. Maar, zegt Mimi, hij bleef voor dit jeugdwerk toch een zwak behouden. Hij veroordeelt het in een naschrift op zijn 52e verjaardag geschreven, in even onbarmhartige als juiste taal, — vermoedelik ook om iets werkelik leesbaars aan het stuk toe te voegen. „Het is de vraag of de venijnigste recensent zooveel fouten in „De Bruid daarboven" zou kunnen ontdekken, als ikzelf. Of liever — want het *aantal* fouten doet minder tot de zaak — of iemand het geheele stuk zoo laag stelt.... Het heele ding is *reminiscence* uit de lektuur mijner jeugd. Het is geen teekening van de wereld, doch slechts samenkoppeling der gebrekkige schetsen die mij door Iffland, Kotzebue, en vooral Lafontaine, van die wereld gegeven werden.... Wat bleef er over van de waarheid, nu ik meende hun *Machwerk* te mogen naäpen? Kopie van kopie. Misdruk van misdruk... Al zulke schrijverij, 't product van middelmatig talent, veel nabootsing en *niet de minste studie*, is leeg. Dat is geen grijpen *ins volle Menschenleben*, dat is grabbelen in een muffe leesbibliotheek. Dat is geen zielkundige ontleding van wat ons de wereld te aanschouwen geeft, dat is 'n marionetten-repetitie. Dat is geen mensch-teekenen, dat is kladderij van de poppenkast. Dat is geen waarheid, dat is leugen."

Men kan er alleen aan toevoegen, dat het stuk in onze tijd er nog maller is gaan uitzien, en dat men op de eerste bladzijden meent een prikkel-idylle te lezen van Cornelis Veth. Toch is het in zijn soort vlot verlopend en met hier en daar wel een aardige wending. De taal is nog maar heel weinig multatuliaans; heel wat minder bijv. dan zijn

verantwoording aan Michiels. Multatuli werd boos als men het stuk lager stelde dan stukken als *Kabale und Liebe* en *Emilia Galotti,* waarin hij ongelijk had, gegeven het volslagen imitatieve karakter van *De Eerlooze,* waar hij elders zelf op wijst.
Het is zelfs zo erg navolging, dat men teleurgesteld wordt als men wil nagaan in hoeverre zijn eigen „eerloosheid" te Padang erin terug te vinden is. Wel vindt men er een edele maagd die Caroline heet, en de edele held Holm, die haar bemint maar die, om de zoon te redden van een man die door zijn vader gedood werd diens eerloosheid op zich nam, roept op de eerste bladzijde al: „Caroline! Weg met dien naam, weg met dat beeld! Mag ik aan haar denken, *ik?*" Het is wonderlik, en typerend voor de valsheid van een zekere kunst, dat zelfs een persoonlikheid als Dekker, te Padang verkerend in zo'n situatie, op papier de onzin heeft kunnen nadoen van reddende generaals die pseudo-eerloze jongelieden in de 5e akte tot zoon en erfgenaam aannemen, dubbel van adel maken (want de z.g. Holm wàs het in het geheim al), en reeds opgegeven bruiden in hun armen terugvoeren. Maar men steunt zich desnoods met zulke dingen, op zijn 23e jaar. „Ik meende in '43 inderdaad dat er niets mooiers kan gevonden worden dan zich wegtegooien. Wel 'n bewijs dat ikzelf ziek was." De generaal uit het stuk heeft altans „de vlag geplant op de wallen van Bondjol"; men zou willen weten of dit trekje in Padang al bestond of eerst later werd toegevoegd. En in treffende tegenstelling met Michiels meent hij de eerloze jonkman zó te kunnen verdedigen: „Deze Gustaaf Huser is onschuldig, hij kan niet schuldig zijn! Als het in je reglementen en dagorders staat, dan deugen je reglementen en dagorders niet! Gooi dien papierwinkel naar de maan, je wetboeken en bepalingen en statuten, en hoe al dat tuig heeten moog.... we hebben ze hierin niet noodig, maak er een vuurtje van! Heb je bewijzen tegen hem? Ze zijn valsch! Heb je getuigen? Ze zijn

valsch! Alles is valsch, alles.... behalve mijn arme Gustaaf!' Het is ook wel een voorrecht van de jeugd om zo'n generaal te maken, met een Michiels voor ogen. Daarentegen zegt de beschuldiger: „Die man.... hij *is* geen man, geen persoon, hij is *niets,* die man is *eerloos!*" Echo van de publieke opinie in Padang? Tenslotte, ja. Maar om de wensdroom te voltooien, komt Caroline nu zeggen: „Ik wil u in armoed en ellende volgen, ik wil met u sterven! Zie, Gustaaf, ook de *schande* wilde ik met u deelen. Uwen strijd met de maatschappij zou ik met u strijden; ik zou eerloos wezen.... als gij!" Alleen het verdriet van haar vader vermag haar te weerhouden. In de 4e akte, als de brave Wolf bij Holm binnenkomt en hem weerhoudt van zelfmoord, heeft men een klein voorsmaakje van de didaktiese edelheden van *Vorstenschool.* Even vóór het doek valt, als ieder ontmaskerd en tevreden is, en de generaal zelfs een dokument van rehabilitatie produceert dat hij even is gaan halen bij de Koning (het is beter hier niet te denken aan het slot van de *Havelaar*), zegt Holm: „Moet ik 't aannemen, Caroline?" en Caroline antwoordt: „Geef het *mijn vader,* Gustaaf! *Mij* niet! *Ik* heb u lief, *hoe* gij ook heet, zóó als ge zijt.... *ik* heb u lief: *eerloos!*"

Wat een les voor de latere Tine is het manuskript van dit toneelstuk misschien niet geweest. In dezelfde lange brief waarin hij het verhaal van het weggewaaide mutsje doet, zegt hij het haar met zoveel woorden: „Ik zoude tusschenbeiden als Holm eerloos willen wezen om u te hooren zeggen, dat gij mij toch volgen zoudt. Verbeeld u eens, lieve, als ik een groote misdaad had begaan en het was een schande voor u, mij lief te hebben, zoudt gij uw naam, uwe familie, uw eer voor mij over hebben? Zoudt gij het kunnen verdragen als men u om mijnentwil vermijdde; als mijn naam u schandvlekte, zoudt gij dan toch moed hebben dien te dragen?"

Het is niet erg verwonderlik dat hij zo romanties was op

zijn 23e; dat hij twee jaar later, te Poerwakarta, ondanks zijn verklaringen over de op Sumatra opgedane ondervinding die hem zoveel ouder gemaakt heeft, klaarblijkelik even romanties is gebleven; dit alles krijgt pas werkelik belang wanneer men in de 36-jarige assistent-resident van Lebak nog gemakkelik dezelfde man herkent; in verband met de nog oudere Multatuli, die aan deze romantiek een van zijn bestaansvoorwaarden zou ontlenen.

KRAWANG

1845-1846

1.

Eenmaal uit handen van Michiels en te Batavia terug kon de geschorste kontroleur, hoewel nog altijd zonder middelen, zich altans ruimer bewegen. Waarschijnlik logeerde Dekker de eerste maanden bij vrienden als Keuchenius en Hoogeveen, die hij in een van zijn brieven noemt; verder sprak hij met zijn gewezen chef bij de Rekenkamer, tans Direkteur-Generaal van Financiën, Ruloffs. Van 1 Dec. '44 werd hem weer een wachtgeld toegekend van *f* 91.67 's maands.

Grappig verschijnsel, achteraf beschouwd: in de officiële *Javasche Courant* van 1 Jan. 1845 een eindeloos, retories nieuwjaarsgedicht getekend E. Douwes Dekker, 10 × 10 regels over blijven en vergaan, eindigend op een sonoor: „Omhoog bij God!"

In haar dagboek van 1872 heeft Mimi opgetekend: „Toen hij van Padang te Batavia was aangekomen ontving hij daar het besluit, dat hij in denzelfden rang als hij te Natal bekleedde zou herplaatst worden, d.w.z. als controleur tweede klasse. Intusschen werd hij op wachtgeld gesteld. Nu verzocht hij gedurende dezen tijd geëmployeerd te worden bij het departement van uitvoer of vervoer van producten [1]). Pahud, dezelfde die later Gouverneur-Generaal werd, was er directeur van. Dekker's verzoek werd hem toegestaan. 't Was geen aanstelling, hij genoot ook geen inkomsten, maar bleef op wachtgeld."

Deze moeilike tijd gaf Dekker later het idee dat hij er veel door geleerd had: „Waarschijnlijk ken ik de waarde van het geld beter dan iemand die daaraan nooit gebrek

[1]) Mimi is hier onzeker. Het was het Departement van Producten en Civiele Magazijnen.

heeft gehad. Ik heb in zeer schrale dagen altijd het hoofd boven weten te houden, op Batavia in de beste kringen verkeerd, niemand om hulp gevraagd, maar dikwijls nog anderen geholpen, menigmaal in beraad gestaan of ik voor het weinige dat ik bezat rijst of handschoenen koopen zoude.... Ik heb 28 maanden geleefd van nog geen *f* 30 's maands. En daarvan was ik lid van de Harmonie en geabonneerd in de opera.... Toen ik van Sumatra pas terug kwam had ik iemand onder het oog gebragt dat hij dom was. Hij antwoordde mij niet, maar toen ik weg was zeide hij vrij scherp: „Met al zijne knapheid komt hij toch altijd in onaangenaamheden waarin ik met mijne domheid niet kom!" Mispelblom Beyer die er bij was antwoordde dadelijk: „Dat is waar, maar als gij er in waart, kwaamt gij er nooit weer uit, en hij wel."
Uit deze zelfde tijd zijn waarschijnlik de dingen die hij vertelt van zijn broer Jan. „Ik acht niemand zoo hoog als hem en toch loopen onze idées over veel dingen zoo verre uiteen, dat wij gedurig kibbelen. Onlangs nog op Batavia [hij schrijft het in Nov. 1845], werd er uit een verschil van gevoelen een heel onaangenaam discours geboren, scherp, stekelig, in 't kort zóo, dat iemand, die ons hoorde, zou gemeend hebben, dat wij vijanden waren. Op eens hielden wij op en zagen elkander aan en zoudt gij het gelooven, mijne Eefje, wij vielen elkander schreyend om den hals, zoo trof het ons dat wij ons door drift hadden laten vervoeren." Op een andere keer, nadat zij in de Harmonie hadden gebiljart en met andere jongelui zitten praten, gingen de anderen tegen 10 uur naar huis en hij en Jan bleven samen achter. „Ik wist wel dat hij veel van mij hield, maar de onderscheiden zienswijze omtrent onze pligten, bragt altijd eene soort van spanning tusschen ons. Hij wist zeer goed dat ik dingen uitgevoerd had die hij hoogst afkeurde, maar het regte wist hij niet. Dien avond werden wij vertrouwelijk, ik vertelde hem alles zonder menagement voor mij zelven. Dikwijls zag

ik de verwondering op zijn gezicht, alsof hij zeggen wilde: ik wist niet dat het in de wereld zoo toeging. Hij erkende dat ik ouder was dan hij, ofschoon drie jaren na hem geboren, en toen wij 's nachts om twee uur eindelijk opstonden, zeide hij: „Ik heb niet zooveel kwaad gedaan als gij, Eduard, maar ik moet bekennen, dat ik niet in die verzoekingen ben geweest. Ik zie nu duidelijk, dat het gemakkelijk is zich rein te houden als men niet in de wereld is, en ik geloof dat ik in uwe positie het er niet zoo goed zoude hebben afgebragt." — Het is een stichtelik verhaal, vooral als men in aanmerking neemt dat het begane kwaad waarschijnlik betrof de omgang met vrouwen.

Mimi's dagboek brengt ons dan weer een stuk verder: „In dezen tijd maakte hij kennis met Van Heyst, die op Borneo geëmployeerd was geweest, en nu op „zwart zaad" zat. Zijn neef, Van Rees, bezorgde hem een soort betrekking op Parakan Salak, waar Willem van der Hucht een theeplanting had. Van Heyst sprak Van der Hucht over Dekker, zoodat deze een invitatie kreeg om op Parakan Salak te komen logeeren. Hij deed dit en bleef er een week of drie.... Nu vernam Dek ook dat de heer Van der Hucht familie uit Holland verwachtte, en hij nam op zich die familie bij aankomst op Batavia wat terecht te helpen. Het waren twee scheepsladingen vol familieleden; eene daarvan zou later Deks vrouw worden. Al deze reizigers namen hun intrek op Parakan Salak bij Willem van der Hucht, de jongere broeder van Jan van der Hucht, de aanvoerder van de expeditie. Deze had namelijk een kolonisatie-plan ontworpen dat hijzelf wilde uitvoeren.... Willem van der Hucht had, daar zijn huis niet groot genoeg was om zooveel gasten te herbergen, onderscheiden optrekjes op zijn erf laten opslaan. Maar hij zelf was ziek, de ontvangst schraal, en de stemming van allen gedrukt en ontevreden."

In deze omstandigheden verloofde Dekker zich met de latere Tine. Een anekdote wil dat hij op haar zakdoek de

letters E. H. V. W. las als „Eigen haard veel waard" en haar aldus veroverde. Zij heette Everdine Huberte, baronesse van Wijnbergen, en was op 26 September 1819 te Antwerpen geboren, dus een halfjaar ouder dan hij. Haar grootvader, baron W. L. van Wijnbergen, was als ritmeester van de huzaren in 1815 bij Quatre-Bras gesneuveld, en haar vader, C. F. J. van Wijnbergen, die toen cadet-wachtmeester was, had in dezelfde slag sabelhouwen op het hoofd gekregen, tengevolge waarvan hij als luitenant wegens krankzinnigheid gepensioneerd moest worden. Na het verlies van haar ouders werd Everdine opgevoed door haar grootmoeder, weduwe van de ritmeester, en door twee zusters van haar vader. Als meisje van 15 of 16 werd zij als kwekeling op een kostschool te Hasselt besteed, waar zij, in ruil voor werk, kost en onderwijs kreeg. Drie jaren later nam haar voogd, de heer J. van der Hucht, haar en haar twee jongere zusters Henriette en Sophie, in huis op; onder zijn hoede waren de meisjes naar Indië gereisd. Op de dag van Everdine's verloving, had hij geen enkel bezwaar. Eerst later informeerde hij naar Dekker, of liever, werd hij geïnformeerd; wat Dekker zelf doet zeggen: „Ik ben nooit zoo lichtzinnig geweest als de heer Van der Hucht op 26 September!" Maar vermoedelik was hij toen vooral blij dat altans een van de op hem wegende meisjes van hem werd afgenomen.

Wat Everdine betreft, zij trok Dekker juist aan door haar argeloosheid. „Weet gij wel, dat gij onberaden doet, uwe liefde zoo geheel en al prijs te geven aan iemand van wien gij niets weet dan hetgeen hij zelf u verkoos te zeggen. Hebt gij zooveel menschenkennis, mijne Eefje, dat gij dadelijk opregtheid van valschheid kondet onderscheiden? Waagt gij niet wat veel?.... Daarom juist heb ik u zoo lief. Gesteld eens, ik hadde op Batavia geene ernstige bedoelingen gehad, dan zoude ik u lief gekregen hebben om de onvoorzigtigheid, waarmede gij u op Bolang met

mij inliet. Henriette zoude in gelijk geval heel anders gedaan hebben en zij zoude gelijk hebben gehad, zij zoude getoond hebben „routine" te bezitten, maar niet die hartelijkheid, welke mij in mijn meisje zoo aantrekt, maar waarvoor ik eene dochter zoude waarschuwen, omdat daarvan in de wereld dikwerf misbruik gemaakt wordt." Op deze romantiese toon weer speelt hij voor de oudereen-wijzere. Maar hij eist dan ook alles: „En daarom juist, vertrouw mij geheel en al. Zet uwe rust, uwe toekomst, op het spel en zeg bij u zelven: ik zoude niemand meer vertrouwen als hij mij bedroog!" — Er is, als altijd, een bittere smaak aan zulke woorden, als men ze herleest met het weten van later.

Het dagboek van zijn tweede vrouw vervolgt: „Al de gasten moesten of wilden omstreeks dien tijd Parakan Salak verlaten, en om voor Everdine geen andere schikkingen te treffen, wenschte Dek zoo spoedig mogelijk te trouwen. Maar om te kunnen trouwen moest hij geplaatst zijn en een vaste aanstelling hebben. Van der Hucht dreef hem aan daar nu toch werk van te maken.... zoodat Dek te Batavia eigenlijk meer dan nuttig was op een plaatsing aandrong." Op 13 September 1845 werd de ambtenaar op wachtgeld E. Douwes Dekker tijdelik en uiterlik tot ultimo December van hetzelfde jaar ter beschikking gesteld van de assistent-resident J. H. Dickelman te Poerwakarta, afdeling Krawang, „onder genot eener toelage van *f* 108⅓ 's maands, boven het wachtgeld van *f* 91⅔ 's maands." Hij had nu dus weer een maandeliks inkomen van *f* 200; al was dit te weinig om op te trouwen. Bij besluit van 10 September was bovendien machtiging verleend tot uitbetaling van zijn traktement als kontroleur 2e klas van Sept. 1843 tot 8 Jan. 1844 en wachtgeld van 9 Jan. tot ultimo 1844, zodat zijn schorsing dus eigenlik ongedaan werd gemaakt; met dit geld kon hij beginnen zijn schuld aan 's Lands kas af te betalen. Dat zo gunstig over hem beschikt werd dankte hij grotendeels

aan twee uitgebreide adviezen over hem (van 10 Dec. '44 en 16 Aug. '45) van de Direkteur-Generaal van Financiën Ruloffs [1]).

Op 27 September — de vorige dag was Everdine jarig geweest en hadden zij zich publiek verloofd — verliet Dekker Parakan Salak om zich naar zijn nieuwe standplaats te begeven. Van nu af kan men hem, door het soort dagboek dat hij in briefvorm aan zijn verloofde zendt, nauwkeurig volgen.

2.

Op 28 September komt hij „geheel mouillé" te Buitenzorg aan; hij heeft regenbuien onderweg gehad, zo hevig dat hij niet zien kon, hij is met zijn paard van de weg afgeraakt, vond bij de rivier gekomen geen vlot, maar een „hoogzwevend bamboezen bruggetje dat op een tant soit peu Amerikaansche wijze erover was geslagen", en kreeg grote lust om met zijn paard het water in te gaan, dat er vervaarlik uitzag, want „de weg zelf was rivier geworden". De inlanders daar raadden het hem af, de schuimende stroom scheen hem toe te roepen: ‚gij durft niet!" — maar tenslotte bracht hij zijn paard bij een daar wonende Chinees en ging te voet het bruggetje over omdat

[1]) Van deze beschermer heeft hij later een minder vleiende beschrijving gegeven in een brief aan Roorda van Eysinga, tekent De Bruyn Prince in een voetnoot aan. Maar op dat ogenblik kon hij de man alleen nog maar zien vanuit het standpunt Multatuli; wat hij van hem zegt is bovendien naar aanleiding van Thiers, voor wie hij, in 1872, een grote antipatie had, en die hem ook uiterlik aan Ruloffs herinnerde. Van veel belang is het hele feit dus niet; maar het is toch merkwaardig dat de uitgever van de *Off. Bescheiden* zelf deze voetnoot plaatst en vergeet dat dezelfde Ruloffs in 1856, als vice-president van de Raad van Indië, het advies tekende waarbij Dekker eenvoudig *ontslagen* moest worden als assistent-resident van Lebak, en dat door Duymaer van Twist eerst werd omgezet in een overplaatsing naar Ngawi. Dekker heeft dit toen misschien niet precies geweten; maar in ieder geval lijkt de dankbaarheidsplicht hierdoor wel te niet gedaan.

hij een zekere Dame beloofd had zich niet te wagen. Op het bruggetje bleef hij even staan om naar het water te kijken dat hem uitlachte.
In Buitenzorg kan hij de Algemene Sekretaris niet spreken, omdat deze naar Batavia was om de nieuwaangekomen Goeverneur-Generaal Rochussen te begroeten. Hij vraagt Tine dit aan de heer Van der Hucht mee te delen. „O wat was mijn hart vol, gisteren toen ik u daar zoo alleen te midden van velen achterliet! Het scheen mij alsof ik verkeerd handelde heen te gaan zonder u, alsof het eene lafhartigheid was eenen last te gehoorzamen die mij van u verwijderde.... Nooit zal ik er aan gewennen mijn eigen meester niet te zijn; het is mij altijd alsof ik vroeger vrij was..., hoe komt dit toch, lieve beste Everdine, ik ben toch sedert 1820, dat is zoolang ik ademhaal, afhankelijk geweest en de omstandigheden hebben mij waarlijk geen greintje assujettissement geschonken?"
Op 7 Oktober schrijft hij uit Gintoeng en heeft weer een interessant reisverhaal. Hij is met zijn jongen op Goevernementspaarden uit Buitenzorg vertrokken, maar na een halve paal gereden te hebben viel het paard van zijn jongen neer; hij liet dit toen terug brengen en zijn jongen op het zijne rijden, omdat hij te voet gaan verkoos boven rijden op zulke paarden. De weg voerde over partikuliere landerijen als Tjiloear, Tjitrap en Tjilingsie, en verder over Bekassi naar het Krawangse. Hij had er half op gerekend van een der landeigenaren een goed paard te krijgen, maar op Tjitrap vond hij niemand thuis en de huisjongen durfde hem zelfs geen kop tee geven. Hij liep dus „mooi knorrig verder en den vervelenden weg zeer verdrietig voort". Tegen de middag halt bij een inlander die warm water en rijst kon geven; van de hitte viel hij op een bale-bale in slaap. 's Avonds tegen 7 uur, na door de regen weer flink nat te zijn geworden, bereikte hij Tjilingsie. Het landhuis was mooi, maar hier kwam de jongen met de boodschap dat mevrouw alleen thuis was en

niemand kon ontvangen. Zijn verdrietig humeur werd er niet beter door. Hij zond de jongen weer naar binnen: „Zeg aan mevrouw dat ik vermoeid en onwel ben, dat ik 26 à 28 paal geloopen heb, dat ik niet weet waar ik den nacht zal doorbrengen en dat ik mij met een matje en een kussen in een bijgebouw behelpen wil." Zelfde antwoord; men voelt de schrik van de mevrouw voor die landlopende blanda. Hij dacht: „een europese vrouw weigert mij nachtverblijf" en was verontwaardigd. Hij liet mevrouw groeten en vroeg de jongen hem met zijn lantaren bij te lichten omdat hij voor de heer Arnold — de eigenaar van Tjilingsie — een boodschap op de muur wilde schrijven. Met grote letters schreef hij op een pilaar dit kwatrijn, minder geslaagd dan het epigram op Michiels, maar in de gegeven situatie nog heel aardig:

„O zoek gastvrijheid eer bij Turk en Arabier
En roem de deugden niet, die in dit land eens blonken,
'k Liep zes-en-twintig paal van Buitenzorg tot hier,
Mij werd geen stoel gezet, geen dronk werd me
ingeschonken."

Hij schaamde zich voor zijn eigen jongen, maar begaf zich weer op weg. Een inlander, vermoedelik een mandoer, riep hem na, zei medelijden met hem te hebben en vroeg hem in zijn huis te komen. Bij een inlands lampje las hij daar wat in een boek dat hij bij zich had, kreeg weer wat rijst, sliep weer wat, zijn arm voor kussen gebruikend. Om 4 uur 's morgens liep hij weer: „de weg was weder vervelend en de hitte zeer drukkend". In de namiddag bereikte hij Tjikarang, 's nachts bleef hij daar opnieuw in een inlands huis, en daar dit leeg was, kookte hij zelf wat rijst en zijn jongen een soort koffie van blaren. „'s Avonds was het zeer mooi weder en ik ging op een bankje voor de deur zitten" — de muskieten van de moerassige bataviase ommelanden beletten hem te slapen —

„en dacht aan u en de toekomst". Om half 3 viel hij toch in slaap, maar om 4 uur werd hij alweer gewekt om verder te gaan. Daar zijn voeten open waren door het schuren van zijn in de zon hardgeworden natte schoenen, zette hij zijn reis nu op blote voeten voort. Eindelik, op het land Gedong Gedeh, waar de eigenaar ook weer weg was, kreeg hij van een opziener, die hem vriendelik ontving, een uitstekend paard waarmee hij op Gintoeng aankwam, bij de kontroleur Dupui, die ook uit was, maar wiens vrouw, beter geïnstrueerd dan mevrouw Arnold, hem te logeren vroeg nog eer Dupui terug was. Zo kon hij uitrusten en zijn brief schrijven.
Op 8 Oktober kan hij met de heer Rühle, een administrateur, per bendie meerijden en is in een ommezien te Poerwakarta. „Ik vervoegde mij bij den Ass. Resident. Z.Ed. was ongesteld († vraag mij zoodra ik u wederzie wat dit kruisje beteekent) en konde mij niet ontmoeten, doch had den jongen last gegeven mij mijne kamer aantewijzen." De oude heer Dickelman was namelik in werkelikheid aan de drank geraakt, en hij en zijn vrouw zagen Dekker in de beginne aan voor een spion; het gaat op een roman van Dickens lijken.
Dezelfde dag nog brengt Dekker een visite bij de kommies van het bureau, de heer Permentier. Deze was hem bij de Dupui's op Gintoeng al zwart afgeschilderd, omdat hij overhoop lag met de dokter, van wie Dupui een schoonzoon was. Het leven in de kleine plaats begint precies als het hoort. Dekker beschrijft de personages: „Permentier is (of schijnt te zijn) een goed mensch, 32 à 36 jaar oud, ca. 5 vt. lang, met een gezigt dat wel leelijk is, maar niet leelijk genoeg om interessant te zijn. Hij leest nooit, omdat zijn geest geheel geabsorbeerd is door zijn bureauwerk; hij schaakt niet omdat hij niet voor zijn pleizier en zonder bezoldiging wil gaan zitten denken, hij hombert niet om geen geld te verliezen; hij eet, slaapt, loopt, denkt (lees: denkt *niet*) comme tout le monde....

Mevrouw P. Eene dikke vrouw van naar gissing 28 à 32 jaar, gul, spraakzaam, onderhoudend en redelijk geëduceerd. Zij kende de namen van twee fransche opera's van buiten, wist mij te zeggen dat het breiwerk dat zij onderhanden had „neige" heette, en had bon sens genoeg om te lagchen toen ik haar vraagde of zij dat ter verkoeling harer handen deed." Er is nog een jonge dame in huis, dochter van een gepensioneerd kapitein, Cateau Teunisz, die „zeer blank is, het haar à la chinoise draagt, mooye witte tanden ontvangen heeft van de natuur, en een aardige glimlach van de kunst" — en hij hoopt dat zij bij dag minder mooi zal zijn, omdat hij waarschijnlik toch al niet zal kunnen nalaten haar het hof te maken.

3.

9 Oktober. — „Na eenige vruchtelooze pogingen is het mij eindelijk gelukt den Ass. Resident even te kunnen zien. ZEd. wist mij te zeggen dat er veel te doen was, maar kon mij niet regt zeggen wàt. Ik ben naar het kantoor gegaan, heb inzage gevraagd van de boeken enz., en ben begonnen aan wat mij het noodigste voorkwam, namelijk het maken van een uitgebreid verslag over de kultures in de residentie Krawang over 1844, hetwelk reeds vijf maanden geleden had moeten ingezonden zijn [1]). De geheele boel is verward en onvolledig, ik zal er maar zoo goed mogelijk iets van maken, en waar de noodige inlichtingen en rapporten ontbreken, mijne verbeelding ter hulpe roepen, zoodat mijn verslag, als het af is, juist wel niet alles zal mededeelen zóó als de zaken zijn, maar zoo als ze kunnen wezen. De Ass. Resident schijnt last gegeven te hebben mij zoo in huis als op het kantoor te respecteeren, ten minste ieder staat mij zeer ten dienste, hoe-

[1]) Zo wreekt het leven zich: aan hem nu de taak het verslonste paperassenwerk van een ander in orde te brengen, en hij kàn het blijkbaar ook!

wel dit weinig helpen zal dewijl de bouwstoffen ontbreken, en ik dus zonder steenen metselen moet. Ik hoop een en ander zoo goed mogelijk te redresseeren, en te zorgen dat ik er met eere afkom, maar het is niet gemakkelijk, want het is eene regte warwinkel.
Ik heb van de plaats nog weinig of niets gezien, alles ziet er zeer netjes uit. Het gebouw van den Ass. Resident is groot, luchtig en ruim met zeer goede logeervertrekken. Naast het huis is het kantoor, zoodat ik op mijne muiltjes uit mijne kamer naar 't bureau kan gaan. Vóór de deur is eene groote vijver en daar langs staan twee of drie Europesche huizen. Buiten den kommies en den Doctor zijn hier nog slechts twee Europesche ingezetenen, welke klerk op het bureau zijn."
10 Oktober. — Hij had wel graag de brieven willen lezen die zijn verloofde naar Holland geschreven heeft. „Men zal daar zeggen wat van Heeckeren zeide toen ik hem mededeelde dat gij geëngageerd waart, zonder van mijzelve als de gelukkige te spreken: „Ei, Everdine is er gauw bij!" Ik lach in mij zelven als ik denk hoe men u van „overijling" zal beschuldigen, hetgeen voor de koudbloedige noordsche volkeren altijd een pierre d'achoppement blijven zal". Hij vraagt haar of zij er tegenop ziet om op weinig geld reeds te trouwen.
's Middags maakt hij zijn eerste visite bij de dokter, genaamd Stauffenbeil. „Ik vond een kort, dik, rood, grof mannetje met grove manieren en zeer grove uitdrukkingen. Hij overlaadde mij dadelijk met een vloed van redeneeringen om mij te bewijzen dat Permentier een deugniet was en zijne vrouw dito dito." Dekker antwoordt dat hij in Permentier dan toch al één goede eigenschap ontdekt heeft: „Dat hij, hoezeer uw vijand, mij toch niets kwaads van u verteld heeft...." De dokter barst uit: „Dat durft hij niet, die schelm, hij weet wel dat ik hem dan dadelijk enz." en slaat met de vuist op tafel. Dekker merkt dat hij een mooie tuin heeft en plukt daarin een

roosje voor het meisje dat hij bij Permentier ontmoet heeft.
Hij gaat met haar wandelen en vindt „dat zij er bij dag wel vrij lief uitziet, doch blaauwe kringen onder de oogen heeft", maar zij heeft hem in een ernstige stemming gebracht. Hij had met haar willen schertsen, maar moest ontdekken dat zij verdriet heeft. „Dat moest mij interesseeren, of ik hadde au fond een Hollander moeten wezen". Zij rijdt soms paard en haar kavalier is dan de klerk Nicolaas, een klein oud mannetje dat flink bruin is. Als hij er een grap over maakt, antwoordt zij: „En met wien zoude ik anders gaan?" — „O, lieve Everdine, hadt gij den toon gehoord, waarop dat eenvoudig woord gesproken werd! Die toon sneed mij door de ziel." Enz. Hij is diep geroerd en drukt haar hand, wat hij niet had moeten doen. Het is al echt Multatuli, en heel de romantiek van 1830 naar Poerwakarta overgebracht. Het meisje heeft wel familie, maar staat toch helemaal alleen. Op slag voelt hij zich haar beschermer, vraagt haar of zij hem vertrouwt, „en het arme kind zeide na eenig weifelen: ja!" Hij wil haar ridder, haar broer wezen, en bedenkt dan dat hij zelf zo weinig vermag. Hij overweegt ook of zij wel „goed, braaf, zedig" is, maar lieve hemel, als men een paard uit de sloot helpt vraagt men toch ook niet eerst of het beest vroeger hardnekkig was of de droes heeft gehad. „O, die vervloekte onevenredigheid mijner krachten met den omvang van mijnen wil...." hij heeft zich zoveel dingen afgevraagd, dat het hem ongeschikt maakte „voor het maken van „carrière", zooals zij dat noemen in hunne armzalige hardlooperij. Eerzucht! Ja, ik heb ook eerzucht, vurig, gloeyend, teveel om mij te vergenoegen met het najagen van een postje dat tant par mois geeft, en een bandje in 't knoopsgat".
Hij zal zijn verloofde verder op de hoogte houden van de aangeknoopte betrekking. „Het zoude velen vreemd toeschijnen, lieve Everdine, dat ik zulk eene historie aan mijn

meisje mededeel. Schrijf mij opregt of het u hindert. Dit is nu eene gebeurtenis van heden, maar ik wil u later meer dergelijke ontmoetingen vertellen, en moet weten of de waarheid u ook nu en dan grieven zoude", enz. [1]).

11 Oktober. — De heer Van der Hucht schijnt boos op hem te zijn, naar aanleiding van een paard; waarschijnlik is het paard waarmee hij van Parakan Salak vertrokken is, ziek teruggekomen. De schrijver van de latere *Ideën,* die hier geen geregelde minnebrief maken kan, komt hier aan het woord: „Schrijf mij toch vooral of mijne manier van schrijven u bevalt; ik gooi alles door elkander, ik weet dat wel, het is omdat ik niet zoozeer met u spreken, als wel praten wil, met ernst er tusschen. Ik zoude het u echter niet kwalijk nemen als het u zoo niet aanstond. Niet ieder houdt van hutspot."

14 Oktober. — Hij komt terug op het volkomen vertrouwen dat Everdine en hij elkaar nu al schuldig zijn. „Moeten wij eerst als in eene handelszaak, onzen naam geteekend hebben voor wij elkander vertrouwen mogen? Ik beschouw u, van den 18en Augustus af, als iemand waarop ik regt heb en die hetzelfde regt op mij heeft, — ik acht een kus meer dan een zegel", enz. „Gesteld eens, men werkte ons tegen of men maakte u het leven bitter, dan zoude ik op P. S. komen en u als mijn meisje, mijne bruid, mijne vrouw, noem het zooals gij wilt, maar in elk geval als de *mijne,* medenemen, zonder op eenige formaliteit te wachten". Hij laat haar ook *Les Mystères de Paris* lezen van Eugène Sue, wat voor die tijd zeker gewaagd was, in Indië vooral. Het is grappig, te bedenken dat het boek drie jaar eerder nog maar verschenen was, en in Indië dus volmaakt een nouveauté; dat hij, als iedereen trouwens in die tijd, deze feuilleton-romantiek hele-

[1]) De arme Everdine had misschien beter gedaan met bij deze eerste keer verwoed te protesteren; nu ging zij in op het beroep dat op haar begrijpen werd gedaan en eerst later, in Europa, werd het haar te machtig. Het is of een bepaald soort hollandse roman op deze datum een aanvang neemt.

maal au sérieux nam, en bovendien Rodolphe als een ideaal zag.
Hij woont bij de heer Dickelman in, maar eet in zijn eigen kamer. „De Resident[1]) is recht in zijn schik, iemand te hebben, die zijn boêl in orde brengt, want hij zelf zegt: Ik heb er geen verstand van!" Dekker heeft zelfs een nacht bij de heer Dickelman gewaakt, misschien omdat die het van het drinken te kwaad had. Hijzelf voelt zich best. „Ik heb dikwijls gedacht, dat mijn verstand achteruit ging en het is ook wel een beetje waar geweest[2]), maar thans nu ik mij zoo gelukkig gevoel door uwe liefde, zal ik alles wel weder in orde krijgen. Ik bezit niets als mijn hoofd, — dat is het kapitaal waarvan wij leven moeten"....
Hij schrijft een stuk over Everdine's zusje Sophie, waarmee men in de familie last schijnt te hebben. Ondanks haar ongenaakbaarheid wil hij ook haar, als toekomstige zwager, beïnvloeden, lees: veroveren. „Schrijf al wat tusschen de parenthèses staat s.v.p. letterlijk aan Sophie en denk niet, dat het te veel gewaagd is haar zoo ruiterlijk mijne gedachten omtrent haar mede te deelen. Zij zal daaruit, vóór wij kennis maken, zien wie ik ben en misschien tot de gedachte komen, dat ik niet zóo ben als het algemeen"[3]). Zijn toekomstige zwager Van Heeckeren van Waliën, die met zusje Henriette zal trouwen, is ook op Parakan Salak aangekomen en zal het gezelschap daar op muziek vergasten. „Ik heb nog geene opinie," schrijft Dekker, „omtrent den hoogadelijken Neef". Hij zou zelf zo graag naar Parakan Salak gaan, maar juist zijn vrijheid bindt hem: „Men laat alles aan mij over en vertrouwt er op dat ik het in orde maken zal, waaraan veel

[1]) Dekker noemt de heer Dickelman beurtelings Resident en Ass. Resident, het eerste wschl. voor de kortheid.
[2]) Tengevolge van de ontberingen op Padang.
[3]) Ook dit is Dekker kompleet: terwijl hij verloofd is met Everdine en Cateau Teunisz het hof maakt, moet hij ook zijn charme op zusje Sophie beproeven.

te doen is. Ik heb de zaken zeer à cœur genomen en voorzie, dat ik geen tijd zal hebben om over te vliegen. Als op ultimo December de Krawangsche administratie niet op effen voet was, zoude de Resident prolongatie vragen en daarvoor ben ik zeer bevreesd...."

19 Oktober. — „De conversatie hier is beneden 't vriespunt. Ik heb vele invitatiën van de Landheeren in den omtrek, maar zal er vooreerst geen gebruik van kunnen maken door de vele bezigheden. Ik ben met ieder wèl en disputeer niet, niet alleen omdat het zoo uw bevel is maar ook omdat ieder hier mij gelijk geeft, hetgeen zeer gemakkelijk is, maar niet amusant. Men heeft mij trachten over te halen om mij hier te vestigen, door te vragen om kommies te worden, daar de tegenwoordige kommies waarschijnlijk weg zal gaan. Ik wil echter niet, daar het eene rangvermindering wezen zou en ik een hekel heb aan alle kommiesbetrekkingen hoe wel het hier goede inkomsten geeft, *f* 450 ca. Ik ben liever contrôleur met wat minder geld. Ook zoude het hier geen plaats voor u zijn."

22 Oktober. — Hoewel hij Cateau steeds leliker begint te vinden, wil hij haar nog altijd zo graag helpen; hij heeft nu weer met haar gewandeld en zij heeft hem meegedeeld hoe weinig kans zij ziet om elders onder dak te komen. „Geloof mij, beste Everdine, ik zoude van dit meisje, als het haar goed ging, geen notitie nemen of hoogstens haar een weinig plagen, maar nu ligt haar lot mij na aan 't hart, ik heb het haar gezegd en om geen verkeerde denkbeelden voedsel te geven terstond daarbij gevoegd, dat ik geëngageerd was [1])".

Hij denkt ook aan schrijven: „Jammer is het, dat ik zoo weinig tijd heb voor literatuur enz. Ik heb nog geen letter

[1]) Hij schijnt hiermee bij Cateau afstand te doen van iets anders dan een „amitié amoureuse". Dat bij haar de zucht tot rivaliseren gewekt zou kunnen worden schijnt hem te ontgaan. Maar vanwaar Dekker's behoefte, later ook, om de ene vrouw over zijn gevoelens voor de andere te onderhouden? Dat deze waarheidsliefde het gevolg zou zijn van vrees om bang te

voor mij zelve geschreven en ik had zoo gehoopt mij die drie maanden te nutte te maken." Hij vergeet dat hij in deze brieven zich meer oefent en meer literatuur levert dan wanneer hij een tweede stuk gemaakt had als *De Eerlooze.*

25 Oktober. — Dekker is uit zijn humeur, ook omdat hij geen brief heeft. „Het is hier een vervelend leven. De resident is een goed mensch et voilà tout dit. Hij en zijne vrouw zouden ternauwernood geschikt zijn om een onderofficiers-huishouden op te houden; daarbij zijn zij beiden doof en zoo onbegrijpelijk, dat men de eenvoudigste zaak 3 keer moet herhalen en uitleggen eer het hun verstand bereikt." De dokter is hem te ruw, Permentier en zijn vrouw zijn nog de beste van de plaats, „daar is ten minste gesprek, al is het dan niet zeer fijn". Met Cateau spreekt hij ook nogal gaarne, al mist ook zij de fijne toon. „Maar lieve Hemel is dat hier ook een plaats! De Hertog de Richelieu ware hier een boer geworden. Tot mijn schrik heb ik gehoord, dat de Ass. Resident van plan is prolongatie aan te vragen van mijn verblijf hier."

26 Oktober. — Hij heeft weer met Cateau gewandeld en haar in hoofdzaak gezegd: „Ik houd veel van je, ik vind je een lieve meid, maar bovendien het gaat u niet goed en dat is op zichzelve een attrayante omstandigheid. Verbeeld u echter niet dat ik verliefd op u ben, enz. enz."

27 Oktober. — Everdine heeft hem geschreven zoals hij het wenste. „O, al beminde ik u niet reeds vroeger, uwe brieven zouden mij u doen liefhebben. Gij zijt zoo vrouwelijk, zoo vertrouwend en overgegeven.... Ook ik heb u niets te zeggen, dan dat ik u boven alles liefheb en dat ik u beloof dat.... neen ik beloof het u niet, het spreekt van zelf, dat ik u altijd zal liefhebben. Ik reken mij even vast

lijken, als toen broer Pieter zo pedagogies optrad, is misschien gedeeltelik waar, zeker niet helemaal. Het idee van medeplichtigheid van de ene vrouw in zijn verhouding tot een andere moet hem geprikkeld hebben. Er zijn in eroticis zonderlinger afwijkingen.

aan u verbonden alsof gij reeds mijne vrouw waart en ik houd eene verwijdering, door welke omstandigheden ook, voor onmogelijk. Ik heb u telkens liever mijn Engel, omdat gij zoo geheel en al u over die meisjesbeschroomdheid hebt heengezet en mij zoo vertrouwt." Hij heeft op kantoor bijna niets gedaan en de verdere dag met haar brief doorgebracht; hij antwoordt er lang op, maar spreekt ook van zijn vroegere liefde voor Caroline Versteegh.

28 Oktober. — „Het doet u genoegen, dat ik zooveel schrijf? Eilieve, ik beschouw alles wat men vóór het huwelijk heeft ondervonden, aangeleerd, gevoeld en gedacht, als het eigendom van haar, die een gedeelte van ons leven geworden is."

Hij komt te praten over hun toekomstige kinderen. De heer Van der Hucht schijnt „nog eenige zwarigheden" te hebben; hij vraagt: „Bedoelt gij hiermede Roomsch of niet-Roomsch? Ik wil eerst het maatschappelijk gedeelte van die kwestie afdoen en u mijn woord geven, dat onze kinderen niet Roomsch zullen zijn! Mijn woord is voor Everdine genoeg. Den Heer Van der Hucht zal ik die belofte op schrift geven". Nadat hij dan over de kinderen heeft uitgeweid: „Waarom zouden wij daarover niet mogen spreken! Mag ik het u niet zeggen, gij die de Moeder mijner kinderen wezen zult, dat ik daarop hoop en daarnaar verlang! Men mijdt dit gewoonlijk, men laat een meisje meestal onaangeroerd op dit chapître en loopt uit eene, mijns inziens verkeerde schaamte over het voornaamste, het zaligste, als iets onpassends heen". Ook in deze opvoedkundige stoutmoedigheden zal hij zich later alleen met meer kracht herhalen.

Hij is deze dag onuitputtelik: niet alleen herhaalt hij uitgebreid zijn vorige beschouwingen over saamhorigheid, maar hij spreekt lang over zijn fouten, vertelt het verhaal van het weggewaaide mutsje, schrijft daarna nog een hele dialoog tussen hem en Cateau op. Hij vindt nu dat hij beter gedaan had zich wat lomper te betonen; dat

meisje moet nu wel van hem gaan houden, dat kan hij zonder fatuïteit zeggen: hij is alleen jongmens op de plaats, hij spreekt beschaafder dan de anderen, heeft haar tot vertrouwelikheid verlokt, en: „ik ben zoo Italiaansch, ik heb haar nog geen kus gegeven, maar het zal niet lang meer duren". In bijzijn van anderen is het „mijnheer Dekker" en „jufvrouw Cateau", als zij alleen zijn vervalt de titulatuur. Zij spreekt niet aardig over haar vader, en hij berispt haar; zij antwoordt: „Het ongeluk maakt bitter". Hij zegt dat *hij* haar toch wel berispen mag? Zij zegt: „Gij, waarom gij? ik heb niets met u te maken". Hij herinnert haar eraan dat zij hem voor vriend aangenomen heeft, en zo gaat het nog wat voort. Zij roept uit: „Och, ik wenschte dat slechts iemand met een groot traktement mij trouwen wilde!" Hij zegt foei, en dat het haar niet past zo te spreken; meent zij dat werkelik? „Ja waarachtig." Zij mag ook niet zo vaak „waarachtig" zeggen: „dat woord is te forsch voor een meisje". Zij gehoorzaamt en zegt „waarlijk". En dat zij dat andere toch heus meent, ontroert hem weer zo: „Kunt gij het mij kwalijk nemen, dat ik op zulk een oogenblik aangedaan ben, dat ik haar vriendelijker toespreek dan ik eigenlijk mag. Zie, lieve Everdine, dan geef ik haar de liefste namen, dan druk ik haar de hand, dan *moet* zij denken dat ik haar liefheb, ja ik geloof waarachtig dat het op zulk een oogenblik het geval *is*."

29 Oktober. — Everdine vindt dat zijn verblijf op Poerwakarta wel een roman lijkt. Dat zal uitkomen, met zijn manier van vertellen! Hij antwoordt: „Geene betrekking zoude mij beter passen dan die van schrijver, dat heet als ik mij eerst een jaar of tien oefende en er mij geheel op toelegde."

4.

5-7 November. — Dekker voelt zich verdrietig en alleen en ontevreden met zichzelf. „Een opziener van de kaneel-

kultuur sprak over een huis, dat hij gebouwd had. Hij wist juist wat hem de pannen kostten, hoeveel steen hij noodig had, hoe dik de balken waren. Ik was verdiept in allerlei gedachten en begon op zijn discours te letten. De ontevredenheid met mij zelven, maakte dat ik alles van de zwartste zijde inzag. Ik riep mij zelven toe: „wat hij weet en begrijpt, wist gij niet, hij is een nuttiger, geschikter mensch dan gij!' Ik was als het ware beschaamd over mijne minderheid. Wat zijn mijne groote droomen klein, bij zijne kleine werkelijkheid!... Ik benijd den dommen Nikolaas, die zijn geheele ziel in zijn officieel inktkokertje kan wegstoppen. Als men dien man slapende, onverwachts wakker maakte, zoude zijn eerste woord van schrik wezen: „brievenboek, — dertig cents, — No. zooveél gecopieerd", of zooiets. Bij dien man is harmonie tusschen zijn innerlijk en wat hem omringt, — zijn hart en zijne schrijftafel bieden hem dezelfde voorwerpen aan, — hij behoeft niet 's morgens aan het werk gaande, eerst zijne gedachten den weg te doen afleggen, dien ik moet doorloopen, vóor ik het goed weet, dat ik daar zit om dit of dat af te doen".... Hij meent dat hij hierin op Rousseau lijkt, en dan: „Lieve, beste Everdine, wilt gij er u wel een beetje mede bemoeyen, als wij bijeen zullen wezen, wilt gij er wel op letten, dat ik voor het dagelijksche zorg? Ik ben zoo geneigd om aan uwen raad gehoor te geven, maar gij zult aanhoudend met mijne afgetrokkenheid te kampen hebben. Als ik eene betrekking verwaarloosde zoude het verschrikkelijk voor u en mij zijn, wilt gij er het oog op houden?"

Everdine heeft bericht dat Sophie onenigheid heeft met Van der Hucht en is van gevoelen dat zij dit bij moet leggen. Dekker is dit niet met haar eens, tenminste als Sophie onschuldig is: „Nu zij op het oogenblik als het ware van v. d. Hucht afhangt, zoude het lafhartig wezen om een vriendelijk woord te bedelen." Hij vindt dat het aan Van der Hucht is om grootmoedig te zijn in de ge-

geven omstandigheden. Verder schrijft hij uitvoerig over zijn eigen familie.
8 November. — „Misschien zult gij een beetje boos wezen, dat ik niets van Cateau schrijf.... Die Mevr. P. is haar moe en heeft haar het verblijf opgezegd tegen den 20en Novr. Het arme kind weet niet, waar zij heen moet. Zij vertrouwt mij nu, geloof ik geheel." Enz.
11 November. — Hij vervolgt het afgebroken verhaal: Mevrouw Permentier dan had haar „op eene zeer harde, onkiesche manier gezegd, dat zij maken moest dat zij weg kwam.... Haar vader was op Batavia, doch had geschreven dat hij haar niet ontvangen kon." Maar men dacht op Poerwakarta dat er een soort engagement tussen haar en Dekker bestond. Cateau had geantwoord: „hoe zou dat kunnen, de heer Dekker is immers geëngageerd"; waarop men zei dit niet te geloven, omdat hij dan niet zo familiaar met haar zou zijn. „Ik bemoei mij nu voor het uiterlijke niet meer met haar, maar ontvang nu en dan briefjes waarin zij mij vertelt hoe de zaken staan. Voor het grootste gedeelte kan ik haar schrift niet lezen, zij schijnt een zeer onvoldoende opvoeding gehad te hebben. Al was ik bijvoorbeeld een weinig verliefd geweest, dan zouden geloof ik die keukenmeidsbriefjes mij terstond gedesillusioneerd hebben.... Eigenlijk is het onbillijk. Zij is daardoor te ongelukkiger, en heeft meer regt op mijn hulp, maar dat gekrabbel valt mij als een koud bad op het lijf." Hij veronderstelt dat de ware reden van het wegsturen is: „dat Mevr. P. niet verdragen kan dat men meer notitie van dat meisje dan van haar neemt." Het is nu de kleine plaats in volle glorie. Dekker durft het meisje niet wegbrengen, omdat hij haar dan helemaal kompromitteert [1]). Maar de assistent-resident Dickelman, die bejaard is, kan haar over een paar dagen naar

[1]) Men kan de gissing wagen dat Cateau het zelf daar een beetje op aan stuurt, om te zien hoe ver zijn ridderlikheid hem dan voeren zou.

Batavia meenemen en dat zou de zaak oplossen.
„Eergisteren was ik in gezelschap met Mevr. Royaards die op een land woont (12 paal van hier) en er waren meer menschen. Toen sprak men met halve woorden, schouderophalen en neusoptrekken van haar." Volgens een latere lezing, die in dialoogvorm is, begon de mevrouw het gesprek met: „Die Jufvr. Teunisz moet ook niet veel aan wezen...." wat bizonder autentiek klinkt. „Ik heb hare partij getrokken, en hoewel ik niet weet wat ik gezegd heb, geloof ik dat ik redelijk welsprekend geweest ben; tenminste toen ik gedaan had beloofden eenige mij nooit meer zoo ligtzinnig iemand te veroordeelen." De voornaamste beschuldiging schijnt een zeer indiese geweest te zijn: „Cateau was eens op Telok Djambeh gekomen bij nacht. Daar zaten heeren kaart te spelen in een zeer klein tenue, alleen met sarongs aan, en toen men uit beleefdheid wilde opstaan om zich te kleeden, had Cateau gezegd: „het behoeft niet, heeren, geneert u niet, blijft maar zitten!" Dekker, die uit Batavia vernomen heeft dat Permentier zijn wachtgeld krijgen zal en dat hij in zijn plaats komt, voelt steeds minder voor Poerwakarta: „Alles is plat en gemeen.... Gij kunt u geen denkbeeld maken van de kibbelarijen die hier zijn."
15 November. — Hij heeft, terwijl hij alleen tee dronk in zijn kamer, hardop gepraat omdat hij zo vast dacht Everdine bij zich te zien. Maar onlangs, op Tjilangkap, toen de dokter hem opeens kwam vragen met wie hij verloofd was, en dat terwijl hij juist met zijn gedachten op Parakan Salak was, heeft hij een gezicht gezet alsof hij het werkelik niet wist. „Zij keken mij allen aan, en dachten zeker dat ik gek was. Ik amuseer mij dikwijls door alles juist anders te zeggen dan ik meen, ik heb nog dienzelfden avond beweerd dat liefde zotternij was. Lieve hemel, dan ben ik wel heel zot, want ik heb u met mijne geheele hart lief, mijn Everdine."
18 November. — „Cateau heeft niet met den resident

kunnen vertrekken, waarschijnlijk gaat zij over eenige dagen met eene andere gelegenheid, daar haar vader een huisje op Batavia huren zal en haar daar dan zal trachten te ontvangen. Zij is zeer ongelukkig", en dat men haar goede naam aantast is schandelik, want „zij is in het geheel niet fijn, maar zij is wel braaf". Toch, gezelschap voor Everdine was zij nooit.

27 November. — Hij is net terug van een onderzoek van koffiepakhuizen in Tjikao en heeft weer allerlei zaken gehoord die hem evenmin interesseren als de mensen die ze vertellen. Hij denkt erover wat hij verder doen zal. Vroeger sprak Willem van der Hucht er wel eens van om hem aan te bevelen bij zijn broer, als die in Indië landelike ondernemingen zou beginnen. Maar hij wil er hem niet aan herinneren en de kondities zouden ook goed moeten zijn, want bij het Goevernement heeft hij nu 7 jaar dienst. „Hier staat echter weder tegenover dat ik het land niet gaarne dien, omdat ik niet hollandsch gezind ben, en dat vele principes die voorgeschreven zijn mij zeer tegen de borst stuiten. Het is mij menigmaal gebeurd (op Sumatra) dat ik in verzoeking kwam om met opoffering van alles tegen het Gouvernement de partij van Inlanders te kiezen." Woorden om te onthouden weer, in verband met de latere zaak van de Javaan.

Hij houdt een lange beschouwing over drift, wat iets anders is, volgens hem, dan oplopendheid. Hij interesseert zich weer voor Sophie en wil weten of zij driftig dan wel oplopend is; hijzelf gelooft driftig maar niet oplopend te zijn. „Drift behoeft niet altijd aanleiding van buiten. Ik word gejaagd en koortsachtig op eene gedachte die mij treft, al zat ik alleen in mijn kamer. Ik word driftig in dien zin als ik denk aan den dag waarop ik u zal weerzien," enz. Het is blijkbaar wat anderen gepassioneerd zullen noemen, en Dr. Swart Abrahamsz, later, neurastenies. Hij heeft op het punt gestaan bij het kaarten Cateau te foppen, door een prachtspel voor haar klaar te

leggen toen zij even was weggegaan; hij heeft goed kunnen jokken, maar toen zij hem vertrouwde en spelen ging, heeft hij uitgeroepen: „neen, neen, speel niet, ik had ze zoo uitgezocht!" Hij trekt de moraal: „er is voor een eergierig karakter niets grievender dan geloofd te worden als men onwaarheid spreekt".
Hij heeft de assistent-resident gezegd dat een verlenging van zijn verblijf hier hem hoogst onaangenaam zou zijn. De europese huizen staan lief om een vijver, maar er is geen wandelweg. „Als het geregend heeft is alles vol modder. Het klimaat is heet, ik gevoel mij hier wel gezond, maar ben traag en loom". Generaal Cleerens is er juist geweest met een generaal Gagern en nog drie adjudanten. Hij heeft naast Gagern aan tafel gezeten, die veel met hem gesproken heeft, en Cleerens had zich herinnerd hem te kennen. Toen hij wegging zei hij eenvoudig: „adieu, tot Tjanjor". Dekker neemt zich voor in Tjiandjoer ook Soetan Salim op te zoeken, die daar nu verbannen zit. „Het is een oud man die te Natal alle dagen bij mij aan huis kwam, en ik stel er belang in hem weder te zien. Drie jaar geleden bragt ik hem met gewapend volk naar de stoomboot. Hij schreide, en vraagde mij voor zijne vrouw en kinderen te zorgen, hetgeen ik zoo goed mogelijk gedaan heb." Wat is hier weer *precies* van waar?
30 November. — „Ik heb uw haar gekust, Everdine. Het zoude iemand die minder bemint bespottelijk schijnen, maar ik vind het zoo natuurlijk! Dit bragt mij op het denkbeeld een lokje op te zoeken dat ik van Caroline had. Ik leide het naast elkander. Blond en bruin, en ik vond nog meer." En nu komt een ernstig probleem: „Gelooft gij niet dat het mijn pligt is u alles mede te deelen wat er met mij is voorgevallen?.... Wat weet gij van de levenswijze van jongelui in het algemeen?... Vindt gij het beter dat ik mijne confessie uitstel tot na ons huwelijk?"
Cateau is nog altijd op Poerwakarta. Zij was de laatste tijd met de Permentiers zo gebrouilleerd, dat mevrouw

haar gevraagd had hoe gauwer hoe liever weg te gaan. „Wat heb ik dan toch gedaan?" — „Niets, maar ik haat je." Eens, toen Cateau weer met Dekker had gewandeld, had men op haar geknord en gezegd dat men niet wilde dat zij met hem sprak. Zij stuurde hem toen een briefje om 's avonds aan haar venster te komen; het was te romanesk, vond hij zelf, om het niet aan te nemen. Zij was weer heel verdrietig geweest en hij had haar gevraagd of zij het prettig zou vinden als mevr. P. weer wèl met haar zou zijn. Toen zij ja zei, had Dekker een paar dagen gedaan alsof hij haar niet zag en alleen notitie genomen van mevr. P., want deze had eens gezegd (nadat Cateau hem wat geraakt had geantwoord): „Ik begrijp niet hoe gij u nog met haar kunt occuperen, nadat zij zoo bits geweest is." Hierop baseert hij nu zijn taktiek en met sukses: Cateau komt weer zo in de gratie dat men haar vraagt nog een paar maanden te blijven, wat zij afslaat. Dekker legt zijn verloofde uit dat hij het zich tot schande en niet tot eer rekent als een mevr. P. op hem gesteld schijnt: „Ook geloof ik dat hare predilectie niet zoozeer mij geldt als alle jongelui die zij ontmoet, en die een weinig minder lam en flaauw zijn dan haar man." De kleine plaats blijft in vorm. En Cateau? „Meisjes zijn toch altijd.... meisjes! Zij heeft mij naauwkeurig gevraagd hoe gij eruitziet."

5.

3 December. — Everdine heeft het nogal goed opgenomen dat Dekker zoals zij zegt „het air van echtgenoot" aanneemt. Hij komt terug op de komplete biecht die hij doen wil; zij moet goed bedenken: nu of later? Als een vrouw onnozel was, zou hij het al erg vinden, maar hoeveel temeer als zij zich onnozel hield, want ware dit niet direkt huichelarij? „Laat nooit het denkbeeld in u opkomen dat ik het vrouwelijk geslacht niet acht; ik heb waarachtig den hoogsten eerbied voor vrouwelijke waarde,

maar toch weet ik heel goed dat vrouwen menschen zijn, dat heet dat ze hartstogten en driften hebben als wij, zelfs dikwijls sterker, omdat dezelve meer moeten onderdrukt worden ter bewaring van uitwendige zedigheid. Let nu goed op de volgende woorden: ik houd u voor een braaf deugdzaam meisje, niet omdat gij die sensaties niet gevoeld hebt, want dit zoude onnatuurlijk wezen, maar omdat gij de zedelijke kracht gehad hebt dezelve altijd te keer te gaan." Dit wil zoveel zeggen als dat hij hoopt dat zij temperament heeft.

7 December. — Waarom heeft zij de lezing van de *Mystères* gestaakt? Hij vindt niet alles mooi in dat werk, maar belangrijk is het zeker. En het zit vol onderwerpen waarover hij met zijn vrouw, beter dan met een meisje, spreken kan.

9 December. — Daar heeft mevrouw Permentier opeens weer een haat tegen Cateau gekregen en gezegd dat zij weg moet. Morgen zal zij al gaan, een eind weggebracht door Permentier zelf. „Het hart bloedt mij bij de gedachte aan de verlatenheid van dat arme meisje. Ik kan en mag niet helpen.... Ik hoop Cateau dezen avond nog te zien, en als ik haar niet alleen kan spreken kom ik voor haar venster, schoon zij het mij verboden heeft, omdat ik haar laatst bij die gelegenheid een kus heb gegeven." 's Middags gaat hij naar de Permentiers, maar zowel mijnheer als mevrouw zijn heel kort tegen hem. Hij durft niet openlik partij voor Cateau trekken, omdat zij zelf bij hem aangedrongen heeft om de vrede te bewaren. Maar aan mevrouw Dickelman zegt hij ronduit dat het hem leed doet haar zo te zien vertrekken; hij krijgt tot antwoord: „Het zoude uw meisje geen plaisir doen als zij wist dat gij zooveel belang in eene andere stelt." Het onnozele mens moest eens weten hoe ver Everdine boven kleingeestige jaloezie verheven is. Wat zou hij krachtig de Rodolphe spelen als hij zijn middelen had. Maar nu? „Overal ontmoet ik ellende en ik kan niet bijstaan. Over-

al onregt, en ik kan niet straffen.... Als het doel de middelen heiligde, zoude ik de eerste helft van mijn leven een schurk willen zijn om magtig te worden, ten einde in de tweede helft, die magt ten goede aan te wenden."
's Avonds kleedt hij zich in het donker, wacht tot de nachtronde gepasseerd is en gaat er dan op uit. Cateau's venster was open, maar zij sliep niet. Een zoontje van Permentier, van 6 of 7 jaar, sliep in haar kamer; Dekker denkt „dat zij dit met voordacht bewerkt heeft". Hij kust ditmaal alleen haar hand, maar spreekt wel hartelik; hij had haar al vaak gezegd: „die mevrouw P. is een slecht wijf!" en zij had het tot dusver tegengesproken, maar nu geeft zij hem gelijk. Terwijl zij zo praten, komen mensen een bendy bij Permentier brengen. Hij vlucht in het wagenhuis, waar hij zich in een hoek verbergt. De kerels blijven wel een half uur, want zij maken het rijtuig klaar voor de reis; hij durft nauweliks ademhalen, bang dat zij iets van het tuigrek moeten hebben waarachter hij staat. Eindelijk gaan zij dan toch en hij komt behouden thuis.
10 December. — 's Morgens om 6 uur is hij al op, om Cateau te zien vertrekken. „Mevrouw P. lachte en zong reeds als ware het om het arme kind te plagen". Hij heeft een gezicht gezet dat zeggen wilde: „Spreek mij niet aan". Tot Gedong Gedeh zal Permentier het meisje met de bendy brengen, maar van daar naar Batavia — bijna 50 paal — zal zij helemaal alleen per draagstoel moeten gaan. Zij vraagt Dekker uitdrukkelik niet mee te gaan, wil het geld ook niet aannemen dat hij haar zo kies mogelik aanbiedt, vraagt alleen een boek, om te kunnen lezen onderweg. Hij is woedend als hij denkt aan haar ongeluk, en „dat wijf heeft aan iemand die haar vraagde waarom Cateau zoo op eens vertrok, gezegd: „Och, dat gaf een geloop en gelach hier in huis met de jongelui, daar mogten eens ongelukken van komen, ik wil dat niet op mijne verantwoording hebben." Begrijp eens lieve Everdine, is dat niet ellendig laag?" Hij haalt uitgebreid

op hoe hij Cateau onlangs op Tjilangkap heeft verdedigd, als kleine kompensatie waarschijnlik.
11 December. — „Hedenavond is Permentier van zijn uitgeleide geretourneerd." Dekker gaat dadelik naar hem toe om te vragen hoe het met juffrouw Teunisz is, en hoort tot zijn blijdschap dat zij door de kontroleur Dupui en diens vrouw te Gintoeng te logeren is gevraagd.
12 December. — Hij heeft een briefje van Cateau gekregen dat hij aan Everdine opzendt, — deze kan dan ook zelf zien hoe onmogelik het is te verlieven op een meisje dat zo'n knoeihandje schrijft, — en hij heeft teruggeschreven dat hij morgenmiddag op Gintoeng zal zijn; hij zou zich dood ergeren als een meisje zich tevergeefs op zijn broederlike hulp beroepen had.
13 December. — Om twee uur begaf hij zich te paard op weg. „Terstond overviel mij een hevige stortregen die mij koud en nat maakte, en den weg zeer slecht. Mijn paard was ook niet van het beste allooi, zoodat ik al hotsende en schokkende juist in de gelegenheid was om na te denken over het inconvenient om pupillen en protégées op 20 paal afstands te hebben. Ik heb in mijne eenzaamheid gelachen. Dat heb je nu van je Donquichoterie, dacht ik. Onwillekeurig keek ik om naar mijn jongen die de Sanche van de historie was, en waarlijk ik schaterde het uit, zoo had de snaak zich beijverd om zijn origineel den schildknaap na te bootsen. Sanche's ezel kan een prachtig dier geweest zijn vergeleken bij den ellendigen knol dien hij bereed. De regen gaf hem het voorkomen eener poule mouillée. Daarbij had hij een sabel op zijde, één spoor aan, en een strooien matrozenhoed op met paauweveeren. Het was eene wonderlijke expeditie, en ik zoude het heele krawangsche archief er voor geven om de gedachten te weten van iemand die ons gezien had. De buitendien niet zeer drokke krawangsche wegen (als ik wegen zeg meen ik modderbanen) waren nu geheel verlaten, zelfs geen kamponghond nam de moeite ons door zijn gillen en hui-

len de vereerende verzekering te geven dat hij ons gezien had. Alles vlugtte voor den regen en het onweder. Ik had ƒ 1100 gouvernementsgeld aan bankpapier bij mij, dat voor den controleur op Gintong bestemd was; uit vrees dat dit door den regen onbruikbaar worden zoude, ging ik in een warong die vol schuilende koelies was. Ik liet mijn schat in bladen wikkelen, en rookte daar met moeite eene sigaar die rijkelijk zijn aandeel aan de bui had ingezogen. De regen hield niet op, en daar de lucht geene beterschap beloofde ging ik maar weer op reis; eerst had ik nog een gesprek met een mandoor in het huisje waar ik schuilde. Hij vraagde mij met de gewone vrijpostigheid van een inlander dien men door een weinig familiariteit à son aise gebragt heeft: „waarom ik toch door zulk een weer op weg was?" En eilieve, wat moest ik den man antwoorden?... Ik kwam op Gintong eerst vrij laat aan, want ik had maar zeer langzaam kunnen rijden om den slechten weg. Cateau was blijde dat ik kwam, maar zij was meisje genoeg om in presentie van anderen te zeggen: „Nu, 't is wat moois, wie komt er nu door zulk een weer!" Mevrouw Dupui, een meisje in Krawang geboren en opgevoed en geheel indisch van karakter, dat heet koppig en dom, sprak ter nauwernood tegen mij.... Zij had gehoord dat haar man die sinds lang met Permentier gebrouilleerd was, zich met denzelven had verzoend, en dat ik daar de hand in had gehad, hetgeen niet zoo was want ik moei mij niet met die ellendige geschillen. Zij was daarover zoo verstoord, dat zij direct lomp tegen mij was, en ware het niet om Cateau geweest, ik was terstond weggegaan. Ik liet mij alles maar aanleunen en bleef zoo vriendelijk mogelijk. Dupui was er mede verlegen. Ik sliep op eene bank."

14 December. — Hij krijgt Cateau even alleen te spreken. Zij noemt een paar kleine moeilikheden die hij belooft in orde te zullen brengen en blijkt geld nodig te hebben, dat hij haar dadelik aanbiedt; deze keer neemt zij het aan.

's Avonds op zijn bank moet hij een „zeer onaangenaam discours" aanhoren tussen Dupui en zijn vrouw over de verzoening met Permentier.
15 December. — Om vier uur 's morgens al staat hij op, want hij wil vóór de dag op weg om vroeg thuis te zijn. „Ik had Cateau beloofd dat ik haar goeden morgen zeggen zoude; ik kleedde mij en klopte op haar deur. Zij stond op en deed mij open. Ik heb haar gekust en ging weg zonder iemand anders te ontmoeten. Het is een wonderlijk koel meisje. Ik was eenigszins aangedaan omdat ik haar nu vooreerst zoo aan haar lot moest overlaten, maar ik geloof niet dat zij er om gaf. Ik geloof niet dat er grooter contrast met u wezen kan. Zij blijft bij Dupui tot kerstdag, dan is er eene geschikte gelegenheid voor haar om naar Batavia te gaan." Hij rijdt de vervelende 20 paal terug en vindt thuis een brief van Everdine.
17-19 December. — Nu Cateau weg is, schrijft hij weer lang over zijn vroegere liefde voor Caroline Versteegh, maar ook hier valt de vergelijking helemaal in het voordeel van Everdine uit. „Hoe meer ik onder hare koelheid geleden heb, hoe meer ik uwe hartelijkheid op prijs stel." Zij vindt echter niet dat het nu al zijn plicht is alles op te biechten, en dit, zegt hij, brengt hem in tweestrijd. Bij Wolff en Deken heeft hij deze zin gelezen, die hem heeft doen nadenken: „Vele minnaars, man geworden zijnde, nemen niet eens de moeite hunne gebreken te verbergen." Hij vindt eerder dat men, vóór men getrouwd is, al zijn gebreken moet zeggen, terwijl het, eenmaal getrouwd, plicht lijkt ze zo goed mogelik te bedekken. Mag zij hem, nu juist, het zwijgen wel opleggen? Zou zij zelf niet verlangen te spreken als zij zich verkeerdheden te verwijten had? „Tusschenbeide zoude ik bijna wenschen dat gij minder rein waart opdat de rekening meer effen zoude zijn."
22 December. — Hij vertelt haar de roman van zijn broer Jan, die wel indruk op hem moest maken. Jan is getrouwd

met een heel mooi meisje, wetend dat zij tering had en niet te genezen was. „Ik zelf kan u niet meer beminnen dan hij zijne vrouw bemint" — en hij hoopt nu maar dat Jan haar nog zal weerzien, als hij van de reis thuiskomt. Uit haar brieven is op te maken dat zij veel gevoel heeft. „Zij hebben elkander voor den korten tijd dat het hun vergund was samen te zijn zeer gelukkig gemaakt, en ik weet zeker dat het hun niet berouwd heeft."
Sophie heeft hem teruggeschreven, en „dit alleen prouveert reeds voor haar" dat zij niet boos geworden is omdat hij haar koppig heeft genoemd. Hij is werkelik van plan zich „heel veel met haar te occuperen". Everdine van haar kant is blijkbaar met de lezing van de *Mystères* voortgegaan en vindt ook dat zijn karakter overeenkomst met dat van Rodolphe vertoont. Zij zegt haar oordeel beneden het zijne te stellen; maar dat mag zij niet doen. Alleen als hij haar zegt dat hij veel gebreken heeft. „Ik heb opgemerkt dat ieder veel beter toestemt dat hij fouten heeft, dan wanneer men hem speciaal op deze of gene fout wijst. Als ik tot een meisje zeg: Gij zijt niet volmaakt schoon, want er zijn geene volmaakte schoonheden, dan zal zij het niet kwalijk nemen, maar als ik zeg: gij zijt niet volmaakt schoon, want uw neus is te groot of uw taille is te dik, dan heb ik veel kans dat zij mij een lompert noemt...." Nu, en hij is eigenlik precies zo (in het zedelike dan).
23 December. — Alsof hij deze wijsheid vergeten was, antwoordt hij op een briefje van Cateau op vaderlike toon maar met de grootste taktloosheid. Hij schrijft haar dat hij zulke goedgeschreven brieven van zijn verloofde krijgt en hoezeer het een jongmens voor een meisje inneemt als zij alle onderwerpen weet te behandelen, en of Cateau het zelf niet jammer vindt dat er in haar jeugd van háár zo weinig werk is gemaakt? Hij meent het waarschijnlik weer opperbest en wil haar vooral tot lezen brengen, maar het is of hij in de diepte nu revanche neemt op

Cateau voor wat hij door haar mocht hebben misdaan aan Everdine; hij toont hier zijn vervelendste, schoolmeesterachtige kant, die men ook vinden kan in zijn later werk en in sommige „discoursen" van Havelaar, tot Tine in het bizonder.
Zijn drie maanden zijn intussen om; van de heer Dickelman krijgt hij een getuigschrift dat hem van veel nut is geweest en 31 December gaat hij met postpaarden naar Buitenzorg, en van daar naar Parakan Salak.

6.

De nieuwjaarsdagen van 1846 bracht Dekker inderdaad bij zijn verloofde door. Als hij dan van Parakan Salak weggaat, moeten allerlei onaangenaamheden zich daar hebben voorgedaan. Half Januari komt hij weer in Buitenzorg en logeert er bij de heer Crone. „Ik ben sedert mijn vertrek nog niet zonder hoofdpijn geweest, overigens ben ik zeer bedaard, hoewel ik mij nog altijd zeer verdrietig gevoel." Hij gelooft niet dat hij ooit op Parakan Salak zal terugkomen: „Ik begrijp Willem van der Hucht niet. Zoo menigmaal heeft hij mij te kennen gegeven dat hij mij gaarne bij zich had, in eenige brieven die ik van hem had ontvangen noodigde hij mij zoo dringend uit om toch te komen en Parakan Salak als mijn tehuis te beschouwen. Hoe konde ik denken dat hij mij zoo flaauw zou laten heengaan." Is er ook iets geweest met de „hoogadelike neef" die later zijn zwager zou worden? Hij schrijft: „Wees niet stug jegens Van Heeckeren. Het zoude mij grieven als men dacht dat ik u tegen hem had opgezet." Met de meisjes zelf? „Ik verzoek u ernstig mij niets te verbergen als men u iets onaangenaams mocht aandoen, of aan Henriette en Sophie." Hij zegt dat hij op het punt heeft gestaan terug te keren en Everdine te vragen of zij niet meteen wilde meegaan; in ieder geval verwacht hij alleen nog maar heil van een

spoedige plaatsing van hemzelf in een nieuwe betrekking. Daar hij de assistent-resident van Krawang ronduit heeft bekend dat hij niet graag daar bleef, is hij nu weer op wachtgeld. Maar er is een vakature te wachten van 1e kommies bij de Direktie der Kultures; hij zal er nu om vragen, omdat zijn huwelik ervan afhangt.
In Buitenzorg heeft hij het niet prettig; het enige goede daar is dat men in kontakt kan komen met de Goeverneur-Generaal: „Overigens heb ik altijd een afkeer van Buitenzorg gehad. Men heeft hier een nageaapten hoftoon, die al zeer ridicule is." Thuis gaat het niet beter. Hij heeft geen kleren, hoewel zijn gastheer Crone de zijne tot zijn beschikking heeft gesteld. „Crone is goed en vriendelijk, maar ik verveel mij doodelijk in zijne discoursen.... De weinige jongelui die hier komen zijn niet van dien aard dat ik daarmee een genoegelijk verkeer kan aanknoopen. Ik noem ieder „mijnheer" tot het geringste klerkje toe. Men zal mij stijf vinden, maar ik kan er niets aan doen. Ik schaak, lees en schrijf, en 's avonds is het nu en dan kaartspelen, waarbij ik vrij distrait ben.... Ik ben nog altijd zenuwachtig en niet zonder hoofdpijn. Ik heb mij dat vertrek van P. S. wat sterk aangetrokken, het heeft mij geen goed gedaan dat ik mij zoo gedwongen heb."
Wat hem vooral hindert is de bemoeienis met zijn verloving; iedereen is nu opeens tegen hem. Vroeger vond men dat zij maar niet lang moesten wachten, nu schijnt men hem voor een „doorbrenger" aan te zien. „Eerst scheelde het weinig of men jaagde u en de meisjes op eene mijns inziens zeer hinderlijke wijze het huis uit, en thans zegt men dat het zoo aangenaam wezen zoude als H. en S. vooreerst nog daar bleven." Men spreekt over zijn schulden, zonder enig begrip van de situatie. „Ik houd alles voor een uitvloeisel van commérages waarin onze vrienden Pen en van Heeckeren een groote rol spelen" [1]). Hij legt Everdine alles uit wat hij achter de rug

[1]) Van de tegenpartij komt later het bericht dat „de geheele

heeft, ook de gebeurtenissen op Sumatra's Westkust. Hij heeft verder een brief van Cateau ontvangen, die zijn hulp weigert, en hij vindt dit „zeer edel" van haar, vooral waar hij nu inziet dat hij niet in een positie verkeert om anderen te helpen. Als men zich nu ook maar niet tussen hem en zijn verloofde wil stellen. „Ik zie hoe langer hoe meer in dat het fatsoen van sommigen geheel uiterlijk is. Men zoude zich door niets laten bewegen iemand in gezelschap een hardklinkend woord te zeggen, maar men schaamt zich niet onder schijn van belangstelling in het hart van een meisje zaden van wantrouwen te werpen omtrent dengenen die haar het naast is, en aan wien zij beloofd heeft haar geheel volgend levenslot te zullen toevertrouwen."

Intussen wordt de heer Jan van der Hucht, Tine's voogd, die sinds lang ziek is, steeds zieker, en sterft op 28 Januari toch nog vrij onverwacht; waardoor aan de kolonisatieplannen, waarin de uit Europa aangevoerde familieleden een rol zouden spelen, ook een eind komt. Dekker, die zich reeds had afgevraagd: „Hoe zal het toch gaan als de heer van der Hucht mocht komen te vallen en ik ben nog niet geplaatst?" had intussen een brief geschreven aan de adjudant van dienst om audientie te vragen bij de Goeverneur-Generaal. Toen de brief weg was, herinnerde hij zich eerst dat hij geen kleren had. Aan Mimi vertelde hij later hoe hij tenslotte in rijtenue op audientie ging. „Er is, in 't Buitenzorgsche, meen ik dat hij zeide, eene bijzondere industrie. De vrouwen verwen daar draden die ze daarna weven. 't Zijn zeer heldere kleuren en de eigenaardigheid is, dat men zelf een patroon bestellen

familie aan Everdine het huwelijk ten sterkste [had] ontraden, omdat Douwes Dekker *toen* reeds een wispelturig phantast was." (Brief van zuster Henriette, de latere mevrouw Van Heeckeren aan mevrouw von Müffling, 1894.) Men begrijpt dadelik wat zoiets zeggen wil, maar altijd eerst nadat men zich een beeld van de tegenpartij gevormd heeft, — onmisbare voorwaarde.

kan. Nu van zulk goed had ik een pantalon aan, zeide hij, een zeer bonte schotsche ruit. Rochussen ontving mij niet vriendelijk. — Waarom ben je teruggekomen? vroeg hij. — M'n tijd was om. Ik was er heen gezonden voor drie maanden. — Nu, dan zou ik verwacht hebben dat je mij verzocht daar nog wat te mogen blijven." Dekker ging naar huis terug en dacht na. Men heeft gezegd dat hij zo zacht behandeld werd na het gebeurde op Sumatra's Westkust, maar hem kwam dit niet zo voor, en zijn eerste tijd na terugkeer op Java pleit niet voor de teorie. Met onwil was hij beneden zijn rang naar Krawang gegaan, bedenkend dat het maar voor 3 maanden zou zijn, en nu zou hij er weer heen moeten? Op 1 Februari schrijft hij aan Everdine [1]): „Nu moet ik u zeggen dat ik altijd geloof dat ik beter gedaan had niet op audientie te gaan. Als ik op zulk een audientie spreek begin ik bedaard, maar na tien woorden komt het denkbeeld van ondergaan onregt zoo sterk bij mij op, dat ik driftig begin te spreken. Wat ik dan zeg is gewoonlijk wel goed en waar, maar te vurig, te scherp. Men wil dat niet. Men vergeeft iemand zijn ongelijk, maar men vergeeft hem niet de wijze waarop hij beweert gelijk te hebben."
Hij schijnt dit inzicht later vergeten, maar nu voegt hij zich naar de wens van Rochussen en tegelijk met de brief waarin hij, de volgende dag, voor deze zijn wedervaren op Sumatra's Westkust memoreert, biedt hij een rekest aan om weer toegevoegd te mogen worden aan de assistent-resident van Krawang.

[1]) Grappig detail: hij geeft deze brief mee aan Ds. Van den Heuvell, die op het punt is naar Parakan Salak te gaan, en de man wiens naam hij zo schrijft is niemand anders dan W. R. baron van Hoëvell, zijn voorganger in het ijveren voor de Javaan, wiens *Japansche Steenhouwer* hij te Natal vrij had naverteld aan Si Oepi Keteh. Van Hoëvell werd in 1848 als „meeting-houder" door Rochussen Indië uitgezet, en later door Multatuli bestreden als voorstander van de „vrije-arbeid".

7.

Eind van dezelfde maand schrijft hij Everdine alweer uit Poerwakarta. Zij van haar kant heeft na de dood van haar voogd Parakan Salak verlaten, om met haar zuster Sophie te Tjiandjoer te gaan logeren bij de kontroleur Obdam. Dekker vindt in zijn kleine plaats alles bij het oude: „de geheele Poerwakartasche maatschappij vreesselijk met elkander overhoop", maar zijn chef heeft hem hartelik ontvangen en mevrouw Dickelman is in blijde verwachting. Over Cateau wordt niet meer gepraat. Dekker denkt nu aan niets meer dan zijn huwelik te verhaasten; hij noemt zich innig gelukkig in dit vooruitzicht; zijn vriend Keuchenius schrijft hem op 7 Maart uit Batavia dat zijn kleren af zijn; twee dagen later tekent hij een akte brutaalweg ook voor Everdine, omdat het stuk anders eerst nog naar Tjiandjoer zou moeten. Zijn vrienden op Batavia, waaronder Mispelblom Beyer, haasten zich op hun beurt met de papieren die voor het aantekenen nodig zijn; in de tweede helft van Maart gaat Dekker voor dit aantekenen even naar Tjiandjoer. Everdine is te logeren gevraagd door de Permentiers maar nog niet door de Dickelmans, naar Dekker vermoedt omdat mevrouw haar bevalling afwacht. Als zij in Tjiandjoer getrouwd zullen zijn, zullen zij de eerste nacht doorbrengen te Tjikalong; dan hebben zij 10 paal afgelegd en dat is ruim voldoende. Hij vindt dat hun verloving precies is geweest wat ze had moeten zijn, maar nu: „heeft er niet eene worsteling bij u plaats tusschen begeerte naar de toekomst en gehechtheid aan het verledene, tusschen liefde en schaamte?.... Sedert uw 18e jaar hebben duizende gedachten die gij nooit noemen zoudt uw hoofd doorkruist; uw gestel is er niet naar om slechts van tulle en neige te droomen. Is het niet waar, lieve beste bruid? En waarlijk ik hoop dat gij zoo zijt. Eene koele vrouw zoude mij slecht passen, want ik ben niet koel." Hij zegt nu onomwonden wat hij een

paar maanden geleden nog maar suggereerde, maar meteen betoont hij zich weer (en op de naiefste wijze) delikaat: „Schrijf mij eens goed mijn engel, hoe gij verkiest dat ik te Tjikalong omtrent u handel. Ik wil noch niais wezen door te groote beschroomdheid noch u krenken door te groote familiariteit. Geloof mij dat uw wil op dit punt mij heilig wezen zal. Nu moet ik u nog iets zeggen dat u misschien eene vreemde waarschuwing toeschijnt, maar ik wil niet dat gij u in iets bedriegt. Stel u van dat andere niet te veel voor, en denk dat het begrepen was onder de zaken waarvan Salomon zeide: alles is ijdelheid." (Brief van 26 Maart.) Het is wel erg hopen en vrezen.

Tegen hun trouwdag is hij zo goed als zonder geld, omdat hij Willem van der Hucht *f* 435 koper heeft moeten terugbetalen. Er is nog meer tegenslag: de Permentiers zijn naar Batavia, zodat hun aanbod om te logeren vervalt, en de Dickelmans hebben andere gasten, terwijl mevrouw nog steeds niet bevallen is. Maar op 10 April heeft het huwelik te Tjiandjoer plaats, en te Poerwakarta gekomen trekken zij toch in het huis van de assistent-resident. Zij woonden daar ruim anderhalve maand, eer Dekker werd overgeplaatst.

Hoe ongelukkig de latere Tine ook geworden mag zijn, men vergete niet het getuigenis van haar vriendin mevrouw Omboni, na Tine's dood in een brief afgelegd: „....et, dans les heures amères, dans les grandes déroutes et dans les souffrances inavouées d'un cœur blessé à mort plus qu'elle ne voulait en convenir, elle se rappelait les 10 années de félicité incomparables passées aux Indes, — tout ce que son mari avait été pour elle, tout ce qu'elle avait été pour lui, leur adoration, leur confiance mutuelles, et elle ne cessait de répéter, qu'en dépit de son calvaire présent, aucune femme n'avait goûté une aussi grande somme de bonheur qu'elle, aucune une félicité plus parfaite dans le sens le plus élevé du mot."

BAGELEN, MENADO, AMBON

1846-1852

1.

Bij gouvernements-besluit van 18 Mei 1846 werd Dekker benoemd tot kommies op het residentie-kantoor te Poerworedjo. Hij vond dit zozeer beneden zich, dat hij op het punt stond ontslag te nemen; de oude heer Hoogeveen, vader van een vriend van hem en lid van de Raad van Indië, die hem al eerder geraden had zich in zijn lot te schikken — namelik bij zijn eerste benoeming in Krawang — wist hem hiervan te weerhouden. In het advies van de Raad schreef deze: „Tot de benoeming van Douwes Dekker tot kommies op een residentie-kantoor op *f* 200 tractement kan ik niet adviseeren, omdat hij meer gehad heeft, daarvoor te knap is en het hem, die reeds zoolang met het ongeluk geworsteld heeft, geheel ontmoedigen zal, terwijl ik de overtuiging heb, beter partij van hem getrokken kan worden. Indien de heer Algemeene Secretaris Douwes Dekker van nabij kent, dan kan ZEd. hem bij deze gelegenheid aan de aandacht Zijner Excellentie niet herinnerd hebben, met de overtuiging dat ZEd. tot zijn geluk meewerkte." Dekker zelf vertelde later dat de bedoelde sekretaris, Mr. C. Visser, hem niet genegen was, maar roemde hem overigens en vond hem een origineel man.

Dus vertrokken Dekker en Tine naar Bagelen. Van hier af raakt Dekker's leven een beetje verborgen, eigenlik tot aan zijn europese verlof in 1852. Brieven en dokumenten ontbreken nagenoeg. De heer De Bruyn Prince, in 1900 belast met het bestuur der residentie Bagelen, had het plan de stukken betreffende de dienst van Dekker als kommies op het residentiebureau te Poerworedjo te publiceren; maar het gehele archief tot 1860 bleek ver-

brand, omdat het zozeer door witte mieren was aangetast dat het onleesbaar was geworden.
Men heeft een brief van Dekker's jeugdvriend Abraham des Amorie van der Hoeven, toen reeds „gevierd dichter en kanselredenaar", van 19 Aug. 1846, door Dekker dus in Poerworedjo ontvangen. Terwijl hij daar zijn best deed zich in een zo ondergeschikte betrekking te schikken, bij elke post uitziend naar een bericht van overplaatsing, maar gedwongen er 2 jaar te blijven, schreef de ander:

„Ik verlang meer van u te hooren, meer ook van uwe uitzigten en voornemens. Ik heb nog altijd, en nu meer dan ooit, groote dingen met u voor. Als gewoon ambtenaar kan ik u daar in de O. Indiën niet laten, daarvoor zijt gij mij te veel waard en de O. I. mij van te veel belang. Gij hebt daar ginds een goed deel van Nederlands toekomst in handen. Neen! zeg mij nu niet dat er „onder zulk een bestuur" niets is aan te vangen en dat binnen vijf-en-twintig jaar alles verloren is wanneer er geen verandering komt die veel van een omwenteling moet hebben. Ik ben volstrekt geen man van de oppositie, en wat nog erger is — ik ben tamelijk doof voor al wat de mannen van de oppositie vertellen. Ik zie wel *groote* gebreken, ik vind wel *overal* schuld, — *overal,* bij overheid en niet-overheid — maar ik geloof niet aan die hervormingen *van buiten af,* aan dat „in orde brengen van 't horlogie door aan den wijzer te draaien" gelijk Asmus het noemt. Ik verwacht meer van andere menschen dan van andere wetten, meer van goede *bestuurders,* dan van een goed *bestuur.* En onder die goede *bestuurders* moet gij boven aan komen, zoo 't kan in rang, maar — wat zeker kan — in krachtbetoon. Het Vaderland heeft regt om wat uitstekends van u te verwachten, uw verblijf in de O. mag niet spoorloos voorbijgaan. Men moet er

na honderd jaren nog spreken van 't geen gij goeds en groots gewerkt hebt. Ook voor nog hooger belangen, voor ons Christendom moet gij werkzaam zijn. Onze O. I. voor Nederland te behouden en voor Christus te veroveren, is in dezen tijd onze dringendste behoefte en onze heiligste roeping. En wordt die heerlijke uitkomst verkregen, Eduard, dan *moet ik uw* naam hooren onder de namen der *edellieden* waaraan we dat te danken hebben."

Toen Dekker in Oktober '48 naar Menado werd overgeplaatst was deze jeugdvriend misschien al tot de Heer geroepen, altans hij overleed in dat jaar. In zijn brief schrijft hij over de dood van Dekker's moeder, die nog maar kortgeleden had plaats gehad[1]). Misschien is het goed geweest dat hij de manier niet meer heeft kunnen zien waarop Dekker zou zorgen dat honderd jaar later nog over hem in Indië gesproken zou worden; evenals die andere vriend zou hij misschien geoordeeld hebben dat Dekker wel erg in zijn nadeel was veranderd.
Maar nu was deze nog lang zo ver niet. Zijn conduite-beoordeling van 1846 door de resident van Bagelen, Jhr. von Schmidt auf Altenstadt, luidt: „Bezit vele kundigheden, is echter minder geschikt voor zijne tegenwoordige betrekking. Betoont voldoenden dienstijver. Goed van gedrag en levenswijze; beleefd en voorkomend in den omgang, maar zeer onafhankelijk van karakter. Spreekt en schrijft het maleisch met eigen karacters. Javaansch verstaat hij nog zeer weinig. Voorzoover ik heb kunnen nagaan, is zijn omgang met den inlander vrij wel. Bezit het radicaal nog niet. Zeer geschikt om op een hoofdbureau geplaatst te worden. Deze ambtenaar heeft veel vermogens en is een goed werkman; het is in zijn

[1]) Op 5 Mei 1846, dus nog geen maand na Dekker's huwelik. In ditzelfde jaar stierf ook Everdine's zusje Sophie, waarvoor hij zich zo interesseerde.

belang, zoowel als in dat van de dienst te wenschen, hij spoedig eene andere betrekking erlangt, daar buiten en behalven den tegenzin die hij in zijne tegenwoordige heeft, hij te veel kunde en algemeene geschiktheid heeft, om zijnen tijd als commies op een residentie-kantoor te moeten slijten, kunnende daarentegen in eenen anderen werkkring, de beste diensten van hem verwacht worden." Het is bijna een duplikaat van het advies van de heer Hoogeveen, maar het gevolg ervan blijft uit. Op 25 November '47 stelt deze resident voor, een gratifikatie van *f* 200 te verlenen aan de kommies Dekker, die na overplaatsing van de ambtenaar Nieuwenhuyzen, waardoor het sekretariaat onvervuld bleef, dat werk voor een groot deel had waargenomen. Hij moet erop terugkomen, maar 2 maanden later wordt de gratifikatie toegekend. Verder heeft de heer De Bruyn Prince nog één dokument gevonden, in het geheim archief, betreffende een rekest van Dekker ter verkrijging van het radikaal als indies ambtenaar der 2e klas. De resident steunt dit verzoekschrift, herhaalt zijn oordeel over Dekker's kundigheden en zegt dat het alleen aan het gemis van het gevraagde radikaal te wijten is, dat hij hem tot nog toe voor geen hogere betrekkingen in aanmerking heeft kunnen brengen.

„De resident," vertelde Dekker later aan Mimi, „behandelde mij zeer lief. Den secretaris Nieuwenhuyzen, van mijn jaren en diensttijd, viel het wat zwaarder; over hem te beklagen heb ik mij niet, maar hij was wat stijfjes. [Later,] nadat ik den Havelaar reeds geschreven had, vertelde [hij], dat ik kwaad geworden was omdat hij een verandering had gemaakt in een brief dien ik gesteld had.... En hij heeft het verteld net zooals 't gebeurd is. 't Was een brief aan een der ads.-residenten om een dief te vatten. Zie je, ik maakte als kommies de stukken op, maar hij moest ze parafeeren eer ze naar den resident gingen. En dat hij nu een en ander anders wilde hebben

dan ik het gedaan had laat ik gelden. Maar zoo'n brief over 't aanhouden van een dief! Nieuwenhuyzen werd terwijl ik in de Bagaleen was als ads.-resident naar Macassar verplaatst. Toen kwam Bekking in zijn plaats. Die was inschikkelijker, liever, dat moet ik zeggen. Hij was dan ook een jaar of tien ouder dan ik."

Aan zijn vriend Roorda van Eysinga schreef hij later (1872) naar aanleiding van lieden die hun pen verhuren of verkopen, dat hijzelf het vroeger toch nog een beetje kon, hoezeer dan ook met moeite. „Eens te Baglen was een kabinetsbrief gekomen om de residenten te polsen over scholen voor zoons van inl. hoofden. De resident von Schmidt auf Altenstadt vloekte en raasde over die „verdomde baarsheid van de Alg. Secretarie die den G.G. zulke zotternij had in 't oor geblazen". Twee dagen later kreeg ik 't stuk om „aftedoen" volgens dispositie in margine. Die dispositie begon: „'t Denkbeeld van Z.E. toejuichen" enz. Wat me dat toejuichend stuk gekost heeft! En.... ik zeide 't den resident. Ik herinnerde hem zijn vloeken bij de ontvangst, en hij was kwaad over m'n geheugen. Ik had overigens le franc parler met hem, maar ditmaal kreeg ik een bar: „m'nheer, ik verzoek u mijne dispositie te volgen, en zonder aanmerkingen, alsjeblieft!"

Men mag aannemen dat Dekker verder, in de rust van Poerworedjo, zijn eerste huweliksjaren gelukkig heeft doorgebracht. Het jonge paar richtte zich daar echter niet in. Toen de Goeverneur-Generaal Rochussen in deze tijd de residentie Bagelen bezocht, sprak hij zijn tevredenheid uit over de juistheid en netheid van Dekker's werk, zeggend dat hij hem tot zijn sekretaris zou maken, hoewel het huis van deze kommies het enige was dat niet geïllumineerd had.

In een van haar brieven aan mevrouw Omboni uit Brussel (Nov. 1864) vertelt Tine iets, dat, hoe eenvoudig ook, een goed idee geeft van haar aandeel aan het

huiselik geluk: „Op Java heb ik al mijne bedienden mij laten gehoorzamen *uit liefde* tot mij. Dekker, die vroeger zeer streng was, liet geene nalatigheden passeeren; ik zelve had niet de toon van te domineeren en alles kwam op mij neêr. Welnu, als er nu wat extra drukten waren, zei ik: „Doe nu allen uw plicht, want manqueert er iets, zal mijnheer boos op *mij* zijn" — en iederéén beijverde zich met een vrolijk gezigt dat alles in orde was. Zie daar de kracht der liefde. Die eenvoudige natuurmenschen hadden een instinctmatig gevoel dat ik hen lief had."

2.

Bij besluit van 27 Oktober 1848 werd Dekker benoemd tot sekretaris tevens vendumeester der residentie Menado, en vertrok dus naar Celebes.
Mimi heeft enige bladzijden uit een notitieboekje gepubliceerd, dat niet veel onthult. Op 4 Juni 1849 komt een franse oorlogskorvet op de rede, de *Bayonnaise*; Dekker ontvangt de officieren thuis en de kommandant, de latere admiraal Jurien de la Gravière, noemt het hollandse brood uit beleefdheid „gâteau" en probeert Dekker in de kombuis van het schip te leren hoe men „du *pain,* ce qu'on peut nommer du *pain*" maakt, met gaar meel en zonder gif [1]). Onmiddelik daaronder staat: „Betaald ƒ 50 koper voor een doodgereden paard." Volgens de *Havelaar* werd het paard doodgereden door de officieren van de *Bayonnaise* en door Dekker aan de alfoerse bezitter vergoed. Verderop aantekeningen betreffende koelies van de Minahassa, de adat ten opzichte van vrouwen van Ternatanen, een lijstje van de talrijke onderscheidingen in bevolkingsgroepen, die zowel een goede politie als een juiste statistiek in de weg stonden.
Er is verder een briefje om Tine gerust te stellen, ge-

[1]) Dit staat niet in het notitieboek, maar wordt door Multatuli verteld in zijn bundel *Specialiteiten.*

schreven van „boven op den Klabat". Mimi licht toe: „Dek kon vertellen hoe hij gedurende zijn verblijf te Menado met eenige andere heeren partij had gemaakt om den Klabat te bestijgen. Deze Klabat was een vuurspuwende berg die, zoolang Dek te Menado was, steeds rookte. Hij stond daar als een eenzame berg in een vlak land, zoo als een kind zich een berg voorstelt. Men herinnerde zich in dien tijd niet dat iemand dien berg ooit beklommen had. Doch nu, op aanzoek van eenige heeren, liet de Resident een begaanbaar pad banen, waartoe veel arbeid vereischt werd. Er werd proviand en de onontbeerlijkste benoodigdheden naar boven gebracht, er werden tenten opgeslagen, en de heeren volgden. Zij vertoefden er drie dagen. De top van den berg was de rand van een uitgebranden krater, en in dien krater neerziende, zagen zij in de diepte een meer, waar zij zeer verwonderd over waren. Dek zelf en anderen hebben in dit meer gebaad."
Nog een ander briefje is waarschijnlik van Menado, waar Dekker als ambtenaar van de burgerlike stand ook huweliken sloot. Hij schrijft aan Tine (het is te kort om het niet in zijn geheel te citeren en toont de manier waarop hij als ambtenaar beminnelik wist te zijn): „Trek een schoone kabaai aan en zet een likeurtje klaar. Ik wil Fabricius met zijne vrouw even bij u zenden; wensch ze geluk, maak een klein praatje, enz. Het is anders zoo heel droog en beroerd. Denk aan ons op 10 April."
Iemand die Dekker en Tine in deze jaren ontmoette, heeft later verklaard dat hij de indruk maakte haar te hypnotiseren. J. van Vollenhoven meent dat dit werkelik niet nodig was: Tine was nooit een onafhankelike geest geweest, van jongsaf was zij gewend zich te plooien, zij was voor Dekker dus langzamerhand geworden tot een bijbelse huisvrouw, dienares van haar man. „Zij beminde hem, niet hartstochtelijk maar blindelings, met al zijn goede eigenschappen en al zijn fouten; zij had een volstrekt geloof in hem, godsdienstig." Het was dus werkelik niet

nodig haar te hypnotiseren: „was hij niet knap, jong, edelmoedig, schitterend, superieur? was hij niet op soevereine wijze goed geweest toen hij zijn keuze liet vallen op een wees zonder schoonheid, geld of relaties? Beschikte hij niet over de zoetste woorden en de streelendste gebaren, deze tyran? Bij Tine waren dankbaarheid, bewondering en liefde gestegen tot een cultus."
In de *Havelaar* staat dat Tine het begreep, wanneer haar man een slavenfamilie vrijkocht te Menado, of „de schipbreukelingen der amerikaansche *whalers* bij zich riep en verzorgde, en zich te grand seigneur achtte om een herbergiersrekening voorteleggen aan 't amerikaansch Gouvernement."

3.

Uit de laatste maanden van 1850, drie briefjes. Dekker was toen met de stoomschepen *Argo* en *Bromo* langs de kust van Celebes meegegaan tot Amoerang. Gedurende de reis ontving hij het bericht van de dood van zijn zuster Catharina, mevrouw Abrahamsz. Overigens vindt hij het reisje heerlik. Van 15 Januari '51 is er dan een lange, blijkbaar onverzonden brief aan zijn weinigbeminde broer Pieter, waaraan men nu een soort overzicht dankt van Dekker's leven te Menado.
„Eigenlijk voor het eerst ben ik eens wat ziek geweest, en heb mij voor acht dagen onder dokters behandeling moeten begeven. Ik ben anders zeer tegen medicijnen. Het was echter of mijn gestel er het land over had dat ik hem niet zooals altijd maar begaan liet, want ziet mijne ziekte liep voor den dokter uit, en toen de goede man in barensnood was, van wie weet welke hoog wetenschappelijke kuur, was ik alweer beter. Ik ben altijd door (dit is nu eenmaal mijn gestel) zeer zenuwachtig [1]). Ditmaal echter scheen zich dit tot eene zoo verhoogde prikkelbaar-

[1]) Konstatering die 37 jaar vooruitloopt op de diagnose van neefje Swart Abrahamsz.

heid te hebben opgevoerd, dat er iets meer aan moest gedaan worden dan water drinken. Ik kon niet meer slapen, etc. De dokter beschouwde het als eene belangrijke crisis, maar het heeft zich zeer gaauw ten beste weder gekeerd. Op het oogenblik ben ik zoo kalm als ik lang niet geweest ben."

Verder wijst *hij* zijn broer Pieter nu eens terecht, over de brieven die hij uit Holland krijgt en die „geen surrogaat daarstellen" voor een gesprek. „Er zijn geen idees in, geene gewaarwordingen, het zijn geene praatbrieven." Het is hem onmogelik zulke brieven te schrijven. Dan zet hij zijn verslag voort:

„Mijne betrekking hier is zeer notabel. Alleen sta ik onder den resident, doch met Everdine, daar de res. niet getrouwd is, zijn wij al zoo wat de eerste van de plaats; en in het algemeen moet ik zeggen dat het publiek ons eer meer dan minder ontziet dan ons toekomt. Ik kan niet juist weten of gij begrip hebt van eene plaats als Menado wat het publiek aangaat, doch waarschijnlijk is dat grooter dan gij denkt. Zoudt ge wel gelooven dat hier minstens eens, meestal meermalen 's maands partijen worden gegeven, van 100 en 150 menschen? Op 's konings verjaardag 1850 is hier een bal costumé geweest dat werkelijk schoon was om te zien. Ik houd het er voor dat men in de grootste kringen in Europa bezwaarlijk zoovele rijke schoone costumes bijeen zoude brengen als hier op het afgelegene Menado. En wat het aardigste was, er waren costumes van 16 en 1700, niet nagemaakt, maar echt.

Voor ca. 10 maanden kwam er een landgoedje te koop, en daar ik wel zin had in een eenigzins afgezonderd leven kocht ik het. Het lag 3 paal (juist 1 uur gaans) van Menado. Het was gedeeltelijk wild, gedeeltelijk beplant met cacao. Ik heb, daar het daar op staande huis niet bewoonbaar was een nieuw huis daarop laten zetten, en sedert ruim een maand zijn wij nu daar heen verhuisd.... Daar waar het huis staat heb ik een groot erf uit de wildernis

uitgekapt, en daarop eene soort van engelsche aanleg begonnen. Ik heb reeds honderde boomen in den grond gezet, die wel is waar eerst na jaren effect zullen doen, doch nu reeds marqueren wat het worden zal. Het land is beplant met ik weet niet hoeveel duizend cacaoboomen, een cultuur die vroeger veel opbragt door gereeden verkoop aan de Spanjaarden en Chinezen van Manilla, doch die in de laatste jaren door eene vruchtziekte (misschien ten gevolge van vulkanische dampen) niet gefloreerd heeft. Dit maakte het grondje zoo goedkoop, dat ik (eigenlijk voor de grap) *f* 3000 bood, en zie, ik had het. ....Wanneer de cacao zich nu voortaan gezond houdt, kan het later een lief fortuintje geven. De plantaadje kan in één oogst *f* 20 à *f* 25/m. afwerpen. Als dat gebeurt kom ik eens gaauw met verlof. Doch gebeurt dat niet dan hoop ik mijne zaken toch zóó te schipperen dat ik, wel is waar wat minder spoedig, maar toch ook niet al te laat eens kom kijken. De dood onzer zuster is eene nieuwe herinnering hoe spoedig het zóó lang duren kan, dat ik zonder scha wel geheel kan wegblijven. Wat zoude de tehuiskomst dor zijn, als ik alleen de huizen, de straten en vreemden weervond! Nog nimmer heb ik betreurd naar Indië te zijn gegaan, doch ik schrijf dit meer toe aan eenige bijzonderheden in smaak en karakter, dan wel aan Indië zelf. Want hoe ook met Indië (althans in overstelling met Holland) ingenomen, zoude ik nooit iemand onvoorwaardelijk aanraden zijn vaderland te verlaten.
....Nu weer tot mijne cacao teruggekeerd. Ofschoon ik het als een pligt beschouwde bij het herleven dier kultuur de natuur een handje te helpen, was winstbejag evenwel geenszins mijn hoofddoel. Menado is ons eigenlijk wat te vrolijk. (Vraag eens marine-officieren, bijv. die op de Argo hier geweest zijn). Elke verjaring, elke doop, elke niets, schijnt een partijtje te vorderen. Acht dagen zonder dansen schijnt der menadosche jufferschap eene onvergeeflijke inbreuk op hare regten, eene miskenning ha-

rer vlugheid, beminnelijkheid en van wat zij verder tusschen kleine voetjes en bruine of blanke gezichtjes ter markt brengt. En welke partijtjes! Meermalen rekent men ze niet bij uren, maar bij dagen! ....Het viel moeielijk ons al te veel te onttrekken vooral daar de reden: wij houden niet van uw pleizier, stuitend is voor lieden die weinig andere pleizieren hebben. Bovendien is Eefje zoo geliefd, dat het werkelijk eene teleurstelling was als wij niet meestal meededen. (Gij kunt niet begrijpen hoe bemind zij is, van den Resident af tot het kleinste bruine kindje toe). Ook mijne positie hier liet niet toe mij te veel te onttrekken, daar het behouden der harmonie op zulk een groot schip als een buitenpost een bepaalde pligt is. Afgescheiden nu van mijn tegenzin in die voortdurende roezemoezerij, waarvoor ook mijn gestel niet berekend is, en mijne meer en meer toenemende neiging tot nadenken, waarin ik geene te dikwijls terugkeerende stoornis verdragen kan, had ik bovendien eene zeer geldige reden om die pleziermanie te ontvlieden. Ik heb eene betrekking waaraan zooveel en zoovelerlei werk verbonden is, dat ik gedurig op mijn qui vive moet zijn om de boot regt te houden. Men heeft daarvan in Holland geen begrip. Daar heeft ieder zijn eigen vak waartoe hij speciaal is opgeleid, en in Indië wordt men met alles belast er op steunende dat het ambt de bekwaamheden medebrengt. Ik moest onlangs lagchen (zooals ik trouwens veelal lach bij het lezen van holl. werken) toen ik in een levensberigt van Staringh, door Luloffs, als eene bijdrage tot de waardeering van 's mans verdienste aangevoerd zag, dat hij bij de invoering van den Burgerlijken stand, zich zoo goed van dat werk (ik weet niet in welk gemeentetje) gekweten had! Ook ik ben ambtenaar van den Burgerlijken Stand, en ik laat het als een bijbaantje, waarmede ik mij uit tijdgebrek weinig kan bemoeyen, meerendeels aan een klerk over.... Dit is geen zelfverheffing want ik zeg zelf dat een klerk het doet, een schraal

bezoldigd jongetje die nooit Menado verlaten heeft. Het is alleen om lucht te geven aan een bij mij bestaand denkbeeld (dat ik later als ik ginds kom onpartijdig hoop te toetsen) dat men in Holland zoo *magtig ver* achteruit is....[1])
Het zal niet onaardig zijn u mijne baantjes eens op te noemen.
Secretaris; dat is de schrijfmachine, en moet zijn (ik hoop dat ik het ben) de regterhand van den resident, en bij elke afwezigheid die telkens voorvalt zijn vervanger. Dan komt er bestuur, policie en kultures bij over N.B. 27 districten, allen van elkander onafhankelijk en onder eigene hoofden staande, die meestal kibbelen, soms vechten. Dit is de eigenlijke Minahassa.... Voorts de afdeeling Gorontalo waar echter een ambtenaar is, dus dat gaat vanzelf, — maar dan zeventien geheel onafhankelijke, op eilanden en langs de kust gelegene rijkjes die voortdurend tot hun pligt (?) moeten gebragt, om belastingen etc. aangemaand en desnoods gedwongen moeten worden. Dat de waarneming van dat bestuur slechts van tijd tot tijd en niet voortdurend is, maakt de zaak niet beter, dewijl zulks veelal maakt dat ik morgen met de verkeerdheid van heden in mijn maag zit, en van daag niet weet wat morgen goed gevonden zal worden. Het sekretariaat zelf is bovendien sedert mijne komst niet gemakkelijker geworden. De verklaring van de menadosche havens tot vrijhavens, de algeheele verandering van de organisatie zoo van politieken als van landbouwkundigen aard, de in Indië ingevoerde nieuwe wetgeving God betere het! (neem dit niet als een vloek maar als een bede) het advi-

[1]) J. van Vollenhoven ziet verband tussen deze passage en de gebeurtenissen van 1848: „Holland, behoudend uit vaderlandsliefde, gaf zich met geestdrift aan de liberalen, en te Batavia zelfs hadden openbare bijeenkomsten en verbanningen plaatsgehad. Dekker voelde vaag dat hij een rol had kunnen spelen en de onwetendheid waarin hij verkeerde ten opzichte van de europeesche massa's, zoowel als het volstrekte gezag dat hij uitoefende op degene die hem omringden, deden hem denken dat die rol overwegend geweest zou zijn."

seren nopens de nog niet ingevoerde doch in de pen zijnde nieuwe wetgeving van strafregt, en daarbij niet de minste assistentie, noch boven, noch beneden mij, dit alles heeft mij bezigheden gegeven waaraan mijn voorganger (thans Assist. Resident van Saparoea) nooit gedacht heeft [1]).

Algemeen ontvanger. Als zoodanig heb ik een doorloopende kas van + — drie ton, voorts drie onderkassen in de binnenlanden die ik nooit zie, doch die op maandelijksche kasrekening bij mijne hoofd-verantwoording verhandeld worden. Daarbij de geldelijke administratie voor dertien pakhuizen waar koffij etc. van de bevolking wordt ingekocht, en waarvan slechts drie op Menado zijn. De rest zie ik nooit, dat gaat alles op een distantie [2]). De genoemde twee betrekkingen zijn hoofdzaken. De bijbaantjes die ik zooveel mogelijk aan anderen overlaat, doch waarvoor ik verantwoordelijk ben, zijn: President van de weeskamer [3]), Notaris, Griffier (en als de Resident absent is, President) van den Landraad en de Rijksraden. (Elk rijkje heeft zijn eigen geregt en eigene wetten die dan, alweer God betere het! met onze zoogenaamde wetgeving zooveel mogelijk in overeenstemming moeten gebragt worden.) Dit is alles zoowel civiel als crimineel, en de vonnissen worden door den raad van Justitie te Ternate of in sommige gevallen door het Hooggerechtshof te Batavia gereviseerd en desnoods, zoo als zij het noemen, gecorrigeerd, dikwijls met verwijzing tot Hugo de Groot, of Justinianus, of v. d. Linden en meer dergelijke lieden, die nooit een Alfoer gezien hebben, en dus zeer bevoegde regters zijn. Alweer God betere het!

Ambtenaar van den burg. stand, Lid en Secretaris van

[1]) Noot van de deurwaarder: Als sekretaris zou hij den lande dan ook schuldig blijven . . . . . f 574.40.

[2]) Tweede noot van idem: Als algemene ontvanger bleef hij schuldig . . . . . f 43.

[3]) Derde noot: Als president van de Wees- en Boedelkamer . . . . . f 8.36.

de subcommissie van onderwijs, Vendumeester (er wordt hier voor *f* 150 à *f* 200 mille 's jaars op publieke vendutie verkocht.) De vendumeester geeft bij elken verkoop acceptatiën af, betaalbaar op 6 maanden. Het gouvernement is daarvoor garant. De inning der gelden is soms moeyelijk, maar daarvoor heb ik eenige %. Wat de soliditeit der koopers aangaat, moet ik meestal op het compas zeilen van mijne ondergeschikten, want ik kan onmogelijk al die kerels kennen.... [1])

Vervolgens ontvanger van het successieregt onder Christenen. Id^m^. onder onchristenen (mah., chin. en andere heidenen) het is geheel afgescheiden van de vorige dewijl de volksaard dienaangaande andere instellingen heeft noodzakelijk gemaakt dan de onze, die op dit punt zoo barbaarsch zijn dat ik niet begrijp hoe gij en uw buurman of wie gij wilt al was het alleen hierom geen opstand maakt!...

Eefje riep mij om te eten, avondeten. Gedurende de drie minuten die ik daarvoor noodig had, dacht ik er over na hoe gek mijne laatste regels zijn; gek, niet omdat ze niet waar zijn, maar omdat het nutteloos is, mij reeds bij het aanraken van een zoo klein hoekje in den augiusstal onzer ellendige wetgeving, zoo boos te maken. Ik heb daar groote letters gebruikt [2]), hoe zoude ik moeten schrijven als ik de verontwaardiging over het geheel onzer instellingen in mijne pen voelde trillen.

Zoodat ik maar zeggen wil (Abr. Bl.) dat ik veel te doen heb, en daarom kwam mij het „buiten wonen" doelmatig voor. Drie palen afstands met slechten weg scheen mij eene geschikte barrière toe tusschen mijn denken en hun dansen...."

Het is opmerkelijk hoe Dekker, ofschoon hij over verlof denkt, eigenlijk doorlopend bezig is als rechtgeaard „in-

[1]) Vierde noot van de deurwaarder: Als vendumeester *f* 520.80.
[2]) Noot van Mimi: „Vooral het woord barbaarsch was zwaar geschreven."

diesman" Holland tegenover Indië te stellen. Maar het feit dat Holland hier vooral door broer Pieter vertegenwoordigd wordt, heeft zijn zucht tot deze vergelijking pro Indië misschien aangewakkerd.

4.

Het zogenaamd dagboek van Multatuli, door Busken Huet gepubliceerd in 1886 (en dat Multatuli de stoute bewering ontlokte: „geen mensch die wezenlijk iets beteekent, houdt ooit een dagboek!") werd samengesteld uit brieven die onmiddelik hierop volgen. Zij werden aan zijn jeugdvriend Kruseman gericht. Deze was nu uitgever te Haarlem, en aan hem ook zond Dekker enige maanden later, uit Menado nog, zijn toneelstuk *De Eerlooze,* blijkens de krabbel: „Aan Kruseman, de Hemelbr. per schip", waarbij valt op te merken dat de latere titel hem hier dus al voor de geest stond. Aan Kruseman zou hij gedurende zijn europees verlof ook vragen of er niet een auteur in hem stak; dit alles verklaart wellicht voldoende hoe hij — al zal Huet wel het smakelikste genomen hebben voor zijn publikatie — zo extra-auteurachtig tevoorschijn komt uit deze fragmenten.

24 February 1851. — „Het leven bestaat uit tusschenzinnen — het mijne althans. Maar vanwaar dan mijn God die wildheid in mijn gemoed, die woeste verbeelding!

25 February. — Het is het eerst dat ik dus schrijf. Het is een voorspel van mijn vast voornemen om tot het volk te spreken. Ik ben zwanger van denkbeelden; over weinige dagen ben ik eenendertig jaar — het is tijd, tijd, — nu of nooit, dat is: weldra of nooit. Eenendertig jaar, en ik heb nog niets gedaan!

Ik heb vandaag zeer zoet mijn werk gedaan; — van middag hadden wij visite van twee heeren te paard, — een en ander is verkoelend, zeer verkoelend. Dat geeft de goede God ons Indiers, omdat wij geen ijs hebben.

1 Maart. — Weêr visite. Ik heb er deze keer hoofdpijn van, omdat er maar één kwam. Drie, vier, houden elkaêr bezig, maar één komt geheel voor mijne rekening. Praten kan ik niet: ik zwijg of ik spreek, en dat laatste is meermalen vermoeyend, want ik grijp dan wel eens dieper of hooger dan „praten" gedoogt. 't Is me dan een gevoel of ik iemand moet op- of voorttrekken; en ze verzeggen het maar, een handje meê uit te steken.

Onlangs viel 't gesprek op verdriet, tegenheid, zwarigheden, enz., in het leven. Ik vertaalde dadelijk smart, en greep een idee aan dat mij voorbijvloog: „O, smart kan zoet zijn!"

De smartman wou niet met mij omhoog. „Dat kan ik niet vinden," zei hij. Toen ik aan 't betoogen, dat kunje nagaan. Ik voelde en tastte en greep in 't rond en zocht.... naar bewijzen, naar gevoelsbewijzen. Wat ik zei weet ik niet meer; maar dit herinner ik mij dat ik ten slotte den man niet langer houden kon. Ik zakte, zakte met hem tot: „Heb je wel eens tandpijn gehad?"

Mooi was het niet van mij; maar zie, ik had die tandpijn noodig om iets te bewijzen. 't Ware mij een voetbankje geweest, en dan had ik den man wel weêr hooger gekregen, en de tandpijn dàargelaten.

„O — dat — is — geheel — iets — anders. Tandpijn — is"—. En hij woû me toen gaan vertellen wat tandpijn was! Toen liet ik den man liggen; dat is de vermoeyenis waarvan ik sprak.

Verbeeld u Christus: „Het koninkrijk der Hemelen is gelijk het mosterdzaad." En daarop het antwoord: „Neen — dat — is — niet — juist. — Mosterdzaad — is etc." Met eene botanisch-culinaire verhandeling over de mosterd! 't Is niet uittehouden [1]).

[1]) Dit is al du meilleur Multatuli. Men is even geneigd, te denken dat het tevens een uitstekend idee geeft van Menado, het „indiese milieu". Maar dit zou zeer oppervlakkig zijn; men kan er zijn hoofd onder verwedden dat de man die niet omhoog wou rasecht hollands was.

3 Maart.— Een fransche kleermaker te Batavia had eene broek voor mij gemaakt die ik wat duur vond. Ik trok eene andere broek aan, die door een Chinees gemaakt was, en die ik meende dat goed zat, ging daarmede naar den Franschman, en vertelde hem dat zij veel goedkooper was.
Hij betrok en beplukte de broek aan alle kanten, trok de lip op, en zei: „Ce pantalon (hij trok haar scheef regts), ce pantalon (scheef links), mais, m'sieur, ce pantalon ('t was sterk goed, gelukkig), ce pantalon, mais ce n'est pas un pantalon!"
Ik had er het ding toch voor aangetrokken, en meende er niet indécent meê gekleed te zijn. Ik had den man kunnen vragen of hij mij voor een sansculotte hield, etc. Maar je begrijpt dat ik mijn valsch vernuft niet waagde aan zijn genie. Want geniaal is het. 't Is een soort van Napoleontisme in de kleermakerij [1]).
8 Maart. — In den Javaschen oorlog van 1825, enz. (ik weet het van een ooggetuige) ving men een spion, een Inlander. Volgens gewoonte moest die man dadelijk doodgeschoten worden. Men bond hem aan een boom, en gaf één soldaat last op hem te vuren. In vredestijd executeert men met een peloton. Ik heb er vrede meê. 't Is een reste van menschelijkheid en dat is al veel — voor Christenen! Maar in den Javaschen oorlog had men geen tijd voor zooveel omslag. Waar zou het heen als elk spion een peloton gekregen had? 't Zou een onbescheiden vordering van de spions geweest zijn! Men gaf dus één soldaat last: schiet dien kerel dood!

[1]) Hierop volgt een ander verhaal van een boze heer die zich bij dezelfde kleermaker over een gescheurde broek komt beklagen, maar door deze als door een rechter wordt ondervraagd en tenslotte verpletterd onder het standje: „Ce sont des pantalons pour se tenir debout, m'sieur, et non pour s'asseoir, m'sieur! On ne s'assied pas au salon, m'sieur!" — Volgens Dr. F. de Haan zou de boze heer Multatuli zelf geweest zijn en de kleermaker de bekende Oger, die zich in 1847 tegenover de societeit de Harmonie geïnstalleerd had.

Om niet te missen nam hij den afstand wat kort, — wat heel kort: „De kogel hoeft geen licht te zien," zei hij. Dat is: zóó uit den loop, zoo in het hart, de tromp op de borst. Ook had hij er wat veel kruit op gedaan. Gij weet dat los kruit genoeg is, à bout portant.
De spion zag hem forsch in 't gezicht en zeide: „Koerang kirie", dat is: „Wat meer naar links." — „G-v-d," riep de soldaat, — want hij was kwaad dat de man niet bevreesd was, — en hij haalde den haan over. Toen ketste het geweer, — of althans het pankruit alleen brandde af, men had de percussies nog niet in die dagen. Thans hebben alle christenkrijgslieden percussies op hunne geweren. De man leefde nog, en hij lachte. Ja, hij lachte den soldaat uit, — omdat zijn geweer weigerde.
Toen werd de Christensoldaat boos. Hij keerde zijn geweer om en sloeg den lagchenden Mohammedaan de hersenen in met de kolf [1]).
9 Maart. — Sedert acht dagen gevoel ik aandoeningen in de lever. Dat is (met dyssenterie) de ziekte die hier het werk doet van tering in Holland. Maar ik ben niets bevreesd voor mijn lever. Want zij zou zich moeten reppen als zij het niet uithield tot ult° '53, en dan hoop ik klaar te zijn om eens met verlof te gaan. Klaar wil zeggen dat ik dan genoeg zal hebben voor een paar jaar, dat is 20/m. Met minder kom ik niet, want ik heb nababs caprices. Als je ze hoort zal je vragen of dit emmetje mille of millioen beduidt. Het laatste ware niet te veel voor mij.
Ik wil namelijk in Holland:
Haring eten, één kwartier na 't inrijden van de eerste kar.

[1]) Data: geschreven 1851, te Menado — 5 jaar vóór de gebeurtenissen van Lebak, bijna 9 jaar vóór de *Havelaar*, vóór hij (Okt. '59) aan Tine zou schrijven dat hij juist het verhaal af heeft van die Saïdjah, „die door de beestachtige onderdrukking in Lebak naar de opstandelingen in de Lampongs wordt gedreven en daar den dood vindt onder de bajonetten der Hollandsche helden."

Boerekool eten, als het goed koud is. Maar er moet iets meer zijn dan voor mij alleen: ik ben geen groote eter. Mijn knecht moet ieder binnenroepen die er uitziet als ware hem boerekool welkom.
Naar de kermis gaan en op mijn gemak in eene poffertjeskraam zitten, om de jongens te zien eten die ik binnen zou roepen.
Alle arme kinderen in Europa laat ik Sint-Nicolaas houden. Ieder krijgt zijn naam in letterbanket „en wat daarnevens past", zooals Tollens zegt.
Ik wil mij laten kiezen voor de Tweede Kamer.
Den Rodolphe uithangen, min het boksen. O, die Sue, die dief! 't Is waar, in 't schrijven is hij mij vóór geweest, maar ook alleen in 't schrijven.
Ben ik klaar met de weinige armen die in Europa verscholen zijn gebleven voor de Argus-oogen der christelijke liefdadigheid, dan laat ik in Den Haag de Opera spelen voor mij alleen. Maar 't moet op de affiches staan dat het voor mij is" [1]).
Op 18 Maart zegt hij aan zijn talent te twijfelen: „'t Is zoo gemakkelijk Menado te verbazen, en het te doen verstomd staan over „zoo'n genie!" Maar dat beteekent niet veel." De bewonderaars zijn bovendien nog niet eens altijd oprecht; hij heeft daar bewijzen van.

5.

Van 1 April 1851 dateert een publikatie door de resident Scherius ondertekend, maar door Dekker opgesteld, gericht tot de „inwoners der Minahassa, hoofden en ge-

[1]) Voor mijn partikulier genoegen nog een datum. Als hij déze toon aanslaat is Multatuli heel ver van Rousseau, heel dicht bij Stendhal. En dit bedenkende, bedenk ik dat de dag waarop Stendhal door beroerte getroffen op straat neerviel (22 Maart 1841), Multatuli als jong ambtenaartje verliefd was op Caroline Versteegh! Misschien zong hij die dag in een rooms koor met haar.

ringen", en door een zekere bloemrijkheid — een nogal onaangename overigens, die met de vaderlike toon samengaat van de schoolmeester, een toon die Oosterlingen schijnt te willen overtuigen als kinderen op de katechiseerles — weleens voor het voorbeeld doorgaat voor Havelaar's toespraak tot de hoofden van Lebak. Er is echter een belangrijk verschil: Havelaar's dichterlikheid doet heel wat belangelozer aan dan dit stuk. Blijkbaar diende deze toespraak tot voorbereiding van zeer precieze maatregelen die met 10 Januari '52 een aanvang moesten nemen; er is iets in deze zalvende welwillendheid, dat Multatuli zelf later in verband zou hebben gebracht met zijn mening over „vrije-arbeid". Blijkbaar waren de bewoners van de Minahassa onwillig rijst te leveren aan het Goevernement; misschien was de streek door deze onwil verarmd en moest zij op een andere manier tot nieuwe bloei worden gebracht. Men leest:

„Tot nog toe waart gij verplicht de rijst, die gij voortbracht, te leveren aan het Gouvernement, en gij ontvingt daarvoor betaling.
Die betaling was laag gesteld, en het Gouvernement verkocht die rijst met winst.
Dat was zeer billijk, want de groote kosten, die noodig waren om uw land zoodanig te besturen, dat gij daarin met vrouwen en kinderen veilig en aangenaam leven kondet, moeten natuurlijk eenigermate vergoed worden.
Men noemt dat: belasting (hassil) en zoodanige belasting wordt betaald in alle landen der wereld.
Ook gij hebt daaraan altijd getrouwelijk voldaan, en daarvoor de bescherming des Gouvernements genoten.
Doch nu is het op mijn berichten den grooten Heer te Batavia gebleken, dat de wijze, waarop die belasting geheven is geworden, niet goed voor u is.
Het aanplanten van rijst namelijk, die later tegen een geringen prijs aan het Gouvernement geleverd worden

moest, was u niet zoo aangenaam, als het geweest zoude zijn, wanneer gij daarover de vrije beschikking hadt gehad.
Welnu, van af 10 Januari des jaars 1852, zult gij met uwe rijst kunnen verrichten wat gij wilt.
Gij zult dezelve vrijelijk mogen verkoopen aan ieder, die u daarvoor een hoogen prijs biedt.
Daar ik echter bevreesd ben, dat de geringe lieden misschien uit onervarenheid hun rijst goedkooper zullen verkoopen dan ze waard is, en daar ik niet wil, dat iemand van uwe onnoozelheid misbruiken maken zoude, om uw product te verkrijgen voor lage prijzen, heb ik (gelijk gij gezien hebt) op vele plaatsen pasars laten inrichten, waar ieder, die rijst noodig heeft, komen kan, om ze tegen een billijken prijs van u te koopen en wel tegen gereede betaling."
[Zij moeten dus altijd op die markten verkopen; nooit voorschotten nemen op rijst die nog te velde staat; voor het verkopen op die markten hoeven zij hoegenaamd niets te betalen.]
„De rijst zal zekerlijk zeer duur worden, dat is:
Gij zult zeer veel geld voor uw rijst kunnen ontvangen.
Ieder, die thans nog rijst zeer goedkoop uit het pakhuis kan koopen, moet nu zijn rijst van u trachten te koopen op de marktplaatsen die ik heb laten oprichten.
Wie dus veel rijst heeft, zal weldra rijk worden.
Bedenk nu eens, hoe nuttig en voordeelig het voor u zijn zal met vlijt en ijver de rijsttuinen te bewerken.
Vergeet niet, dat gij voor de opbrengst uwer verkochte rijst kleederen voor vrouw en kinderen koopen kunt, of andere zaken, die gij begeert.
Maar bedenkt ook, dat hij die geen rijst voortbrengt of die ze zelf verteert, arm en ellendig blijven zal ten einde toe.
Want er zullen er zijn, die wanneer zij rijst hebben geoogst, dezelve zullen opeten, en dit zoude zeer verkeerd

zijn, want op die wijze zoudt gij het werk van vele maanden in een oogenblik verteren."
[Men voelt aankomen dat de zo gewenste rijkdom zal dienen om het Goevernement de nodige belasting in *geld* op te brengen. Maar de koffie mag nog in natura worden geleverd. Verder wordt aangeraden andere gewassen te verbouwen, oebi, enz., waarmee de bevolking zich voeden kan. De hoofden vooral moeten dit goed verstaan, want:]
„De geringe man is dom en begrijpt misschien mijn woorden niet goed; maar gij bevat wel wat ik bedoel, — en gij zijt er van overtuigd, hoe ongelukkig de gevolgen zullen wezen, als men mijn vermaningen verwaarloost.
Een hoofd, dat gezag heeft, is verantwoording schuldig omtrent de handelingen zijner onderhoorigen.
Wanneer ze lui zijn is het zijn schuld.
Dus zal het ook zijn schuld wezen, als ze later ten gevolge van die luiheid ongelukkig worden.
Spreek dus met uwe ondergeschikten, gelijk ik thans tot u spreek, liefhebbend maar nadrukkelijk."

Het is toch maar goed dat Dekker door het konflikt van Lebak gedwongen werd zijn overtuigingskracht anders aan te wenden dan in het kader van het koloniale beheer. Dit is nog wel erg de manier waarvoor Des Amorie van der Hoeven hem aan het hart zou hebben gedrukt.
Aan Roorda van Eysinga schreef Multatuli in 1872 dat hij te Menado mishandelde en gevluchte pandelingen had moeten terugzenden aan hun zogenaamde eigenaars. „Te Baglen had ik *f* 200, te Menado 6 of 800 in de maand. Was ik nu *veil,* omdat ik voor 2 of 6 honderd gulden 's maands dingen deed tegen mijn gemoed? Dit is zeker, dat ik het *nu* niet doen zou, voor niets ter wereld. In dien tijd echter kostte mij 't *doen* meer inspanning dan nu noodig wezen zou voor 't weigeren, en ik kan betuigen dat ik in die dagen 't gevoel had van moeielijk volbrachte *pligt.*"

6.

Op 4 Augustus 1851 schreef Dekker een rekest om, gezien het aanstaand vertrek met verlof van zijn chef, resident Scherius, naar Nederland, in zijn plaats te worden aangesteld tot resident. Hij weet dat hij maar 13 dienstjaren heeft en zelf niet ouder is dan 31, maar meent dat de residentie in de eerste jaren behoefte zal hebben aan een energiek bestuur en zou zijn leeftijd dus als een *aanbevelende* omstandigheid beschouwd willen zien. — Resident Scherius steunt dit verzoek met overtuiging: „Niet alleen heeft deze residentie, zooals de adressant teregt in zijn rekest aanmerkt, in de eerste jaren behoefte aan een klemvol bestuur, maar vooral aan iemand die met de zaken en de bevolking dezer residentie goed bekend is, die de belangrijke op primo Januarij a.s. in te voeren veranderingen heeft helpen voorbereiden (eene locale omstandigheid in deze van het hoogste belang).... Het kan en mag dus hier, het zij met eerbied gezegd, waar alles anders dan op Java is, de vraag niet zijn, of de Secretaris Dekker genoeg of te weinig dienstjaren telt, maar wel, en dat alleen, of hij boven anderen, dat is: boven elken vreemdeling, voor deze residentie in het bijzonder die hoedanigheden bezit,... en hierop kan en moet ik Uwe Excellentie met het volste vertrouwen, en overtuiging, toestemmend antwoorden. De Heer Douwes Dekker heeft juist die periode van het leven bereikt, waarin men met den edelsten ijver is bezield, de energie het hoogste is, het denkbeeld van rust nog ver in het verschiet, en het intellectueel geenen anderen prikkel noodig heeft, dan zich in eenen ruimen en nuttigen werkkring verdienstelijk te kunnen maken, deze persoonlijke hoedanigheden gaan gepaard met vele en grondige kundigheden, een karakter wel wat excentriek, maar van innerlijke hooge waarde, voor hen die het wel weten te begrijpen."
Kortom, de heer Scherius is een van de verkwikkelikste

mensen die men in Dekker's ambtenaarsloopbaan aantreft. Op deze voordracht doelde Multatuli in de *Havelaar*[1]). Eén zo'n chef te hebben ontmoet, die hem begreep en die hij ten volle tevreden kon stellen, heeft zijn gebrek aan ambtenarenkennis overigens misschien geen goed gedaan. Niet hij werd echter tot resident van Menado benoemd, maar.... de heer C. P. Brest van Kempen. Zijn „donkere ster" van Lebak scheen hier echter door een andere invloed te worden verdrongen, want hij kreeg de toekomstige Slijmering hier nog niet als chef; bij besluit van 8 Oktober '51, ontvangen 3 Januari '52, werd Dekker benoemd tot assistent-resident tevens magistraat en kommandant der schutterij op Ambon. Over Ternate reisde hij naar zijn nieuwe standplaats.

7.

Van Ambon weet men het minst. Dekker was er maar 8 maanden. Aan P. A. Tiele schreef hij later dat hij meende daar in het huis van Valentijn gewoond te hebben; „althans de straat en de door hem gegeven afmetingen kwamen uit." In de *Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste* schrijft hij:

> „De benoeming was van beteekenis en eervol. Amboina toch was in onrust en spanning. Men had ter voorkoming van konflikten noodig gevonden het inlandsch bestuur met het burgerkommando te vereenigen. Het gezag zoowel van den gouverneur der Molukken, als dat van den adsistent-resident was ondermijnd. Mijn voorganger was feitelijk aangerand[2]). Oproerige troepen volks bedreigden den gouverneur op Batoe-Gadjah.

[1]) Volgens zijn notitieboekje moet de heer Scherius hem reeds eerder voor assistent-resident hebben voorgedragen. (Menado 26 Juli 1851. L. A. geheim.)

[2]) „Ook daar?!" hoort men de deurwaarders juichen. „En het oproer ontbreekt natuurlik ook niet!"

Ik herhaal dus dat mijn benoeming tot adsistent-resident, onder die omstandigheden vereerend was. En dit nog te meer, daar ik de eerste adsistent-resident van Amboina wezen zou, die ter vermijding van een gezagstwist, als er plaats had na den dood van den generaal Cleerens, den gouverneur der Molukken bij ontstentenis of onvermogen zou vervangen, gelijk bij het besluit mijner benoeming bepaald was.
Ik heb te Amboina niet kunnen doen wat ik wilde. Ik had te kampen met oproer onder mij, met lauwheid of timiditeit boven mij. Ergernis over het laatste heeft me ziek gemaakt. Ik werd in 1852 bewusteloos ingescheept naar Europa.
De toenmalige gouverneur had later de eer Uwe Exc. op een reize in de Molukken te vergezellen. Als er op dien tocht onder hooger belangen, tijd mocht overgeschoten zijn ook mijn persoon te gedenken, kan hij aan Uwe Exc. niets dan goeds van mij gezegd hebben. Mij althans heeft hij, ook na mijn vertrek, nog vereerd met vele bewijzen van hoogachting."

Door C. Th. van Deventer wordt dit in zekere mate bevestigd: „In 1880—1883 te Ambon geplaatst, hoorde ik daar vaak met bewondering gewagen van Dekker's groote werkkracht en innemende eigenschappen. Mijn zegsman was de heer Neumann, secretaris der residentie, die als jong ambtenaar onder Dekker gediend had en na dertig jaar nog de tranen in de oogen kreeg als hij over hem sprak."
Maar een slecht administrateur bleef Dekker altijd. Op 1 Aug. '52 werd hem een ziekteverlof toegekend van twee jaar; hij was nog op Batavia toen hij belast werd met *f* 360 als sekretaris van Menado, wegens uitbetaling zonder autorisatie van een maand traktement aan een predikant bij de protestantse gemeente.

EUROPEES VERLOF
1852-1855

1.

Op 15 September 1852 scheepten Dekker en Tine zich te Batavia in op de *Harmonie,* kapitein Bouma: „het kleinste schip dat om de Kaap voer", vertelde hij later aan Mimi. „Zijn vrouw en hij waren de eenige passagiers. De eerste stuurman was dikwijls dronken, en om den bejaarden kapitein de rust te gunnen die deze volstrekt behoefde, hield Dek menigmaal de wacht." De zeereis, het gevoel vrij te zijn van zijn gekompliceerde ambtsbezigheden, hadden hem spoedig opgeknapt.
De boot deed 11 November Sint-Helena aan; Dekker noteerde: „De wind van de Kaap naar St. Helena tegen verwachting tegen. Anders 12 dagen nu 17. Illusiën van St. Helena. Verveling aan boord. Aankomst in opgewonden stemming. Lugubre aanzien der klippen. Overal forten, goed onderhouden, niet zooals Ambon, Banda, Menado etc. Stad Jamestown in de kloof; schijnt zich uit te breiden. Bevolking allerlei; alles spreekt engelsch; dit klinkt onaangenaam. De stad heeft een net voorkomen, juist als uit een speeldoos, popperig en net, vooral met de roode soldaten als ze op den bergweg loopen."
Zij gingen aan wal en werden direkt afgezet door zekere Salomons, „hotelhouder en tegelijk consul van vele rijken. Zijn agent was ook kelner en ergerde Dekker door 't voortdurend gerammel met een zwaren gouden horlogeketting. Hij en Tine brachten acht uur in 't hotel door. Zij aten er, dronken thee, maakten een toertje naar Longwood met een rijtuig van Salomons, en kregen toen een rekening van *f* 80."
Dekker noteert verder: „Longwood ellendig. Schande— vuurhaard plaats van het bed, werklieden — Cicisbeo —

was van zijn elfde jaar daar — bloemruiker — alles misselijke teleurstelling! Ziel onder den arm bij Salomons terug. Vestiging van een Hollander zou goed zijn, met logement. Dronken soldaten op den weg.... Blij weer aan boord. Tegen verwachting voornemen om te schrijven." Op 12 December: „Pieters verjaardag stil gevierd met mijn vrouw. Kregen, na drie dagen storm, goeden wind naar de westereilanden. Hopen Kersttijd thuis te zijn." Dit gebeurde: Kerstnacht 1852, weet Mimi nog te vertellen, sliepen zij te Hellevoetsluis in een bedstee.
Dekker kwam in Holland terug, onstuimig als een kind met vakantie. Hij was 32 jaar oud en had 13 indiese dienstjaren achter zich; in menig opzicht wist hij zijn waarde en dat hij „rijper" geworden was dan zijn hollandse familie en kennissen, aan de andere kant voelde hij zich ten achter geraakt en gespannen om eindelik het europese leven te leren kennen. De manier waarop hij zich voornam met geld en cadeautjes te strooien, was gedeeltelik gevolg van zijn goed hart, maar tevens geheel in de trant van de „indiesmannen" waartoe hij nu ook behoorde. Hij had begrotingen gemaakt en vele aantekeningen betreffende alles wat hij doen zou: naar Parijs gaan en er de beminnelike Jurien de la Gravière opzoeken, de kommandant van de *Bayonnaise;* alle monumenten zien, alle teaters en andere plaatsen van publiek vermaak; eigen familie opzoeken en boodschappen overbrengen aan kennissen van kennissen. Hij denkt over de kleur van zijn dassen en het getal van zijn zakdoeken; wat de cadeautjes betreft: de een zal een zilver teeservies krijgen, de ander een met goud geborduurd stuk zijde, zijn neefjes gouden of zilveren horloges en lekkers voor de allerkleinsten, de twee tantes van Tine krijgen zijden japonnen. Hij denkt op dit ogenblik bescheiden te kunnen leven van *f* 250 's maands, maar noteert *f* 1000 voor cadeau's, *f* 1000 voor kleren, *f* 2500 voor diners, feestjes, reizen en diversen. Van tevoren had hij een som van

ƒ 3800 naar Holland gezonden als reserve. Zijn verlofstraktement was ƒ 2700 's jaars, dus meer dan voldoende voor een gezin zonder kinderen; hij kon dus voor zijn verloftijd 5 à 6000 gulden per jaar verteren, wat veel was voor die tijd en in een zuinige streek als Holland.
Veel familie had hij niet meer: zijn jongere broer Willem was verdronken, zijn moeder, zijn zuster waren overleden, Jan was nu tabakskontraktant in Indië, Pieter zag hij terug, maar de dominee en hij moesten zich wel brouilleren. Met zijn zwager Abrahamsz had hij nooit goed kunnen opschieten; zodat eigenlik alleen zijn vader overbleef. Van Tine's kant waren de grootmoeder en zuster Sophie overleden; de andere zuster, Henriette was nu getrouwd met Van Heeckeren van Waliën. Dus waren er alleen nog maar de twee tantes die te Wageningen woonden; deze twee oude juffrouwen waren onbemiddeld, maar door Dekker sinds April 1846 bijgestaan, soms zo ruim zelfs, zei hij, dat zij ervan hadden kunnen „potten".

2.

Twee maanden na aankomst bezoekt hij zijn vriend Kruseman in Haarlem en gaat daarna, als gast van de abactis van het leidse studentenkorps Bosscha, het jaarfeest van de universiteit te Leiden meevieren. Er is hierover een brief aan Tine, die in het beste hotel van Amsterdam, de Doelen, was achtergebleven. De toon is vol levensvreugd: „Primo, uwe verschrikkelijke koopziekte. Wel, dat is erg! Voor ditmaal kan het er door, maar zulk een geweldige uitspatting moet niet weer gebeuren. Wel foei, 't is schande! Ik zal er je voor zoenen tot je straf. Je bent verdoens, hoor je! Ik hoop nu maar dat het gekochte naar je zin is, anders zal ik het nog eens voor je overdoen."
Kruseman en zijn vrouw hebben hem hartelik ontvangen en ook Tine dringend te logeren gevraagd. „Met K. heb ik veel gesproken. Mijn hoofddoel was van hem te weten

te komen of ik talent had uit het oogpunt van een boekhandelaar. Hij begrijpt dat ik dit weten moet. De toejuiching van een tafelvriend etc. beduidt niets, maar een boekhandelaar moet de waarde van het talent als koopman kunnen schatten. Hij moet kunnen weten of er door de natie geld voor zal gegeven worden, want zonder dat loopt alles spaak. Ofschoon zijn oordeel niet decisief was, beschouw ik toch zijn oordeel over het geheel als gunstig. Decisief kan het antwoord niet zijn want 1°. had hij van mij geene proeven genoeg en 2°. is alle litterarische succes een dobbelspel, vooral van een debutant." De brave Kruseman vertelt hem verder dat zijn stuk *De Eerlooze* eigenlik te fijn is om opgevoerd te worden, altans door hollandse akteurs; wat door de schrijver, naïef maar begrijpelik, als „een schande voor Holland" gevoeld wordt. Blijkbaar had Dekker het stuk al aan de toneelman Peters gezonden, want hij denkt er nu over het terug te vragen.

„Te Leiden vond ik Bosscha en Eduard aan den trein om mij aftehalen. Ik vond dit temeer lief omdat zij het uur van mijne aankomst niet wisten en dus reeds een paar malen te vergeefs bij den trein geweest waren. Wij gingen dadelijk naar de societeit waar een fameus rumoer was door het feest van den dag. Ik had aardigheid in de observatie van 300 jongelui. 's Avonds was er serenade. Bosscha was daarbij als lid van den senaat der studenten, Eduard en ik liepen mede. De muziek was goed en het fakkellicht deed een mooi effect. Heel Leiden was op de been. Ik had er u gaarne bij gehad maar al waart gij hier geweest, het zou toch voor u te vermoeiend geweest zijn, want het gedrang was zeer groot. Er was een weinig infanterie en kavallerie op de been om de orde te bewaren. Alles liep goed af.

Na de serenade begaven zich de studenten naar het akademiegebouw. Daar werd het studentencorps opnieuw in de societeit bijeengeroepen, alwaar ieder tot het collation geroepen werd, en elk persoon heel ordelijk in eene

sectie onder een bepaalden tafelkommissaris ingedeeld. Ik behoorde als gast van Bosscha tot dezelfde sectie als hij, en zat naast hem. De president van de tafel hield eene korte toespraak. Hij wenschte de studenten geluk met de verjaring der academie, maakte melding van den goeden afloop der serenade, noodigde uit tot tafelvreugde en recommandeerde stoelvastheid.

....Toen begon het collation dat zeer goed was.... Ik heb veel ongunstigs gezien maar ook veel goeds, vooral bij Bosscha die een allerliefst mensch is... Ik dronk weinig: niet meer dan noodig was. Door het vele salueeren duurde het niet lang of de meesten konden niet goed meer zien of ik meedronk of niet. Ik bleef dus perfect wel, doch amuseerde mij bedaard met den boel aan te zien. Tegen 5 uur 's morgens voelde ik mij wat vermoeid, want dat rondloopen met de serenade zat me nog in den rug. Ik ging naar mijn logement en verliet het troepje dat — op een 12 of 20tal lijken na — nog in vollen fleur was.

Ik sliep tot 12 uur. Toen kwam Bosscha mij halen met Eduard om samen naar de Wijkerbrug te gaan.... Wij gingen dus geheel op zijn Menado's na een geur rijden, maar niet zoo wild. Te Wijkerbrug vonden wij een heele troep die nog niet naar bed geweest waren heel vrolijk aan het doorslaan. Daar Bosscha, Eduard en ik heel bedaard waren lieten wij hen stil uitrazen en bleven met nog een paar anderen die ook niet gedronken hadden daar te Wijkerbrug heel pacifiek dineeren."

Het is grappig zich Dekker als de rustige maar onderhoudende oudere man — assistent-resident bovendien en dus toch „van buiten" — tussen deze studenten van Ver Huell en Kneppelhout voor te stellen. De volgende dag eet hij nogmaals aan hun tafel. „De studenten eten aan kleine clubs bij koks. De club van Bosscha bestaat uit 8 personen, waarbij ook Eduard behoort. Na tafel zittende te praten heb ik die geheele tafel bij mij te Amsterdam genoodigd tegen aanst. donderdag. Hoe ik dat partijtje re-

gelen zal weet ik nog niet, maar ik wil dat gaarne doen omdat ik nagenoeg als eenige vreemde bij dat studentenfeest geweest ben, en hoezeer ik bepaaldelijk de gast van Bosscha was, en dus met de anderen niets te maken had, wil ik toch, daar de algemeene geest vrij goed jegens mij was, iets terug doen om in geen geval debiteur te blijven. Dat begrijp je wel. Mijn plan is hen in een logement te ontvangen (*niet* bij ons in den Doelen) daar bedaard thee te drinken (zij komen tegen vijf uur). Bij dat thee drinken wilde ik u ook hebben. Daarop wou ik ze naar de comedie laten gaan en vervolgens souper. Ik laat aan uw eigen idee over of gij bij voorbeeld tot 12 of 1 uur dat souper al of niet wilt bijwonen. Het zijn fatsoenlijke menschen en voor dat uur is alles toch bedaard en fashionable. *Ik* zou het heel aardig vinden dat gij er bij waart. Ik wil dat feest echter niet in ons logement hebben omdat als er in den nanacht soms wat rumoer is, ik daarvan geen spraak wil hebben in een logement waar ik bekend ben. Doch over die regeling spreken wij nader."

Prof. Bosscha heeft later aan C. Th. van Deventer verteld dat Dekker de studenten inderdaad een prachtig souper aanbood in het hotel Fuhri in Den Haag, wat door hen weer beantwoord werd met „het aanbieden van een souvenir, een horlogeketting met een embleem, aan onze tafel herinnerend". Het is hetzelfde hotel Fuhri dat hem later om nooit betaalde schuld zo vaak en pijnlik zou „lastig vallen".

In dezelfde brief staat nog: „Als de zaak met de *f* 30/m. in orde komt heb ik een magnifiek plan. Om namelijk heel op mijn gemak Doctor in de letteren en in de regten te worden. Behalve dat zoude het nog wel kunnen gebeuren dat ik mij een tijdje bij eene academie liet inschrijven. Ik heb er met Bosscha reeds over gesproken" [1]).

Hij vindt het prettig zelf voor een student te worden aan-

[1]) Men vergelijke dit met wat hij in 1882 uit Nieder-Ingelheim aan W. A. Paap schreef: „Ik ben zeer blij, dat ge het besluit

gezien: hij had een satijnen kabaai aan over zijn jas toen hij naar de Wijkerbrug meereed en een boertje had uitgeroepen: „Kaik, daer is een student in jufferkleeren". Hoe hij de Rodolphe uithing, vertelt de *Havelaar* vanuit het standpunt Tine: „*Zij* had het goed gevonden, toen hij die beide arme vrouwen uit de Nieuwstraat, die nooit Amsterdam hadden verlaten, en nooit waren „uit geweest", rondleidde op de Haarlemmer Kermis, onder het koddig voorwendsel, dat de Koning hem had opgedragen „het amuseren van oude vrouwtjes, die zich zoo goed gedragen hadden". *Zij* vond het goed, dat hij de weeskinderen uit alle gestichten te Amsterdam onthaalde op koek en amandelmelk, en ze overlaadde met speelgoed.... *Zij* kon het niet afkeuren, dat hij het meisje tot haar bragt, dat 's avonds op de straat hem had aangesproken, dat hij haar te eten gaf en herbergde, en dat hij het „ga heen en zondig niet meer!" niet uitsprak, voor hij haar het „niet zondigen" had mogelijk gemaakt. *Zij* vond het zeer schoon.... dat hij het klavier liet terugbrengen in de voorkamer van den huisvader, dien hij had hooren zeggen hoe leed het hem deed, dat de meisjes verstoken waren van hunne muziek na dat bankeroet." Als Havelaar uit deze opsomming weer wat geïdealiseerd tevoorschijn komt, de verlofstijl van Dekker blijft goed herkenbaar.

Van een van deze stukjes zou hij tien jaar later nog last hebben. Mimi vertelt: „Een bloedverwant, een neef van Tine, was tijdens den verloftijd van Dekker verloofd met een jong meisje. Maar het huwelijk werd door haar moeder voortdurend uitgesteld, alleen, naar Dekker meende, omdat zij zelve van den jongen man *épris* was. Dekker raadde hem daarom, het meisje te schaken, en toen allerlei bezwaren werden gemaakt, bood hij zelfs aan het voor

genomen hebt niet „de letteren" als vak te kiezen. Het is geen vak! Om in letterkunde iets degelijks te leveren, moet men er niet in doen. Om iets uit de sloot te visschen moet men niet in de sloot gaan liggen, men moet met behoorlijk gereedschap er naast staan."

hem te doen. Dit werd afgesproken. Het meisje vond het goed, en op zekeren dag wachtte Dek haar in den Haag op en reisde met haar naar Haarlem. Uit vrees, dat de politie naar de jonge dame onderzoek zou doen, wilde Dek haar niet in een hotel laten overnachten, maar bracht haar bij zijn vriend Kruseman. Hij verzocht Kruseman het meisje dien nacht te herbergen, noemde haar naam niet, en zei alleen dat hij haar kende, en dat zij behoefte had aan bescherming.... die hij, Kruseman, haar zeker gaarne zou verleenen. Dek zelf ging in een hotel, en liet dien nacht in allerijl nieuwe kleeren voor de jonge dame maken, opdat zij gedurende de verdere reis niet herkend zou worden aan japon en mantel. Maar zij logeerde bij de familie Kruseman. Daar was dien avond juist een rietpeeren-koekenpartij van oude vrouwtjes, die het meisje verlegen maakten door al hun gevraag. Den volgenden dag vergezelde Dekker haar naar het buitenland, en kort daarop huwde zij met haar verloofde."
Maar de oude vrouwtjes hadden te veel gezien om er niet een ander verhaal van te maken: later vertelde men rond dat Dekker met een publieke vrouw bij Kruseman gelogeerd had, na haar voor Tine te hebben uitgegeven (hoewel Kruseman Tine kende). De volgende dag had hij met Kruseman en de valse Tine in een open rijtuig door Haarlem gereden, wat Kruseman natuurlik allervreselikst blameerde.

3.

Gedurende zijn verloftijd ook trad Dekker, wonderlik genoeg te Gorcum, toe tot de vrijmetselaars. Hij had er later niet zoveel hulp van als hij misschien had mogen verwachten, want hij had, zegt Mimi, „in snelle opvolging vele rangen doorlopen tot hij een der hoogste sporten bereikt had en benoemd was tot Prins van het Rozenkruis". Holland scheen ditmaal toch vol waardering voor de indiese assistent-resident.

Maar Amsterdam en Den Haag bevredigden Dekker niet; hij dacht aan Frankrijk en België. Op 8 Sept. '53 vroeg hij aan het Ministerie van Koloniën verlof zich naar die landen te begeven; vier dagen later kreeg hij het. Hij vertrok naar België, kwam in Spa, beproefde zijn geluk aan de speeltafel en verloor alles wat hij bezat [1]). Het was nu geen biljart meer, als op Batavia, maar echt de roulette; de eerste stap op de weg van de latere „millioenen-studiën". Hij kon niet eens naar Frankrijk doorgaan. In Oktober ontving hij het bericht dat, aangezien de *f* 360 door hem aan 's Lands kas verschuldigd nog steeds niet waren voldaan, deze som zou worden ingehouden van zijn verlofstraktement bij de eerstvolgende uitbetaling. Hij antwoordde dat hij aan de protestantse predikant in kwestie — degeen aan wie hij een maand traktement te veel had uitbetaald — had geschreven en dus in de mening verkeerde dat deze de zaak in Indië tot een eind had gebracht; maar dat het inhouden van de *f* 360 hem nu in grote verlegenheid zou brengen, zodat hij verzocht de som later te mogen terugbetalen van zijn aktiviteitstraktement. Hem werd hierop gezegd dat ze gekort zou worden van het voorschot waar hij bij zijn terugreis naar Indië recht op had.

Op 17 November echter blijkt Dekker zozeer benard dat hij zich tot de minister van koloniën Pahud wendt, met een rekest en een partikulier briefje tegelijk, om een voorschot van 3 maanden op zijn verlofstraktement. „Ik zoude vreezen misbruik van Uwer Excellentie's attentie te maken," staat in het partikuliere schrijven, „indien ik al de tegenheden schetste die mij gedurig hebben getroffen en hoe ik met aanhoudende volharding daaraan het hoofd geboden heb. Eene totale uitputting van geldelijke

[1]) Volgens J. van Vollenhoven, *Multatuli en congé*. Het is natuurlik ook niet uitgesloten dat Dekker al een groot deel van het geld anders had opgemaakt, zodat hij nog maar een betrekkelik klein deel verspelen kon toen hij naar Spa ging.

middelen is daarvan het gevolg geweest, doch hoe gaarne ik mij steeds aan de daaruit voortvloeyende bekrimping van de uitgaven onderwierp, thans ben ik wel genoodzaakt hulp te vragen daar ik in omstandigheden verkeer die inderdaad nijpend zijn. Binnen weinige weken zie ik de bevalling mijner vrouw tegemoet en het is waarlijk grievend dat dit vooruitzigt, na een bijna achtjarig huwelijk voor het eerst zich opdoende, mij thans met bezorgdheid en angst vervult, daar ik mij niet in de mogelijkheid zie het hoofd te bieden aan de uitgaven die van zulk eene gebeurtenis onafscheidelijk zijn. Elke andere behoefte zou wellicht kunnen worden uitgesteld, bezuinigd of bekrompen — maar bitter hard zou het wezen indien ik niet in staat gesteld werd de geboorte van mijn eerste kind zonder angst tegemoet te zien. Ik beroep mij op de menschlievendheid van Uwe Excellentie," enz.
Hij wordt pateties, als altijd wanneer het hem te machtig wordt, en dat Tine haar bevalling afwachtte was waar. Maar er worden deurwaarders gevonden, naïef genoeg in hùn trant, om te jubelen dat hij hier verder dan toch loog, dat hij Pahud immers verder *niet* bekende hoe zijn geld verloren was gegaan. Inderdaad, onder de vele naïefheden en misrekeningen van Dekker, treft men deze éne niet aan: hij was niet naïef genoeg om pateties te bezweren: „Ik heb dat geld aan de speelbank verloren, Excellentie, aan de speelbank in Spa!" en te geloven dat hij per kerende post een gunstig antwoord zou ontvangen.
Gegeven zijn halve leugen kreeg hij dat antwoord nu wel. De gevraagde som (*f* 675) werd hem toegestaan, mits tegen behoorlike borgtocht. Borg stelden zich: resident Scherius, die dus nog steeds met verlof in Europa was, en een luitenant-ter-zee Siedenburg. Op 8 December werd het geld tot zijn beschikking gesteld.
Op nieuwjaarsdag 1854 werd Edu — kleine Max uit de *Havelaar* — in Amsterdam geboren.

4.

Op 16 April '54 wendt Dekker zich weer tot de minister en vraagt, onder overlegging van een dokterscertifikaat waarin verklaard wordt dat hij „lijdt aan zenuwaandoeningen tengevolge van een nog niet volkomen hersteld leverlijden", zes maanden verlenging van verlof. Hem wordt geantwoord dat de inwilliging van zijn verzoek „wordt afhankelijk gemaakt van den uitslag van een door hem, vanwege den Inspecteur van den Geneeskundigen dienst der Landmagt te ondergaan geneeskundig onderzoek, waartoe hij eerstdaags zal worden opgeroepen". Het resultaat van dit onderzoek is dat: „uithoofde van hooge graad van melancholie en hierdoor ongeregelde werking van hersenen en ruggemerg, wordt de aangevraagde verlenging van verlof voor den tijd van zes maanden ter beproeving tot herstel van gezondheid voor dezen ambtenaar allernoodzakelijkst geoordeeld." De verlenging wordt dan toegestaan.

De melankolie en verdere ziekte van Dekker heeft hem niet belet in Juni speurderswerk te verrichten voor zijn oude vriend van Natal, C. S. van de Pool, die zich ook met verlof in Holland bevond. Van de Pool, die van de laagste rangen in het leger tot kapitein opgeklommen was, was moedig en braaf maar ook nogal naïef. Hij had twee kinderen, van een inlandse vrouw, naar Holland meegebracht en vond deze verwaarloosd; vaak had hij ze bij Dekker en Tine gebracht. Hij kwam nu op het idee te trouwen en daar hij niemand kende, plaatste hij een advertentie in de krant: „iemand van schitterende carrière", enz. Pakken brieven kwamen binnen, Dekker moest ze uitzoeken, en op een gegeven ogenblik vertrekt hij naar Leiden om er te zoeken naar een oost-indies heer met dochter. Romanties als altijd neemt hij zijn intrek in „De Zwaan" onder de valse naam Holm — hij was immers nog steeds auteur van het ene ongespeelde stuk *De*

Eerlooze — en schrijft briefjes aan Van de Pool die hij betitelt als „bulletin van het tooneel des oorlogs". De heer met dochter blijkt niet te bestaan, maar Dekker gaat, om ze te betrappen, zelfs naar de kerk. „Ik heb een heele fransche preek geslikt met psalmen en gezangen. Het kwam nog goed dat ik reeds voor kerktijd gevomeerd had". (Noot van Mimi: „Dit overkwam Dek zeer dikwijls 's morgens. Bij elke kleine aandoening of zenuwachtige gedachte." Een beetje ziek was hij dus toch wel.) De zich noemende Elise met „eenigszins Oostersche teint" blijft onwaarschijnlik, want er zijn wel een paar indiese meisjes, maar deze vallen op als „zeer bruin". Dekker wandelt en informeert verder en: „Duivels, Duivels, alle Duivels!... de heele zaak schijnt een ui te zijn!" De brieven van Van de Pool aan Mlle Elise zijn door de postbode aan een jongmens afgegeven dat Berkhout schijnt te heten: „Men heeft de grap willen hebben den huwelijksheer met groene handschoenen en begeerige blikken in de kerk te zien zitten, en later dienzelfden heer in uniform bij Teupken te zien patrouilleeren. Wie weet wie daarboven voor het raam zaten, en hoe goed het is dat wij in een rijtuig hebben gezeten." Gelukkig dus maar ook dat zij het adres van Dekker opgegeven hebben, van hèm heeft men kunnen horen dat hij getrouwd was.
Deze kinderachtige historie komt wonderlik te staan tussen de officiële papieren vol ziekte en geldgebrek. Van de Pool ging ongehuwd naar Indië terug. Dekker schrijft 31 Oktober naar het ministerie van koloniën dat zijn vertrektijd daar is en dat hij dus gaarne zou beschikken over het gebruikelike voorschot, bestaande uit 4 maanden verlofstraktement. Het wordt hem uitgekeerd, na aftrek van de *f* 360 die hij schuldig was en een paar percenten. Plotseling schijnt hij een nieuw idee te krijgen. Hij vraagt nog een maand uitstel, verzekerend dat hij, door overland te reizen, die maand kan inhalen; het verzoek wordt ingewilligd onder voorwaarde dat hij zich ultimo Fe-

bruari '55 ter beschikking van de Goeverneur-Generaal stellen zal. Hij reist dan naar Homburg, speelt, en verliest natuurlik opnieuw.

5.

Op 22 Januari '55 komt hij uit Duitsland terug in Arnhem. Weer een lange brief aan Tine. Hij is ook een onverbeterlik schrijver, want hij *schrijft* weer echt al zijn avonturen.

„Gister ben ik hier aangekomen, beste lieve Eef, en eerst nu verman ik mij om aan u te schrijven. Zoo innig graag als ik mij gehaast had om iets goeds medetedeelen, zoo hard valt mij het tegendeel. Gij hebt evenwel uit mijn eerste telegram reeds begrepen hoe het staat! Ja, lieve, ik ben bitter bedroefd. Ik heb geen lust u mijn wedervaren nu te schrijven. De hoofdzaak weet ge en dit is helaas genoeg! De rest volgt mondeling [1]).

....In weerwil der allermoeyelijkste reis ben ik zeer gezond en voel mij zelfs sterk. Hoe is het mogelijk! 't Is een tour in dit seizoen te reizen met postwagens. Ik ben van Coblentz naar Keulen in een nacht, van 's avonds 6 tot 's morgens 6, doorgereden. Later hoorde ik dat dit de koudste nacht geweest was die wij van den winter nog gehad hadden; en ik had niet aan koude gedacht.

Ik heb uitgaande en zelfs thuis komende nog van mijn armoedje hulp verleend, en het was mij een bitter genoegen daarbij als het ware tot God te zeggen: Zie, hoe ik handel. O, 't is wreed!

....Den 11den 's morgens moest gij denken dat ik met de stoomboot vertrokken was. Te zes uur dacht ik dit ook,

[1]) Dit is al geheel de toon van de latere armoede, *na* Lebak. Iemand zei mij: „Het is jammer dat hij *nooit* twijfelde aan zijn gelijk; God heeft zich vergist als dramaturg met dit personage. Het zou veel aangrijpender zijn geweest als later, in dat brussels hotelletje, iemand gezeten had die zeggen kon: Ik ben altijd ontoerekenbaar geweest, maar nù heb ik gelijk en ze begaan een misdaad aan me!"

maar een kwartier later wist ik het beter. Toen lagen wij met zware mist op den Rijn voor anker. Gij begrijpt mijne stemming.

Toen ik 's morgens mijn billet voor de boot nam moest ik wachten op twee vrouwen die voor mij aan de beurt waren. Ik werd ongeduldig daar het zoolang duurde. Die lieden schenen niet klaar te kunnen komen. Er scheen gekibbel te wezen over den prijs, de muntsoort en de herleiding van Pruissisch tot Holl. geld. Daar het mij verdroot gaf ik nader acht waaraan het haperde en beschouwde — neen dat deed ik later — ik beschouwde later de beide vrouwen. Zij waren fatsoenlijk maar armoedig gekleed; de eene droeg eene harp, de andere eene guitarre. Zij hadden fijne handen en reine nagels.

De oudste (circa 40 denk ik) was mager en uitgeteerd, maar had wonder fijne trekken. Daar lag smart op. De jongste was frisch en gezond, hoezeer nog al grof van wezen. Beiden hadden tranen in de oogen!

Maar voor ik dit alles gezien had, streek ik hun geld (dubbeltjes, stuivertjes, centen, kreuzers en silbergroschen alles dooreen) weer weg, legde er eenige rijksdaalders voor in de plaats en zeide tot den man voor het raampje: „Ik reis ook mede op de boot, die menschen zullen dat straks met mij wel verrekenen." De vrouwen zagen mij aan alsof zij geschrokken waren en spraken geen woord. Zij gingen met hun billetten weg, en ik vond ze lomp.

Niet waar, niet eens te bedanken? De man in het huisje, de bureauman, de registerman, de *ambtenaar* enfin, zeide dat het wel zeer gelukkig was dat ik die zaak had uitgemaakt, want, zeide hij....

Ja, wat zoude een ambtenaar zeggen? ...„Het waren muzikanten; zij waren met hun vieren (twee waren reeds vooruit op de boot: een man en nog een meisje) in Holland gekomen; de man was ziek geworden, had zijn contrabas moeten verkopen om te eten; nu wilden zij terug

maar hadden geen geld genoeg om de boot te betalen, of liever, die vrouw had nog een thaler, „maar dien wou ze niet geven mijnheer, en dus mijnheer is het gelukkig dat u gekomen is, want....
Ja, dit alles zeide de ambtenaar.
Maar wat meer? Gelukkig dat ik kwam daar die arme lieden anders in het voor hen vreemde land moesten achterblijven en hongeren?
Neen! Het was gelukkig, omdat het zoo lastig is de eens afgeknipte en als geplaatst geregistreerde biljetten weer intenemen bij de boekerij.
O, heilige administratie! Wat staat het schoon als men zoo zijn hart en zijn gevoel netjes tusschen roode en zwarte lijntjes in, vast geregistreerd heeft. Ik nam mijn hoed af voor den accuraten ambtenaar en ging op de boot in de salon. Ik was slaap te kort gekomen en was op een bank gaan liggen na dien eigenaardigen blik op de medepassagiers geslagen te hebben, die de honden ons of wij den honden nadoen als ze elkander tegenkomen, een blik die zoo nagenoeg vraagt: zullen wij bijten of spelen? Groet gij eerst of ik? enz.
....Toen ik wakker werd vraagde ik den kellner of er niet muzikanten voorin waren? Gewis, zei hij, de vrouw is hier geweest en heeft bij u gestaan.... te schreyen. Maar gij schijnt vast te slapen, mijnheer!
Een oogenblik daarna kwam ze. Zij bedankte mij recht anständig voor het leenen en bood het geld terug aan. Het was weer dezelfde rommel klein geld van zooeven, maar nu was er een thaler bij. Dat geld had eene geschiedenis, dat voelde ik. De kleine duitsche munt was het overschot van het reisgeld herwaarts.... De kleine hollandsche munt was opgehaald op het blikken blaadje als men het Lied der Thräne had gezongen of den lieven Alpenhorn, of het afgezaagde maar toch schoone Scheiden thut weh.... Maar de thaler! de thaler! De man had zijn contrabas verkocht en zij had nog een thaler?

Ik nam het geld en hield mij of ik het natelde.
Die thaler? Ik vraagde met de oogen.
O Gott, diesen Thaler gab mir meine Mutter vor zwanzig Jahren!
De rest begrijp je. Er was mist gekomen, wij avanceerden niet. Gij begrijpt hoe ik gestemd was over mijn lot. Toen hoopte ik nog te zullen slagen, en meende dat één dag verlies mij benadeelde. Ik was bitter bedroefd, maar mijne Oostenrijkers hadden eene aangename reis.
O, kon ik u de welsprekendheid schetsen van dier lieden dankbaarheid. Zij hadden gevraagd mijn naam te weten; ik schreef dien op. De oudste vraagde hoe ze dien moest uitspreken, want, zeide zij, ik wil dien goed noemen als ik voor u bid.
....Te Duisburg verlieten wij gezamenlijk de boot. Zijlieden om naar Lippenstadt te gaan, en ik op de spoor naar Keulen. Zij allen begeleidden mij naar de spoor.... In 't stationsgebouw nam ik afscheid. Ik was geroerd en maakte het kort, zooals gewoonlijk.
In den waggon trof ik een ouden heer. Ik verschool mij in een hoek, en dacht aan u, Edu, onze toekomst, aan God of geen God.
Daar wordt het portier opengemaakt en snikkende vielen de meisjes en de vrouw en de man den wagen in. Zij kusten mijne voeten.
O, God, als ge er zijt.... neen, neen, dat is onmogelijk!
Schreyende weerde ik hen af. De conducteur kwam er tusschen, de bel luidde voor 't laatst, de stoom floot, ik zag een der meisjes vallen doordat zij meeloopende het portier nog grijpen wou, en toen zat ik alleen in mijn hoekje van den spoorwagen.
Die menschen waren mij dierbaar geworden.
Sind das ihre Verwandten, Herr? vraagde de oude heer in den anderen hoek.
Ja, mijnheer, antwoordde ik, ja, ja, dat is mijne familie, want zij zijn arm.

Sind die Mädchen hübsch? vraagde hij.
Juist, dat was de vraag nietwaar of de meisjes mooi waren?
Neen, neen, neen, waarachtig niet, ze waren niet mooi.
En toen spoorde ik verder en dacht na en sprak met God.
Of 't een gebed was of een lastering, een aanbidding of een loochenen van zijn bestaan, dit weet ik niet. Maar zeker heb ik gezegd, als ge er zijt, zie naar mij.

— — — — — — — — — — — — — — —

Ah! zou Pieter zeggen, daar komt de aap uit de mouw. 't Was een schelvisch voor een kabeljaauw.
(Zulke woorden klinken plat, dat kan niet anders, als ik Pieters woorden aanhaal naast de mijne.)
Ah, zou hij zeggen, 't was om winst; 't was een speculatie! Je wou met God een accoord maken: ik geef de Oostenrijkers één, gij geeft daarvoor terug zeventig maal zeven.
Pieter, als dat zoo geweest ware, had ik nog niet anders gedaan dan uw bijbel leert; uw bijbel die die speculatie letterlijk voorschrijft.
Maar waarlijk aan uw bijbel heb ik niet gedacht, aan uwe Jodenspeculatie heb ik niet gedacht, aan uwen beloonenden en straffenden God heb ik niet gedacht, toen ik den armen een kus gaf en een handdruk en een thalerschein en eten en een hartelijk woord.
Neen, daaraan dacht ik niet.
Ik dacht aan mijn God, mijn God die edel moet zijn en groot en mij moet begrijpen en beminnen of niet zijn.
En zoolang ik zulken God niet zie, geloof ik aan God *nièt!*
Openbaar U aan mijn hart als gij er zijt [1]).

[1]) Noot van de kristelike deurwaarder: „Multatuli's *Gebed van den Onwetende* is het eerst in hem opgekomen toen hij zijn geld verspeeld had, het is fraai". — Het is niet precies zo; het lijkt meer op Job. „Als *ik* in mijn bittere nood en met mijn goed hart geen geld krijg aan de speeltafel, waarom geeft God het dan zo rijkelik aan harteloze egoïsten?"

Tweede avontuur. Dit was op de terugreis. 't Is van geheel anderen aard. Moedeloos en bedroefd zat ik op de pruisische postwagen tusschen Mainz en Oberwesel. Tot Boppard toe had ik tegenover mij een meisje die met knie en hand en oog de gewone vrijmetselaarsteekenen gaf: ik wil kennis met je maken. Wij meenden in Boppard tot 's avonds te moeten wachten, en ik had mij laten overhalen om samen met haar in het posthuis te eten. Dàt zoude een avontuur van gewone genre geworden zijn.

Vraag je nu hoe is het mogelijk dat je in die stemming (ik keerde huiswaarts!) zoo iets kon toegeven, dat is mijzelf een raadsel, of liever ik begrijp het wèl. Zij zag er goed uit. Ik was, in weerwil van mijn toestand, altijd ik. Onze knieën en handen raakten elkaer. In Duitschland is eene romantische atmospheer.... zie uwe plaatjes.... enfin, in weerwil van alle weerwillen: het was zoo.

Maar, ik herhaal, dat ware een gewone platte historie geworden.

In Boppard aankomende had zij commissies te doen en ging uit. Ik hoorde dat er oogenblikkelijk gelegenheid was om verder te komen met eene omnibus naar Oberwesel, en ik maakte graag van die gelegenheid gebruik om mijne nieuwe intieme kennis in den steek te laten. Om opregt te wezen moet ik zeggen dat als ik meer geld had gehad en ik niet de fatale terugreis maken moest, ik waarschijnlijk in Boppard op haar zou gewacht hebben. Nu ging ik in de omnibus en liet mijn schoone zitten.

....Kort na het afrijden wordt er in een gehucht halt gehouden.

Heeren! zeide de conducteur, daar zijn twee dames. Er is nog ééne plaats, moet dat mädchen in de kou op den bok zitten?

Neen, riepen de passagiers (ik althans riep het) neen, wij zullen plaats maken.

De wagen heette voor twaalf. Dat zou dertien geven. Ik

wou op den bok gaan maar ik kon er niet uit komen, want, let wel, ik zat het verst van de deur. Om er uit te komen moest ik twintig knieën passeeren.
Ja. Maar stel eens dat iemand er in komt, hij of zij moest ook twintig knieën passeeren om bij mij te komen, nietwaar?.... Welnu, toen wij afreden van 't gehucht zat het meisje (de dame, meen ik, de andere was iets als haar dienstmeisje) op mijn schoot.
Nog begrijp ik het niet, en zij, Jetchen, ook niet. Maar dit is zeker dat zij drie dagen en drie nachten met mij gereisd heeft, dat wij te Oberwesel in ééne kamer geslapen hebben, dat zij mij in mijn slaap haar heeft afgeknipt, en het hare in de plaats heeft gegeven, dat zij mij briefjes heeft geschreven en mij in Amsterdam weer een brief beloofd heeft, en dat zij, toen ik te Coblentz haar verliet, schreyende aan den postwagen stond.
Nu denk je dat het een gemeen meisje was, nietwaar? Neen, geloof me. Dat woord eer en deugd in den gewonen zin genomen, ik hecht daaraan als je weet niet zooveel. Moet ik zeggen dat ik dat meisje in een kazerne van kurassiers vertrouwen zou?
....Ik kan dat meisje niet beschrijven. Zij was knap, hoewel een weinig grof zooals vele meisjes daar; maar hare wijze van zijn was waarlijk hoogst eigenaardig. Haar vader was rijk, zeide zij, en aan sommige omstandigheden merkte ik dat dit waar was. Overal werd zij met veel ontzag behandeld. Zij had iets gebiedends in haar toon dat aardig was aan te hooren, vooral bij de zachtheid die zij er bij had.
De post in Oberwesel zou 's avonds 12 uur afrijden. Wij kwamen te zamen in het posthuis. Het was bitter koud. De postmeester had tijding dat de post door sneeuw enz. was opgehouden, en wij dus wachten moesten, wie weet hoe lang!
In die postkamer stond een kanapé. Toen riep zij mij alleen en zeide: Hoor eens, ik heb slaap en wil hier op de

bank slapen. Kom bij mij zitten en slaap ook als gij kunt... Ik wil dat gij mij liefhebt, en ik wil dat ik gerust bij u kan inslapen. Ik weet dat ik er goed uitzie, en ook hoe jongelui zijn (zij zag mij aan voor 25 jaar!) maar ik heb u lief en vertrouw op u."

6.

Men vindt ook in deze brief de latere Multatuli kompleet, er is op dit ogenblik eigenlik al niets meer van de assistent-resident over en al alles van de overgevoelige bohème in zijn kader van aandoenlik-edele arme mensen. Alles is er: de haat tegen de ambtenaar, het ongeloof in een God die niet goed is, Pieter als dominee Wawelaar, het meisje dat ogenschijnlik slecht maar in werkelikheid edel en rein en (dit hoort er bij) fier is, de sympatieke maar eigenlik drastiese sentimentaliteit voor artiesten-in-nood (immers nauwkeurige tegenstellingen van rijke farizeërs en hooggeplaatste ambtenaren, Sjaalman tegen Droogstoppel en Slijmering in één woord); en tot slot, het onbarmhartige exhibitionisme tegenover zijn vrouw, de erotiek in de rein-leven-toon, waarbij het zelfs is of de sentimentele goedhartigheid van avontuur 1 als vrijbrief voor avontuur 2 moet dienen, waarbij altans *zeker* is dat avontuur 2 niet zonder avontuur 1 „begrepen" kan worden. Maar deze man is minder simplisties dan zijn eigen antitesen. Men kan hem makkeliker gebrek aan smaak verwijten: in zijn hartstochtelike gevoelsuitingen, zijn al-te-apostoliese, al-te-opvoedkundige eerlikheden tegenover Tine, dan zeggen dat hij alleen maar een komediant was; het element komedie wordt door hem telkens weer gemaakt tot bloedige waarheid. Dit verklaart evenzeer waarom hij geen kou voelde in de trein, als hoe het hem mogelik was om op dàt moment diè brief aan zijn vrouw te schrijven. Niet alleen om de „eerlikheden", maar om de hele toon, om de onmiskenbaar-literaire vertroosting

die hij in het schrijven ervan gevonden moet hebben [1]). Deze brief op dit moment te kunnen schrijven, verklaart al zijn „literaire" missives aan Michiels, aan Brest van Kempen en Duymaer van Twist, is weer het bewijs dat het *geen* komedie was toen hij zei niet anders te kunnen schrijven. En het hele talent van Multatuli wordt erdoor verklaard; ook om als schrijver zijn maximum te bereiken moest deze man werken uit dezelfde *soort* aandrift, moest deze zelfde wisselwerking bereikt worden tussen ontroering en schrijverstemperament.
Dekker moest zich wellicht eerst in Indië terug bevinden om weer de prikkel te voelen een superieur ambtenaar te zijn. Op dit ogenblik voelde hij zich waarschijnlik veel meer „artiest", tezeer bevangen door het „grote europese leven" om zich de wereld van de oost-indiese bureaucratie duidelik te realiseren. In aanmerking genomen dat hij voor deze laatste toch altijd zo weinig aanleg had, moeten zijn twee jaren europees verlof hem hebben geopenbaard dat *hier* zijn wereld lag, zijn kader, zijn werkelike mogelikheden; zonder vrouw en kind zou hij na de nederlaag van Homburg misschien niet meer naar Indië zijn teruggekeerd en zijn werkelike drama ontgaan zijn: de nederlaag van Lebak.

7.

Op 7 Maart gaat van het Departement van Koloniën een kort briefje uit, als om te vragen wat van hem geworden is. Tot dusver immers is daar van zijn aangekondigd vertrek naar Java niets gebleken. Dekker antwoordt aan de Minister dat hij in verband hiermee de eer heeft mee te delen:
„Dat ik sedert mijn verblijf in Nederland gedurig ver-

[1]) Ik heb in de hier gegeven lezing ter wille van de plaatsruimte enige literaire opsmuk geschrapt, maar er is, lijkt mij, genoeg van overgebleven om te zien hoezeer de brief ernaar streeft een novelle te zijn.

keerd heb in de hoop spoedig eene geldelijke aangelegenheid te termineren die mij met het oog op mijne zeer geschokte gezondheidstoestand zoude veroorloven mijn eervol ontslag uit 's Lands dienst aantevragen [1]).
Dat evenwel later die zaken dreigden zoodanig te traineren dat ik reeds sedert ruim twee maanden besloten had de beëindiging daarvan niet aftewachten en naar Indië terugtekeeren, waarin ik echter, eerst door eene hevige ziekte van mijn kind, en vervolgens door het invallende winterweder werd verhinderd.
Dat ik thans evenwel met den meesten spoed de terugreis naar Java wenschte te aanvaarden, en daarin binnen weinige dagen hoop te slagen, ofschoon de geldelijke ongelegenheid waarin ik ten gevolge mijner tot nog toe teleurgestelde verwachtingen verkeer, mij de afdoening mijner zaken alhier zeer moeyelijk maken."
Er komt geen antwoord, maar de brief is een goede voorbereiding geweest. Veertien dagen later stuurt hij een veel langer rekest, waarin hij meedeelt dat hij, ondanks alle moeite, niet geslaagd is, en dus een nieuw voorschot vraagt van *f* 2000, of het vermoedelik bedrag van 4 maanden aktiviteitstraktement bij wederplaatsing in Indië. Om tijd te winnen heeft hij zich zelfs van de nodige borgen voorzien, die ditmaal zijn de heren Coorengel en Zellner, beiden O.I. ambtenaar.
De minister van koloniën Pahud weigert ditmaal, onder terugzending van de aangeboden akte van borgtocht.
De volgende dag reeds antwoordt Dekker weer. Hij ziet zich door deze beschikking „in zware bekommering gedompeld"; hij had gedacht dat het toestaan van zijn verzoek, „hoezeer altijd een gunst, niet buiten alle regelen was", en acht zich verplicht Zijn Excellentie „andermaal

[1]) In verband te brengen met zijn brief aan Tine van begin '53 waarin hij inderdaad, nauweliks in Europa, spreekt over de mogelikheid „die zaak van *f* 30/m. in orde te brengen" en dan voor doktor-in-de-letteren te studeren.

te adiëren met de eerbiedige doch dringende herhaling van hetzelve", ditmaal „onder mededeeling van omstandigheden". Hoewel hij de zaak van het hoogste belang waarop zijn hoop gevestigd was (hij liegt hier niet eens, als men maar eenmaal weet wat deze „zaak" was) niet tot een goed eind had kunnen brengen, had hij zich naar Indië willen begeven, maar werd hierin toen verhinderd door ziekte van zijn kind, „hetwelk in doodsgevaar verkeerde, en na dien tijd voortdurend de meeste zorg blijft vereischen, zoo zelfs dat de geneesheer tot nog toe heeft verboden het in de buitenlucht te brengen", terwijl de voorgeschreven verzorging op een schip niet gegeven kan worden. Hij zou dus om naar Indië te gaan zijn kind moeten achterlaten, maar mist het hoognodige dat hij dan zijn vrouw zou moeten geven. Hij ziet zich nu dus slechts gesteld voor de keus „òf te trachten bij eenigen reeder voor zich *en zijn gezin* overtogt naar Indië te bespreken *op crediet,* — of Uwe Excellentie te verzoeken om eervol ontslag uit 's lands dienst", in welk geval hij binnen weinige dagen zonder dak of voedsel wezen zou. Hij zegt dat het niet voor het eerst is dat hij „den dood, ook den hongerdood met kalmte tegemoet ziet" (ook hierin liegt hij niet), dat ook zijn vrouw „heeft geleerd te dragen en te lijden tot het uiterste" (wat nauweliks minder waar is); „maar dat de keuze tusschen vertrek *op die wijze,* of *hier blijven op die wijze* gelijk staat met de keus *om zijn kind hier of op een schip te zien sterven*".... En dus: „de adressant herhaalt eerbiedig zijn verzoek om voorschot!" Pahud stuurt hem het overgelegd certifikaat van de dokter en de opnieuw aangeboden akte van borgtocht weer terug, met een herhaalde weigering.

Twee dagen later meldt Dekker dat hij passage heeft genomen op het schip *India* van de firma Van Hoboken en Zoon, maar dat tot zijn leedwezen dit schip eerst in het begin van de volgende maand vertrekken zal. Na weer vijf dagen — heeft hij zijn goede wil nu niet bewezen? —

schrijft hij de minister dat hij „zich buiten staat gevoelt sterkere gronden aantevoeren", maar zich wenscht te verzekeren *tot het laatste toe* alles gedaan te hebben wat mogelijk is om zich en de zijnen te redden uit de noodlottige positie waarin hij door eenen samenloop van omstandigheden en buiten zijne schuld gekomen is", en daarom „de vrijheid neemt met den meesten eerbied, doch tevens met al den aandrang der wanhoop Uwer Excellentie te verzoeken alsnog wel te willen terugkomen op de afwijzende beschikkingen".

Ditmaal schijnt de aanhouder te zullen winnen: een sekretaris antwoordt dat de minister genegen is tot een voorschot van vier maanden verlofstraktement, onder behoorlike borgstelling.

Dekker geeft de verzekering „dat hij niets liever wenscht dan door ijverige pligtsbetrachting den verkeerden indruk uit te wisschen", maar dat, „hoe hoog hij ook deze welwillendheid van Uwe Excellentie waardeert, hij echter zich veroorlooft Uwer Excellentie eerbiedig onder de aandacht te brengen, dat zijn nood en die van zijn gezin zoo hoog geklommen is, dat ook die gunst niet tot het doel, hetwelk hij zich voorstelt, een spoedige terugkeer naar Indië, zoude kunnen leiden", en dus hoopt alsnog een voorschot van *f* 2000 te ontvangen, waarvoor hij weer de akte van borgtocht opzendt.

Het antwoord is dat aan de Koning machtiging wordt verzocht en of de borgen, naast hun handtekening, eigenhandig willen schrijven: „goed voor twee duizend gulden".

De heer Zellner doet het; de heer Coorengel echter is sedert veertien dagen op reis, zodat Dekker verzoeken moet „den Heer Minister voortestellen in deze slechts gedeeltelijke voldoening voor het oogenblik wel goedgunstig te willen berusten".

Nog vóór deze brief verzonden werd, heeft de sekretaris bij de firma Van Hoboken geïnformeerd of het waar is

dat Dekker passage heeft besproken. — De firma antwoordt bevestigend.
Drie dagen later heeft de Koning machtiging verleend en wordt de Ned. Handel Mij. uitgenodigd de *f* 2000 uit te betalen.
Begin Mei 1855 ging Dekker op de *India* naar de koloniën terug.

8.

Het is heel wat moeiliker Dekker te verdedigen in zijn officiële korrespondentie met Pahud, dan in onverschillig welk ander konflikt met ambtenaren. Men kan zeggen dat hij wanhopig was, maar hij loog dan ook met de moed der wanhoop; men kan niet zeggen dat hij *niet* door eigen schuld in die wanhopige situatie was gebracht, terwijl iedere edele noodzakelikheid tot deze eigen schuld ontbreekt; misschien moet men zelfs zeggen dat hij door deze historie een al te groot vertrouwen had opgedaan in de overtuigingskracht van zijn stijl en de koppigheid van zijn wanhoop, en dat de Lebak-zaak hier nog maar een logies gevolg van lijkt. In ieder geval is hier geen zweem van rechtvaardiging mogelik op ambtelik terrein; men zou hoogstens naar andere ambtenaren kunnen verwijzen die zich misschien even „knap" uit soortgelijke situaties hebben „gedraaid". En de kwestie liegen-uit-wanhoop daargelaten, om de geld-kwestie te bekijken, kan men maar één ding zeggen: voor hen voor wie geld het voornaamste is, is hij ook hier volstrekt onverdedigbaar. Niet alléén voor die, maar voor die zeker.
Het treffendste wat ik in dit opzicht gelezen heb — de beste verdediging ook — is de volgende verklaring van de door multatulianen zo gekonspueerde Dr. Swart Abrahamsz: „Terwijl de meerderheid der menschen zichzelf en anderen, behoudens zeer grove moreele of intellectueele gebreken, uitsluitend taxeeren naar de hoe-grootheid van hun persoonlijk eigendom, verwaarloosde Dek-

ker deze factor geheel en al. Het was werkelijk alsof hij meende, dat geest en gevoel het eenige noodige was op aarde, en dat, zoo men slechts daarmede was toegerust, al het andere u zou worden toegeworpen".
In Oktober 1855 op Java teruggekomen, stelde Dekker zich ter beschikking van de Goeverneur-Generaal, maar een nieuwe post was niet dadelik open en intussen werd hij op wachtgeld gesteld. Hij bleef te Batavia, maar kwam in Buitenzorg meermalen „aan het hof" bij Duymaer van Twist. Zijn zwager Van Heeckeren van Waliën, man van Tine's zuster, woonde in Buitenzorg, en de waarnemend sekretaris en vertrouwde van de Goeverneur-Generaal, de heer E. de Waal, was getrouwd met een nicht van Tine. Duymaer van Twist zag Dekker dus bij herhaling en had zeer met hem op. Hij beschouwde hem zelfs als zeer bekwaam.
Dekker putte er een nieuw optimisme uit, dat hij ook wel nodig had. Hij had overal schulden gemaakt en zelfs van de twee oude tantes van Tine geld geleend, wetend dat het eigenlik van hemzelf kwam, overtuigd dat hij het spoedig zou teruggeven en voort zou gaan hen, als tevoren, te steunen. Aan het hotel Fuhri ook was hij een grote som schuldig gebleven. En nauweliks in Indië terug, ontving hij, het ene na het andere, de getuigenissen van zijn als altijd slordige administratie van Menado. De officiële stukken door J. van Vollenhoven gepubliceerd, sparen ons ook hier niets. Na vele berekeningen bleek Dekker nog te moeten worden belast met: als sekretaris, *f* 574.40; als vendumeester, *f* 520.80; als algemene ontvanger, *f* 43; en als president van de Weeskamer, *f* 8.36. De katastrofe van Lebak maakte een eind aan alle goede voornemens en iedere praktiese mogelikheid van terugbetaling. Toen Dekker zijn ontslag nam, was hij na zijn terugkeer in Indië nog maar 6 maanden ambtenaar geweest, waarvan de 3 eerste op wachtgeld. In 1862 was hij de Indiese Administratie in totaal nog schuldig *f* 2398.66½,

waarop „geen verhaal mogelijk" was, „uithoofde van den hoogst ongunstigen geldelijken toestand" waarin hij toen verkeerde. Men kan er altans zeker van zijn dat deze schuld hem het lichtst gewogen heeft van alle.
Terwijl hij te Batavia wachtte op een nieuwe aanstelling en al deze rekeningen van de Algemene Rekenkamer binnenliepen, moet hij zich vaak verre van prettig gevoeld hebben; het europese verlof was toch al allesbehalve zenuwstillend geweest. Van zijn verhouding tot Tine in deze dagen blijkt iets uit de volgende anekdote, door de heer Van Sandick meegedeeld, dezelfde die de Lebak-zaak zo bezadigd zou analyseren. Op een avond vóór het eten zat mevrouw H., nog een nicht van Tine, in haar voorgalerij aan het Koningsplein, toen een huurrijtuig het erf opreed; daaruit stapte Tine, die op haar toeliep met de woorden: „Dag nicht, hier ben ik. Ik kòn het thuis niet langer uithouden. Dekker is een duivel!" Mevrouw H. vraagt niet wat er gebeurd is, maar haalt Tine over om te blijven eten, daarna kalm wat te praten en dan eerst naar huis te gaan. Tine gaat in een zijkamer een briefje aan haar man schrijven dat ze niet thuis zal komen eten. „Maar [zij] was nauwelijks daarmee begonnen, toen Dekker de trappen van de voorgalerij opstormde; hij was blijkbaar zeer overspannen. Mevrouw H. verwelkomde hem zoo ongedwongen mogelijk en wees hem een stoel aan. Dekker begon dadelijk druk te redeneeren. Tine hoorde zijn stem, liet haar briefje in den steek en kwam ook naar voren. En daar zaten nu Dekker en Tine, alsof er niets gebeurd was. Mevrouw H. vroeg hen beiden te eten. 't Werd een allerprettigste avond: Dekker schitterde van vernuft, sloeg paradox op paradox, deed allergrappigste verhalen, en de beide dames, Tine en mevrouw H., schaterden het telkens uit van het lachen. 't Spreekt wel vanzelf dat mevrouw H. tact, kieschheid genoeg bezat om met geen enkel woord een toespeling te maken op de aanleiding tot hun samenzijn. De avond vloog om; toen het

laat werd liet mevrouw H. inspannen. Opgewekt, vroolijk, gelukkig reden Tine en haar man, in de beste harmonie, samen weg." Vóór het naar bed gaan kwam mevrouw H. met een kaars in de hand in het zijkamertje en vond daar het papier waarop Tine was begonnen te schrijven. De brief was nog niet ver gevorderd; bij het kaarslicht las mevrouw H. twee woorden: „Lieve engel". Mevrouw H. moest lachen, denkend aan het „Dekker is een duivel" waarmee Tine was binnengekomen.

LEBAK

1856

1.

Ongeveer 30 jaar was de enige lezing van de Lebak-zaak — enige aanvallen op bepaalde punten uitgezonderd — die van de *Max Havelaar* met vervolgen *(Minnebrieven, Brief aan den G. G. in ruste)*. En terecht, ondanks alle deurwaarderij waarvoor de hogere waarheid van het kunstwerk nooit werd geboren. Op de laatste bladzij van de *Havelaar* schreef Multatuli: „wederlegging der *hoofdstrekking* van mijn werk is onmogelijk". Inderdaad is daar nog steeds niets van weerlegd. Men vraagt zich af waarover dan nog te kibbelen valt. Over de „vorm" van Dekker's gelijk-hebben; d.w.z. over zijn manier van optreden. En verder of Dekker wel helemaal Havelaar geweest is. Er zullen altijd lieden zijn voor wie Dekker, als hij ooit iets anders was dan een nietsnutter, raad van Indië had moeten worden. Hij werd echter Sjaalman. En hij was nooit helemaal Havelaar.

Dit laatste punt kan hier het eerst worden afgedaan. Wat de hoofdstrekking betreft alweer *is* Dekker Havelaar; in onderdelen, en wat Multatuli daar later ook van zeggen kon, is hij het niet. Dit betekent, nauwkeurig gesproken: tegen de deurwaarders-exploten met onderzoek van elk gebarsten paneel en losgeraakt scharnier, houdt deze waarheid niet helemaal stand. Als men Multatuli niet histories leest, doet men bovendien afstand van een der voornaamste middelen om hem te begrijpen. De noten van de *Havelaar* bijv., 15 jaar na het boek zelf geschreven, zijn van een verbitterd man die in zijn durende armoede het hem gedane onrecht bleef herkauwen, die, zodra men dit punt aanraakte, in ieder onderdeel gelijk wilde hebben. De hitte van de polemiek, de gewoonte te

strijden met mensen die geen nuances verstaan, deden de rest: voor het publiek en voor zijn eigen gevoel had hij zich met zijn geïdealiseerde ik, die Max Havelaar heette, steeds meer vereenzelvigd. Hij voelde zich daarbij als Multatuli — en terecht — niets *minder* dan Havelaar; maar vooral: de vijanden van Havelaar waren tienmaal meer de zijne geworden. De man die in 1859, met kramp in de vingers van kou, de *Havelaar* in een pover brussels hotelletje schreef, in een kamer die hij niet kon betalen [1]), af en toe met kolen verwarmd die men hem geleend had, die tot blindwordens toe het pasgeschreven boek, in kleine letters opdat het pak niet te dik zou worden voor de verzendkosten, eigenhandig moest overschrijven, en die dat alles: schrijven en overschrijven, in één maand wist te volbrengen, — die man had letterlik *alles* op dat boek gesteld, maar moest zijn werkelike waarde terwijl hij het schreef nog ontdekken.

De eerste maal dat er, in een brief aan Tine, zelf zielige protégée van broer Jan op „De Buthe" bij Zutfen, van de *Havelaar* sprake is (op 22 Sept. 1859), is het aldus: „Ik ben namelijk sedert vele dagen bezig met het schrijven van een ding [2]) dat misschien wel drie deelen groot wordt. Nu is het zonderling zooals ik bij dat werk telkens verander van opinie over hetzelve. Ik heb oogenblikken dat ik er mee tevreden ben en dan weer komt het mij voor als om te verscheuren". Een week later: „Mijn boek is in den vorm van een karakter-roman of een vertelling, een protest tegen onze ellende, maar ik schrijf het zoo dat het tevens een onderhoudende lectuur wordt, en dat zeer velen niet zullen gissen dat het een officieele strekking heeft.... Het is een protest tegen onze positie even als „De

[1]) Het is kurieus, te bedenken dat, kort na Multatuli's verblijf in de *Prince Belge* (nu afgebroken), Baudelaire een soortgelijk drama beleefde in dezelfde rue de la Montagne, in het *hôtel du Grand Miroir*, dat er nu nog staat.

[2]) Dat hij zijn meesterwerk hier „een ding" noemt, heeft De Kock zelfs tegen hem menen te moeten uitspelen.

hut van oom Tom" tegen de slavernij. Het moet overal gelezen worden als lectuur van vermaak, en dat besef moet de regering dwingen er op te letten, omdat men geen boek dat in aller handen is, ter zijde leggen kan als een brief.... Maar het volk moet in twijfel staan of het een roman is, wel op waarheid gegrond, maar toch verdicht en opgesierd. De zaken die ik mededeel zijn toch zóó dat men er over moet twisten òf het waar is. Niets zal mij liever zijn dan dat men het betwijfelt. Daarop kan dan gebaseerd worden het uitgeven van bewijzen, die men lezen zal zoodra het in verband staat met eene kwestie over een veelgelezen boek, maar die niemand zouden interesseeren als dat boek niet was voorafgegaan."
Mij dunkt, het is zo duidelik, dat zelfs de meest gepatenteerde deurwaarder het zou moeten begrijpen. En deze lieden hebben het exkuus niet zijn brieven niet te hebben gelezen, want juist deze brieven waren hun zo welkom om hem te „ontmaskeren". Als de *Havelaar* af is, schrijft hij: „Nu ik er over nadenk vind ik zelf het boek aardig, om de manier waarop ik iets droogs en onbelangrijks (mijn strijd met het gouvernement) tot iets gemaakt heb dat ook voor uitspanningslektuur dienen kan."
Over zijn hoofdfiguur schrijft hij aan Tine: „Och, ik wou je zoo graag de aanspraak voorlezen van een nieuw Assistent-Resident die zijne betrekking aanvaardt. Hij heet Max Havelaar (dat ben ik)." Deze toevoeging tussen haakjes: „ik" ondergeschikt gemaakt aan „Max Havelaar", is een nuance die aan deurwaarders natuurlik weer gemakkelik ontsnapt, maar die er niettemin *is*. Aan de hoogstaande lieden denkend die hem naar beneden zouden willen trappen zo hard zij kunnen, die naar hem laten „informeren" om des te beter te kunnen verklaren hoezeer hij zijn lot verdient, hoezeer hij altijd een mislukkeling was, maar hoeveel méér nog een gemene kerel; aan de Van Heeckerens en Van der Huchten denkend, en zelfs aan zijn broer Jan, die wel Tine in huis genomen

had maar op dat ogenblik aan hemzelf twijfelt, zegt hij: „Als gij spreekt over mijn werk, zeg dan dat gij mij gezegd hebt, dat het mijn pligt was tegenover zooveel laster mij te doen kennen, en dat ik van mij zelven goeds zeggen mag en moet, goeds dat wáár is, dewijl zooveel ellendelingen kwaad van mij zeggen, dat niet waar is. Dat gij mij gezegd hebt verpligt te zijn de zaken bij den naam te noemen, en dat men mij niet kwalijk nemen mag, dat ik mij in de hoogte steek, want dat het mijne verdediging is, en het eenige middel is om mijne vrouw en kinderen weer te zien."

Dit dus voor de ijdelheid, voor het idealiseren van Havelaar. „Ik geloof dat mijn boek ons redden zal.... Ik geloof dat mijn boek ons aan brood zal helpen." Deze omstandigheid komt telkens terug, maar ook: „Laat van Heeckeren naar de hel loopen! Ook hem en zijns gelijken antwoord ik in mijn boek." En dan, het ontroerendste misschien: „Scherpte? Gloeyend, vlijmend scherp.... er is nooit iets zoo scherp geschreven. Maar ik hoop dat men mij groeten zal met eerbied (en u ook, lieve engel) als men zeggen zal: dat is Multatuli of Max Havelaar, of de man die geen winterjas en geen horologie heeft.... dat ben ik. Als mijn boek gedrukt is ben ik niet meer beschaamd over mijne armoede, en dat is veel gewonnen."

Het portret van Havelaar is te bekend om het hier te citeren. Dat het vol zelfkennis is heeft men niet betwijfeld; maar het is ook nog zeer duidelik gezien door de romancier; altans als personage, en door iemand die met romanciersmiddelen werkt. Met het optreden van een in de derde persoon voorgestelde Havelaar begint het misverstand: vanzelfsprekend voor de deurwaarders, maar misschien ook voor Multatuli zelf. Het grootste genie ontkomt niet aan de wetten, de innerlijke logika van het kunstwerk: als Dekker „ik" geschreven had, was de *Havelaar* een ander boek geworden. Men vergete niet dat bij de eerste druk van 1860 ook de namen van de meeste

andere personages niet de echte waren; dit is zo gebleven, maar de toevoeging van de echte namen in de noten zelfs had eerst 15 jaar later plaats. De hoofdpersoon was, toen Dekker het boek schreef, een sympatieke assistent-resident die hem *vertegenwoordigen* zou, al „was" hij het natuurlik ook zelf; en van deze onderscheiding trekt hij immers duidelik partij. In hoofdstuk 15: „Kon ik schrijven zooals hij, ik zou anders schrijven dan hij.... Stijl? *Hij* had stijl!" enz. Aan het slot: „Want ik ben geen vliegenreddende dichter, geen zachtmoedige droomer, zooals de getrapte Havelaar...." Later nog schrijft Max Havelaar een brief aan Multatuli, werd buiten het boek om de verdubbeling volgehouden.

2.

In 1888 heeft het *Gids*-artikel van Multatuli's „knappe neefje", de als kind zo aan hem verknochte Theodoor Swart Abrahamsz, het publiek aan één voorname kijk op hem geholpen, en waarschijnlik ook wel met goede bedoelingen, al hebben de Multatulianen hem verwoed aangeblaft. Voor de Multatulianen was Dekker 100 % een held en een groot man, hun voorvechter immers, dus de minste kritiek op hem was ongepast. En er valt nòg veel voor deze opvatting te zeggen, omdat men, zodra men de kritiek aanvaardt, schijnt mee te lopen met de weldenkenden en hypokrieten, de bourgeois en bigotten en deurwaarders. Maar het idee dat Dekker zonder gebreken zou zijn, is onverdedigbaar en on-multatuliaans. Het gaat om iemand die zijn grondwaarheid legde in de aforisme: „De roeping van den mens is mens te zijn"; die zijn portie menselike feilen opeiste, ondanks alle zelfverheffing, zodra zijn walging voor de schijndeugdzamen gewekt was; die Duymaer van Twist voorhield dat zijn zondeloosachtigheid iets anders was dan deugd. De bedoeling van de medikus Swart Abrahamsz was: de deugdzaam-

verontwaardigden tegemoet te gaan, tegenover hèn te zeggen: „Begrijp die man toch beter; hij kon niet zoveel aan zijn gebreken doen; hij was in de grond door-en-door goedhartig, maar hij was eigenlik ziek." Hij gaf bovendien niets dan zijn specialisten-overtuiging; men heeft tegen hem aangevoerd dat hij zelf neurastenies was en hij kende zijn oom persoonlik; en al mag hij dus om zijn teorie te handhaven, potsierlik geleerd gedaan hebben en schrikkelik overdreven, dit betekent zoveel als een dubbel exkuus.

„De daad van Lebak" is voor hem een „eerste openlijke daad van zenuwspanning"; een bewijs „dat de dader meer handelde onder den invloed van zijn overprikkeld temperament dan van zijn verstand, eene daad getuigend van een idealisme dat ons meer medelijden met den idealist inboezemt dan onze bewondering voor hem opwekt". En over de verdere Havelaarzaak doceert hij: „Het is een gewoon verschijnsel bij zenuwzwakken, dat zij, na het begaan van een kwalijk doordachte daad, redeneeren, om, zoowel tegenover zichzelf als tegenover anderen, aan die daad den schijn te geven eener redelijke handelwijze". — *Me thinks there is much truth in what he says,* en na de eerste verbolgenheid der Multatulianen, hebben verscheidene hunner water in hun wijn gedaan; maar dergelijke verklaringen sluiten alleen zo mooi omdat ze zo erg exklusief zijn, d.w.z. omdat ze allerlei andere faktoren resoluut buitensluiten. Bovenstaande beschrijving lezend, vraagt men zich in gemoede af waarom men, inplaats van de daad van Lebak, niet *even goed* een kriminele fait-divers kreeg voorgezet. Wat de dader *wil,* waar zijn verdere natuur hem toe voorbestemt, wanneer hij zo „zenuwachtig" is, blijft een faktor die onze bewondering kan afdwingen, ook waar ons medelijden dan zozeer vereist schijnt.

Ik citeer Swart Abrahamsz echter voornamelik om aan te tonen dat op dit terrein, sinds 1888 — d.w.z. een jaar

na zijn dood — niets nieuws over Multatuli beweerd werd. Alleen de reaktie op deze teorieën is veel rustiger, d.w.z. onverschilliger, geworden. Voor de tegenwoordige Freudianen zou Multatuli een al te gemakkelik onderwerp zijn om er dikke delen mee te vullen, zoals Marie Bonaparte dat deed met Edgar Poe. Minderwaardigheidskomplex, overkompensatie en masochisme zouden niet van de lucht zijn, zodat de eerste poging van Swart Abrahamsz erbij zou afsteken als een weldadige psychologiese verklaring vol zuiver-„menselike" gegevens, een wat ingewikkelde huidmassage naast een doosvol röntgenfoto's. „Douwes Dekker leed waarschijnlijk juist toen sterk aan zijne „neurasthenie" tengevolge der eerst kortelings plaats gehad hebbende groote verandering in zijn levenswijze, tengevolge der beslommeringen aan onaangename dienstzaken verbonden, en der ergernis over de apathische kalmte van den resident. Zooals beschonken of in drift verkeerende menschen behoefte gevoelen om harde woorden te gebruiken, sterke geluiden te maken, iets te vernielen, in het kort om schokken te doen ontstaan, die als „contre-coup" werken tegen de schokken, die het onregelmatig werkend zenuwgestel hun inwendig doet gevoelen, zoo hebben ook menschen, wier hersenleven in zulk een staat van overspanning verkeert als dat van Dekker, behoefte om iets te doen dat opzien baart. Gelijk een schilder een bijna afgewerkt paneel in drift vertrapt, omdat het met eenig accessoir beeldje maar niet vlotten wil, zoo verwoestte Dekker zijn geheele leven en dat der zijnen, onder de dwangvoorstelling, „dat hij niet anders dienen kon dan te Lebak" en dus zijn ontslag moest vragen. Alhoewel de „data" daar zijn om zelfs de mogelijkheid van rijp overleg uit te sluiten, heeft Multatuli later toch steeds getracht, om dit plotseling ontslagnemen voor te stellen als een „groot besluit", als eene daad van doordachte zelfopoffering, die hem aanspraak gaf op de hoogste wedervergelding.... Douwes Dekker was natuurlijk

geheel onbekend met het bestaan van zenuwzwakte. Hij had een gezond organisme en dacht dus niet aan ziekte. Al zijne gewaarwordingen, voorzoover zij niet aangenaam waren, wel verre van ze toe te schrijven aan eenige organische onvolkomenheid, beschouwde hij als uitvloeisels van zijn verheven aanleg. Bij aandachtige lezing van de beschrijving, die hij van zichzelf geeft in den *Max Havelaar* en ook overal elders, waar hij over zichzelf spreekt, straalt dit zelfbehagen, deze zelfaanbidding door. Het komt ons volkomen verklaarbaar voor, hoe op deze wijze begaafde en ontwikkelde neurasthenici langzamerhand tot grootheidswaan geraken. Zoo werd ook hier elke gedachte onderdrukt, die betrekking zou kunnen hebben op eigen fout, op misvatting zijnerzijds, en elke daad, die mogelijkerwijze door anderen „dwaas" genoemd zou kunnen worden, verklaard als een uitvloeisel van een edele, hooger georganiseerde natuur."

Nu is ook hier *much truth* in, maar het grappige is dat, wanneer men de zelfbeschrijving in de *Havelaar* herleest, men óók veel zelfkennis ontmoet: de opmerkingen dat Havelaar „een vat vol tegenstrijdigs" was; „vlug van begrip, etc., en dikwijls toch begreep hij de eenvoudigste zaak niet, die een kind hem had kunnen uitleggen"; „vol liefde voor waarheid en recht, verwaarloosde hij menigmaal zijn eenvoudigste naastbijliggende verplichtingen". Het staat er; en dat hij een „dichter" was, op zichzelf al bijna synoniem van „gek"; en tenslotte: „Havelaar was excentriek". Dit laatste geeft Multatuli toe, zelfs de latere die met handen en voeten vecht voor Havelaar's reputatie, omdat daarmee de Havelaarzaak schijnt te zullen vallen of staan.

Dekker's naiefheid gaf hem de overtuiging, en daarmee de kracht, om Havelaar en Lebak voor het oog van de wereld te brengen, terwijl men in Holland zelfs nog nauweliks van Indië had gehoord. Deze geestesgesteldheid geeft Swart Abrahamsz voortreffelik weer: „Zoo

vormde tenslotte zijne phantasie zich een beeld van het Europeesche leven, dat hij niet veel beter kende dan Wouter Pieterse; een beeld natuurlijkerwijs zoo weinig gelijkende op de werkelijkheid, als de geest, die het Europeesche volk in het algemeen en het Nederlandsche in het bijzonder bezielt, gelijkt op dien, waardoor het Javaansche geleid wordt. Uit deze foutieve gegevens maakte hij zich eene voorstelling van hetgeen hij nu zou gaan uitwerken. Hij zou in Nederland het grievend onrecht dat in Indië plaats had wereldkundig maken; hij zou op de hem eigen wegsleepende wijze den volke verhalen wat daar plaats vond en hoe hij gestreden en geleden had en dan — juist daarop komt het aan en hier is het zwakke punt — dan? ja dan zou natuurlijk iedereen verontwaardigd wezen; zoo iets ongehoords zou vóór hem nog nooit iemand aan het licht hebben gebracht, en hij.... hij zou de redder van vaderland en koloniën, en Gouverneur-Generaal worden, òf Keizer van Insulinde zonder Nederland! Zoo maakte hij zichzelf en Tine diets, en daaruit verklaart zich de hoe-grootheid der teleurstelling, toen de *Havelaar* niet de gewenschte uitwerking had."

Dit alles is m.i. volkomen juist; en toch, ook deze naiefheid is niet zó eenvoudig, als men tezelfdertijd de intelligentie bezit van Multatuli; en in ieder geval verdient ook zij heel wat meer bewondering dan medelijden. Dit soort naiefheid was wellicht onontbeerlik voor allen die werkelik de dingen veranderd hebben.

De andere vizie, een jaar later (in 1889) in *Vragen des Tijds* aan het publiek gebracht, is de doorlopende kontrole op de Lebak-zaak door iemand die daar zelf geruime tijd gewoond had, de oud-ingenieur R. A. van Sandick. Ook deze heer is geen deurwaarder; hij is een rechtschapen Hollander met veel gevoel voor billikheid en misschien voor historiese waarheid. Hij was een bewonderaar van Multatuli, die hij als student in Delft persoonlik gehoord had; hij stelt de *Max Havelaar* „als

kunstwerk onaantastbaar hoog" en zegt verder: „Het geheele regeeringsstelsel in Indië is sedert in vele opzichten gewijzigd. En wie durft te te ontkennen dat Multatuli's meesterwerk daartoe den stoot gegeven heeft?" Voor de ware bestrijders komt die „stoot" van Van Hoëvell en iedereen, behalve van Multatuli.

De ware bestrijders vinden hun topvorm in zekere Jhr. W. H. W. de Kock, oud O.I. ambtenaar natuurlik, en dan niet bij het bestuur, zoals na informatie blijkt, maar bij de Rekenkamer. Dubbel voorbestemd alzo voor essentieel deurwaarderswerk. Deze oud O.I. ambtenaar, klaarblijkelik met pensioen in Holland — men bedenke wat dat zeggen wil en over hoeveel vrije tijd en ongebruikte werksleur heel de kleine ziel van zo iemand beschikken kan — heeft zich gewijd aan het logenstraffen van de *Havelaar* in een reeks artikelen in de *Tijdspiegel,* bulkend van herhalingen en schuimend van wrok, die hij 15 jaar later nog heeft bijgewerkt en gebundeld [1]). Hij heeft, hoewel in de veronderstelling verkerend dat door hem het definitieve vonnis over Multatuli en Lebak geveld werd, in feite niets toegevoegd aan de lezing van Van Sandick dan een autentiek sausje van ambtenaarsvileinigheid en een paar vliegepoepjes. Hij heeft de zenuwlijdersteorie van Swart Abrahamsz en Van Sandick's argumenten tegen Multatuli als ambtenaar ijverig samengeklutst, om te bewijzen dat.... een zenuwlijder geen goed ambtenaar kan zijn. Om dan ook nog de *Havelaar* als kunstwerk te vermoorden heeft hij de bijstand ingeroepen van een verwante ziel, de heer J. H. Valckenier Kips, hoogleraar aan de techniese hogeschool te Delft, waarin blijkt niet, maar hier lerarend over literatuur. Deze brave man verkondigt dat de *Havelaar* onduldbaar vervelend is en spreekt over „kompositie" als een hulponderwijzer. Beiden vergelijken, naar het voorbeeld van Multatuli

[1]) De eerste artikelen verschenen in 1911, de boekuitgave in 1926.

zelf, de *Havelaar* met *De Hut van Oom Tom*, om te jubelen dat het laatste een hartverrukkend meesterwerk is en het eerstgenoemde prul daarbij te vergelijken een „zoete illuzie"[1]) Men zou deze zelfde intègre geesten willen horen getuigen, wanneer zij tot de familie van Legree behoord hadden op dezelfde wijze als nu tot de Slijmeringen en Droogstoppels, en hoeveel Oom Tom dan nog voor hen „bewezen" had! Gelukkig onthult het ras zich in argeloze trekjes: zo verneemt men dat de heer De Kock bij een bezoek van Roosevelt aan de koningin-moeder, hoewel hij begreep „dat Roosevelt, die geweest was meer dan koning, President van de machtige Republiek van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Hare Majesteit de Koningin-Moeder geen seconde zou laten wachten", bereid zou zijn geweest uren te blijven staan „om hèm te zien, den grooten Teddy!" en dat hij, toen hij hem zag, dan ook zijn hoed heeft afgenomen en die gezwaaid en luid geroepen: „three cheers for Roosevelt!" Zo'n stijl zegt alles. Maar hij geeft ook nog een citaat tegen Multatuli uit.... *Mari d'Altesse* van Enrico Toselli, waarbij iedereen natuurlik onweerstaanbaar de grote serenade: „Viens, le soir descend...." hoort galmen tegen het lied van Saïdjah. Als hij klaar is wendt hij zich met een brief tot de Minister van

[1]) Hoe verfijnd en natuurlik, hoe instinktief feilloos bij alle „oorspronkelikheid" de kompositie van de *Havelaar* is, zou men natuurlik kunnen aantonen; maar voor wie? De deurwaarders blijven tòch tegen, de bewonderaars weten het, voelen het, of achten het van geen belang. Dat Multatuli de „kracht" miste een gewone roman te maken, is een weliswaar verouderde maar koppige idiotie, die men nog hoort verkondigen als vol bewijskracht. Ging men voor het plezier van deze gewone-roman-klanten de *Havelaar* bederven door alle z.g. „bijwerk" eruit te schrappen, dan kreeg men een gewone roman, zeer behoorlik gekomponeerd en met niet meer uitweidingen dan alle romans uit die tijd (de zo gewone van Scott en Dickens voorop) van een 250 blzn. gewone druk van tegenwoordig. Maar men troost zich liever met de gedachte dat Rabelais en Sterne ook deze „kracht" misten, die soms meer dan eens per jaar voorkomt bij elke Van Hulzen en Van Gogh-Kaulbach.

Koloniën om erop te wijzen dat hij de draak verslagen heeft en zijn beloning te eisen. Deze nu is.... dat de regering geen verdere steun zal verlenen aan het Max-Havelaar-fonds, dat *„hoe sympathiek ook in zijn doel en hoeveel aanspraak ook hebbende op steun"* (de man kursiveert zelf), onder zó'n naam moet worden in de steek gelaten. Het is van een meeslepende zielegrootheid, en doel en streven blijken goddank evenredig: ieder heeft zo zijn geheime wens bij een boek over Lebak. En deze Jhr. de Kock moge vooral zijn eigen portret hebben gegeven, zijn verontwaardiging zal wel heilig geweest zijn: bon sang ne peut mentir, als hij een naneef is van de roemrijke gevangennemer van Dipo Negoro, en men mag misschien aannemen dat Multatuli hem niet alleen in zijn wezen maar tot in zijn voorgeslacht heeft aangetast. Als de regering op zijn hartewens was ingegaan, had het aanbeveling verdiend het Max-Havelaar-fonds om te dopen in een Merkus-de-Kock-fonds; immers, wanneer Dipo Nigoro niet gevangen was, zou de javaanse jeugd dan genieten van de zegeningen van ons bestuur? In ieder geval is het boek van deze heer onmisbaar geworden, want het is de sleutel tot een wereld. Met één De Kock heeft men *de* volmaakte, ingekankerde, maniakale ambtenaar,waarbij een ander soort ambtenaren, dat natuurlik ook bestaat, als halfwassen en dilettanties wegvalt.

3.

Wij komen op Dekker zelf terug.
Hoewel Dekker, gegeven zijn verrichtingen te Menado en Ambon, op een betere plaatsing had mogen hopen, werd hij, om hem ter wille te zijn, gezonden naar de eerste post die vrij kwam: op 4 Januari 1856 werd hij benoemd tot assistent-resident van Lebak. Hij wist dat de afdeling arm was, en zelfs waarom. In zijn *Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste, 2* jaar na de Lebak-zaak

en meer dan 1½ jaar vóór de *Havelaar,* in Januari 1858 geschreven, geeft hij een verklaring hiervan die, ondanks alle deurwaarderij, zeer aannemelik blijft: „Vóór ik de afdeling Lebak betrad, wist ik wat daar gaande was. Reeds in 1845 en 1846, had ik in de residentie Krawang hooren gewagen van de ontzettende armoede die daar heerschte, en hoe de bevolking stelselmatig uitgezogen werd.... Ik wist hoe de later uitgebroken onlusten in de Lampongs, door Bantamsche uitgewekenen waren voorbereid, gevoed en versterkt, en ik kende de oorzaken van dat uitwijken. Ik wist hoe ongaarne eenige Bataviasche en Buitenzorgsche landheeren een intègre bestuur in het Bantamsche zagen. „Als er in Bantam niet gekneveld wordt, hebben *wij* volkgebrek", heb ik een hunner te Buitenzorg hooren zeggen. Ik wist dat, onder anderen, een groot gedeelte der opgezetenen van het particulier land Djassinga, uit gevluchte Bantammers bestond. Ik wist dat in Lebak sedert ruim twintig jaren veestapel en zielental nagenoeg onveranderd waren staan gebleven. En eindelijk, dat dàár — waar de rijst zoo goedkoop is in den oogsttijd, dat men *de helft* van het gewas voor snijloon betaalt — dat dàár *geregeld alle jaren hongersnood heerschte!"*

Nog vóór Dekker in Lebak zelf kwam, maakte hij kennis met de chef die hij in Menado gemist had, de heer Brest van Kempen: „Bij aankomst te Serang, sprak ik over dit alles met den resident, die 't *beaamde,* doch de gewone gronden ter berusting uiteen zette, en als vermaning om niet te streng tegen de daar heerschende misbruiken tevelde te trekken, onder anderen aanvoerde: *„dat dit alles in een andere Bantamsche afdeeling—Tjaringien—nog erger was".* De kalmte en eenvoudigheid waarmee hij dit zeide, als sprak hij van iets dat hem niet aanging, overtuigde mij al terstond dat er van hem niets te verwachten was. Dat bevreemdde mij echter niet. Ik wist hoe de meeste residenten, met het oog op 't aanstaand pensioen,

zich tevreden stellen de zaken gaande te houden, er geschiede dan later wat er wil."
Het drama schijnt al in de lucht te hangen, maar hier is Multatuli zelf de dramaturg, 2 jaar later. Toch is ongetwijfeld de totaalindruk van deze eerste ontmoeting, de personages in aanmerking genomen, volkomen juist. (Swart Abrahamsz heeft dit op zijn manier naverteld, en De Kock later nog eens.)
De gebeurtenissen zijn gemakkelik te volgen, als men de *Havelaar* met de kontrole erop neemt. Allereerst de aankomst aan de grens van Pandeglang en Lebak, die op 21 Januari '56 moet hebben plaatsgehad, aangezien de nieuwe assistent-resident op de volgende dag in Rangkasbetoeng het bestuur overnam. Deze eerste scène wordt weinig gekontroleerd en vermoedelik nog aanvaard als een gewone scène in een roman. Er valt op te merken dat de regent in de *Havelaar* zijn echte naam krijgt: raden adipati Karta Nata Negara — voor de europese lezer van die tijd (en eigenlik nu nog) een exotiese naam overigens als een andere. De kontroleur Langeveldt van Hemert heet in het boek echter Verbrugge, de kommandant 1e luitenant Collard kompareert als Duclari. Het begin van de roman wordt meteen onderbroken door een uitweiding van een tiental bladzijden over het bestuur in Nederlands-Indië, voor de europese lezer van toen *onmisbaar,* en zo helder en boeiend als het onderwerp het maar mogelik maakte; „artistiek gesproken" zou een Walter Scott het niet anders, en zeker niet beter, hebben gedaan.
Punt van enig belang: Havelaar was te intelligent om neer te zien op de „inlandse dame" van zijn voorganger Slotering (Carolus); hij hielp ook — „en wien op Java bekend was, zou het als een bijzonderheid in het oog gevallen zijn" — de oude javaanse baboe uit het rijtuig. Dekker zal waarschijnlik precies zo gehandeld hebben. Dit weer met het oog op de later bedachte zaak van de Javaan.

In wat volgt: een gesprek tussen Havelaar en Verbrugge, laat Multatuli Havelaar bewijzen dat hij zich vóór zijn komst al op de hoogte had gesteld. Is dit histories onjuist? Het gesprek met de resident in Serang zou aantonen van niet; maar hoe dan ook, Multatuli werkt hier geheel met de middelen van de romancier, en in het belang van de kompositie die de deurwaarder Kips zo slecht bevalt. De gebeurtenissen van deze dag — d.w.z. na aankomst in de assistent-residentswoning in Rangkasbetoeng — eindigen met de zin: „Havelaar begaf zich naar zijn kantoor, en bleef daar den nacht door, tot den volgenden morgen." Dit betekent, met alle kans op historiese juistheid, ook als het 24 uur gescheeld kan hebben: Dekker komt in kontakt met de aantekeningen van zijn voorganger Carolus.

4.

De volgende dag — 22 Januari dus — heeft in de *Havelaar* de toespraak plaats tot de hoofden van Lebak. Aan Tine schreef Dekker hierover: „Ik heb die gemaakt juist zooals ik spreek, en ik geloof dat het mij goed gelukt is." Er staat: „zoals ik spreek," niet: „zoals ik gesproken heb". Voldoende bewijs dus al dat de toespraak wel door Havelaar, niet door Dekker gehouden werd. De publikatie over de rijstverkoop in de Minahassa moet achteraf de juistheid van toon bewijzen, maar die werd gedrukt en aangeplakt, niet gesproken, en de toespraak van Havelaar is in ieder opzicht superieur. De vraag is overigens niet of Dekker zo had kùnnen spreken, want daarop zou men alleen bevestigend kunnen antwoorden; hij beheerste zeker voldoende zijn maleis, en was altijd een opmerkelik redenaar. Een inlands hoofd van Lebak, die erbij zat en het 30 jaar later aan pastoor Jonckbloet heeft meegedeeld, zegt echter dat die toespraak *niet* gehouden werd, dat Dekker sprak als iedereen (bagimana biasa sadja). Dit hoofd, toenmaals demang, later raden toemenggoeng en ge-

naamd Soeta Angoen Angoen, groot smeder van krissen en schutter van uilen bij nacht, had de *Havelaar* in vertaling gelezen en vond de toespraak als het hele boek „terlaloe bagoes, tetapi tida betoel" (vreselik mooi, maar niet waar). Zijn literaire kritiek komt dus met die van de deurwaarders overeen, en het zij zo; wij stellen vast dat het al of niet houden van Havelaar's toespraak voor Dekker's optreden als ambtenaar van geen belang is. Van deurwaardersstandpunt bezien, zou het houden van zo'n toespraak zelfs tegen hem pleiten, omdat hierdoor immers (en met romanciersmiddelen alweer) al dadelik moest worden bewezen dat Havelaar een „dichter" was. Het staat er; en een dichter wil voor deurwaarders zeggen, als alles op zijn plaats staat: een krimineel slecht ambtenaar.

Onmiddelik na de toespraak komt een ernstig punt; een punt dat door Van Sandick met detektive-scherpzinnigheid is aangewezen als essentieel. Havelaar vraagt de djaksa wat hij daarnet over het hoofd van kleine Max aan de kliwon heeft gezegd, en de djaksa antwoordt dat de oeser-oeseran (haarwervel) op de kruin van het jongetje hem tot koningskind stempelt. De heer Van Sandick vindt naar aanleiding hiervan geen woorden genoeg om te betreuren — „bloedt niet ons hart" enz. — dat de sympatieke en zo intelligente Dekker hier *meteen* bezweek voor „eene vleierij zoo walgelijk en zoo kras", dat een minder ijdel iemand die op slag zou hebben doorzien. De heer De Kock zegt het mooier nog: „De vleier met den scherpen blik den Inlander eigen, had Multatuli dadelijk gepeild". Maar, hoe „vatbaar voor bestrooping" dan ook, Dekker moet in zijn 15 jaar omgang met inlanders, en als over hen heersend Europeaan, toch al rijkelik meer van deze stroop geproefd hebben, voldoende om er niet zó verdwaasd van te raken als men het hier voorstelt. Overigens, aangenomen dat Dekker hier dupe werd van een intrige van inlandse hoofden onderling, — als in

Natal tussen Soetan Salim en Jang di Pertoean, — wat doet het toe of af tot de hoofdzaak: dat de regent van Lebak knevelde? De djaksa, een Noord-Bantammer van javaanse ouders, haatte de andere lebakse hoofden, die Zuid-Bantammers waren of Soendanezen: als dàt de oorsprong werd van alle onthullingen, dan bewijst het niets anders dan een eindeloos-bewijsbare historiese waarheid....
Dekker was zó gevleid, dat hij meteen blindelings deze djaksa vertrouwde. Mogelik, maar daar was óók nog altijd het archief met de aantekeningen van zijn voorganger Carolus. De djaksa bleef tenslotte meer hulpmiddel toch dan onthuller. Maar hoe dan ook, men onthoude de poëtiese stelling dat de Havelaarzaak uit de oeser-oeseran van kleine Max geboren werd.

5.

Eenmaal de djaksa in het detektive-probleem gebracht, komt men op het punt van de klagers. Van Sandick vraagt: „Van waar toch die plotselinge aandrift van de inlanders om te komen klagen bij den assistent-resident over den regent? Douwes Dekker trok daaruit de, immers voor de hand liggende, conclusie, dat de bevolking zich zóó zeer bezwaard gevoelde over de knevelarij, dat zij niet zwijgen kon", voegt hij er vergoelikend bij. Oplossing: „Het was de Djaksa, die hem de klagers op het dak gestuurd had, en hun voorgezegd, wat zij moesten zeggen."
Nieuw probleem: In welke taal spraken zij met hem? — want zij spraken alleen soendanees en hij alleen maleis. Hij kan een tolk gehad hebben, de djaksa zelf bijv., al staat dat in de *Havelaar* niet gestipuleerd; de klagers kunnen iemand bij zich gehad hebben, keer op keer, die maleis kende, — de djaksa kan lieden hebben uitgezocht die maleis spraken, welk bedrog de onnozele Dekker toch

niet doorzien kon. Zo'n groot bezwaar lijkt dit allemaal niet. Toch wel: pastoor Jonckbloet weet te vertellen, altijd op gezag van de 70-jarige Soeta Angoen Angoen, dat Dekker door zijn korzeligheid alle inlanders op een afstand hield. Al kan dit een flagrante leugen zijn, het wordt als argument aangevoerd en op boertige wijze smakelik gemaakt: behalve dat hij altijd snauwerig en slechtgehumeurd was, droeg „de ideale Havelaar" in die tijd namelik „een zwachtel, die hem het voorhoofd en de beide ooren bedekte, zoodat de ouden van dagen die zich zijner nog herinneren [wschl. altijd die ene Angoen Angoen], van meening zijn dat hij voortdurend aan hoofden oorpijn leed". Behalve dat deze beschrijving „leuk" is, verklaart ze natuurlik alles van Dekker's slecht humeur; en verder bewijst ze bijna doorslaand dat hij de klagers, zelfs als hij hun taal verstaan had, nog niet had kunnen *horen!*

Dit kinderlike vileinigheidje opzij schuivend, keren wij tot Van Sandick terug. Deze schrijft twee bladzijden verder: „De inlanders waren gewoon bij den heer Carolus over hunne hoofden te klagen. Zij gingen daarmede voort bij den heer Dekker, die dit beschouwde als een bewijs, dat zij bijzonder vertrouwen in hem stelden, en van hem dadelijk herstel van grieven verwachtten. Toch zullen de meeste klagers niet eens geweten hebben, dat het bestuur der afdeeling in andere handen was overgegaan". Dit klinkt, voor wie even dessa-mensen kent, nogal waarschijnlik; maar de heer Van Sandick schijnt te vergeten dat een dergelijke verklaring de bemoeienis van de djaksa als leverancier van klagers overbodig maakt.

De heer De la Valette, jongere vriend van Multatuli en ook bestuursambtenaar, acht dit echter *niet* waarschijnlik, en de heer De Kock zegt het hem flink aangedikt na: „De veronderstelling van Van Sandick acht ik dan ook niet juist: ....Als de Djaksa gehandeld had zooals [hij] veronderstelt, zou hij tegen den machtigen Regent een

allergevaarlijkst spel hebben gespeeld, omdat zulke zaken in de Inlandsche maatschappij niet geheim *kunnen* blijven". Het mag waar zijn, en de heer De Kock betoont zich hiermee, achter de heer Valette aan maar in tegenstelling tot Dekker, een groot kenner van de „inlandse maatschappij", maar de enige logiese gevolgtrekking die uit dit gegeven voortvloeien zou is: dat er *dus* in die inlandse maatschappij nooit met gevaar zou worden geïntrigeerd.... Het is beter de zaak te bezien zoals zij verdient: welke ook de intriges van de djaksa tegen de regent waren, het enige wat hier telt is weer dat de regent gekneveld *had.*

Het verdachtmaken van de hele klagershistorie moet echter bovenal bewijzen dat Dekker weer eens infaam gelogen had. Het bewijs hiervoor nu is: 1° zijn bewering dat Havelaar bij nacht en geheel alleen zulke verre tochten deed om in de dessa's te informeren; 2° dat het ravijn achter zijn huis, waarvan in het boek sprake is en waar de klagers zich zo romanties in verborgen, nooit bestaan heeft.

Argumenten: was hij te paard zo ver weg geweest, dan had hij niet vóór de volgende dag terug kunnen zijn, in welk geval iedereen alles van de geheime tocht had gemerkt. Met een kleine berekening van palen en andere afstanden wordt dit inderdaad bewezen; bijgevolg: Dekker heeft Havelaar die tochten laten maken, als romancier overwegend dat zijn hollandse lezers van zulke details toch niets afwisten, uit romantiek ook, wat geheel met zijn stijl en aard overeenstemde; en zelf was hij in zijn kantoor het archief van Carolus blijven bestuderen. Havelaar treedt hier dus op om *ten overvloede* zijn overtuigingen te staven. Dekker zelf heette bij de inlandse hoofden die hem gekend hadden later nog: de assistent-resident die nooit op tournée was gegaan (itoe toean assisten jang belom koliling) [1]). Hij had dus nooit aan de resident

[1]) Overigens weet Soeta Angoen Angoen te vertellen: „Toe-

mogen schrijven: „Doch aan den anderen kant *zag* ik de sedert jaren uitgezogene, diep gedrukte bevolking" want van zien-met-een-geestesoog neemt de deurwaarder geen nota. Alleen, gezien of niet, die bevolking *was* er.
Wat het „ravijn" betreft, dat was er niet, of niet genoeg, zoals men weet. Ik heb voorin dit boek verteld hoe een paar regenbuien het niet-ravijn in 1937 nog een aardig ravijnachtig aspekt konden geven; het romanties gemoed van Multatuli, in Europa zich de plek herinnerend en in aanmerking nemend weer de europese lezer, die een indies heuveltje een „berg" zou noemen, kan er zonder boos opzet een ravijn van gemaakt hebben, — gesteld altijd dat het er iets toe deed. Maar een De Kock redeneert hier weer op de hem tekenende wijze: Multatuli rekent „op de onbekendheid met Indië van den „Europeeschen lezer", gelijk hij zijn slachtoffer vriendelijk noemt. En [deze] heeft veel, ontzaglijk veel geslikt, zelfs twee en een half millioen buffels, in 5 jaren tijd van de bevolking gestolen!...." Want een beetje minder was zo erg niet, schijnen dat uitroepteken en die puntjes te willen zeggen, zoals deze heer op blz. 6 van zijn boek al burengerucht maakt over Multatuli's dertig millioen uitgezogen inlanders. „Bedoel je Java? dàt had maar twaalf millioen Inlanders in 1856.... Bedoel je heel Insulinde? Dàt had toen hoogstens twintig millioen Inlanders." En nu is het uitzuigen van 20 millioen mensen natuurlik precies $^1/_3$ minder erg dan het uitzuigen van 30 millioen, zoals met onomstotelike deurwaarderslogika kan worden nagecijferd!

6.

Dekker putte dus vrijwel uitsluitend uit het archief van zijn voorganger — behalve dat hij naar de djaksa luisterde. Maar een „dichter" heeft dan blijkbaar wonderlike

wan Dekker werkte veel met spionnen en gebruikte zijn *oepas* (politiedienaar-loopjongen) als overbrenger der berichten."

intuïties, en overigens beschrijft Van Sandick ook deze voorganger, Carolus, als een „eigenaardige persoonlijkheid. Hij sprak de landtaal als een inboorling. Zijne echtgenoote was eene „dame van het land", die in het geheel geen Hollandsch sprak. [Dit betekent: een dubbele kans om met de bevolking in nauw kontakt te staan.] Hij verzamelde sedert langen tijd bouwstoffen om den regent van Lebak aan te klagen. Bij hem vond iedere inlander, die eene klacht tegen den regent had, een open oor."
Uit de *Havelaar* blijkt dat Dekker tegen de regent optrad, toen hij van de weduwe van de heer Carolus hoorde dat zij haar man voor vergiftigd hield door de schoonzoon van de regent, raden Wira Koesoema, demang van Parangkoedjang. De heer De Kock zoekt er weer exklusief de djaksa achter en wantrouwt de mededeling over mevrouw Carolus. In ieder geval lijkt hem de al-of-niet-vergiftiging van Carolus van het grootste gewicht, en dit natuurlik omdat hij vooruit wist dat Carolus tenslotte *niet* vergiftigd zou blijken te zijn. Voor het optreden van Dekker is echter van minder belang of Carolus vergiftigd was, dan of Dekker *daaraan geloofde.* Door de djaksa, door de kontroleur Van Hemert of door de weduwe van Carolus in de wereld geroepen: *men* geloofde te Rangkasbetoeng dat Dekker's voorganger vergiftigd was, omdat hij bezig was gegevens te verzamelen tegen de regent.
Dekker geloofde dit dus ook, en zozeer, dat de heer De Kock, om de laffe zenuwlijder goed af te maken, geen pikante saus genoeg vindt voor zijn vergiftigingsvrees. Dààrom alleen deed hij dus zo overijld; dààrom — uit angst! — viel hij de regent zo ontijdig aan. Het is mogelik, of gedeeltelik mogelik, en een dergelijke angst, gedeeld met vrouw en kind, kan als een obsessie werken van de ergste soort, zonder daarom de lijder eraan tot een lafaard te maken. Dr. Swart Abrahamsz citeert naar aanleiding juist van Multatuli en van de begrijpelike angst

waarin hij vaak leefde: „ängstlich ist nicht feig". In Dekker een lafaard te zien, is een voorrecht voor zenuwloze buffels of lieden wier moed zelf nooit de geringste toets had te doorstaan; en zoals die kapitein onder bombardement tot het jonge luitenantje zei dat hem verweet dat hij bang was: „ja, mijn jongen, en als jij zo bang was als ik, was je er allang vandoor gegaan".
Bovendien bestaat voor Dekker's haast in Lebak minstens één andere, praktiese reden: hij wilde de zaak beeindigen onder het bestuur van Duymaer van Twist, die hem welgezind was, en hij wist dat deze spoedig weg zou gaan. Waarschijnlik wist hij zelfs toen al dat diens opvolger Pahud zou zijn, van wie *hij* zeker geen reden had veel te verwachten! Dit dan nog buiten de meer algemene verklaring, dat iets, en zeker iets onaangenaams, vlug af te doen, uiteraard een behoefte is voor het type mens waartoe Dekker behoorde.
In de *Havelaar* staat dat ook de kontroleur Van Hemert (Verbrugge) vreesde vergiftigd te worden, wanneer hij tegen de regent optrad. En in de *Vraagpunten aan den Kontroleur,* eerst later in de *Minnebrieven* gepubliceerd maar te Rangkasbetoeng zelf nog aan de betrokkene voorgelegd, leest men: „Erkent ge, mij gezegd te hebben: *dat ook mijn voorganger tegen misbruiken te-velde trok, en dat ge daarop liet volgen: „Als hij langer hier was gebleven ware hij stellig vergeven?"* — Antwoord *Ja."*
De waarheid echter blijkt te zijn: dat de heer Carolus leed aan een leverziekte, waarvoor hij sinds lang behandeld werd door Dr. Bensen uit Serang. Deze had hem naar het militaire hospitaal aldaar laten overbrengen toen zijn toestand verergerde, maar uit ongeduld liet de patient, inplaats van stapvoets te rijden, de koetsier de zweep over de paarden leggen, zodat hij „in een levensgevaarlijken toestand" aankwam. Drie uur later stierf hij. In zover is er dus wèl van plotselinge dood sprake; plotse-

ling en onverwacht genoeg wellicht voor zijn „inlandse dame" (soort dat toch al niet van doktoren pleegt te houden), om het idee van onnatuurlike dood te wekken. Maar het blijft dan onwaar dat Carolus 's middags bij de demang van Parangkoedjang had gegeten en enige uren later was overleden.

Het opruimen met vergif van europese ambtenaren door inlandse, met vergif bovendien dat voor europese doktoren in die tijd verborgen bleef, is overigens vaak genoeg gebeurd, of er is vaak genoeg sprake van geweest; de preutsdoenerij van de heer De Kock hier is dus bij het mallotige af voor iemand die zegt Indië zo goed te kennen en die bovendien zo graag het verschil in herinnering brengt met „70 jaar geleden". De heer De Kock is iemand die aan de ene kant hard werken wil met vergiftigingsvrees, maar aan de andere elke *zweem* van reden tot die vrees wenst op te ruimen. Hij wordt al kwaad wanneer hij Multatuli hoort zeggen dat het aantal vergiftigingsgevallen in Europa zelfs schrikbarend groot is, wat deze inderdaad had kunnen bewijzen (dit woord werkt o zo prikkelend op onze deurwaarder) met een paar delen *Causes Célèbres* of Pitaval. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Februari 1861 zich verdedigend, schreef Dekker: „Ik neem voor een oogenblik aan dat de loop der ziekte anders is geweest dan de weduwe aan Havelaar mededeelde, ja, ik wil verder gaan en stellen dat de natuurlijke dood van diens voorganger kon bewezen worden, dan zou dit toch niet wegnemen dat Havelaar alle vroegere welwillende consideratiën omtrent den Regent van Lebak ter zijde stelde van het oogenblik af, dat er, hoe ongegrond dan ook, sprake was van levensgevaar; ....dat hij streng werd en onverbiddelijk, toen het vermoeden der weduwe hem voorspiegelde wat het gevolg wezen kòn van die onverbiddelijke strengheid. Havelaar was excentriek". Dit laatste, dat voor de behoorlike lezer meer dan genoeg zegt, noemt de deurwaarder het vergulden

van de pil, want: Havelaar had anders moeten handelen! Dekker dacht: „Mijn voorganger was bezig de regent te vangen; hij is vergiftigd; nu kom ik aan de beurt; dus ga ik er *vlug* op af". De deurwaarder had in zijn plaats gedacht: „Zolang *ik* hem niet vervolg zal hij *mij* niet vergiftigen"; hij had poeslief tegen hem gedaan, en in het geniep, rustig maar ijverig, zijn onderzoek voortgezet; *daarna* had hij hem gepakt. Dit nu zou een bezadigd en ferm optreden zijn geweest, en dit nu kon Dekker niet; daarvoor was hij te.... kortom, te weinig deurwaarder en natuurlik ook te veel zenuwmens, enz. Een zeker geweten kan soms ook voor zenuwen doorgaan.

7.

„Ik kende de familie des Regents van Lebak, en wel vele leden daarvan niet van een gunstige zijde. Het is die Regent, over wien sedert onheugelijke jaren in de konduiterapporten, als ware het een eigenschap van verstand of hart, wordt vooropgesteld: *„hij heeft een groote familie die hij onderhoudt"*. Dit is overal de eerste „hoedanigheid" die men dezen Regent toeschrijft, en voor ieder die de euphonie kent, welke de ambtenaren meenen in hun korrespondentie met het bestuur te moeten in acht nemen, heet dit vertaald: *„een menigte nietsdoende vagabonden gebruikt hare verwantschap met den Regent om ten-koste der bevolking te bestaan."*
Dit schreef Dekker in zijn *Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste* van 1858 en het is verwonderlik hoe zuiver de formule blijft en hoe men er niets af krijgt, na van alle onderzoeken en her-onderzoeken sindsdien te hebben kennisgenomen.
Dat de regent knevelde, blijft vaststaan. Het regeringsonderzoek na Dekker's ontslag heeft het uitgemaakt. De heer Bergsma, die 6 jaar na Dekker als kontroleur in Lebak kwam, schreef: „In de eerste plaats wensch ik te

constateeren, dat het wanbestuur en de knevelarijen van inlandsche hoofden, toen de heer Douwes Dekker in 1856 den regent van Lebak in staat van beschuldiging wilde doen stellen, schromelijk erg waren". En toen hij er kwam, in 1862, was zijn eerste taak: deel te nemen aan een onderzoek betreffende gedwongen verkoop van buffels, bijna voor niets, aan inlandse hoofden van Tjilangkakan en Parangkoedjang; de schoonzoon van de regent, de buffeldief uit het verhaal van Saïdjah, had een waardige opvolger gekregen. Ook deze hoofden werden veroordeeld, en de heer Bergsma heeft andere vervolgd, maar èn Dekker èn Havelaar hadden de taak voor latere bestuursambtenaren hierin aanmerkelik vergemakkelikt. De heer Van Sandick schreef in 1889: „Ieder klerk ter secretarie of bij het departement, al heeft hij nimmer Batavia verlaten, heeft de *Max Havelaar* gelezen. Hij heeft het denkbeeld, dat er in Lebak iets niet pluis is.... Er is dikwijls eene zekere zenuwachtigheid op te merken onder de ambtenaren, veroorzaakt door de aanhoudend dreigende kans, dat ze vanuit Batavia beschuldigd zullen worden niet voldoende te waken tegen de knevelarij in Lebak. Er zijn weinig afdeelingen op Java, waar, in de laatste dertig jaar, zóó veel straffen zijn uitgedeeld aan inlandsche hoofden". Niettemin bleef het knevelen er ingeroest.

Wat de „vijand van Multatuli", raden adipati Karta Nata Negara betreft: „de nagedachtenis van dezen ouderwetschen knevelaar is heilig in Lebak, en aan zijn persoon, den *Dalem Sepoeh,* zooals hij met eerbied genoemd wordt, zijn tal van mythen verbonden, waaruit blijkt, hoe hoog hij aangeschreven stond bij de bevolking. Er waren in 1880 twee zoons van dien regent, de radens Moesa en Soeleiman, die telkens weer in gouvernementsdienst geplaatst en telkens weder, wegens knevelarij, werden ontslagen". De knevelarijen van de oude regent waren zo straf, dat de bevolking zich die 30 jaar later nog herin-

nerde. Maar 's mans graf was heilig. Hij had dan ook op een dag, niet lang vóór zijn dood, toen „de wateren der Tjioedjoeng tot eene ongekende hoogte stegen" en Rangkasbetoeng overstroomd werd, deze wateren bezworen. Maar als men aan de buitenaardse machten toekomt, moet men zoveel mogelik gegevens verzamelen. „Zijn eenige zoon, die het ver gebracht had", vertelt de heer Van Sandick verder, „was Djaja Negara. Hij was regent van Tjaringin. Den 26en Augustus 1883 werd daar in de kaboepaten een schitterend feest gevierd. Hier waren aanwezig, behalve de gastheer zelf met al zijn vrouwen en kinderen, in 't geheel 55 familieleden, meest afstammelingen van den ouden regent. Toen kwam de vloedgolf van Krakatau en veegde de geheele vlakte schoon. De geheele regentswoning verdween.... Niet één der aanwezigen vermocht zich te redden".

De oude regent leeft in Lebak voort en Dekker is er vergeten; de heer Van Sandick werpt zich naar aanleiding hiervan in een grote uitweiding over oosterse despoten en besluit: een volk dat de nagedachtenis eert van een monster als Amangkoe Rat, is niet te helpen door iemand die optreedt zoals Havelaar. Dergelijke gevolgtrekkingen zeggen niets, omdat zij voorop schijnen te stellen dat de kleine man op Java het eigenlik wel prettig vindt mishandeld te worden; terwijl het er juist om gaat hem te redden van de dwaling waarin hij verkeert, door hem bij te brengen dat hij geen mystieke of historiese redenen heeft om het leed en onrecht hem aangedaan tot een fraaie noodzakelikheid om te dichten. Multatuli heeft de Javaan geïdealiseerd, zeggen nu nog de brave lieden, die daar altijd belang bij hebben; Multatuli heeft niets begrepen van de Javaan, is een andere stelling, die met enig recht waarschijnlik gesteund is o.a. door prof. Snouck Hurgronje [1]). Maar een geschrift als *Wijs mij de plaats*

[1]) „....Het dichterlijk behandelen eener aan Indië ontleende materie [is] iets geheel anders.... dan het begrijpen der Inlandsche

waar ik gezaaid heb! heeft meer gedaan dan wat ook, om de Javaan in Holland te doen erkennen als mens: wat het eerste werk was dat verricht moest worden. Het gaat er evenmin om, in Saidjah en Adinda realistiese portretten te zien, als om de Indianen van de Mississipi volkenkundig geportretteerd te zoeken in *Atala*. Het gaat om de betekenis en de „hogere waarheid" van zo'n geschrift, het dichterlike alweer, dat zoveel meer kan uitwerken dan stapels officiële rapporten.

Maar een De Kock weet niet hoe te kwispelstaarten om de regent van Lebak zo verleidelik mogelik voor te stellen (zijn wrok tegen Multatuli zou hem een door deze verschopte pad tot schoothondje doen nemen). „Een bejaard Regent, die zijn hoog ambt al 20 jaar bekleedde en bij het Bestuur goed aangeschreven stond".... (Multatuli heeft hierbij niet het recht aan te tekenen: „Een leugen!").... „Een regent van den ouden stempel, prachtlievend, vorstelijk, gastvrij, royaal, populair. Elke maand gaf hij een feest aan zijn verzamelde Hoofden; er werden buffels geslacht (van de bevolking afgenomen buffels wellicht, die de twee en een half millioen hielpen volmaken) [1]), maar ieder die wilde, at mede want de Regent hield open tafel. En toen er eens een veeziekte had geheerscht, kocht de Regent voor eigen rekening een paar honderd buffels en deelde die gratis uit onder zijn volk". (Deze bizonderheid, die ook aan Van Sandick ontleend is, zou psychologies op verschillende wijzen zijn te verklaren.) En zó'n Regent nu, „den eersten ambtenaar in het Regentschap",

ziel; getuige Multatuli, die van die ziel evenmin begrip had als van eenige Inlandsche taal, maar die het uitstekend verstond voor Europeesche lezers pakkende „Dichtung und Wahrheit" te geven over Indië". *(Blikken in het Zieleleven van den Javaan?* in *De Gids* 1908.) Men leze naast Saïdjah en Adinda inderdaad eens een werkelik javaanse idylle met tragiese afloop, bijv. de javaanse „Tristan en Isolde" *Pranatjitra* (vertaald door prof. C. C. Berg).

[1]) Dit is een sneer, want deze man vindt nu eenmaal dat minder dan 2½ millioen niet zo erg was geweest.

dikt de heer De Kock met imbeciel respekt aan, „die al dertig jaar zijn hoog ambt vervulde" [is het nu 30 of 20, deurwaarder? maar het kan een drukfout zijn] werd plotseling door Dekker aangeklaagd, „als gold het den eersten den besten koeli", op *vermoedens*... en dat 70 jaar geleden!" verzucht hij, ditmaal als om aan te dikken dat de ambtenaar Douwes Dekker hem werkelik op ieder gebied achter zich laat. Ook de heer Van Sandick, en feitelik ieder rechtgeaard ambtenaar, acht Dekker's optreden op zijn minst genomen „onbesuisd", wat niet meer dan logies is omdat *hierin* feitelik het konflikt kumuleert tussen de ambtenaarlike en de niet-ambtenaarlike opvatting. Dat een regent „van zo hoog aanzien", in „een zo hoog ambt", enz. zich daarom dubbel schuldig maakte, is natuurlik een leken-opvatting. Dekker nu had deze, maar *was* ambtenaar, had dus dubbel ongelijk. Voor de De Kocken is een Swart Abrahamsz eenvoudig als reddende engel opgetreden, toen hij de hele daad van Lebak niets anders noemde dan de explosie van een zenuwlijder. Zij zeggen het dus na, maar let wel: zij hebben er oneindig meer belang bij, het te zeggen. Het feit blijft dat het „niets dan" altijd onjuist zou zijn: èn op het ogenblik zelf, toen de zenuwlijder een voorbeeld stelde van hoe een ambtenaar ook nog *kon* optreden, èn door de gevolgen. Maar het is voor de De Kocken dus ook een zaak van dood en leven, te geloven dat de *Havelaar* volstrekt niets veranderd heeft aan het regeringstelsel; dat Dirk van Hogendorp, Van Hoëvell, enz. er tienmaal meer aan gedaan hebben. Alle neerhalerij van Multatuli wordt ondernomen vanuit een zeer duidelik, en een bitter weinig verheffend, eigenbelang; dat is het eerste en laatste wat men bij intègre deurwaardersonderzoeken in het oog heeft te houden. Het is bijna altijd het „hij of ik" in het probleem van waarde of onwaarde.

Eén punt telt: de regering heeft Dekker's beschuldiging als juist moeten erkennen. Het is jammerlik

dat een rechtgeaard ambtenaar dit niet begrijpt of het voortdurend dooreen wenst te haspelen met Dekker's „overijld optreden", maar zelfs dit verhelpt noch verbetert de situatie. De verdwazing der deurwaarderen biedt ook komiese interludiën, want verderop meent dezelfde De Kock Multatuli's „boerenbedrog" en „apenkool" voorgoed aan te tonen door uit te roepen: „Dat er in Lebak gekneveld werd en frisch ook! was overbekend. Veth heeft in *De Gids* van 1860 dan ook verklaard, dat de *Max Havelaar* in dat opzicht *niets nieuws vertelt*". Ja, maar de konklusie van prof. Veth staat lijnrecht tegenover deze; en als dat knevelen dan zo overbekend was, dan komt een gewoon logies verstand onvermijdelik tot deze waarheden: 1. dat het dan heel verkeerd was als de regent *niet* ongunstig bekend stond; 2. dat het dan heel treurig was dat de overijlde aanklacht van Douwes Dekker nodig bleek om een onderzoek te doen instellen; 3. dat de bestuursambtenaren, en de zo verantwoordelike resident Brest van Kempen aan het hoofd, hun plicht dus *niet* deden; 4. dat de assistent-resident Douwes Dekker zijn plicht wel deed, zij het met een voor de andere ambtenaren onbegrijpelike vaart. Allemaal dingen die de *Havelaar* vooropstelt, en waar een noeste deurwaarderij dus geen schilfer afkrijgt.

Met onverstoorbare clownerie vraagt De Kock echter, na zich in deze passage zelf in zijn hemd te hebben gezet: hoe dan de regering „en elk verstandig mensch, die het naadje van de kous kende.... het logisch verband heeft kunnen vatten tusschen de knevelarij waarvan de Regent door Multatuli *verdacht* werd [1]) en het, uit eigen beweging, door Multatuli verzoeken om ontslag uit 's Lands dienst?... heeft kunnen begrijpen welk *recht* uit dit laatste ontsproot?" — Het recht, kan men alleen nog maar

[1]) Alleen maar *verdacht*, hoewel *„iedereen wist* dat er in Lebak gekneveld werd en frisch ook!" en dus zeker degenen die „het naadje van de kous kenden".

denken, om beter en doeltreffender die waarheid te zeggen, die iedereen wel wist maar die door iedereen werd verdonkeremaand. Maar de clown zuigt aan het ambtenaren-foutenboekje.

8.

De onvergeeflike fout van overijling dus. Inderdaad, een maand nog maar was Dekker in Lebak toen hij, op 24 Februari, de regent aanklaagde. Schrijvend over de aanvankelik goede verstandhouding tussen de twee mannen, zegt J. Saks: „[De regent] was een harde feudale meester, weliswaar, voor de inlanders,.... maar hij was het uit een nooddwang van oorzaken en motieven, waarvoor hij bij Dekker begrip en beklag vond.... Trotsch en berooid allebei, twee hidalgo's, moesten zij, door hunne uiteenloopende begrippen omtrent het mijn en dijn tegenover de inlanders, met elkander in botsing komen; wat de een niet nalaten kon te verdrukken, kon de ander niet nalaten te beschermen. Maar zij stonden daarbij tegenover elkander de pair à pair, als twee geboren potentaten, een oostersch vorst tegenover een westersch verlicht despoot". Aardige gravure, aardige kombinatie tevens tegenstelling, hoewel wat vereeenvoudigd en als verklaring ontoereikend. De heer Saks heeft zich trouwens verplicht geacht in zijn reeks artikelen getiteld *Lebak,* in *Groot-Nederland* van 1927, de hele zaak nog eens krities na te gaan, en dat na het werk van De Kock; hij, die een scherpzinnig essayist heet, moest diens werk, een jaar nadat De Kock zijn artikelen juist opgewarmd en gebundeld had, nog eens dunnetjes over doen, en zijn essay is tenslotte een toonbeeld geworden van de schijnheiligheid, om niet te zeggen het boerebedrog, van de zogenaamd objektieve, hartstochtloze, enkel-maar-historiese stijl. De heer Saks heeft Dekker zó „onpartijdig" tot in elke holle kies nagepeuterd, dat hij, als zijn essay klaar is, zowat geen enkel genereus woord voor hem schijnt te

hebben overgehad, en zijn welwillende konklusie dat Dekker, als hij loog, dit niet doelbewust deed maar altijd eerst zichzelf voorgelogen had, doet aan als het grapje waarmee een dichter zijn eindeloze klacht in de slotregels „kapotmaakt". Toch is hij een te groot peuterkundige, om niet rekening te houden met zijn bevindingen, waar die aan de orde zullen zijn.

Dekker zelf heeft altijd nadrukkelik gewezen op zijn aanvankelik goede verstandhouding met de regent; niet minder dan 19 van de 32 *Vraagpunten aan den Kontroleur* zijn aan deze kwestie gewijd. In zijn *Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste* schrijft hij: „Bij aankomst te Lebak vond ik in den Regent iemand die mij in den omgang zeer goed beviel. Ook is er tusschen hem en mij nooit iets onaangenaams voorgevallen. Ik moet dit laten voorafgaan omdat men later de zaak heeft willen verdraaien, als bestond er een veete tusschen hem en mij". Uit de *Vraagpunten* blijkt dat Dekker de regent altijd vriendelik behandeld heeft, hem in zijn geldelike moeilikheden, wanneer hij voorschot nodig had bijv., altijd terwille was geweest, hem eens ongevraagd zelfs geld had gezonden [1]). Eens, toen hij van de regent zelf inlichtingen nodig had omtrent misbruiken, had hij hem een 30 vragen voorgelegd, maar zo „in-officieel" mogelik, waarop de patih hem namens de regent was komen bedanken voor de delikate behandeling; hij had de patih bij die gelegenheid gezegd dat de regent hem als een vriend kon beschouwen, dat hij hem helpen zou waar hij kon en mocht, waarop de patih onder meer gezegd had: „Belom ada satoe toewan bitjara bagitoe" (nog nooit heeft een heer aldus gesproken). Dat was op 12 Februari geweest; omtrent dit punt wordt later door de kontroleur bij de patih geïnformeerd en het wordt door de patih bevestigd. Met het oog op de komst van de regent van Tjiandjoer en daaraan verbonden feestelikheden, had Dekker, op 20

[1]) Hierover zal later nog wat te doen zijn.

Februari nog, gevraagd of hij de regent niet met iets behulpzaam kon zijn.
Plotseling verneemt Dekker de vergiftiging van zijn voorganger, en het is uit met dit alles: hij klaagt de regent aan in een geheime spoedmissive aan de resident te Serang. Hieronder volgt de tekst, overgenomen niet uit de *Havelaar* maar uit de 1e druk van de *Officiëele Bescheiden* gepubliceerd door De Bruyn Prince:

Rangkasbetoeng, 24 Februari 1856.

Sedert ik voor eene maand mijne betrekkingen alhier aanvaardde, heb ik mij hoofdzakelijk bezig gehouden met het onderzoek naar de wijze waarop de Inlandsche hoofden zich kweten van hunne verpligtingen jegens de bevolking op het stuk van heerendienst, poendoetan en dergelijke.
Zeer spoedig ontdekte ik dat de regent op eigen gezag en ten zijnen behoeve menschen deed opkomen vèr boven het hem wettiglijk toegekend getal pantjens of kemits.
Ik weifelde tusschen de keus om terstond officieel te rapporteeren en de begeerte om door zachtheid en door bedreigingen dien Inlandschen hoofdambtenaar daarvan terug te brengen, ten einde het tweeledig doel te bereiken om zoowel dat misbruik te doen ophouden, als tevens dien ouden dienaar des gouvernements niet terstond *al* te streng te behandelen, vooral uit aanmerking der slechte voorbeelden die ik geloof dat hem dikwijls gegeven zijn en in verband met de bijzondere omstandigheid dat hij bezoek verwachtte van zijne verwanten (de regenten van Buitenzorg en Tjanjor, althans van den laatsten, die naar ik meen reeds met groot gevolg onder weg is) hij dus meer dan anders, in de verzoeking was, om niet te zeggen in de *noodzakelijkheid* met het oog op zijne benarde geldelijke

positie, om door onwettige middelen te voorzien in de toebereidselen door dat bezoek.
Dit alles leidde mij tot zachtheid omtrent hetgeen reeds geschied was, doch geenszins tot toegevendheid voor den vervolge: ik drong aan op *dadelijke* staking van *elke* onwettigheid.
Van die voorloopige proeve om den regent met zachtheid tot zijnen pligt terug te brengen heb ik UwelEd-Gestr. ondershands doen kennis dragen [1]).
Mij is echter gebleken dat hij met brutale onbeschaamdheid alles in den wind slaat en ik gevoel mij uit kracht van mijnen ambtseed thans verpligt UwEdGestr. mede te deelen:
Dat ik den regent van Lebak R. A. Karta Natta Negara beschuldig van misbruik van gezag door onwettige beschikking over den arbeid zijner onderhoorigen;
Dat ik hem verdenk van knevelarij door het vorderen van opbrengsten in natura, zonder of tegen willekeurig gestelde onvoldoende betaling;
Dat ik voorts den Demang van Parangkoedjang verdenk van medepligtigheid aan bovenstaande feiten.
Om bovenstaande zaken behoorlijk te kunnen instrueeren, neem ik de vrijheid UwelEdGestr. voor te stellen mij te gelasten:
1e. Den regent voornoemd met den meesten spoed naar Serang te doen vertrekken en zorg te dragen, dat hij noch vóór zijn vertrek, noch gedurende de reize in de gelegenheid zij om door omkooping als anderszins te influenceren op de getuigenissen, die ik zal moeten inwinnen.
2e. Den demang van Parangkoedjang voorloopig in arrest te nemen.

[1]) Punt van belang, aangezien hieruit blijkt dat Dekker inderdaad de regent reeds gewaarschuwd had, en meende dat de resident daarvan kennis droeg, zodat zijn aanval niet zó onverhoeds plaats had als men het wel wenst voor te stellen. Maar de *resident wist het niet,* zoals later blijken zal.

3e. Gelijken maatregel toe te passen op zoodanige personen van minderen rang, als, tot de familie van den regent behoorende, geacht kunnen worden invloed te kunnen uitoefenen op de zuiverheid van het in te stellen onderzoek.
4e. Bedoeld onderzoek terstond te doen aanvangen en daarvan te dienen van omstandig rapport.

Ik neem de vrijheid UwEdGestr. in overweging te geven, de komst des regents van Tjanjor via Djasinga te contramanderen.
Tenslotte heb ik de eer, wel is waar ten overvloede voor UwelEdGestr. die de afdeeling Lebak beter kent dan mij nog mogelijk is, de verzekering te geven, dat uit een politiek oogpunt de streng-regtvaardige behandeling dezer zaak geen het minste bezwaar in heeft en dat ik integendeel eer voor gevaar zoude beducht zijn als ze *niet* tot klaarheid gebragt werd, want ik ben geïnformeerd dat de geringe man die, naar een getuige mij zeide, „poesing" is van de vexatie, reeds lang naar redding uitziet.
Ik heb de kracht gevonden tot het vervullen van den moeijelijken pligt, die mij het schrijven van dezen brief oplegt, in de hoop dat het mij vergund zal zijn, ter zijner tijd iets in het midden te mogen brengen ter verschooning van den ouden regent, met wien ik als mensch, schoon zijne positie uit zijne eigene schuld voortspruit, niet te min diep medelijden gevoel.

De Assistent-Resident van Lebak,
DOUWES DEKKER.

Ik verzoek de vrijheid te mogen nemen hier te mogen bijvoegen dat het afzeggen van het bezoek des regents van Tjanjor reeds te laat is, dewijl ik vermeen dat hij reeds heden hier wordt verwacht.

De resident van Bantam antwoordde met de in de *Havelaar* genoemde maar niet gepubliceerde brief van „de heer Slijmering, particulier":

Serang, 25 Februari 1856.

Geachte Heer Dekker!

Het is mijn voornemen morgen ochtend vroegtijdig even naar Rangkasbetong te komen, om aldaar plaatselijk het een en ander in verband met uwe zoo officieele als particuliere, mij gisteren, van eene tournée terugkeerende, geworden letteren, te bespreken.
Ik verwacht dat er vóór mijne komst niets zal hebben plaats gehad, en dus à plus forte raison, niet zal plaats hebben, wat ik reden zoude kunnen hebben voorbarig te vinden.
Aangenaam ware het mij geweest dat UEdG. in eene belangrijke aangelegenheid als die, waarvan questie is, niet dadelijk tot officieel papier de toevlugt had genomen, doch eenen weg had ingeslagen, dien het in dusdanig geval voorzigtiger is te betreden, d.i. het doen van mondelinge opening en gedachtenwisseling, zijnde de tijd van officieele bevelgeving in een geval als het onderwerpelijke, eerst daar, nadat bezadigd vooroverleg ter zake heeft plaats gevonden.
Daar UEdG. dit niet gedaan heeft, schiet mij om daarin te voorzien niets over, dan uit mijne thans juist zoo drukke bezigheden uit te breken en zelf naar Lebak te komen, om in de gegeven omstandigheden datgene met UEdG. te regelen, wat geraden zal voorkomen.
Daar ik morgen ook weder naar Serang moet keeren, zal het mij aangenaam zijn den korten tijd van mijn verblijf ten Uwent mij op te houden.
Hopende UEdG. en familie in welstand te zullen ontmoeten noem ik mij hoogachtend:

UEdG. Dw Dr.,
BREST VAN KEMPEN.

9.

In de *Havelaar* zegt Multatuli dat Slijmering blijkbaar gestoord werd in zijn „drukke bezigheden", dat hij zeker bezig was met een „jaarverslag over rustige rust", dat hij zich door Havelaar's optreden de kans zag ontgaan op „schipperen". De verontwaardiging is hier die van de schrijver van het boek; deze legt de twee brieven naast elkaar, waarvan de lezer er maar één te zien krijgt, herleest ze, legt Havelaar en Slijmering naast elkaar.... De hoofddeurwaarder De Kock beijvert zich: „Dat was in 1860. Maar als we heden ten dage eens naast elkaar plaatsen Multatuli en Brest van Kempen?!..."
Het is werkelik zeer vrolik, zoals de Vlamingen zeggen. Ik moet wel veronderstellen dat deze Brest van Kempen een wereldnaam geniet onder de oud-O.I. ambtenaren, van de Algemene Rekenkamer en elders, waar Multatuli zoiets vergetens schijnt te zijn dat soms een De Kock nodig blijkt om zijn reputatie wat op te frissen. De nederlandse literatuur, de literatuur in het algemeen, bestaat voor deze lieden uit even zoveel gesloten boeken, dat spreekt, als de boeken van de Rekenkamer voor „ons, letterkundigen". Soit; toen Brest van Kempen dus in persoon op hem afkwam, zond Dekker hem een nieuwe ijlbode tegemoet [1]).

[1]) De Kock: „Het gebruiken van den spoedbode was niets anders dan het inbreuk maken, (en nog wel zonder eenige noodzaak) op de vrijheid van een vrij mensch, door dezen te dwingen in *onbetaalden heerendienst* uren-ver te loopen ter wegbrenging van een brief. Dit *knevelen* toch was een verschil in graad, niet in wezen." Hoe *weet* de heer De Kock dat Dekker de man niet uit eigen zak wat heeft gegeven? Gierigheid was niet zijn fort. Maar eigenlik moet men zich alleen overgeven aan de humor van zulke spitsheden. Pastoor Jonckbloet blijft ook niet achter: „Last not least — ik huiver schier deze verklaring van Soeta Angoen Angoen neder te schrijven —: Toewan Dekker nam heel fideel en heel gaarne uit de handen der arme inlanders, die „als boschhonden met hunne kinderen op

Rankasbetoeng 25 Februarij 1856,
des avonds te elf ure.

Gisteren middag te 12 ure had ik de eer tot UwEdG. af te zenden mijne spoedmissive No. 88, houdende in substantie:

Dat ik na lang onderzoek en tevergeefs getracht te hebben door zachtheid den betrokkene van zijne verkeerdheid terug te brengen, mij krachtens mijnen ambtseed verpligt acht den Regent van Lebak te beschuldigen van misbruik van gezag, te verdenken van knevelarij.

Ik was zoo vrij UwEdG. bij dien brief voor te stellen dat inlandsch hoofd naar Serang te verwijderen, ten einde *na* zijn vertrek en na neutralisatie van den bedervenden invloed zijner uitgestrekte familie een onderzoek te doen instellen naar de gegrondheid mijner beschuldiging en van mijn vermoeden.

Lang — of juister gezegd veel — had ik nagedacht voor ik daartoe besloot.

Het was door mijne zorg, aan UwEdG. bekend, dat ik getracht heb door vermaningen en bedreigingen den Regent voor schande en ongeluk te bewaren en mij zelven voor de grieve daarvan de oorzaak te zijn — zij het dan ook alleen de *onmiddellijk voorafgaande* oorzaak.

Doch aan den anderen kant zag ik de *sedert jaren uit-*

den weg lagen te verhongeren" [citaat uit *Havelaar;* waren het precies *die*?] een zekere hoeveelheid kippen aan, ongeveer vijftig per maand [wat wist de 70-jarige Angoen Angoen dat nauwkeurig], welke hem volgens een aloud gebruik.... werden geschonken." Men vergelijke hiermee *Idee 1048a* waar Multatuli zegt van dergelijke geschenken: „Dit ligt geheel in de Oostersche zeden, en men beoogt er niet altijd kwaad mede. Het is, of kan geacht worden te zijn, 'n bloote hoffelijkheid. De waarlijk eerlijke beambte wijst die slechts af, wanneer het aangebodene door te hooge waarde schijnt uittelokken tot onwettige bevoordeeling", enz. Maar waarvoor verder praten?

gezogene diep-gedrukte bevolking en ik deed wat ik voor mijnen plicht hield.
Ik zal UwEdG. meer vexatien te rapporteren hebben, — als ten minste niet deze zaak door terugwerking daaraan een einde maakt.
Op dit oogenblik ontvang ik de vriendelijke en geachte particuliere letteren van UwEdG. houdende dat UwEdG. morgen herwaarts komen zal en tevens den wensch, dat ik deze zaak liever vooraf particulier of bij monde hadde moeten behandelen.
Morgen dus zal ik de eer hebben UwEdG. te ontmoeten, en het is juist daarom dat ik de vrijheid neem deze UwEdG. te gemoet te zenden om vóór die ontmoeting het volgende te constateeren.
Al wat ik omtrent de handelingen van den regent onderzocht, was diep geheim. Hij alleen en de Pattie wisten het, want ik zelf heb hem loyaal gewaarschuwd. Zelfs de Controleur weet nu nog maar ten halve den uitslag mijner onderzoekingen.
Deze geheimhouding had een tweeledig doel. Eerst, toen ik nog hoopte den Regent van zijn weg terug te brengen, was het om, als ik slaagde, hem niet te compromitteeren. De Pattie heeft mij namens hem (het was op 12 Februarij) expresselijk voor die discretie bedankt. Maar later, toen ik begon te wanhopen aan zijnen terugkeer tot den goeden weg of beter toen de maat mijner verontwaardiging overliep door een pas gehoord voorval, toen daardoor langer zwijgen medepligtigheid worden zoude, werd die geheimhouding noodig ten *mijnen* behoeve, want ook omtrent mij zelf en de mijnen heb ik plichten te vervullen.
Immers na het schrijven van mijn brief van gisteren, zoude ik onwaardig zijn het gouvernement te dienen, als het daarin voorkomende ijdel, voorbarig, ongegrond, uit de lucht gegrepen was. En zoude of zal het mij mogelijk zijn te bewijzen dat ik gedaan heb „wat

een goed assistent-resident schuldig is te doen", te bewijzen dat ik althans niet beneden de betrekking sta, die mij gegeven is, — te bewijzen dat ik niet ligtvaardig zeventien moeijelijke dienstjaren en wat meer zegt het belang van vrouw en kind op het spel zet, — zoude of zal het mij mogelijk zijn dit alles te *bewijzen,* wanneer niet een diep geheim mijne nasporingen verbergt, en den schuldige belet zich — zooals men het noemt — te dekken?

Bij de minste verdenking zendt de Regent eene expresse naar zijnen neef, die onderweg is, — die *belang heeft bij zijn maintien,* — hij vraagt ten koste van wat ook, geld, deelt het met kwistige hand uit aan ieder, dien hij *in den laatsten tijd* heeft te kort gedaan [1]), — en het gevolg zou, — ik hoop niet te moeten zeggen, zal zijn, dat *ik* een ligtvaardig oordeel heb geveld, en kortaf een onbruikbaar ambtenaar ben, — om niet erger te zeggen.

Om mij te verzekeren tegen die eventualiteit dient dit schrijven.

Ik heb de meeste hoogachting voor UwEdG. doch ik ken den geest, dien men den geest van O.I. ambtenaren zou kunnen noemen en dien geest bezit ik niet.

De wenk van UwEdG. dat de zaak vóóraf beter particulier was behandeld geworden, doet mij vreezen voor een abouchement.

Wat ik in mijne missive van gisteren zeide is waar, maar welligt zou het later onwaar schijnen als de zaak werd behandeld op eene wijze als zou kunnen strekken tot openbaarmaking van mijne beschuldiging en van mijn vermoeden, vóór de Regent verwijderd is.

[1]) Hier staat, door Dekker zelf, nog vóór het gebeurde, opgetekend, *wat* hij vreesde indien de regent geld kreeg; en *dit* vermoeden had niets wonderliks voor wie deze toestanden kent; heeft het nog niet. Men leze de *Feiten van Brata-Yoeda* door A. M. Courier dit Dubekart, waarin het van voorbeelden krioelt.

Ik mag UwEdG. niet ontveinzen dat zelfs de onverwachte komst van UwEdG. in verband met de, gisteren door mij naar Serang gezonden expresse, mij doet vreezen dat de schuldige die vroeger te laat of in het geheel niet hoorde naar mijne vermaningen, nu vóór den tijd zal wakker worden en trachten, zoo mogelijk, zich tant soit peu te disculperen.

Nog op dit oogenblik heb ik de eer mij letterlijk te gedragen aan mijne missive van gisteren, doch neem de vrijheid daarbij op te merken, dat die missive tevens inhield het voorstel om den regent te verwijderen en zijne afhangelingen voorloopig onschadelijk te maken, en bovendien dat ik meen te mogen gelooven niet verantwoordelijk te zijn voor wat ik avanceerde, dan voor zooverre UwEdGestr. zal gelieven in te stemmen met het voorstel betreffende de wijze van onderzoek, dat is: onpartijdig, openlijk, en vooral *vrij*.

Die vrijheid bestaat niet vóór de Regent verwijderd is, en naar mijn bescheiden oordeel, ligt daarin niets gevaarlijks, niets gewaagds. Niemand is à l'abri van ongegronde beschuldigingen. Hem kan immers gezegd worden, dat als hij onschuldig is, niet *hij* gevaar loopt maar *ik*.

En waarlijk, ik zelf ben van oordeel, dat ik uit dienst behoor ontslagen te worden, als het blijken zal, dat ik ligtvaardig of zelfs slechts voorbarig ben te werk gegaan.

Voorbarig! Na jaren, jaren misbruik! Voorbarig! Alsof een eerlijk man mogt kunnen slapen, genieten en leven, als zij voor wier welzijn hij geroepen is te waken, — zij die in den hoogsten zin zijne *naasten* zijn, worden gekneveld en uitgezogen! [1])

Het is waar, ik ben hier kort, doch ik hoop dat eenmaal de vraag zal zijn *wat* men gedaan heeft, *hoe* men

[1]) De teorie dat „de zaak van de Javaan" eerst achteraf werd uitgevonden, wordt door deze regels ook wel aangetast!

het gedaan heeft en niet of men het *in te korten tijd* heeft gedaan.
Voor mij is elke tijd te lang die gekenmerkt is door afpersing en verdrukking en zwaar weegt mij de seconde, die door *mijne* nalatigheid, door *mijn* plichtverzuim, door *mijne* zucht om te schipperen in ellende zou doorgebracht zijn.
Ik heb berouw van de dagen, die ik reeds liet verloopen voor ik UwEdG. officieel rapporteerde, en ik vraag verschooning voor dat verzuim.
Ik neem de vrijheid UwEdG. te verzoeken mij in de gelegenheid te stellen mijn schrijven van gisteren te regtvaardigen en mij (voor zoover zulks nog mogelijk is na de éveil Uwer onverwachte komst, die ik heden avond den regent heb moeten mededeelen à contre coeur, hetgeen met eene waarschuwing gelijk staat) [1]) te vrijwaren voor de mislukking mijner pogingen om de afdeeling Lebak te bevrijden van de wormen, die sedert menschengeheugen aan hare welvaart knagen.
Het is daarom dat ik op nieuw zoo vrij ben UwEdG. eerbiedig te verzoeken mijne handelingen ten deze — trouwens alleen bestaande in onderzoek, rapport en voorstel — wel te willen goedkeuren, den Regent van Lebak zonder voorafgaande directe of indirecte waarschuwing van hier te willen verwijderen, — en voorts te doen instellen een onderzoek naar hetgeen ik mededeelde in mijn schrijven van gisteren No. 88.

De Assistent-Resident van Lebak,
DOUWES DEKKER.

[1]) De stijlverschillen tussen deze lezing en die van de *Max Havelaar* zijn vele, hoewel in wezen niets werd veranderd. De heer De Kock echter meent grote psychologiese waarde te ontdekken in deze in de *Havelaar* weggelaten tussenzin, die hij erg geestig de „éveil-passage" noemt en die volgens hem heel erg van Dekker's angst getuigt. De heer Saks volgt hem hierin op de voet en belicht andere plekken.

10.

Wat had de assistent-resident Douwes Dekker tegen de resident Brest van Kempen? In de *Havelaar* wordt zijn „slijmerige" manier van spreken aangegeven en zijn uiterlik beschreven met „fijne trekken", iets kouds in zijn blik dat „denken deed aan een logarithmentafel", en de indruk gevend „dat zijn vrij groote magere neus zich op dat gelaat verveelde, omdat er zoo weinig op voorviel". Het is antipatie, maar nog te veel gekleurd door humor in de spectator-trant om werkelik fel te zijn. In de *Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste* heeft Dekker de eerste ontmoeting beschreven, waaruit een dieper konflikt voort zou kunnen komen. De heer De Kock grijpt dit tema tot tweemaal toe aan voor een kleine ontwikkeling op zijn manier: Dekker, prikkelbare zenuwlijder die om iedere tegenstand boos werd, zegt hij, moest „door den nooit-uit-zijn-plooi-komenden Resident, op tergendkalme, langzame wijze zijn opvattingen uitend, wel komedianterig ontploffen. Overigens was deze niet te ontplooien ambtenaar om de dood niet een bangerd, want hij had „te Madoera voor heeter vuren gestaan dan dit Multatuliaansch knettervlammetje". Hij had zich daar voornamelik onderscheiden door het tegengaan van de z.g. werving van Madoerezen voor het leger, in werkelikheid een manier van de dessahoofden om zich van ongewenst volk te ontdoen, was ook anderszins met inlandse hoofden in botsing gekomen en had een rapport ingediend dat tot ontslag leidde van de regent van Pamekasan. Hij was toen ongeveer even oud als Dekker nu, wat de vergelijking nog kompleter maakt. (Bij deze vergelijking blijft echter vreemd dat de zenuwlijder tenslotte „gewoon" en de rustig-kalme krankzinnig moest sterven.) Het is werkelik jammer dat eigenlik niemand meer iets van de heer Brest van Kempen weet, terwijl hij als Slijmering onsterfelik is geworden; maar overigens lijkt een

keus tussen deze twee naturen ook nu nog vrij natuurlik, in het bizonder voor bezadigde Hollanders. De heer De Kock is echter een zo mal wezen dat hij, op zijn manier, geprikkeld, boos en komedianterig wordt bij een doodgewone opmerking: „Het maakt dan ook een diep klagelijken indruk, als we een jong Javaansch meisje, Raden Adjeng Kartini, onder de bedwelming van het Multatuliaansche gif, hooren blaten: „Er zijn residenten en assistent-residenten waarbij Slijmering in *Max Havelaar* nog een heilige is." Met nog wat over de „vuile Multatuliaansche modder". Ook Saks neemt het Multatuli kwalik dat hij (zo onhistories immers) van Slijmering een karikatuur heeft gemaakt dat met een punt achter ieder woord spreekt, en vraagt: „Merkt hij niet dat hij zelf — tegenstelling ook in dit opzicht van zijn tegenpartij — zich even belachelijk maakt door de anderen, voorzoover hij ze aan het woord laat, voortdurend in de rede te vallen, hunne vragen en opmerkingen bijna onafgebroken op de hielen te treden en aldus in nerveuze alwetendheid te veroorzaken dat achter zoovele hunner zinnen een punt ontbréékt?" Waarop *ik* nu maar antwoord dat mij dit allerminst belachelik voorkomt; dat het Havelaar uitstekend weergeeft; dat men van hem houdt (blijkbaar!) zoals hij is; dat men zich bovenal gelukkig prijst hem zo veel en de anderen zo weinig te horen, omdat wat die anderen gezegd zouden kunnen hebben ongetwijfeld véél minder de moeite waard zou zijn geweest dan wat hij ervoor in de plaats heeft gesteld [1]).

Intussen, de resident is nu van Serang onderweg om het

[1]) Men bedenke bovendien dat wij ons hier op onze gewone bête manier beijveren alle literaire faktoren te vergeten. Literair gesproken immers zou de overweging van de heer Saks alleen nog maar ondankbaar zijn; men legge slechts de gesprekken uit de *Havelaar,* absoluut levend nog, bijna „modern" aandoend, naast de schoolse en verstijfde dialoog van boeken die in die tijd voor de gewaagdste en soepelste doorgingen: *Amazone* van Vosmaer of *Lidewijde* van Huet.

onheil te bezweren. Volgens zijn rapport, later, aan de Goeverneur-Generaal, is de regent hem aan de grens tegemoet gekomen, het laatste stuk naar Rangkasbetoeng werd door de resident dus in zijn gezelschap afgelegd. Hij had hem toen dus reeds alle vragen kunnen stellen die hij wilde. In de *Havelaar* staat niets van deze rit, maar het volgende:

„[Havelaar's] bede om de schuldigen niet in bescherming te nemen, ontving de Resident onderwege. Een uur na zijn komst te Rangkasbetoeng, legde hij een bezoek af bij den Regent, en deed aan dezen de twee volgende vragen: „Wat hij konde inbrengen tegen den adsistent-resident?" en „of hij, Adhipatti, geld noodig had?"

Op de eerste vraag antwoordde de Regent: „Niets, dat moet ik bezweren!" Op de tweede vraag antwoordde hij toestemmend, waarop de Resident hem een paar bankbriefjes gaf...." [1])

De heer Saks beklaagt zich erover dat Multatuli, om er nadruk op te leggen, deze scène vooruitschuift. Het bezoek heeft namelik plaatsgehad, maar eerst *na* het bezoek van de resident bij Dekker zelf, en wat het geld geven betreft, daarover bestaat een hypotese die verderop komt. Havelaar verneemt het gebeurde in vertrouwen van de kontroleur, die het weer van de regent zelf heeft (waarom? was dit een poging van de regent om zijn blanke „oudere broeders" tegen elkaar in het harnas te jagen?), en zowel Havelaar als de kontroleur vinden het een „schandelike handelwijze". Ieder behoorlik mens, de *Havelaar* lezend, vindt deze handelwijze ook schandelik: 1° omdat de resident hierdoor de regent tòch gewaarschuwd had; 2° omdat hij, door hem geld te geven, hem beduidde dat hij, resident, moreel op *zijn* hand was. Maar er schijnt heel wat schandelikers achter te zitten en de

[1]) Deze aanhalingen uit de *Havelaar* zijn naar dele druk (van 1860). In latere drukken is hieraan toegevoegd: „die hij—voor de gelegenheid meegebracht! — uit zijn vestzak haalde."

heer De Kock heeft een kompleet hoofdstuk gewijd aan *De Omkooping van den Regent van Lebak,* waarin niets minder staat dan dat Multatuli beweerd zou hebben dat de resident dat geld gegeven had „tot omkooping der getuigen en vergiftiging van Multatuli". Deze studie heeft de heer De Kock misschien veel satisfaktie gegeven, maar afgescheiden van de gewone povere karakterkarikatuur van Dekker biedt het geen ander gezichtspunt dan dit erg ònserieuze.

Ten overvloede leest men, in een voetnoot van 1875 bij de *Brief aan den G.-G. in ruste:* „Uit den *Havelaar* kan men zien hoe die hoofdambtenaar den „geest des Gouvernements" in het oog houdende, den misdadiger waarschuwde, en daardoor niet alleen Havelaar's ambtelijke positie onhoudbaar maakte, maar tevens z'n leven en dat van z'n gezin op het spel zette". Hier staat de grief kompleet; en het laatste betekent: door Dekker's verzoek om volstrekte geheimhouding niet bindend of niet van belang te achten. Het betekent *niet:* door omkoping tot vergiftiging. De laagheid is hier dus geheel des deurwaarders.

Maar Dekker kon Brest van Kempen, na hem als een bepaald soort ambtenaar geklasseerd te hebben, zijn houding nog wel vergeven; eerst veel later kwam van de minister S. Hasselman, die vóór Dekker resident was geweest van Pandeglang (niet van Lebak, zoals Dekker later meende) het verhaal dat de resident van Bantam „onder den regent zat", want „de regent leverde hem meiden". De heer Saks heeft deze kwestie weer nauwgezet onderzocht. De ontmoeting van Dekker met Hasselman had plaats op 18 Maart 1868. De minister sprak Dekker naar de mond en vertelde Dekker knoeierijen van Lebak, inplaats van andersom, zich verwonderend dat Dekker zelfs nooit een memorie had gezien die hij, Hasselman, indertijd daarover had geschreven. De heer Saks acht het erg naïef in Dekker dat deze zich niet verwondert, dat een assistent-resident van Pandeglang een memorie over de

afdeling Lebak schrijft, welke memorie dan nog niet eens in het archief te Rangkasbetoeng terechtkomt. Hoe het zij, Dekker schrijft Tine de volgende avond (Saks meent dezelfde) over dit gesprek, en de meiden-historie komt er niet in voor. Eerst 6 jaar later (in April '74) aan Vosmaer schrijvend, voert Dekker de heer Hasselman sprekend op en laat hem het zinnetje zeggen over de meiden. De heer Saks konkludeert dat Dekker zelf het skabreuze detail achteraf bedacht moet hebben: 1° omdat hij het anders Tine wel dadelik zou hebben overgebracht, 2° omdat het wel vreemd is dat Hasselman dit wist, terwijl de kontroleur Van Hemert en de 1e luitenant Collard, die in Lebak zelf waren en het hadden kunnen weten, erover hadden gezwegen.

Het loont de moeite dit ene geval te onderzoeken als kenmerkend voor de manier waarop Multatuli's karakter „histories-objektief" ontleed wordt, met veel vertoon van feiten, terwijl de uitkomst toch vals blijft. In de eerste plaats begint de brief, waarin Multatuli Tine op de hoogte stelt van zijn wederwaardigheden in Den Haag, met een verontschuldiging dat hij geen tijd heeft dit beter te doen, zodat Saks' eerste argument ook alle kracht verliest; bovendien echter heeft de peuterkundige hier slecht gepeuterd, wat erger is, voor iemand die al zijn karakterontledingen grondt op zijn onfeilbaarheid in dit bedrijf. Ik schaam mij haast voor de heer Saks dat iemand als ik, die zich graag een volslagen amateur verklaart in zijn specialiteit, hem zo gemakkelik op een blunder wijzen kan. In een brief van Multatuli aan Busken Huet (speciale préféré van de heer Saks, zodat hij werkelik geen onwetendheid mag aanvoeren) van 5 April 1868 [1]), dus niet zes jaar maar 18 dagen na het gesprek in kwestie geschreven, leest men: „Aan V. Z. [de minister Van Zuylen, schoonzoon van Rochussen] heeft hij [Hasselman] gezegd, dat hij er nog meer van wist dan ik. Hij

[1]) Multatuli's *Brieven*, 2e druk (1912), deel 8, blz. 173.

beweerde namelijk dat een der redenen *waarom* de Resident van Bantam zijn pligt niet deed een zekere afhankelijkheid van den Regent was, in zaken die ik niet noem omdat uwe vrouw mijn brief leest. Ik noem ze dus zoodoend, zwijgende". Het is duidelik genoeg, en het enige wat de heer Saks overblijft is te betogen dat Multatuli het praatje dus had van Hasselman *via* Van Zuylen, terwijl hij aan Vosmaer voorgaf het uit de eerste hand te hebben; wat denken doet aan het geval Beyerman, dat hij ook als uit de eerste hand weergaf terwijl hij het van De Chateleux zal hebben gehoord [1]), maar wat aan het gehoorde zelf niets verandert. In 1882 hierop terugkomend in een brief aan Roessingh van Iterson voegt hij er overigens aan toe: „Ik verzeker u dat het me leed doet. Behalve den tegenzin om zoo'n platte uitdrukking te doen drukken, heb ik er nog dit tegen dat ik niet graag zeker soort brave Hendrikken tot bondgenooten kreeg. Er is iets laags in iemand met wien men officieel in geschil is optezoeken in z'n alkoof".

De heer De Kock echter voert natuurlik onmiddelik Dekker's eigen onzedelikheden aan en begrijpt weer niet welke „indruk van de allerlaagste soort" zó iemand enz. van de resident wel kon hebben. Gebrek aan besef dus dat het hier minder kon gaan om de „meiden" zelf dan omdat hier „alkoofzaken invloed hadden op 't officieele", zoals Multatuli het zelf stelt; — maar verder kan Hasselman natuurlik de waarheid niet hebben gesproken omdat Multatuli zich ook over hèm niet altijd zachtzinnig had uitgelaten. Het enige wat men eruit onthouden kan is een *mogelik* punt meer tegen de onkreukbaarheid van Multatuli's tegenstanders van wie geen intieme brieven in boeken te konsulteren zijn [2]).

[1]) Zie in dit boek het hoofdstuk *Sumatra's Westkust* § 16.

[2]) Maar wat een De Kock prikt is immers *bovenal* dat de *Havelaar* „wemelt van leugens en lasterlijke beschuldigingen ten koste van verdienstelijke Indische ambtenaren en een gansch korps Indische landsdienaren en van de Indische en Nederlandsche

11.

Vóórdat de resident de regent dus bezocht, had ten huize van Dekker de konferentie plaats, waarbij de kontroleur Langeveldt van Hemert tegenwoordig was. Deze scène is door de heer Saks uit de *Havelaar* voortreffelik gerekonstrueerd. Dekker had in zijn brieven een te hoge toon aangeslagen om nog te kunnen kapituleren, bovendien maakte de aanwezigheid van zijn mindere hem dat volstrekt onmogelik. De resident kon niet anders dan het gedrag van Dekker „vreemd" vinden. Dekker had plotseling gehandeld, toen hij gehoord had van Carolus' vergiftiging, maar de resident kon dit niet weten. Dekker had hem in zijn tweede missive geschreven dat de maat van zijn verontwaardiging door „een pas gehoord voorval" was overgelopen, maar bij zijn verdere geheimzinnigheid moest de resident denken dat dit „voorval" een ongewoon sterk staaltje was van knevelarij, anders niet; hij moest er nu dus wel op aandringen dat Dekker hem zijn bewijsmateriaal liet zien, wat volgens de heer Saks nog iets anders is dan het door Dekker gevreesde oproepen van de getuigen. Maar voor Dekker was dit wellicht *hetzelfde;* en hij wilde de klagers nu eenmaal niet aan de

Regeeringen" (deze stylist verwijt Multatuli teatrale bombast). De heer Van Sandick, indies ambtenaar toch ook, doet aan deze laster dan dapper mee; altans hij vertelt als histories het volgende gesprek, om de latere opstand in Tjilegon te helpen verklaren. „Het werd gevoerd tusschen een Europeesch Bantamsch ambtenaar en een districtshoofd, in tegenwoordigheid van een Europeaan en eenige inlandsche ambtenaren. — „Zeg eens, wedana, wanneer krijg ik nu die maagd, die je beloofd hebt mij te bezorgen?" — „Ik vraag vergiffenis, Mijnheer, ze zal vanavond bij u bezorgd worden." — Die „mijnheer" werkte, dunkt mij, ook voor den heiligen oorlog, niet minder dan de hadji's." (*Leed en Lief in Bantam,* blz. 170.) — En Dr. Julius Pée citeert een schrijven van een andere indiese ambtenaar, de heer C. R. Bakhuizen van den Brink, aan de heer De Kock zelf: „En die noot over de schandelijke smet op de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur! Zeg eens, amice, kondet je je lachen houden, toen je dat neerschreeft?"

wraak van de regent blootstellen. Zijn voorstel was een „paardenmiddel", maar, aangenomen dat de gewaande vergiftiging van Carolus hem had geschokt, hij had óók alle reden om te denken dat men dit paard lang genoeg verwend had met zachte heelmeesterij; hoe logies men het geval ook zien wil, dat de resident en hij te zeer verschilden om elkaar te begrijpen blijft het voornaamste. Dekker moet gedacht hebben aan zijn oude chef Scherius die hem in een geval als dit volkomen vertrouwd zou hebben; Brest van Kempen bleef korrekt en kalm, *goed* ambtenaarlik, op zijn recht staan te weten hoe de zaken precies stonden; *hij* was de verantwoordelike ambtenaar en niet zijn ondergeschikte. Havelaar antwoordde (en er is geen reden om te veronderstellen dat Dekker anders zou hebben gesproken):

„Resident, *ik* ben Adsistent-resident van Lebak, *ik* heb beloofd de bevolking te beschermen tegen afpersing en geweldenarij, *ik* klaag den Regent aan en zijn schoonzoon van Parang-Koedjang, *ik* zal mijne aanklagt bewijzen, zoodra mij daartoe wordt gegeven de gelegenheid die ik voorstelde in mijne brieven,... *ik* ben schuldig aan laster, als die aanklagt valsch is."

Het was misschien gesproken als een nobel en vurig mens, maar als een *slecht* ambtenaar; de resident kon daarmee geen genoegen nemen. De onvervangbare De Kock, die beter dan ieder ander beseft wat een ambtenaar voegt en wat niet, weet mee te delen dat Dekker, door een regent aan te tasten, zelfs een privilege schond van de Goeverneur-Generaal; kan het erger? Van Sandick meent bezadigd, dat hij altans, bij een zo ontijdige klacht, de bewijsstukken had moeten overleggen waarover hij beschikte, bijv. die lijst van 36 buffels in één maand ontstolen door de schoonzoon van de regent aan 32 personen in het distrikt Parangkoedjang, die hij later in de *Minnebrieven* zou publiceren. Maar De Kock acht zelfs deze lijst geen bewijs, of enkel het bewijs dat Dekker nooit het geringste

idee had van „bewijskracht". Het is allemaal even belangrijk, als men bedenkt dat de beschuldiging *waar* was!
Dekker was hoogmoedig, te zelfstandig, te overijld, al had hij het grootste gelijk. Hij vergat eenvoudig dat zijn chef de verantwoordelikheid droeg en niet hij. Dat hij de resident er geheel buiten wilde houden was een „fout van reusachtige afmetingen". Alleen iemand als hij kon geloven dat een hoger ambtenaar in zou gaan op zo'n aanklacht! Inderdaad.
Maar nu weer enige kurieuze details. Door nauwkeurig vergelijken van de verschillende drukken van de *Havelaar* is de heer Saks tot de ontdekking gekomen dat de gewaande vergiftiging van Carolus misschien wel de sleutel tot dit hele konflikt is. Dekker verzond zijn eerste missive (van 24 Februari) merkbaar onder de indruk van het gehoorde (en heeft daar zelf trouwens altijd de nadruk op gelegd); diezelfde dag had hij aan Dr. Bensen in Serang geschreven om de doodsoorzaak van Carolus te vernemen. Reeds *de volgende dag,* staat in de 1e druk van de *Havelaar* (op 25 Februari dus) had hij het antwoord, dat de vergiftiging tegensprak. Niettemin verzond hij zijn tweede missive, waarin hij juist het „voorval" aanroert. Tegen beter weten in dus? Geenszins. Voor iemand van Dekker's karakter is het duidelik dat hij nu zijn va-tout moest spelen, maar in alle oprechtheid: deze tegenspraak moest hem, op dàt ogenblik zeker (maar eigenlik heeft hij het idee nooit losgelaten), doen beseffen hoè gevaarlik de regent en zijn familie dus waren, aangezien zij een gif gebruikten dat aan de mediese wetenschap ontsnapte.
Daar dit een *zekerheid* voor hem was, had hij, in de gegeven omstandigheden, geheimhouding dubbel nodig tot hij de bewijzen geleverd zou hebben. Dit was zo, of dit dacht hij, maar alle redeneringen nemen niet weg dat hij in deze sfeer leefde, en als men de heer Brest van Kempen inderdaad niet verwijten kan dat hij niet kon mee-

leven in een sfeer die voor hem niet bestond, het is ook onjuist om deze „vergiftigingsvrees", die tenslotte alleen van belang is voor het snelle en plotselinge optreden, in de plaats te stellen van de betere redenen die Dekker wel degelik bezat, want de regent *had* gekneveld. De heer Saks toont aan dat Multatuli in de latere drukken van de *Havelaar* is blijven „morrelen" aan deze vergiftigingshistorie, omdat hij begreep dat daar zijn zwakke punt was, — reden voor hem om des te meer op zijn heldhaftige plichtsvervulling te wijzen. Bovendien wilde hij *niet* overijld gehandeld hebben, en als deze vergiftigingsschok één ding bewijst, dan alleen dat hij daardoor tot overijling werd gedreven. Dat hij daardoor handelde heeft hij zelf gezegd: maar hij spreekt van eindelik streng optreden waar de anderen van overijling spreken; hij vindt zijn vooronderzoek wèl voldoende; en aangenomen dat hij door een verkeerde suppositie gedreven werd tot zijn juiste beschuldiging, wat is dit meer dan een bijkomstigheid? Hij had de regent beschuldigd van misbruik van gezag en verdacht van knevelarij, niet gerept van moord of giftmenging. Het „voorval", door hem zo geheimzinnig aan de resident meegedeeld, ongetwijfeld ook om een klemmender beroep te doen op diens *vertrouwen,* was het maximum waartoe hij kon gaan; had hij, in een begeleidend partikulier schrijven zelfs, de regent van moord betichtigd, hoe zouden dàn achteraf kreten van verontwaardiging over zijn zenuwachtigheid zijn opgegaan!
Waarom echter wist de resident niets van Dekker's pogingen om de regent met zachtheid tot zijn plicht terug te brengen, waarover hij hem, het als bekend veronderstellend, geschreven had? De heer Saks heeft dit kleine mysterie zeer goed ontcijferd en daarmee meteen wat meer licht doen vallen op de ietwat uitgewiste figuur van de kontroleur. Deze ondergeschikte, die door Havelaar zo opvallend in bescherming wordt genomen, op wie hij om zo te zeggen al zijn ridderlikheid botviert, en die later,

in de strijd betreffende de Havelaarzaak, zo wonderlik blijft zwijgen, is misschien een nul („de nul achter het cijfer van Havelaars vorstelijke kwaliteiten" noemt de heer Saks hem), altans het tegendeel van een licht of een karakter, maar juist zijn vormloosheid heeft hem hier een houding doen aannemen, niet zonder belang in het verloop van zaken. Blijkens de *Vraagpunten aan den Kontroleur* had Dekker hem uitdrukkelik verzocht de resident te zeggen dat hij uit medelijden met de regent eerst zachte middelen wilde beproeven, maar dat de resident daarom niet aan lauwheid moest denken. De kontroleur bevestigt dit feit, maar Dekker spaart hem de vraag of hij ook de boodschap heeft overgebracht. De heer Saks komt hierdoor tot de gevolgtrekking, dat de kontroleur dit *niet* heeft gedaan, wat inderdaad in dit opzicht altans volkomen het misverstand verklaren zou tussen Dekker en de resident. Het punt moet in de konferentie besproken zijn geworden, zegt de heer Saks, en de kontroleur moet daarbij enige verwijten hebben gehoord. Niettemin zou dit de resident dan niet weerhouden om in zijn rapport aan de Goeverneur-Generaal het punt met nadruk naar voren te brengen, alsof Dekker er de volle verantwoordelikheid voor droeg.

De heer Saks verklaart, hoogst psychologies, Multatuli's grootmoedige zorgen voor de kontroleur in de *Havelaar* uit de omstandigheid dat hij hem, de typiese „zwakke broeder", niet vertrouwde. Uit *zijn* mededeling was de suggestie van het verraad van Brest van Kempen geboren, maar hij ook was degene die als hoofdgetuige kon optreden als hij zijn zwijgen verbrak, die het beste weten kon in hoever de waarheid in de *Havelaar* geromanceerd was; Multatuli wilde het hem — waar alle personages uit zijn boek nog leefden — zo moeilik mogelik maken om naar de sterkere persoonlikheid van Brest van Kempen „om te vallen". Dergelijke interpretaties kunnen waar of onwaar zijn, en het waarschijnlikste lijkt altijd nog dat

er *iets* van waar is, maar zéker blijft hierin dat de kontroleur aan Dekker dus het bezoek van de resident bij de regent rapporteerde; dat een dergelijk bezoek die 26e Februari op Rangkasbetoeng dus werkelik had plaatsgehad.

12.

Tot de resident Brest van Kempen voelt de heer Saks zich bepaald aangetrokken: dat deze zich zo prompt op Dekker's eerste appèl verplaatste, was dàt niet „een bijdrage tot de kennis van de wijze waarop het bestuur in Nederlandsch-Indië werd uitgeoefend"? vraagt hij, Multatuli's verwijt tot een kompliment draaiend. Vanwaar deze geestdrift? Het voor de hand liggende antwoord is dat de resident inderdaad geschrokken genoeg was om ongelukken te willen voorkomen. Maar, zegt ook de heer Saks, vóór Dekker werden de inlandse hoofden ook nog wel gestraft: kort tevoren was de beruchte demang van Parangkoedjang door Brest van Kempen zelf gestraft met 14 dagen arrest op de pasèban van de regent. Had niemand dit dan aan Dekker meegedeeld? Duymaer van Twist had de regent van Kendal ontslagen.... Schijnbaar had dit laatste Dekker alleen maar hoop gegeven; en wat het straffen van de demang betreft, als Brest van Kempen wist wie hij vóór zich had.... maar ook het vervolg laat zien dat hij wèl de demang wilde straffen, maar niet de regent. In ieder opzicht verschil van stijl. Ziende dat Dekker niet toegaf, verklaarde de resident „dat hij zich dan genoodzaakt vond de bedoelde brieven onder de aandacht te brengen der Regeering". Dit was Dekker volstrekt niet onwelkom, daar hij immers het grootste vertrouwen stelde in Duymaer van Twist. Maar hij vond het nodig de brieven zelf ook op te zenden, daar de resident het van zijn kant toch doen zou; hierin gedroeg hij zich opeens wantrouwend en wederom niet als een goed ambtenaar.

De volgende dag kreeg hij een nieuw schrijven van de resident, ditmaal officieel.

Serang, den 26en Februari 1856.

Aan den Assistent-Resident van Lebak.

In verband met het op heden reeds mondeling aan UEdG. te kennen gegevene, heb ik de eer UEdG. in beschikking op Uwe missives van 24 en 26 dezer No. 88 en 91 te melden:
dat ik op grond van de UEdG. bekend gemaakte redenen niet kan treden in de door UEdG. sub 1—4 Uwer eerstaangehaalde missive voorgestelde maatregelen, en dus ook niet in het verhinderen van den Regent van Tjanjor in zijn voornemen tot het bezoeken der afdeeling Lebak;
dat ik mede niet kan goedkeuren Uwe verrigtingen bij die beide brieven omschreven, en dat ik integendeel had gewenscht, dat UEdG. in stede van eene gewigtige aangelegenheid als deze, aan te vangen en voor te bereiden op de wijze zooals door UEdG. heeft plaats gehad, mij door tijdige vertrouwelijke opening van zaken en raadpleging, in de gelegenheid had gesteld, daaraan verder zoodanige rigting te geven, als ik zoude hebben oorbaar geacht;
dat ik daarom in den tegenwoordigen stand der zaak wenschende te voorzien, UEdG. bij deze nadrukkelijk opdraag, zich van alle verdere verrigting in deze te onthouden en dus van Uwe zijde alles te vermijden, wat het welligt reeds opgewekte vermoeden, als zoude er tegen den Regent van Lebak eenig onderzoek aanhangig zijn, verder voedsel zoude kunnen geven.
Om daartoe mede bevorderlijk te zijn heb ik dan ook bij mijne ontmoeting heden ochtend met den Regent van Lebak, zelfs den schijn vermeden, als waren mij geschreven Uwe beide meer aangehaalde brieven, en

ik vermeen op de stipte opvolging door UEdG. van mijn zoo even uitgedrukt verlangen, ook te meer nog te moeten aandringen, aangezien Uwe ingediende rapporten door mij ter kennisse zullen worden gebragt der Regering, ten einde de noodige voorschriften te erlangen, omtrent hetgeen ter zake verder zal dienen te worden verrigt.

De Resident van Bantam,
BREST VAN KEMPEN.

Dekker antwoordde:

Rangkasbetoeng, den 28en Februarij 1856.

Aan den Resident van Bantam.

Ik heb de eer gehad te ontvangen uwe spoedmissive van 26 dezer La. O. geheim, houdende hoofdzakelijk mededeeling:
dat UwEdG. gronden had om niet te treden in de voorstellen gedaan bij mijne ambtsbrieven van 24 en 25 dezer No. 88 en 91;
dat UwEdG. niet goedkeurde mijne verrigtingen in die beide brieven omschreven;
en bevattende ten slotte eenige bevelen.
Ik heb thans de eer gelijk trouwens reeds in de conferentie van eergisteren mondeling geschiedde, nogmaals ten overvloede te verzekeren:
dat ik volkomen eerbiedig de wettigheid des gezags van UwEdG. waar het geldt de keuze al of niet te treden in mijne *voorstellen;*
dat de ontvangene *bevelen* met stiptheid en des noods met zelfverloochening worden, en zullen worden nagekomen, als ware UwEdG. tegenwoordig bij al wat ik doe of zeg (juister bij al wat ik nalaat of niet zeg).
Ik weet dat UwEdG. op mijne loyauteit ten deze vertrouwt.
Doch ik neem de vrijheid ten plegtigste te protesteren

tegen den minsten zweem van afkeuring omtrent éénige handeling, éénig woord, éénige zinsnede, door mij in deze zaak verrigt, gesproken of geschreven.
Ik heb de overtuiging mijn pligt te hebben gedaan — in doel en wijze van uitvoering, geheel mijn pligt, — niets dan mijn pligt, — zonder de minste afwijking.
Lang had ik nagedacht voor ik handelde (dat is voor ik onderzocht, rapporteerde en voorstelde) en als ik in iets het minste zou gefaald hebben — uit overijling faalde ik niet.
In gelijke omstandigheden zoude ik op nieuw (iets sneller echter) geheel — letterlijk geheel hetzelfde doen en nalaten.
Al ware het zelfs dat eene hoogere macht dan die van UwEdG. iets afkeurde in wat ik deed (behoudens welligt het eigenaardige van mijnen stijl die een deel uitmaakt van mij zelf — een gebrek waarvoor ik zoo min verantwoordelijk ben als de stamelaar voor het zijne) alware het dat.... doch neen dat *kan* niet zijn, maar *al ware* het zoo.... ik heb mijn pligt gedaan.
Wel doet het mij — zonder bevreemding niettemin — leed, dat UwEdG. daarover anders oordeelt, — en wat mijne persoon aangaat, zoude ik terstond berusten in wat mij eene miskenning toeschijnt, — doch er is een principe in het spel, en ik heb gewetensredenen die eischen dat uitgemaakt worde welke meening juist is, die van UwEdG. of de mijne.
Anders dienen dan ik te Lebak diende *kan* ik niet. Wenscht dus het Gouvernement anders te worden gediend dan moet ik als eerlijk man eerbiedig verzoeken mij te ontslaan; dan moet ik op zes en dertig jarigen leeftijd trachten op nieuw eenen loopbaan aan te vangen; — dan moet ik na zeventien jaren — na zeventien *zware moeijelijke* dienstjaren (wie twijfelt er aan, dat ze mij drukten?) dan moet ik, na mijne beste levenskrachten te hebben ten offer gebragt aan wat ik

voor pligt hield, na actief zooals *nu* en passief zooals *vroeger* te hebben geduld en geleden en gedragen, op nieuw aan de maatschappij vragen of ze mij brood wil geven voor vrouw en kind, — brood in ruil voor mijne denkbeelden, — brood welligt in ruil voor arbeid met kruiwagen of spade als de kracht van mijn arm meer waard wordt gekeurd dan de kracht mijner ziel.
Maar ik kan en wil niet gelooven dat de meening van UwEdG. door Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal gedeeld wordt, en ik ben dus verpligt vóór ik overga tot het bitter uiterste dat ik neerschreef in de vorige alinea, UwEdG. eerbiedig te verzoeken:
aan het Gouvernement voor te stellen:
Den Resident van Bantam aan te schrijven alsnog goed te keuren de handelingen van den Assistent-Resident van Lebak, betrekking hebbende op den inhoud van diens missives de dato 24 en 25 dezer Nos. 88 en 91.
dan wel:
Genoemden Assistent-Resident te roepen ter verantwoording op de door den Resident van Bantam te formuleren punten van afkeuring.
Ik heb de eer ten slotte UwEdG. de dankbare verzekering te geven, dat als iets mij kon terugbrengen van mijne lang doordachte, en bedaard maar vurig aangekleefde principes ten deze — waarlijk het zoude geweest zijn de heusche, innemende wijze waarop UwEdG. in de conferentie van eergisteren die principes heeft bestreden.

De Assistent-Resident van Lebak,
DOUWES DEKKER.

De heer Saks betoogt dat deze derde brief kennelik voor Duymaer van Twist geschreven is: „de bondige afsluiting van de bruuske eerste en de langdradige, in herhalingen vervallende tweede". Waarom ook niet? De strijd

tussen twee bestuursopvattingen was nu in volle gang en Van Twist was de opperste arbiter daarin.
Het konflikt tussen de resident en de assistent-resident was — gegeven de hiërarchie — uiterst gevaarlik geworden voor de mindere in rang; Dekker was echter niet iemand om meteen te zwichten; hij streed met al *zijn* middelen, de romanties-patetiese stijl inbegrepen die de rustigen zo hindert. De heer Saks toont aan dat de lange brief in de *Havelaar,* door Dekker hierna tot de kontroleur gericht, geheel beschouwd moet worden als voor het effekt, in verband met het hangende konflikt, geschreven. Ik neem dit zonder moeite aan en vraag wederom: wat dan nog? Op zijn manier, inderdaad, onderstreepte Dekker aldus het verschil van bestuursopvatting tussen de resident en hem; maar dit verschil bestond, was *reëel,* niet uitgevonden.
Een heerlike redeneerkunst ontwikkelt Saks in een 10 jaar later, in 1937, aan zijn essay toegevoegd slothoofdstuk, nogmaals in *Groot-Nederland* gepubliceerd. Het is het kommentaar op een door pastoor Jonckbloet in het archief te Rangkasbetoeng gevonden, door Dekker „met grimmige hand" geschreven kanttekening, bij een aanschrijving van de resident omtrent de werving van inlandse soldaten die slechts met geoorloofde middelen mag plaatshebben (zijn fort, zoals men weet). Deze aanschrijving is gedateerd 26 Februari en waarschijnlik dus tegelijk aangekomen met het laatste schrijven van de resident; en Dekker noteert: „Voorloopig gedeponeerd in de meening, dat ik niet zeer lang deze afdeeling zal besturen en dus de mededeeling aan den Regent uitgesteld tot een opvolger op zich zal durven nemen den Regent ten dezen voor te schrijven wat „geoorloofde middelen" zijn.
In geval van mijn overplaatsing of aflossing niet spoedig plaats vindt de vraag rigten tot den Resident van Bantam.

Het denkbeeld van oorbaarheid is zeer subjectief.... Als spelen en dobbelen en tot schuld uitlokken een „geoorloofd middel" is, — *verklaar ik daartoe de hand niet te willen leenen.*
Zoo neen, *welke* middelen zijn dan wel geoorloofd? Ik voor mij heb daartoe instructies noodig; doch wellicht zal mijn vervanger ten dezen beter dan ik weten wat hem te doen staat".
In deze regelen, die inderdaad barstensvol zijn van het konflikt, ziet de heer Saks niets dan Dekker's rekenen op „overplaatsing" en „aflossing", en dit klopt dan weer niet met latere uitingen, enz. Hoe pover! Dekker had dus, omdat hij op *dit* ogenblik reeds een voorgevoel had dat hij de strijd tegen de resident verliezen ging, zich verder niet mogen verdedigen of beroepen op zijn gelijk, zich niet mogen verwonderen over de houding van Van Twist, enz. Zo schrijft men de historie, vastgeknoopt aan een indruk van één minuut, en doet dan nog heel slim in de karakterbelichting. Een normale Hollander heeft misschien recht op 1000 (ik stel het getal expres laag) tegenstrijdige impulsen per week. Dekker had dus wel recht op 5000 in een week van normale omstandigheden. In de week volgend op 24 Februari 1856 dus zeker wel op 15000. Toch zal de door Jonckbloet opgediepte krabbel nu beslissen over zijn oneerlikheid, zijn „niet alles zeggen" enz. Het is eigenlik niet zozeer pover. Het is walgelik.
Ongeveer gelijktijdig met die krabbel dus, schreef hij zijn antwoord aan de resident, eigenlik bestemd voor de Goeverneur-Generaal.

13.

De resident Brest van Kempen had *zijn* rapport aan de Goeverneur-Generaal klaar, toen Dekker's brief hem op 29 Februari bereikte. Dit rapport is grotendeels samen-

vatting van het voorgaande. Na de klachten in Dekker's eerste brief te hebben opgesomd, schrijft hij:

„De belangrijke inhoud van dien brief gaf alle reden mij te bevreemden, wanneer ik in aanmerking nam, dat de schrijver daarvan nauwelijks ééne maand geleden (op den 22 Januari jl.) het bestuur der afdeeling Lebak had aanvaard, en van het in dien korten tijd ter zijner kenniskomen van zulke hoogst gewigtige feiten *hoegenaamd geene voorafgaande opening* aan mij gedaan [1]), doch die plotseling tot het onderwerp van zoodanige aangelegen eindvoorstellen gemaakt had. Bij de ontvangst op reis zijnde en des avonds laat te Serang terugkeerende, onthield ik mij van eene onverwijlde officiéle beschikking op het geschrevene, en ik mag niet ontveinzen dat ik dit ook den volgenden dag (eenen postdag, waarop ik uit hoofde van dringende bezigheden mij niet van de hoofdplaats konde verwijderen) naliet, naardien mij in den korten tijd, welken ik de eer had den Heer E. Douwes Dekker onder mij werkzaam gesteld te zien, reeds verschillende blijken waren voorgekomen, dat hij, — liever dan tot bedaarde nasporing te besluiten, — vaak de voorkeur geeft aan het opvolgen van plotselinge ingeving en de aandrift van het oogenblik.

Ik was niet zeker, dat de zaak waarvan rede was, niet intusschen reeds vorderingen gemaakt of eene andere wending genomen had, en ik achtte het dus raadzaam geene dadelijke schriftelijke beschikking te nemen, doch mij persoonlijk van den toestand der zaak te gaan verzekeren.

Ik schreef in dien zin bij particuliere letteren van den

[1]) De heer Saks wijst erop dat de resident die, in tegenstelling met Dekker, weinig kursiveert, het hier wel doet. Maar als de lezing van de heer Saks over het verzuim van de kontroleur juist is, dan pleit dit kursiveren, juist hier, allerminst voor de resident!

25en dezer, waarvan ik vermeen afschrift te moeten aanbieden, aangezien genoemd ambtenaar in eenen hieronder nader te vermelden tweeden dienstbrief, op die letteren zinspeelt, dat ik den volgenden dag mij naar Lebak begeven zoude en ik onthield hem daarbij de opmerking niet, dat ik op grond van het gewigt der aangelegenheid reden had gehad, mondelinge opening aan en voor-overleg met mij, van hem te mogen verwachten.

Den 26en des morgens naar Rangkas Betoeng op reis zijnde, gewierd mij per expresse de bovenbedoelde tweede brief van den Assistent-Resident, des avonds te voren blijkbaar onmiddellijk na de ontvangst mijner particuliere letteren geschreven, waarbij onder den invloed naar het schijnt van nog krachtiger opwelling dan vroeger, met den heftigsten aandrang op de reeds vermelde voorstellen wordt teruggekomen.

Uwer Excellentie reeds per omgaande van deze aangelegenheid wenschende te doen kennis dragen, zoo vermeen ik mij ter bekorting, tot de hoofdzaak te moeten bepalen en niet bij bijzondere deelen van dat schrijven, ofschoon die ook al daartoe schijnen uit te lokken, te moeten stilstaan. Ik bepaal er mij dan ook bij te vermelden, dat ik door den inhoud van dat tweede schrijven niet werd teruggebragt van de navolgende intusschen bij mij gerijpte overtuiging:

dat in de handelingen van den Assistent-Resident van Lebak werden gemist bezadigd overleg, beleid en voorzigtigheid, naardien hij zonder voorafgaande raadpleging van den Resident van Bantam, onmiddellijk na de aanvaarding zijner betrekking het Hoofd van het Inlandsche bestuur van Lebak tot het doelwit was gaan maken van opzettelijke, dien Regent bezwarende onderzoekingen [1]);

[1]) Deze zin komt bijna woordelik terug in alle verdere officiële stukken, het gedrag van Dekker betreffende.

dat welke edele aandrift dien ambtenaar daartoe ook moge hebben geleid, en al mogten ook werkelijk, — hetgeen ik wel verre ben van reeds vooruit als onmogelijk te verwerpen, — de door hem tegen den Regent verzamelde grieven worden bewaarheid, — de op een dusdanig vague wijze geformuleerde aanklagt wegens misbruik van gezag (zonder het dadelijk voorbrengen van feiten, veel minder van bewijzen) en de bloote *verdenking* van knevelarij, van den kant van een, ik herhaal het, weinig dagen geleden in zijne afdeeling werkzaam geworden ambtenaar, voor mij echter niet dadelijk van genoegzame kracht mag worden beschouwd om eenen Inlandschen ambtenaar van dien stempel, — den hoogsten in rang aanwezigen Regent in deze Residentie, — eenen ruim zestig jarigen, doch nog ijverigen landsdienaar, aan naburige aanzienlijke Regentengeslachten vermaagschapt, — over wien door mijne beide laatste voorgangers, na *jaren* ondervinding gunstige getuigenissen waren uitgebracht, — zonder voorkennis der Regering aan eene hem moreel geheel vernietigende bejegening, als de voorgestelde te onderwerpen [1]);

en dat ik integendeel trachten moest al aanstonds krachtig te stuiten, al hetgeen reeds op dien weg van overijling verrigt was en welligt nog zoude kunnen verricht worden. Vervuld van dat besluit liet ik dan ook den Regent, die mij naar gebruik op den post Warong Goenoeng was tegemoet gekomen, niet het minst blijken, als had er te zijnen aanzien iets bijzonders plaats gegrepen, en gaf ik den Assistent-Resident, bij het daarop met dezen gevolgd onderhoud te Rangkasbetoeng, op duidelijke wijze te kennen, dat ik verre was van zijne verrigtingen te kunnen goedkeuren;

dat ik niet tot zijne gedane voorstellen kon toetreden

[1]) Ook dit vindt men bijna woordelik tot in de kabinetsmissive van Duymaer van Twist.

en eindelijk dat het mijn stellig verlangen was, dat hij zich stipt zoude onthouden, van verder iets ter zake te doen en zelfs alles behoorde te vermijden, wat het misschien reeds opgewekt vermoeden, als zoude er tegen den Regent van Lebak een onderzoek aanhangig zijn, zoude kunnen aanwakkeren. Ik wenschte te meer nog de zaak tot dien stand terug te brengen, bij de spoedig ophanden komst van den Regent van Tjanjor, die mij geschreven had den 28en te Rangkas-Betoeng te zullen aankomen.

Of het mij ten volle is gelukt de onrust (die ik uit den inhoud der brieven van den Assistent-Resident zelven moet opmaken, dat door zijne verrigtingen bij den Regent zijn opgewekt) door mijne geruststellende houding jegens hem tot bedaren te brengen, durf ik niet verzekeren; — ik heb daartoe echter mijne beste pogingen aangewend [1]), in afwachting dat ik omtrent de bedoelingen der Regering in deze, de noodige zekerheid zoude hebben ingewonnen.

Ik neem de vrijheid daartoe thans overtegaan.

Hecht Uwe Excellentie Hare goedkeuring aan mijne bovenstaande beschouwingen en mijne in dien geest gedane verrigtingen, zoo durf ik Haar Eerbiedig in overweging geven:

Voorloopig buiten eenig gevolg te laten de door den Assistent-Resident van Lebak bij missive van 24 dezer No. 88 gedane voorstellen; en van dien ambtenaar te vorderen dat hij alsnog aan den Resident van Bantam volle opening geve van al hetgeen hem terzake van het Inlandsche Bestuur dier afdeeling mogt zijn ter oore gekomen, ten einde door den Resident nader ter ken-

[1]) Het vragen of de regent misschien iets in te brengen had tegen de assistent-resident en het geven van geld aan de regent kunnen door deze vrees voor Dekker's onrustige „verrichtingen" en door de eigen pogingen tot een „geruststellende houding" worden verklaard. Dat Dekker er *zijn* mening over had blijft echter uiterst begrijpelik.

nis der Regering te worden gebracht, om te kunnen beoordeelen, wat ter zake verder zal behooren te worden verrigt.
Ik zie mij wel tot het doen van dit voorstel verpligt naardien de Assistent-Resident van Lebak op mijn bepaald geuit verlangen, dat vooraf stellige feiten of bewijzen tot staving zijner aanklagt, aan mij zouden worden kenbaar gemaakt, daarin zwarigheid heeft gevonden, zoo niet vooraf door mij werd overgegaan tot den door hem voorgestelden maatregel tot verwijdering.
Ik mag ten slotte het leedwezen niet verbergen dat de Assistent-Resident van Lebak, door eene kwalijk begrepene voortvarendheid (uit welke prijzenswaardige bedoelingen ook voortspruitende) zich al dadelijk op eenen zoo weinig verborgen koelen en verwijderden voet, tegenover den Regent gesteld heeft, dat het mij in ieder geval voorkomt, dat de goede verhouding, welke tusschen deze beide ambtenaren bestaan moet, voor immer daardoor zal zijn verbroken."

De heer Brest van Kempen had dit rapport al ondertekend toen Dekker's brief van de vorige dag kwam. Hij voegde er dus aan toe:

„Ik ontvang reeds na het afschrijven dezes een antwoord van den Assistent-Resident van Lebak van gisteren No. 93, *Geheim.*
De post heden vertrekkende, zoo zij mij ook nog de aanbieding van dien brief, en wel op deze wijze, vergund. Den inhoud van dien brief niet op nieuw tot een onderwerp van beschouwingen vermeenende te moeten maken, leg ik dien eerbiedig aan Uwer Excellentie's beoordeeling voor.
Ik veroorloof mij echter ééne opmerking, — zij is deze: — Zooals de steller teregt zegt, geldt het hier

een strijd van beginsel. Omtrent de gegrondheid van dat beginsel zal de Regering hebben uitspraak te doen. Die uitspraak gerustelijk afwachtende, mag ik echter reeds nu niet onderdrukken de verklaring dat, zoo aan het beginsel van opvatting en uitvoering, door den Assistent-Resident van Lebak in deze aangelegenheid gevolgd, door de Regering mogt worden hulde gedaan, alsdan, naar mijn bescheiden meening den Residenten volstrekt de pas wordt afgesneden, aan gewigtige aangelegenheden van Inlandsch bestuur in het hun toevertrouwd gebied, tijdig de vaak zoo noodige leiding te geven.

De Resident van Bantam,
BREST VAN KEMPEN.

14.

De resident mocht inderdaad gerustelik afwachten dat men van hogerhand geen hulde zou brengen aan een kwalik begrepen voortvarendheid van ambtenaren, die hun superieuren overbodig zou kunnen maken. De Raad van Indië moest op 3 Maart „komen tot de gevolgtrekking dat E. Douwes Dekker, thans assistent-resident van Lebak, die voor het binnenlandsch bestuur niet werd opgeleid, evenzeer mist de bezadigdheid, het beleid en de voorzigtigheid, als het gevoel van ondergeschiktheid, welke vereischt worden in een ambtenaar, bestemd, om volgens het beginzel uitgedrukt in art. 67 van het *Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch-Indië,* hooger toezigt te voeren over de van regeringswege aangestelde hoofden; de edele aandrift, om misbruik van gezag en knevelarij van de zijde van die hoofden aan het licht te brengen, kan dit gemis aan geschiktheid, dit gebrek aan onderwerping aan de bevelen van het over hem gesteld hoofd van gewestelijk bestuur niet vergoeden; en men mag niet dulden, dat het gezag van de hoofden van inlandsch en plaatselijk bestuur door het eigenzinnig opvol-

gen van dusdanige zelfs edele aandrift worde in gevaar gebracht ten nadeele van het algemeen.
De Raad van Indië advyzeert mitsdien: E. Douwes Dekker, Assistent-Resident van Lebak in de residentie Bantam, als ongeschikt voor die betrekking van derzelver verdere vervulling eervol te ontheffen".
Behalve door de wd. sekretaris (onleesbaar) was dit stuk ondertekend door Dekker's voormalige beschermer, tans vice-president van de Raad van Indië, Ruloffs. Maar in zeker opzicht had Dekker niet vergeefs op Duymaer van Twist vertrouwd en zou hij nu door deze in zekere mate beschermd worden. De Goeverneur-Generaal schreef nl. op 18 Maart eigenhandig onder dit stuk: dat hij, hoewel „met den Raad geheel eens, dat de ambtenaar Dekker moet worden ontheven van zijne tegenwoordige betrekking", gezien zijn „goede bedoelingen" en „dat hij bekend staat als een bekwaam en ijverig ambtenaar", meende dat „de proef kan worden genomen of hij niet, na ernstige teregtwijzing en waarschuwing, voor het binnenlandsch bestuur kan worden behouden".
Om deze grootse opvatting hebben sommigen Van Twist „de weldoener van Douwes Dekker" genoemd. Men moet niet tè veel vragen van een weldoener-goeverneur-generaal. Maar Dekker begreep het weer niet; hij dacht groter indruk op hem gemaakt te hebben, hem groter vertrouwen te hebben ingeboezemd gedurende hun ontmoetingen te Buitenzorg; hij beging weer de „fout van reusachtige afmetingen", te denken dat Van Twist, landvoogd en opperchef, zich veroorloven kon mens te zijn, niet meer gedoemd was de ambtenaar vóór de mens te laten gaan. „Als *ik* in zijn plaats geweest was", moet hij hebben gedacht. In dit licht gezien wordt alles verklaarbaar: zijn pogingen om tot op het laatste ogenblik nog tot Van Twist toegelaten te worden; zijn brief van twee jaar later; zijn koppig vasthouden aan het idee dat de Goeverneur-Generaal misleid was, dat de slechte rappor-

ten uitgebracht door Brest van Kempen of de invloed van andere raadgevers zijn houding bepaald hadden; zijn steeds toenemende haat toen hij steeds meer het bewijs kreeg dat deze man, die hij volgens *zijn* opvattingen voor eerlijk had aangezien, bewust en met volle kennis van zaken, toch in de eerste plaats ambtenaar wenste te zijn.
De kijk van Van Twist zelf hierop is typerend. In een brief aan de heer H. G. Kronenberg, van April 1882 [1]), zich zijn eerste ontmoetingen met Dekker herinnerend, schrijft hij: „Op de diners, of liever na de diners, waarop hij met zijn echtgenoote nu en dan werd genoodigd, had ik meermalen met hem gesproken en had hij mijn sympathie verworven door zijn hart voor den inlander". (Dus toch, en toen ook al!) „Toen Lebak open kwam en ik wist, dat dààr de toestand der bevolking veel te wenschen overliet, dacht ik, dat hij daar de regte man op de regte plaats zou zijn en ofschoon de Raad van Indië hem niet had voorgedragen, benoemde ik hem tot adsistent-resident". Dus Dekker had zich niet eens vergist toen hij meende te weten wàt Van Twist van hem verwachtte. Alleen de „onbesuisde manier" veranderde alles.

15.

Bijna een maand moest Dekker wachten eer hij het antwoord had van de Goeverneur-Generaal. Daar de kontroleur Van Hemert hem nu het bezoek van de resident bij de regent verteld had, had hij alle gelegenheid om voor zich, vrouw en kind, te lijden aan vergiftigingsvrees. *Hij* dacht niet anders dan dat zijn voorganger door vergif was opgeruimd, en neurastenie of niet, zó dwaas als zijn bestrijders deze vrees willen voorstellen was ze niet. Daarbij kwam de zenuwspanning veroorzaakt door het hangende konflikt: tenslotte was hij weer ambenaar genoeg — d.w.z. had hij meer dan genoeg met de ambte-

[1]) Geciteerd door Dr. Julius Pée, in *Multatuli en de Zijnen.*

narij omgegaan — om te weten aan welk gevaar hij zich had blootgesteld.
Op 29 Maart ontving hij de stukken: een afschrift van het goevernementsbesluit en de volgende brief:

Buitenzorg, den 23en Maart 1856.

Aan den
Ambtenaar E. Douwes Dekker.

De wijze, waarop door U is te werk gegaan bij de ontdekking of veronderstelling van kwade praktijken van de hoofden in de afdeeling Lebak en de houding daarbij door U tegenover Uwen Chef, den Resident van Bantam aangenomen, hebben in hooge mate mijne ontevredenheid verwekt.
In Uwe bedoelde handelingen worden evenzeer gemist bezadigd overleg, beleid en voorzigtigheid, zoo zeer vereischt in een ambtenaar met uitvoering van gezag in de binnenlanden bekleed, als begrippen van ondergeschiktheid aan Uwen onmiddelijken superieur.
Reeds weinige dagen na de aanvaarding Uwer betrekking heeft UEdG. kunnen goedvinden, zonder voorafgaande raadpleging van den Resident, het hoofd van het inlandsch bestuur te Lebak te maken tot het doelwit van bezwarende onderzoekingen.
In die onderzoekingen heeft UEdG. aanleiding gevonden, zonder zelfs Uwe beschuldigingen tegen dat hoofd door feiten, veel minder bewijzen, te staven, tot het doen van voorstellen, die de strekking hadden een inlandsch ambtenaar van den stempel van den Regent van Lebak, een zestigjarigen doch nog ijverigen landsdienaar, aan naburige aanzienlijke regentengeslachten vermaagschapt en omtrent wien steeds gunstige getuigenissen waren uitgebragt, aan eene hem moreel geheel vernietigende bejegening te onderwerpen.
Daarenboven heeft UEdG. toen de Resident zich on-

genegen betoonde aan Uwe voorstellen gevolg te geven, geweigerd aan het billijk verlangen van Uwen Chef te voldoen, om volle opening te geven van hetgeen U omtrent de handelingen van het inlandsch bestuur te Lebak bekend was.
Zulke handelingen verdienen alle afkeuring en doen ligtelijk gelooven aan ongeschiktheid voor het bekleeden eener betrekking bij het binnenlandsch bestuur.
Ik heb mij verpligt gezien U van de verdere vervulling der betrekking van Assistent-Resident van Lebak te ontheffen.
Uit aanmerking evenwel van de gunstige rapporten vroeger omtrent U ontvangen, heb ik in het voorgevallene geene reden willen vinden, om U het uitzigt op eene wederplaatsing bij het binnenlandsch bestuur te benemen.
Ik heb u daarom voorloopig belast met de waarneming der betrekking van Assistent-Resident van Ngawie.
Van Uwe verdere handelingen in die betrekking zal het geheel afhangen of UEdG. bij het binnenlandsch bestuur zal kunnen geplaatst blijven.

De Gouverneur-Generaal,
DUYMAER VAN TWIST.

In de *Havelaar* wordt verondersteld dat Ngawi gekozen werd omdat de resident van Madioen, waaronder deze plaats behoort, de zwager was van de vorige resident van Bantam, iemand die immers ook zijn plicht niet had gedaan. Het lijkt ver gezocht, en anderen beweren dan ook dat van zoiets geen sprake was, dat Van Twist zich enkel had laten leiden door de omstandigheid dat Ngawi goed ver lag van Lebak. Maar in ieder geval verdient het goevernementsbesluit van dezelfde 23e Maart enige aandacht, want het eindigt met „goedgevonden en verstaan: ...*Ten vierde:* Aan te teekenen dat de ambtenaar E. Dou-

wes Dekker bij kabinetsmissive van heden no. 54, ernstig wordt teregt gewezen, ter zake van zijne onvoorzigtige handelingen als Assistent-Resident van Lebak.
Ten vijfde: Den Resident van Madioen het gebeurde mede te deelen onder toezending van afschrift der bij artikel 4 bedoelde kabinetsmissive, met aanschrijving om de handelingen van den ambtenaar Douwes Dekker naauwlettend gade te slaan, en na verloop van zes maanden, of vroeger, indien hij daartoe termen vindt, omtrent genoemden ambtenaar te rapporteren."
Ongetwijfeld erg logies alweer, — maar nogal kluchtig wanneer men denkt aan de lieden die menen dat Dekker zich zoveel nuttiger voor de Javaan had kunnen maken wanneer hij deze overplaatsing had aangenomen.
Dekker nam dezelfde dag zijn ontslag in een rekest van 5 regels dat in de *Havelaar* een voorbeeld wordt genoemd van welsprekendheid:

Rangkasbetoeng, den 29 Maart 1856.

Aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië te Buitenzorg.

Ik heb de eer gehad te ontvangen het besluit van Uwe Excellentie dd. 23 dezer vergezeld van Uwer Excellentie's Kabinetsmissive van dien datum No. 54.
In antwoord op die beide stukken zie ik mij genoodzaakt Uwe Excellentie te verzoeken mij te verleenen een eervol ontslag uit 's Lands dienst.

De Ambtenaar,
DOUWES DEKKER.

Deze zelfde 29e Maart ook, stelde hij zijn 32 schriftelike *Vraagpunten aan den Kontroleur.*

16.

Het nieuwe stuk van de heer Saks (*Groot-Nederland* 1937) geeft een zo Sherlock-Holmessige rekonstruktie van deze 29e Maart, dat het onmogelik is die buiten beschouwing te laten. Hoe meer de heer Saks opschiet, hoe kleinerender zijn geschrift voor Dekker wordt; maar hoe duideliker ook dat de heer Saks ieder gevoel mist om Dekker op juiste waarde te schatten. Het is of hij, die militant socialist was, er volstrekt aan hecht het bewijs te leveren dat ook in dezulken het onvervalste Droogstoppelbloed stromen kan. Tenslotte is de maniakale gebetenheid van een De Kock misschien toch nog te verkiezen boven het zelfvoldane geboetseer van Saks bij een zo ellendig onbegrip van zijn „model". Het misselikst wordt men nog als men hem tot besluit zijn mismaakt Multatulibeeldje hoort opvijzelen tot „ethische held". Ook dàt — hoe goed misschien ook bedoeld — getuigt van onbegrip en niets anders. De minste verklaring vanuit Dekker's kunstenaarschap ontbreekt: Dekker is bij Saks een assistent-resident als een ander, en dus.... wel, een slecht ambtenaar. Na alles wat er in dit opzicht reeds door anderen beweerd was, gevoelde hij dus werkelik de behoefte *dat* nog eens te bewijzen? En men lette op deze data, die alles zeggen omtrent een bepaalde geestesgesteldheid: De Kock warmt na 13 jaar zijn artikelen op om ze te bundelen: 1913—1926. Saks doet het na 10 jaar: 1927—1937 [1]).

Met veel charlatanerie onthult Saks dat Dekker op die 29e Maart een grote post thuiskreeg. Niet alleen was er de brief van Duymaer van Twist, zoals in de *Havelaar* staat, maar er was ook nog het besluit dat daarmee samenging, d.w.z. een *extrakt* daarvan (door pastoor Jonckbloet immers teruggevonden in het archief te Rang-

[1]) De bundel in kwestie is op het ogenblik dat ik dit schrijf nog niet verschenen, wel aangekondigd.

kasbetoeng). Tevens een nieuw schrijven van de resident, vragend om de nu gelaste „openingen en mededeelingen", tot dusver geweigerd. (Ook gepubliceerd door Jonckbloet.) Dekker, meent Saks, kòn hieraan niet voldoen, kòn dus eigenlik hierom alleen al niet zijn overplaatsing aanvaarden naar Ngawi, omdat hij deze verspeeld zou hebben met dienstweigering, moèst dus eigenlik wel zijn ontslag nemen. En tenslotte bracht dezelfde post (blijkens getuigenis van Dekker zelf in zijn *Brief aan den G.G. in ruste*) nòg een epistel van katastrofaal karakter, emanerend van een ambtenaar uit de omgeving van Van Twist, die hem raadde „op de kabinetsmissive niet te antwoorden", hem gelukwenste met de „goede afloop der Lebaksche zaken" en eraan toevoegde: „Après tout zijt ge er toch eervol afgekomen."
Zonder dat hier veel slimheid voor nodig is, identificeert Saks de schrijver van deze brief met de heer E. de Waal, de man van Tine's nicht en degene die Dekker met Van Twist in kontakt had gebracht. En.... Dekker, betoogt hij, was altijd woedend wanneer de familie van zijn vrouw zich met zijn zaken bemoeide; dàt kon hij helemaal niet hebben. En.... de brief van deze De Waal dan wàs nogal taktloos. En kortom, als ik de heer Saks goed begrepen heb, heeft Dekker uit kwaadheid hierom toen maar meteen zijn ontslag ingediend. Deze redenering komt bizonder serieus voor aan allerlei lieden die Dekker nu eenmaal in hun diepste binnenste met een volslagen gek hebben gelijkgesteld, en die bovendien verpletterd zijn door 's heren Saks' „superieure gedokumenteerdheid". Ik voor mij kan deze voortgezette kleinering van Dekker alleen maar zien als plat beneden alles. Er is een tè grote ijver in de heer Saks om Dekker aan argumenten te helpen, laag genoeg om zijn ontslagnemen voor Droogstoppel begrijpelik te maken. Als Dekker eigenlik al verplicht was ontslag te nemen omdat hij Brest van Kempen niet aan de gelaste „openingen en mededeelin-

gen" kon helpen, wordt het overtollig hem ook nog zichzelf en zijn gezin te laten opofferen uit louter kwaadheid om een bemoeiallige aangetrouwde neef. Zoals men zegt tot iemand die zich in te veel exkuses uitput: „Ik was bereid om uw eerste exkuus te aanvaarden, maar al de volgende doen me weer twijfelen".
Kurieus detail: de heer Saks sherlockholmest tot over de romanstijl van de *Havelaar* en kan maar niet geloven dat de kommandant Duclari (Collard) bij de kabinetsmissive zou hebben uitgeroepen: „G...., ik heb hier in het bestuur schelmen en dieven gezien.... zij zijn in eere van hier gegaan, en men schrijft aan *U* zulk een brief!".... Kom, kom, meent hij, die kommandant had wel meer officiële brieven gezien, die zou bij deze wel niet zo hebben gevloekt; in werkelikheid, oppert hij spitser dan ooit, zal die militair gevloekt hebben toen Dekker hem de brief van De Waal liet zien. — Dit nu is mij niet plat genoeg, en ik vind ook dat de heer Saks hier al aan de redenering toekwam zonder voldoende te hebben gepeuterd. Die woorden „zulk een brief" lijken mij, op de brief van De Waal toegepast, eigenlik ook nog te kras. Was dat nu *zulk* een brief? De heer Saks zou niet hebben mogen besluiten, alvorens ons een facsimile getoond te hebben van het handschrift van De Waal; misschien was dit wel zo dat het de woorden „zulk een brief" èn de vloek tesamen verklaarde. Op een peil dan ook dat Droogstoppel volmaakt zou hebben bevredigd.
Het is mij onmogelik hier op verdere prestaties van Saks in te gaan; het voorgaande moge een voldoend idee geven van 's mans vernuft. Daar zijn ook nog de andere kommentatoren.
De heer Van Sandick, twee jaar na Multatuli's dood en de heer De Kock nog een kwarteeuw later, hebben ook ampel aangetoond dat de regering groot gelijk had de assistent-resident Douwes Dekker te ontslaan; de heer Van Sandick met de bijvoeging „Multatuli was een genie,

maar dat kon men toen niet weten". Hij wàs overijld opgetreden. Hij had een terechtwijzing dàárover ontvangen; niet omdat hij in wezen ongelijk had. Hij was niet ontslagen, maar overgeplaatst, wat ambtenaarlik gesproken een onverwachte gunst was. Hij had daarop zelf, in hoogmoed, zijn ontslag genomen. Hij kreeg dit toen, — uit. Alles was verdiend.

Alleen dwazen kunnen met Dekker meevoelen dat hem onrecht gedaan werd; en sterker, dat de regering, door hem *om zijn optreden* te berispen, de knevelarij in bescherming nam [1]). Dit is de onderscheiding waartoe een rechtgeaard ambtenaarsbrein dus komt; ik geef ze hier als een bijdrage tot een andere patologie dan het zenuwlijderschap. Het moge heel treurig zijn, beroepsdeformatie komt overal voor. En op *dit* terrein moet men deze redenering eindeloos onderschrijven: Dekker wàs een slecht ambtenaar, daarom werd hij gestraft. Het onrecht hem, voor zijn gevoel als ambtenaar aangedaan, is nooit goedgemaakt; maar dat hoefde ook niet. Noch voor het geweten van de regering, noch zelfs voor hem, alles welbeschouwd. Want hij had gelijk in wezen, en in hogere instantie dan de ambtenaarlike, en dit gelijk heeft hij gekregen, volledig, eklatant, omdat hij alleen maar bleek *buitendien* nog begiftigd te zijn met een geniaal schrijverschap. Dekker is in onze literatuur vrijwel de enige geweest om een zo grote rol te spelen, ook maatschappelik, om een aktiviteit te ontwikkelen ongeveer als die van Victor Hugo, *Napoléon le Petit* schrijvend voor Frankrijk. Het doet er *niets* toe dat enige De Kocken enige Brest van Kempens belangrijker achten, de geschiedenis heeft hier beslist.

Men zou deze ambtenaarlike onderscheiders alleen nog

[1]) Dekker schreef: „Maar Uwe Excellentie heeft gesanctioneerd: het *stelsel* van misbruik van gezag", enz. Er is, ambtenaarlik gelezen juist, lijkt mij, een verschil. Hij zegt dat Van Twist het heersende regering*stelsel* in bescherming nam tegen optreden als het zijne; niets kan juister zijn!

willen vragen of zij menen dat een Coen, een Daendels, goede ambtenaren zijn geweest in hùn zin. Men zou hen willen loslaten op de officiële bescheiden omtrent diè mannen. Hun enig antwoord kan zijn: dat die mannen hoger geplaatst waren. Dekker plaatste zich hoger, toen hij in Lebak inzag dat hij, om recht te krijgen, niet langer ambtenaar moest zijn. Hij had zich misrekend in de Goeverneur-Generaal, hij begon met de daad van zijn ontslag en — hoezeer armoede hem later ook nog in onzekerheid brengen mocht — met uitsluitend op zichzelf te rekenen. Het is niet alleen in het boek dat Havelaar in Multatuli zijn enige toeverlaat vond.

Na Dekker's zenuwlijderschap bladzijden lang te hebben uitgekraaid, begint een De Kock echter te moraliseren over de „dwaasheid" van het ontslag, het „nodeloze" blootstellen van vrouw en kinderen aan ellende, enz. Hoe zou deze man die andere hier opeens verstaan? De moed van lieden à la De Kock, die van bezadigd-ferm-laf te zijn, is nauwkeurig het tegengestelde van de zenuwlijderslafheid à la Dekker die hem noopte zó moedig te zijn. Ik acht het woord hoogmoed uitstekend toepasselik op hem, zelfs onder *zijn* etymologie te citeren: „hoogmoed is de moed zich hoog te stellen". Maar „hoogmoed" is ook maar een faktor in dit komplex, evenzeer als „zenuwen". Het zou een treffende reklame zijn voor hoogmoedige zenuwlijders, wanneer zij blijken „stelsels" te durven aantasten, te kunnen hervormen, waarvan de ferm-bezadigden altijd de karakterloze slaven waren — o, met de braafste plichtsbetrachting.

Opmerkelik iets weer: zij verwijten Dekker dat hij de Javaan in de steek liet toen hij niet naar Ngawi ging; zij voegen daaraan toe: *na het pensioen* had hij immers nog kunnen schrijven wat hij wilde. Ook iemand als Dr. J. van Vloten, de stuntelig-schrijvende bullebak, maakt deze onzin tot de zijne. Het zou voor Multatuli zeker veel veranderd hebben, wanneer hij, als Nietzsche bijv., een pen-

sioen had gehad. Maar de laagheid is: dat pensioen te stellen tegenover het ontslagnemen in Lebak, en de absurditeit: te geloven dat Multatuli nuttiger voor de Javaan had kunnen zijn zonder het boek en de rol van Havelaar. Men moet wel *niets* afweten van indiese bestuurstoestanden, om te geloven dat hij meer had kunnen doen door naar Ngawi te gaan, in de gegeven omstandigheden. IJdelheid of niet, Dekker deed ook voor de Javaan het enige en het maximum dat hij kon.
Goed, goed, zegt de rechtzinnige Hollander, maar hij was tòch een laagstaand mens; en dan komen de sexuele uitspattingen, het geldverkwisten, het ruziemaken, en als laatste troef zijn gedrag tegen Tine, dat niemand denkt goed te praten en dat Dekker zelf, volgens wie hem gekend hebben, vaak genoeg tot wroeging was. En als men zijn brieven aan de minister van koloniën Pahud leest, gedurende zijn europese verlof, gaat men zich over Lebak dan ook niet onzeker voelen?
Daar loog hij toch inderdaad de helft, en met dezelfde hartstocht, dezelfde koppigheid om „gelijk te hebben", dezelfde patetiese „kreten uit het hart". Maar dit betekent één ding: wanneer hij in het nauw gebracht werd, klonken zijn kreten zó. Het is als met de vrouw wier kind in het water viel en die toen zo mooi schreeuwde dat zij voor de opera gevraagd werd door impressario Publiek. Zij zou precies zo geschreeuwd hebben als haar kind door haar eigen schuld te water geraakt was. Dat Dekker ook in zijn verloftijd bloedig in het nauw gedreven was, was *waar*. Wanneer hij schrijft: „met al den aandrang der wanhoop", liegt hij niet, en men zou voor minder recht op wanhoop hebben gehad. De fout is: te geloven dat deze hartstochtelijke overtuigingskracht *dus* ook op leugen berustte in de Havelaarzaak. De aanleiding tot zijn wanhoop na Spa en Homburg was inderdaad zijn eigen schuld; in Lebak, en hoe men het ook keert en wendt, *had* hij betere redenen dan zijn eigen schuld al-

leen, *had* hij trefbaarder verantwoordelikheden te beschuldigen dan God.

17.

Dekker had zijn aanklacht tegen de regent ingediend op 24 Februari. Het bezoek van de resident aan Rangkasbetoeng had plaats op de 26e. Zijn ontslag kreeg hij op 4 April. In aanmerking genomen dus zijn vergiftigingsvrees, moet hij op dat ogenblik al meer dan een maand in zenuwmarteling hebben doorgebracht: hij wist immers nu dat de regent gewaarschuwd, dat deze hem vijandig was. Niettemin droeg hij eerst 11 dagen later het bestuur over aan de kontroleur, wat van een zo „angstig" man toch weer meevalt. De heer Saks, die vindt dat Dekker's moed het op een goedkoopje deed enz., schijnt hier geen aandacht voor over te hebben gehad. Natuurlik kan men ook spreken van besluiteloosheid, maar een werkelike vrees schijnt daar nu juist altijd een eind aan te kunnen maken. Dekker wachtte op een last het bestuur over te geven, die niet kwam; intussen wist hij inderdaad nog steeds niet waarheen te gaan. Maar niet ten onrechte heeft hij deze ruim 6 weken meegerekend toen hij schreef dat hij de bedreiging onderging *„tijdens* het vervullen van zijn plicht", iets wat een De Kock hem ook al zou willen afnemen, immers, redeneert deze: 2 dagen na dat bezoek van de resident werd hem verboden zijn plicht te vervullen!

Bij de bestuursovergave op 15 April schrijft Dekker aan kontroleur Van Hemert[1]) dat gedurende deze laatste tijd de eenvoudigste zaak hem zwaar viel: „geplaatst als ik was tusschen mijn geweten, en de principes van het Gou-

[1]) Deze brief is niet in het archief te Rangkasbetoeng aangetroffen, ontbreekt altans in de *Officiële Bescheiden* van De Bruyn Prince. Dit wil niet zeggen dat de brief essentieel anders was of speciaal voor de *Havelaar* geschreven werd. Ook in de *Brief aan den G.G. in ruste* werd hij al aangehaald.

vernement, waaraan ik trouw schuldig ben zoolang ik niet ontheven ben van mijn ambt.
Die moeijelijkheid openbaarde zich vooral bij het antwoord dat ik geven moest aan *klagers*. Eenmaal toch had ik beloofd niemand te zullen overleveren aan de rancune zijner hoofden; — eenmaal had ik, onvoorzigtig genoeg, mijn woord ten borg gesteld voor de regtvaardigheid des Gouvernements. De arme bevolking kon niet weten dat die belofte en die borgstelling gedesavoueerd waren, en dat ik arm en onmagtig alleen stond met mijne zucht voor regt en menschelijkheid. En men ging met klagen voort... En ook het Gouvernement mogt ik niet verraden. Ik mogt tot die arme lieden niet zeggen: „Gaat en lijdt, want het Bestuur *wil* dat gij gekneveld wordt". Ik mogt mijne onmacht niet bekennen, één als ze was met de schande en de gewetenloosheid der raadgevers van den Gouverneur-generaal.
Ziehier wat ik antwoordde: „Dadelijk kan ik u niet helpen, doch ik zal naar Batavia gaan; ik zal den grooten heer spreken over uwe ellende. Hij is regtvaardig en hij zal u bijstaan. Gaat voorloopig rustig naar huis; verzet u niet, verhuist nog niet, wacht geduldig af: ik denk,... ik hoop dat er regt zal geschieden!"
Zóó meende ik, beschaamd over de schending mijner toezegging van hulp, mijne denkbeelden in overeenstemming te brengen met mijnen pligt omtrent het Bestuur, *dat mij nog deze maand betaalt,* en ik ware aldus voortgegaan tot de komst van mijn' opvolger, indien niet een bijzonder voorval mij heden in de noodzakelijkheid stelde een einde te maken aan die dubbelzinnige verhouding.
Zeven personen hadden geklaagd. Ik gaf hun bovenstaand antwoord. Zij keerden naar hunne woonstede terug. Onderweg ontmoet hen hun dorpshoofd. Hij moet hun verboden hebben hunne kampong weder te verlaten, en nam hun (naar men mij rapporteert) hunne kleederen af, om hen te dwingen te huis te blijven. Eén hunner ont-

snapt, vervoegt zich *weder* bij mij, en verklaart: *„niet naar zijn dorp te durven terugkeeren".*
Wat ik nu *dien* man moet antwoorden, weet ik niet. Ik *kan* hem niet beschermen; ik *mag* hem mijne onmagt niet bekennen; ik *wil* het aangeklaagd dorpshoofd niet vervolgen, daar zulks den schijn zou medebrengen alsof deze zaak, *pour le besoin de ma cause,* door mij was opgerakeld, ik weet niet meer wat te doen....
Ik belast u, onder nadere goedkeuring des Residents van Bantam, van af morgen-ochtend met het bestuur der afdeeling Lebak."

Het lijkt op de evangeliën, op Rousseau, op de romantiek, het is sterk gedramatiseerd, maar is de gebeurtenis onwaar? Multatuli kan in de noten van 1875, in de *Havelaar* van 1859, veel dichterlik hebben gekleurd, maar deze brief werd in Lebak zelf nog geschreven en het zou ongehoord brutaal zijn geweest over zeven klagers te schrijven aan de kontroleur, die hoe „half" ook, over *zijn* middelen van kontrole beschikte. Is Dekker hier met de pen dramaturg geweest van een drama, waarvan *realiter* de djaksa weer de auteur was? Het is niet onmogelik; maar voor wie de klagers als helemaal verzonnen beschouwen is dit dokument allesbehalve geruststellend. Zelfs de heer Saks is van mening dat men details als de afgenomen kleren niet uitvindt.

18.

Van veel meer belang is echter een brief die Dekker, eveneens te Lebak nog en een week eerder, opstelde aan Duymaer van Twist. Deze *eerste* brief aan de Goeverneur-Generaal, niet verzonden, is bij mijn weten ook nooit gepubliceerd [1]). Toch gaat het hier om een bijdrage, histories en psychologies van de grootste waarde.

[1]) Een foto van de eerste bladzij komt voor in de geïll. Meulenhoff-editie van de *Havelaar.*

De eerste tekst die ik ervan vond werd mij getoond door de heer G. M. G. Douwes Dekker te Bandoeng, kleinzoon van Multatuli's broer Jan en evenals zijn vader oprecht Multatulist; in diens kollektie Multatuliana bevindt zich een dokument op reeds vergeeld papier, zijnde het afschrift, vermoedelik door een inlandse klerk gemaakt want vol van de potsierlikste woordverdraaiingen, van voornoemde brief. De heer G. M. G. Douwes Dekker had het bestaan om, zonder hulp van mogelike andere teksten, de fouten en leemten te herstellen, in welke arbeid hij — blijkt mij achteraf — op enkele uitzonderingen na uitstekend geslaagd is. Het Multatuli-museum te Amsterdam was namelik zo welwillend mij te helpen aan een kopie van het dokument in Dekker's hand zelf, dat zich daar bevindt. Dit dokument nu is, op de toen gebruikelike manier, dubbelgevouwen, met op de rechterhelft de tekst, op de linker alle verbeteringen en aanvullingen, die vele zijn. Een deel is met inkt, een ander met potlood geschreven. Enige bladzijden ontbreken, waarvan men nu de inhoud alleen in het defektueuze klerken-afschrift aantreft; wat in Dekker's hand ontbreekt is ongeveer $^1/_3$ deel. Waar men de twee lezingen met elkaar vergelijken kan (vooral met de verbeteringen van de heer G. M. G. Douwes Dekker bij de tweede), merkt men dat de verschillen gering zijn; zelfs waar men zich dus verplicht ziet de gaping van 3 blzn. met de tekst van het afschrift alleen te vullen, is het resultaat dus vrij zeker de komplete brief [1]).

Men vraagt zich af waarom noch Multatuli zelf, noch Mimi later, dit dokument heeft gepubliceerd. Er zijn ver-

[1]) Zowel aan het Multatuli-museum als aan de heer G. M. G. Douwes Dekker nogmaals mijn dank voor dit resultaat. Ook aan mijn vriend Dr. Menno ter Braak die voor mij kopie nam van het museum-dokument. Het is overigens wel verbazingwekkend dat de zo „superieur gedokumenteerde" heer Saks, die zich nu *tien jaar* met de Lebak-zaak bezighoudt, dit laatste even weinig scheen te kunnen ontdekken als het kunstenaarschap in de ambtenaar Douwes Dekker.

schillende redenen voor. Multatuli kon de brief niet goed publiceren, want eerstens werd de strekking ervan ondervangen door de brief die hij op 23 Mei '56 (na de mislukte pogingen om Van Twist persoonlik nog te ontmoeten) wèl verzond; vervolgens had hij andere gedeelten uit deze eerste brief (hoewel met een andere strekking) gebruikt in zijn brief van 2 jaar later, „aan de G.G. in ruste"; verder werd een stuk eruit omgewerkt tot het beroemde slot van de *Havelaar,* terwijl hij op andere punten ervan nog elders is teruggekomen; tenslotte was hij over deze in de hitte van het konflikt neergeworpen tekst zeker niet tevreden. In de *Havelaar* schrijvend over zijn brief van 23 Mei zegt hij: „Ik vind onder Havelaar's papieren de minuut van een' brief dien hij schijnt geschreven te hebben aan den vertrekkenden Gouverneur-generaal, op den laatsten avend voor diens vertrek naar het moederland. Op den rand staat aangeteekend met potlood *„niet juist"* waaruit ik opmaak dat sommige zinsneden veranderd zijn bij het afschrijven". Dit in aanmerking genomen, krijgt men dus de volgende brieven en briefontwerpen van Dekker aan Van Twist:

1. Het dokument waar het hier om gaat, de *eerste* lezing van 9 April 1856, in Lebak nog geschreven, waarschijnlik verscheidene malen herzien, maar niet verzonden;
2. De minuut van een brief die op 23 Mei eerst geschreven werd, op de vooravond van Van Twist's vertrek uit Indië, en die zeker voor een groot deel de vorige tot model had, — een lezing die ook weer niet verzonden werd;
3. De lezing die wèl verzonden werd, maar waarvan geen minuut of afschrift bekend is;
4. De zakelijke, bekorte lezing die Multatuli van de verzonden brief in de *Havelaar* geeft;
5. De *Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste* van Januari 1858 uit Brussel, waarin, evenals in de *eerste* brief, de *Havelaar* in kern reeds geheel aanwezig is en

die trouwens aan het eerste „ontwerp" verscheidene stukken ontleent; — ook verzonden.

Dat Mimi dit „ontwerp" later niet publiceerde is tenslotte ook wel verklaarbaar: men ziet heel goed hoe de vijanden het tegen Multatuli konden keren, ook al had er tienmaal in zijn eigen hand *niet juist* op gestaan. Maar het is een te belangrijk psychologiese bijdrage om het nu nog achter te houden, en dezelfde verachting voor de geneugten van de tegenpartij die ook Multatuli's brieven deed uitgeven moge hier gelden. Het gaat tenslotte om het al of niet begrijpen van een groot maar vertwijfeld mens: tant pis voor de scherpkijkers die daar het juiste gevoel voor missen. Is het mogelik het te lezen en niet, bovenal, zich hem voor te stellen zoals hij was toen hij — in de assistentresidentswoning te Rangkasbetoeng nog — zich gedrongen voelde het te schrijven?
Voorlopig verslagen maar nog op zijn post gebleven, met het officiële stuk van zijn nederlaag in huis, niet wetend waarheen te gaan maar met een razende behoefte te ageren, moest Dekker zich bovenal gedreven voelen zijn gedrag te verantwoorden tegenover zichzelf. Daarom alleen zou dit stuk al de kern van de *Havelaar* hebben bevat. Het idee de man te zijn die zijn plicht deed temidden van allen die hun plicht niet deden, de roeping van het schrijverschap, samenvallend met die van zich voortaan te kunnen wijden aan een grote zaak (want men zal zien dat de „zaak van de Javaan" hem niet achteraf maar *hier* volkomen bewust werd), alles exalteerde hem, en in deze exaltatie richtte hij zich tot de man die hem in zijn verwachtingen bedrogen had, maar die hij wilde blijven zien als misleid. Hij moet haastig, koortsig geschreven hebben — nooit zijn nerveuze mensen zo brandend en gespannen als wanneer zij met nadruk verklaren dat zij elk woord overwogen hebben dat zij zeggen gaan — en de brief werd misschien alleen niet meteen verzonden omdat

hij door moeheid merkte hoezeer hij te ver was gegaan, hoezeer hij zich door zijn schrijverschap ook weer had laten vervoeren, hoeveel meer kans op begrip hij zou hebben als het hem lukte Van Twist te spreken.
Door een inlandse klerk kan hij zijn minuut hebben laten kopiëren om die later zelf beter te overzien; bij voorkeur door een inlandse klerk misschien, omdat die er niet veel van zou verstaan; de klerk maakte er dan van wat hij kon. Hoe het zij, hier volgt de komplete tekst [1]):

R. Betoeng, 9 April 1856.

Aan
Z.E. den Heere Duymaer van Twist,
Grootkruis, G.G., enz.

Excellentie!

Ik verzoek Uwe Excellentie dezen brief te lezen met al de aandacht die een belangrijke zaak verdient.
Ik verzoek Uwe Excellentie elk woord van mijn schrijven de volle waarde toetekennen; ik bedoel niet meer, ik bedoel vooral niet minder dan ik zeg.
Voor alles wat ik zeg ben ik verantwoordelijk — elke zinsnede is gewogen.
Ik zal schrijven zonder hartstogt maar ook zonder verschooning, — zonder studie maar zonder schroom — zonder jagt op effect maar ook zonder vrees voor effect.
Ik zal scherp zijn waar de waarheid scherp is, en waar ze triviaal is, zal ik triviaal durven wezen.
Ik durf en kan en wil dit alles omdat ik mij sterk gevoel.
Ja, sterk, Excellentie; — belast met de zorg voor vrouw en kind, — zonder middel van bestaan, zonder vrienden. Zonder uitzigten, zonder geld, zonder sym-

[1]) De eerste bladzijden, tot aan de gaping, zijn dus naar Dekker's eigen handschrift in het Multatuli-museum.

pathie om mij heen, — zonder dat alles gevoel ik mij sterk.
Want, Excellentie, ik ben bezield met de kracht van een eerlijk man die eene edele zaak voorstaat.
Want ik heb mijzelven leeren kennen als waardig daarvan de held, of althans de martelaar te wezen.
Ik heb veel geleden. Ik geloof dat ik bestemd ben veel te handelen. Ik geloof dat ik eene roeping heb. Ik heb lust en moed die roeping te volgen, ik geloof dat God mij de kracht geven zal dien te volbrengen.
Ik vang aan met het schrijven van dezen brief.
Ik geloof dat Uwe Excellentie eenen hoogeren titel heeft dan van Gouverneur-Generaal, ik geloof dat Uwe Excellentie eerlijk man is.
Dat ben ik ook. Het is in die waardigheid dat ik mij wend tot Uwe Excellentie.
Het besluit en de Kabinetsmissive van Uwe Excellentie van 23 Maart No. 34 en 54 zijn Uwer Excellentie onwaardig.
De gronden die men Uwe Excellentie mag hebben voorgelegd om die stukken te doen afgaan, zijn logenachtig.
Men heeft Uwe Excellentie misleid zooals dikwijls. Zelfs weet ik waarom men Uwe Excellentie misleid heeft.
Ik wist vooruit dat men dit trachten zoude, en meer om Uwe Excellentie dan mijzelven te vrijwaren voor de gevolgen van dit bedrog bood ik U afschrift aan der missive waarin ik verzocht „dat men mij zoude roepen ter verantwoording" voor het geval dat men iets op mij zoude hebben aantemerken.
Wèl bevreemdt het mij dat het bedrog is kunnen doorgaan!
Want, Excellentie, is niet Uwe aandacht gevallen op mijn' stijl die den stempel draagt der waarheid?
Heeft Uwe Excellentie niet in mijn schrijven gezien

dat ik niet was een gewoon ambtenaar als de verslagschrijvers die ten toon worden gesteld (maar niet genoeg ten toon gesteld) in Uwer Excellentie's Kabinetsmissive van 26 Septr. 1853 No. 216?
Dragen niet mijne brieven van 24 en 25 en 28 februarij de kenmerken van beradenheid, van vastheid, van koele doorzetting?
En drukte op dat alles niet het zegel: mijn rekest van den 29 Maart?
En bleek het Uwe Excellentie niet dat ik geen warhoofd was, geen windmaker, geen kwakzalver, geen „Indisch ambtenaar" toen ik na de ontvangst van Uwer Excellentie's beschikkingen van 23 Maart niet reclameerde, niet pleitte, niet morde, maar eenvoudig deed wat ik op 28 februarij gezegd had?
Trof u niet de eenheid in mijn schrijven, het verband, de schakel, de consequentie?
Dacht Uwe Excellentie bij dat alles niet aan het justum ac tenacem? Ik dacht er aan toen ik schreef [1]).
O, (misschien had Uwe Excellentie er aan gedacht) (welligt hadde het U getroffen), als de Resident van Bantam overgelegd had een particulier briefje dat mijn schrijven van 25 februarij vergezelde en waarin ik kortelijk meêdeelde „dat het *al te erg* was, dat het niet langer *kon*" en, volgt er: „wat *mij* betreft ik zal Uw-EdG. dwingen mij te achten. Ik zeg als Luther: hier sta ik, God helpe mij, ik kan niet anders!" [2])
Want in dat briefje had Uwe Excellentie mij en né-

[1]) In deze kurieuze passage waarin aan een Goeverneur-Generaal verweten wordt dat hij geen aandacht en geen onderscheidingsvermogen genoeg bezat om in *dienst*brieven een *mens* te herkennen uit zijn *schrijvers*middelen, is Dekker hier veel argelozer dan later, want in de *Brief aan den G.G. in ruste* staat op dit punt: „Excellentie, toen ik voor weinige dagen, — voor het eerst sedert lang, — die brieven weder ter hand nam, maakten ze op *mij* dien indruk".
[2]) Welk een vondst zou dit geweest zijn voor de heer De Kock of de heer Saks. Dus een partikulier briefje ook nog! Wat een

gligé gezien, zonder de knelling van het misvormend keurslijf der ambtenaars-correspondentie.

Doch nadat alle de bewijzen van waarheid en integriteit die uit mijn schrijven zelf te putten waren, voor de oogen van Uwe Excellentie waren weggegoocheld, hoe heeft men het aangelegd om Uwe Excellentie die een beroemd regtsgeleerde is te doen vergeten dat ook de „altera pars" regt had gehoord te worden?

De Kabinetsmissive van Uwe Excellentie bevat berispingen, betuigingen van hooge ontevredenheid — — Die berisping is meer dan een gewone afkeuring. Uwe Excellentie wist — want ik had het gezegd — dat Uwe ontevredenheid een vonnis was dat mij en de mijnen aan broodsgebrek prijs gaf. Die berisping was eene waarschuwing tegen wie meenen zou zijn pligt te moeten doen.

Die berisping was eene sanctie der knevelarij [1]).

Bovendien, had ik — ten overvloede — naar ik meende — gevraagd om te worden gehoord — — —

En toch, — toch heeft Uwe Excellentie die kabinetsmissive en dat besluit kunnen teekenen.

Ik heb vele fouten, Excellentie, — ik heb een vurig gestel dat mij dikwerf ten booze drijft, ik heb vele inwendige vijanden die ik niet altijd overwon, — maar Excellentie, hoe laag ik zedelijk mijzelven stel, die Kabinetsmissive en dat besluit zou mijn geweten niet kunnen dragen.

Nog eens, men heeft Uwe Excellentie misleid.

De berigten waarop Uw oordeel gegrond schijnt, zijn

alarm! — maar er stond schijnbaar alweer niet in dat de regent of zijn schoonzoon met gif werkte. Ook dit „al te erge" kon door Brest van Kempen voor enkel-knevelarij worden gehouden....

[1]) Men vindt hier de beredeneerde en juiste verantwoording van het verwijt dat hij in zijn brief van 23 Mei de G.G. zoveel bruusker zou doen, en dat sommigen nù nog zo onbillik voorkomt.

logenachtig. Ik kan dit *bewijzen*. Ik kan bewijzen dat ik vriendelijk, zachtmoedig, hulpvaardig voor den regent geweest ben, zooals trouwens mijn aard is. Ik kan bewijzen dat de regent van Lebak op de vraag van den Resident van Bantam „of hij iets tegen mij had, of ik hem iets misdaan had" [1]) geantwoord heeft: *„neen, volstrekt niet, dat bezweer ik!"* Ik kan bewijzen dat de Resident van Bantam dien regent, weinige uren na het ontvangen van mijn brief van 25 februarij geld heeft gegeven.

Dat heeft een groote beteekenis, — dat zweemt naar medepligtigheid!

Doch niet nu zal ik dit alles bewijzen. Ik schrijf geen pleidooi voor *mij*. Dit zal ik doen waar het later noodig blijken mogt.

Ik heb Uwe Excellentie gezegd dat ik met het schrijven van dezen brief aanvang de roeping te vervullen waaraan ik mij toewijd. Die roeping is: de millioenen menschen die gebukt gaan onder *uitzuiging, afpersing, knevelarij, roof* en *moord,* daarvan te verlossen.

Ik zal die roeping volgen met of zonder Uwe Excellentie, met of zonder de volksvertegenwoordiging, met of zonder de Hollandsche natie of den Koning.

Wie mij daarin steunt, reik ik de hand; wie mij daarin tegenwerkt, is mijn vijand, zij hij Raad van Indië, Gouverneur-Generaal, zij hij mijn broeder.

Ik houd Uwe Excellentie voor een braaf mensch. Ik bied Uwe Excellentie de hand aan.

In den regel wordt de Gouverneur-Generaal die zonder ambtenaars-ancienniteit, spontaan boven de Raden van Indië plaats neemt, door hen gehaat.

In den regel stellen zij den Hollandschen nieuweling guet-à-pens.

Dat deden ze in deze zaak.

[1]) De woorden „of ik hem iets misdaan had" ontbreken in het klerken-afschrift.

En de plaatselijke besturen?
Een gedeelte der gezagvoerders weet niets, ziet niets, begrijpt niets, denkt niets. Dat zijn welligt de besten. Hunne verantwoordelijkheid rust op wie ze benoemd heeft.
Een gedeelte weet wat er omgaat — maar.... men offert de rust en het geluk van duizenden op aan de begeerte naar eigen gemak, en eigen rust; — men rekent uit wanneer de blijde termijn zal aanbreken die het pensioencijfer tot de gewenschte rondheid zal volmaken, — men droomt van rust voor zich in Nederland en loochent de onrust der arme bevolking in Indië — men zorgt voor periodieke staatjes en opgaven en schrijft leugenachtige verslagen van welvaart en tevredenheid, — men tourneert met meer of min redactie-talent elke phrase om den G. G. niet te kwetsen, — men vermijdt als de pest elk initiatief van verbetering dat niet van Zijne Excellentie is uitgegaan, — men „vreest het Gouvernement te bemoeijelijken", — men „schippert", men „houdt den boêl gaande", men schermt met een „geest van het Gouvernement" die nergens beschreven staat, die uitgevonden is als panacée tegen elke verkeerdheid, elk misbruik, die elke laauwheid, elke veerkrachteloosheid wettigt; — die fermeteit en pligtsvervulling en vasthouden aan gezworen eeden tot een hors d'œuvre maakt, en die après tout niet anders is dan der Heeren eigen geest van onzedelijke misdadige zelfzucht.
De resident van Bantam durfde zich in een brief beklagen dat ik hem stoorde in zijn drokke bezigheden toen ik zijn hulp inriep en *den regent aanklaagde.*
Het zou belagchelijk wezen als het niet zoo treurig was.
En eene derde cathegorie, Excellentie? — Het is verschrikkelijk — maar ik heb mij beloofd de waarheid te zullen zeggen ook waar ze triviaal wordt —: er zijn er die meê knevelen, die meê stelen.

Zoo *is* het, Excellentie, dat zullen Uwe raden van Indië noch Uwe residenten U gezegd hebben, maar dat kan, dat mag, dat moet *ik* U zeggen, ik die begon mij als offer te stellen voor de waarheid.

Niemand zal mij Indische ondervinding ontzeggen, noch die door lezen, behandeling van zaken, en nadenken verkregen wordt, noch de meer practische die een gevolg is van lijden, tobben, reizen en wrijving met de werkelijkheid, noch hoop ik de eenige ware die het resultaat is van dat alles bij één.

Welnu Excellentie, ik zeg het U, alom wordt schandelijk misbruik gemaakt van de bevolking, overal wordt ze gekneveld, uitgezogen, verdrukt en mishandeld. Overal gebeuren gruwelen [1]).

En het zijn Kabinetsmissives en besluiten als die van 23 Maart die den eerlijken man moedeloos maken tenzij hij iets hoogers kent dan de goedkeuring Uwer Excellentie.

En het is de politie met rotting en gevangenis, en het is de politiek met oorlogschepen, kruit, lood, brand en onnodige heldendaden die den knevelaars steunen terwijl de slagtoffers van ongepatenteerde zeeroof door het Gouvernement worden aanbevolen in de publieke liefdadigheid.

Dat schreit ten hemel!

Van Houtman af tot Uwe Excellentie toe heeft het Nederlandsch bestuur in Indië zich gekenmerkt door lafhartigheid jegens sterken, geweldenarij jegens zwakken, door laagheid, hebzucht, trouwbreuk jegens allen!

Wie 't betwijfelt leze de geschiedenis, hij bestudeere de oorzaken, de leiding, den uitslag onzer talrijke oorlogen en expedities. Hij leze Valentijn die de gruwelen vertelt en er naïf de platen bij geeft, hij beschouwe de

[1]) In Dekker's hand staat hierbij aangetekend: „Invullen". Vermoedelik heeft hij enige feiten eraan willen toevoegen.

schets waar een Hollandsch legerhoofd een' dapper doch verwonnen vijand de lans in den mond drukt met sarrende toespraak, — hoe hij hem de ledematen laat afkappen [1]) om hem langzaam te doen sterven en vooral hij leze erbij hoe de Dienaar des Evangelies de vrome Valentijn op het verhaal dier gebeurtenis volgen laat: dit was het altezacht uiteinde van den man die der edele Compagnie zooveel werks had verschaft [2]).

Wie 't betwijfelt hij onderzoeke de redenen van den laatsten opstand in Bantam, hij telle de arme vooropgestuwde onnoozelen die neergesabeld zijn door Hollandsch staal en neergeschoten met Hollandsch lood.

Maar hij onderzoeke dat niet uit de Archieven van Uwe Excellentie!

Wie 't betwijfelt, hij vrage waar de Bandanezen zijn gebleven? Onze bondgenooten toen we zwak waren, onze slaven toen wij sterk werden.

Pizarro, Cortez en hunne opvolgers hebben Indianen overgelaten in Zuid-Amerika, maar wat heeft Nederland met de Bandanezen gedaan? Er zijn geen Bandanezen meer.

Wie 't betwijfelt hij ga naar de Molukken, en vrage wat er geworden is van de rijke streken wier specerijen zwaarder wogen in de schaal des oorlogs tegen Spanje dan het Perusche goud. Hij vrage wat er geworden is van de goed gemeende maar op laauwheid, onwil en ambtenaarsgeest verongelukte publicaties van den G.G. van der Capellen in 1825.

Wie 't betwijfelt, hij denke na, hij vrage, onderzoeke hoe de Javasche oorlog ontstond, hoe ze gevoerd werd

[1]) Er staat: *afgekappen.*

[2]) Bedoeld wordt de scène tussen De Vlaming en Kaitsjili Saidi, prins van Ternate (Valentijn, afdeling *Molukse Zaaken,* blz. 319—320).

te wiens behoeve ze gevoerd werd, en hoe ze eindigde? [1])

Of is 't niet door trouwbreuk dat Diepo Negoro is gevangen genomen? Was hem niet vrijgeleide gegeven? En nog onlangs, was niet het gevangen nemen van Ferdana Mantrie [2]) te Palembang een verraad?

Is het voorts niet onder allen die den inlander anders kennen dan van papier, eene uitgemaakte daadzaak dat hij niet opstaat dan na lang te zijn gekneveld en mishandeld? Hierop zijn geene uitzonderingen; waar opstand is, werd gekneveld, en wat kleur er moge worden gegeven aan de zaak en hoe men — zij het dan voor Holland, zij het voor Europa — zij het uit zedelijke schaamte voor zich zelven, die bewimpele, — wáár blijft het dat er gekneveld was waar opstand is.

Eene expeditie naar Celebes ter beteugeling der oproerige onderdanen van Ternate — men noeme dat eene Bonische politiek — het is niets dan ondersteuning verleenen aan een knevelaar.

Men kent in den Molukschen archipel den Sultan van Ternate niet.

Die arme lieden weten op verre kusten niets van Ternate. Zij zijn verwonderd van eenen afgezant te hooren dat zij onderdanen zijn van Zijne Hoogheid wiens naam zij niet weten, van Zijne Hoogheid die zich niet anders openbaart dan door Zendelingen om geld en goed aftepersen, zich daarbij beroepende op versleten Documenten, waarin evenwel niets schijnt te staan van verschuldigde bescherming aan zulke problematieke

[1]) De woorden „hij denke na, hij vrage", en iets verder „*te wiens behoeve* ze gevoerd werd" ontbreken in het klerkenafschrift.

[2]) In de tekst in Dekker's hand zou men lezen: „Ferdarie Matris". In het klerkenafschrift: „Ferdarie Mantries". De heer G. M. G. Douwes Dekker tekent hierbij aan: „Eerst raadpleging van Multatuli's brochure *Over Vrijen-Arbeid* gaf licht; op blzij 29 (Garmond-editie) wordt daar gesproken van Ferdana Mantrie".

onderdanen. Men betaalt en geeft zoo lang men kan. En als men eindelijk weigert en mort, dan wordt het regt des Sultans bewezen [met Hollandsche expeditie, zijn roof wordt gedekt] [1]) met de Hollandsche vlag, zijne hebzucht wordt bezegeld met Hollandsch bloed, — zijne schande wordt betaald met Hollandsche eer!

Zoo is het, Excellentie, waarachtig zoo is het.

Zoo is het met al die expedities, maar het heet „een wettigen Souverein te herstellen in zijn miskend gezag"! Die wettige Souvereinen zijn roovers [2]).

Het is onwaar, — het is een ambtenaarspraatje dat de politiek eischen zoude zulk een quasi vorstelijken knevelaar te steunen. Begrijpt Uwe Excellentie niet hoe bijv. een resident van Ternate zich meent te verheffen als hij het gewigt van hem ondergeschikte vorstjes op den voorgrond stelt? Ik heb een resident van Ternate met kinderachtige vreugde hooren uitroepen: „als dat mijne moeder eens geweten had, dat ik twee Sultans zou bevelen!"

Begrijpt Uwe Excellentie niet dat kleine menschen zoo iets aardig vinden, zich daarbij groot achten, als het kind dat op de tafel klom?

Begrijpt Uwe Excellentie niet dat die quasi magt van Inlandsche hoofden, die quasi invloed op de bevolking telkens aan U voor de oogen wordt gedraaid waar men Uwe aandacht wil afleiden van meer onaangename erkende waarheden?

En al ware het dat die roovers en menschenplagers magt hadden en invloed, dan blijft nog de vraag of niet eene meer hooge, meer edele politiek de politiek van het regt wezen zou!

Maar het *is* zoo niet. Het is *niet* waar dat de bevolking

[1]) Het tussen vierkante haakjes geplaatste komt alleen voor in het klerkenafschrift.

[2]) Wat volgt is door Dekker met potlood geschreven, hier en daar met inkt verbeterd.

bevreesd is of ontzag heeft voor den knevelaar. Het arme volk is bevreesd voor bajonetten die het Gouvernement den knevelaars ter hulpe zendt.

Wie het weêr betwijfelt? Men verwijdere den regent en andere hoofden van Lebak, men doe rondgaan eene Circulaire dat het Gouvernement bij wijze van uitzondering in dit speciaal geval regt zal doen, dat men den klager niet straffen noch overleveren zal aan de bloedige rancune zijner verdrukkers, men bezegele dat, men bezwere dat, men [1])

Doch neen, nog zou de bevolking niet klagen, ze zou zwijgen,... want ze zou die belofte, dat zegel, dien eed niet vertrouwen, maar ze zou vragen of ik Dekker haar ditmaal instond voor de integriteit des Gouvernements.

En als ik dat doen durfde — —

Dan zou ze opstaan als één man, en men zou zien wat er waar was van den invloed dier hoofden, verwant [2])

[of niet verwant aan aanzienlijke geslachten van knevelaars als zij.

Of meer nog. Men late die hoofden waar ze zijn, men verwijdere alle militaire magt, men geve mij de bevoegdheid om uit mijn naam — niet uit den gecompromitteerden naam van Uwe Excellentie — te verkondigen dat er eindelijk regt zal geschieden, en men wachte af, of niet de ongelukkige gesarde[3]) bevolking ze verscheuren zal als schadelijk gedierte, die invloedrijke hoofden.

De inlander is regtvaardig, Excellentie!

De inlander verzet zich niet, zonder regt te hebben. Uit mijne ondervinding zou ik voorbeelden kunnen aan-

[1]) De zin is afgebroken in beide teksten.

[2]) Van hieraf ontbreekt de tekst in Dekker's hand. Al wat volgt, tussen vierkante haakjes, is dus naar het klerkenafschrift, met de aantekeningen van de heer G. M. G. Douwes Dekker betreffende de voornaamste verhaspelingen.

[3]) Afschrift: *gezonde.*

halen hoe ik opstanden dempte, ongewapend, alleen met een korte toespraak, waar de Generaal Michiels met bajonetten op weg was. Hij kwam te laat en beet zich op de lip, omdat ik hem een paar armzalige heldendaden had weggegrist.

Ik zou kunnen verhalen hoe ik onverwachts in nachtkleed verscheen te midden van een troep Boeginezen, die verbitterd waren tegen de bevolking en oprukten om de plaats uit te moorden, en ze met een oppasser gevangen nam en ongebonden naar de gevangenis zond, — hoe ik den aanvoerder, die van bloed droop, terugriep en hem gelastte uit de slokkan [1]) mijn schoen terug te zoeken, dien ik in de haast verloren had, en hoe hij het terstond deed op mijn gezegde: „want is het niet onregtvaardig dat *ik* mijn schoenen moet verliezen, omdat gij goedvindt ongeregeldheden te plegen buiten kantoortijd?"

Ik zou kunnen aanvoeren hoe ik een Sumatraan die meende ten onregte door mij gestraft te zijn en mij daarom wilde vermoorden, ongewapend tegentrad en hem berispte dat hij niet eerst zijn grieve had blootgelegd, hoe ik hem uitlegde dat hij onregt deed, hoe hij zijn klewang wegwierp, aan mijn voeten viel en mij later als staljongen getrouw diende.

Ik zou kunnen verhalen hoe trouw mij inlanders aankleefden, toen ik op Padang hongerde, hoe zij mij voeden wilden van hunnen arbeid, hoe ze meê wilden sterven als ik hun hulp weigerde, en hoe ze de kracht hadden slechts weinige dagen korter te hongeren dan ik.

En hoe bij een schipbreuk, toen ik in de branding op een klip stond met inlandsche volgelingen, eene bezwijkende vrouw haren man toeriep: „eerst uw heer, Castor [2]), eerst uw heer, en dan de kinderen!"

[1]) Afschrift: *Hokkan.*

[2]) In het verhaal door Mimi genoteerd staat: *Sidin.* Maar heeft de klerk hier goed gelezen?

Ziet Uwe Excellentie het, dat er een ander Indië bestaat dan op de papieren der Secretarie, die men ook in den Haag of in het geheel niet zou kunnen lezen, zonder schade voor wetenschap, wijsheid of waarheid? —

Gevoelt Uwe Excellentie dat ik hoogere regten heb dan op een ambt of een kruis; dat ik regt heb de apostel dier armen van geest te zijn?

Beseft Uwe Excellentie dat mijn rekest om ontslag was een rekest om promotie, en dat mijne vrouw gelijk had toen ze mij om den hals viel bij het lezen van uw ontslagbesluit en uitriep: „Goddank, dat ge eindelijk u zelf wilt zijn!"

En toch grijnst haar de honger aan, en ze weet niet hoe ze haar afgebeden kind voeden zal als de weinige guldens die mij resten zullen verteerd zijn.

O, ik bid u, laat het geen bede schijnen [1]) om hulp wat ik schrijf, — 't is een uitroep van trots. Ik vraag Uwe Excellentie niets voor mij. Ik vraag geregtigheid voor de vertrapte menschheid!

En dat zal ik blijven vragen zoo lang ik adem heb, — ik zal het uitroepen aan de hoeken der straten, ik zal het den Koning zeggen als ik hem wijs op de juweelen zijner kroon en aan Holland als ik het wijs op zijne kapitalen: die juweelen zijn gestolen, die kapitalen zijn geroofd, uwe welvaart is een diefstal en uw batig slot is een boom die zijn wortels heeft in een moeras van ongeregtigheid!

En als het niet baat? —

Ik zal alle talen van Europa leeren om het in vers te brengen, opdat de moeders 't wijzen aan hunne kinderen: daar ligt een roofstaat aan zee tusschen Oostfriesland en de Schelde [2]).

[1]) Afschrift: *schrijven.*

[2]) Afschrift: *....op dat de moeders voort wijze aan hunne kinderen daar legt een roofstaat,* enz.

En ik zal mij beroepen op wat er edels is in de menschheid, en ik zal een kruistogt prediken tegen de gewapende kooplieden, die onder aanroeping van God zich vetmesten met bloed!
En als ik bezwijk, dan laat ik een zoon na.
En na of met hem de kinderen mijns broeders.
Die zijn van mijn geslacht.
Dat zullen de macchabeën zijn [1].
Maar ik zal niet bezwijken. God wil, dat ik leve. Hij zal mij toelaten Peter van Amiens te zijn of Coriolanus of Gracchus of OC[?] of Spartacus Tyntacus of Demosthenes of Jeremia de boetgezant [2]), al naar hij noodig oordeelt.
Maar liever dan dat alles wenschte ik te blijven wat ik ben: een eenvoudig mensch die zich en de zijnen voedt met het brood zijns bescheiden deels [3]).
Overal wordt de knevelaar gesteund. Tegen individuen handhaaft hem de politie, en waar en bloc wordt gekneveld en geplunderd leent het Gouvernement zijne schepen, zijn vlag, zijn soldaten en matrozen.
Die expeditie van Celebes ten behoeve des Sultans van Ternate, of ten behoeve eener kleine, bekrompen politiek, is onregtvaardig. De Sultan van Ternate is een knevelaar!
Die expeditie in Bantam is onregtvaardig. De bevolking was ten einde raad door de verdrukking. Men heeft Uwe Excellentie de ware reden niet opgegeven. De rapporten daarover zijn logenachtig.
En dat ze niet klaagde?
O, Excellentie, nu en dan durft een enkele klagen, schoorvoetend en ongezien, als ware het een misdaad, — de klager voelt dat hij „excentriek" [4]) is, dat hij

[1]) Afschrift: *macchakies.*
[2]) Afschrift: *boetjerant.*
[3]) Afschrift: *....te blijven wat ik bij een eenvoudig wensch die zich in de rijzen voedt met het brood zijns bescheiding heels.*
[4]) Afschrift: *lacistriek.*

buiten den regel gaat, — hij vraagt verschooning, hij kust de voeten van het gezag, hij noemt zich een slecht, verworpen mensch, — en waarom, waarom? —
Hij heeft geen vertrouwen op het Gouvernement, gerepresenteerd als het is door gezaghebbers als ik beschreef.
Want hij weet het, de klager, dat *hij* gevaar loopt en niet de knevelaar. En hij heeft regt tot die meening, — ook ik zou als inlander geen buffel durven weêrvragen die mij ontnomen was door mijn kamponghoofd, door mijn regent, — en de gevolgen hebben zelf geleerd dat ik onwetend [1]) een heldendaad deed toen ik mijn brief schreef van 24 februarij!
En dit nu is mijn trots, mijn roem, Excellentie, dat men aan mij heeft durven klagen! Ik was aangedaan toen men mij zeide: „het was wel altijd zoo, maar wij zwegen uit vrees. Thans spreken wij omdat wij gelooven dat gij den wil en den moed hebt regtvaardig te zijn" [2]).
Die betuiging is mijn adelbrief, dàt is Grootkruis, Excellentie!
En ik zou dat vertrouwen beschaamd hebben? En ik zou die menschen nog vóór mijn vertrek van hier hebben overgeleverd, verraden?
Laat mij gelooven dat Uwe Excellentie niet wist wat ze deed toen zij daartoe last gaf!
Zag Uwe Excellentie ooit lijken de rivier afdrijven, blaauw, gezwollen, afzigtelijk, ontzettend; — dat zijn de boodschappen die het binnenland naar de kusten zendt, dat is de correspondentie tusschen de haayen in de bosschen [3]) met de haayen in zee. Dat zijn de klagers, *lijken* der klagers, Excellentie!

[1]) Afschrift: *omnitteerd* of *onmitteerd.*
[2]) Afschrift: *Ik was aangedaan toen mij zeide „het was wel altijd zoo, maar wij genezen uit vrees. Althans spreken wij"* enz.
[3]) Afschrift: *bessen.*

In staat bewijzen te leveren? — want er is iets als twijfel in de phrase die mij dat verraad voorschrijft, — *duizenden,* Excellentie, meer bewijzen, meer getuigen dan ooit in eene zaak gehoord zijn, meer dan een regter hooren, meer dan een griffier beschrijven kan: de geheele bevolking van de afdeeling Lebak.

Bewijzen, getuigen? — Indedaad, ik geloof niet dat het Uwe Excellentie aangenaam wezen zoude ze te hooren en te zien, gewapend, bij duizenden, in het park van uw paleis [1]).

En het is elders niet beter! Mijn voorganger [2]), die met bekrompen vermogens het goede wilde, had den laatsten dag van 1855 bepaald als het tijdstip waarop hij doen wilde wat ik den 24 februarij 1856 gedaan heb. Hij had met den heer Brest van Kempen geconfereerd en overlegd en is niet geslaagd op die wijs.

Tot ultimo van het jaar was zijn ultimatum [3]) van schipperen. Onverwacht werd hij ziek en stierf.

Hij is vergeven.

En al zou geen geneesheer een spoor vinden van dat vergif in het opgegraven lijk,] [al ging hij ten?] onder aan de geleerdste ziekte die ooit een grieksche naam droeg [4]), — ik zeg dat hij vergeven is.

Dat is usance!

Dat wist Uwe Excellentie niet, en meer van wat ik schreef. Misschien zou ik als Ronge moeten zeggen: „dat had Uwe Excellentie moeten weten". Maar thans, nu Uwe Excellentie het *weet,* nu er een man is opge-

[1]) Afschrift: *....dat het u E. aangenaam wezen zou de ze te hooren zien gewapend bij duizend inhet park van uw polies.*

[2]) Afschrift: *overhanger.*

[3]) Afschrift: *ultinateur.*

[4]) Na het eerste vierkante haakje volgt in het klerkenafschrift onmiddellik: „ik zeg dat hij vergeven is". Hier kan men de afgebroken tekst van Dekker weer opnemen; deze begint echter met „....onder aan de geleerdste ziekte" enz. Ik suppleerde dus de woorden „al ging hij ten". De rest is weer in Dekker's hand en met inkt.

staan die iets anders beoogt dan een ambt of eene plaats in de Haagsche oppositie, nu iemand den moed heeft als Nathan tot David te gaan en te zeggen: „gij zijt de man onder wiens bestuur dit alles plaats had, gij zijt daarvoor verantwoordelijk" — zal Uwe Excellentie voortgaan te steunen op de berigten Uwer Residenten? Zal Uwe Excellentie blijven berusten in de gekunstelde kommiesnota's van toelichting Uwer Secretarie, in de adviezen van Uwen Raad van Indië?
Zal Uwe Excellentie eerlang rusten gaan als ware de arbeid getrouwelijk volbragt?
Zal Uwe Excellentie in Nederland met zelfvoldoening neêrzien op den doorloopen werkkring in Indië, en meenen voldaan te hebben aan de hooge roeping die U.E. werd opgelegd toen zij belast werd met de zorg voor het welzijn van millioenen medemenschen?
Zal Ze ignoreren of ontkennen dat er een traan van wanhoop, dat er bloed kleeft aan elk muntstuk dat overgelegd werd van Indisch tractement? [1])
Dat alles ware mogelijk vóór Uwe Excellentie dezen brief las.
Maar nu — Ik heb Uwe Excellentie de hand geboden.
Het staat aan Uwe Excellentie die aantenemen.
Het staat aan U.E. om veel te herstellen, en althans een treffend bewijs te geven dat waar Uwe Excellentie vroeger mogt gedwaald hebben zulks niet Uwe schuld was maar van de ingewortelde ambtenaarsgeest in N.I. waardoor Uwe Excellentie bedrogen is.
Wat mij aangaat het is mij om rang, ambt noch geld te doen. Eene Captatio benevolentiae is deze brief niet, ik vraag de gelegenheid om iets goeds te verrigten.
Wijst Uwe Excellentie dat aanbod van de hand, ik zal weten wat ik te doen heb.

[1]) Ook dit zou hij hem heftiger zeggen in zijn brief van 23 Mei, wanneer de *Havelaar*-lezing daar textueel is.

Niemand heeft dezen brief gelezen. Niemand zal dien lezen, voor het mij blijkt dat hij te vergeefs geschreven is.

Ik heb de eer te zijn van UE.

de Dw. Dr.

D. D.

19.

De ambtenaar die deze brief schreef, deed dat met één voet, neen, met twee voeten in het graf; maar de geboorte van Multatuli heeft hier (tot in de woorden „ik heb veel geleden") plaats. In de *Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste* die na 2 jaar ontberingen geschreven werd, vindt men de duidelike bedoeling om, hoe eervol dan ook, in 's Lands dienst terug te gaan; hier realiseert hij òf toch nog niet geheel dat hij ontslagen *is*, òf hij gelooft dat dit ontslag slechts de eerste voorwaarde is voor zijn kontakt met Van Twist. Maar de hand die hij hem aanbiedt is alleen in hogere instantie begrijpelik, prakties gesproken blijft zijn bedoeling vaag. Hij roept Van Twist toe zijn leven te beteren en voortaan met hem, Dekker, samen te werken volgens een nieuwe opvatting van plicht: een bijna apostoliese, een al te menselike, een zeker al te weinig ambtenaarlike, maar hoe precies? Het lesje dat hij hem geven wil in koloniale geschiedenis, de historiese litanie van uitbuiting die hij voor hem opzegt, maakt dit niet duidelik; en als hij tot besluit zegt dat hij ambt noch geld wil, is het of hij van Van Twist verwacht dat déze zich voortaan voor de goede zaak spannen zal, maar dat diens tijd in Indië bijna om was, was hem toch bekend.

Of heeft hij werkelik gedacht dat Van Twist — toen nog — het overplaatsingsbesluit zou intrekken, het ontslag te niet doen, de regent zou straffen, de resident overplaatsen, enz.? Hoe fantasties dit achteraf ook lijkt, het is mogelik.... Maar alleen waar hij zegt: „anders weet ik wat ik te doen heb", is hij, al is het onbewust, zeer

konkreet: hij moest Multatuli zijn, een andere realiteit vinden dan die van Lebak.
Hij was nog geen 3 maanden daar geweest, toen hij vertrok. De bevolking had hem nauweliks leren kennen. Zijn verhaal schijnt ook onwaar te zijn dat hij „op de eerste wisselplaats eene talrijke menigte vond, die weggeslopen was uit Rangkas-Betoeng om hem daar voor het laatst te groeten"; want toen pastoor Jonckbloet aan zijn meergenoemde Soeta Angoen Angoen „de vraag stelde wat hiervan te denken was, barstte hij uit in een schaterlach"[1]).
Na zijn vertrek logeerde Dekker met zijn gezin te Serang bij de heer Brest van Kempen. Blijkbaar wist hij nog steeds niet waar zich elders te begeven, maar dit feit geeft weer aanleiding tot veel onverkwikkeliks. Als Havelaar toen al wist hoe schandelik de resident gehandeld had, had hij niet moeten aannemen, redeneren de De Kocken. Het is echter duidelik dat ook hier in Dekker een dualisme plaats had tussen zijn haat tegen de ambtenaar en zijn betrekkelike waardering voor de behoorlike manieren van Brest van Kempen; hij wilde bovendien immers deze man dwingen hem te achten en dat was niet onaardig gelukt, gezien de aandrang waarmee de resident hem verzocht had zijn verzoek om ontslag terug te nemen. Van vijandelikheid toen, kon dus psychologies geen sprake zijn. Ook voor deze man zou Dekker's afkeer eerst veel later fel worden, toen hij zelf Multatuli geworden was, toen hij veel meer had „gedragen" en veel meer was verbitterd; toen de *Havelaar* alleen maar een literair sukses was gebleken en hij steeds meer besefte dat wat hij als

[1]) Hierna schrijft de pastoor met zichtbaar plezier een groot stuk over uit het *Bataviaasch Nieuwblad* van Juli 1893, waaruit blijkt met hoeveel drukte de heer A. van der Ven (zoon van Dekker's chef in Natal) na er 5 jaar assistent-resident geweest te zijn door iedereen werd uitgeleid. Maar die man had dan ook wat voor het plaatsje gedaan: „niet poëtisch maar prozaïsch, niet fictief maar werkelijk". — Steeds weer hetzelfde: het genie berecht door de dorpssocieteit, de arend door de hoenders op hoenderhok-prestaties.

het onrecht aan Havelaar begaan voelde, onherroepelik zo zou blijven. Wat een Brest van Kempen, een Duymaer van Twist de assistent-resident Douwes Dekker ook hadden aangedaan, het leek hem toen dageliks misdadiger en ongerijmder dat zij het tegen „Multatuli, genie" hadden gedurfd. Het slijmeringengeschipper volgens een bepaalde ambtenarenschool was, vanuit de assistent-residentswoning in Rangkasbetoeng bekeken, nog heel wat minder klein-en-verachtelik dan vanuit Europa en de sfeer van het groteschrijverschap.

Wanneer van het al-te-sluw begrijpen van de heer De Kock ièts waar was geweest: wanneer Dekker werkelik gedacht had dat de resident aan de regent geld had gegeven om hem te vergiftigen (al schreef hij dan dat die daad „naar medeplichtigheid zweemde"), dan had hij, met een zó grote vergiftigingsvrees behebt, zou men zeggen, zich nooit in dat huis durven wagen. De resident mocht eens het werkje van de regent — of van diens schoonzoon — hebben willen overnemen! Het is onnodig Dekker de resident nog wat meer te laten belasten (of belasteren); bovendien, de heer De Kock heeft hier de heer Lion al nodig, oud-hoofdredakteur van het *Bataviaasch Handelsblad,* die in 1860 en '61 twee brieven publiceerde om Brest van Kempen te verdedigen.

Multatuli heeft daarop, naar het schijnt, onvoldoende geantwoord[1]). De heer Lion dreigde dan ook met „eigenhandige brieven" (deze woorden zijn in de tekst van De Kock voortdurend in vette letter gedrukt, wellicht omdat men ze zelf niet te zien krijgt) van de regent, de resident en Dekker zelf. Het is jammer dat deze brieven altijd in het duister bleven, omdat zij nu, voor wie de historie oprakelt, niet helemaal hun dreiging verloren hebben; als men ze gezien had, zou men hoogstwaarschijnlik weten

[1]) In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 21 Febr. 1861. De heer Saks vindt het zelfs erbarmelik. Ik niet; ik neem aan dat hij werkelik wat misselik en verlamd was door dit soort aantijgingen.

dat ze nooit veel om het lijf hadden. Maar zelfs de pogingen van De Kock om ze alsnog te publiceren zijn vruchteloos gebleven, dus.... Men moet zich tevreden stellen met het proza van Lion, die altans lionesk boos is, die in 1860 al uitroept „dat men zich geen laaghartiger karakter kan indenken dan hetgeen de heer Douwes Dekker in deze aangelegenheid heeft doen zien" of „het moest dan zijn dat men hem [hield] voor een ongeneeslijken krankzinnige". Overigens vertoont hij de plompheid (en het gebrek aan talent dat Multatuli zijn stuk verweet) om te verklaren dat de valsaard „zich niet heeft vergenoegd Slijmering als een *type* te schilderen, maar daarvan een *portret* heeft gemaakt dat iedereen met den vinger kon aanwijzen". Het moet niet bepaald prettig zijn geweest voor het model van Slijmering om dit in de krant te lezen.

Intussen, hierbij dan nog wat gegevens voor de Lebakzaak. De heer Lion veronderstelt dat het mysterieuze geld, door de resident aan de regent gegeven, volgens Dekker's insinuatie dienen moest om de getuigen om te kopen. Ja, hoewel in de *Havelaar* duidelik genoeg staat dat de regent nog wel andere middelen had tegen klagers en getuigen: de romantiek van Havelaar wilde immers dat de kommandant Duclari in de Tji Oedjoeng het lijk van een klager had zien voorbijdrijven. Nu komt, wat blijkbaar vervat stond in de „eigenhandige brieven". Het is weinig maar uit een goed hart:

„De Regent van Rangkas-Betoeng deelt aan den Assistent-Resident Douwes Dekker (alias Max Havelaar) mede, dat zijn neef, de Regent van Tjandjoer hem eene visite komt brengen; dat hij dit ongaarne ziet, aangezien die Regent altijd vergezeld is van een groot gevolg, en hij (de Regent van R.-B.) zich in eene, bij de Regeering sedert lang bekende, armoedige positie bevindt, zoodat hij niet het noodige kan inkoopen, om zijn neef met diens gevolg behoorlijk te kunnen ontvangen. Tevens vraagt

hij om koelies, om zijn dalem (erf) schoon te maken.
De Assistent-Resident verbiedt hem om koelies te roepen, maar zendt hem ingesloten in een kort, en tegenover een Regent *onbeleefd* briefje een recepis (muntbiljet van *f* 100). De Regent vraagt daarop zeer beleefd opheldering over die *f* 100 en zegt, dat hij dat geld met veel dank zal behouden, indien de heer Assistent het als *geleend* beschouwt en dat hij in dit geval daarvoor een *bon* zal zenden. De Assistent-Resident schrijft daarop (tegenover een Regent op groven toon) aan den Regent, dat hij die *f* 100 maar aan hem moet terugzenden (kirim kombali pada saja), indien hij ze niet hebben wil.
Nu schrijft de Assistent-Resident aan den Resident en wenscht vooral uithoofde der benarde geldelijke omstandigheden van den Regent, dat het bezoek van den Regent van Tjandjoer worde belet; dit geschiedt tegelijkertijd met de inzending der klagten tegen den Regent.
De Resident komt naar Rangkas-Betoeng en verklaart aan de klagten tegen den Regent geen gevolg te zullen geven, indien de Assistent-Resident weigerachtig blijft, zijne klagten door aanwijzing van feiten en nadere opheldering te staven. Tevens zegt hij aan den Regent de geschiedenis met de *f* 100 te kennen en daardoor te weten, dat deze in geldelijke verlegenheid is. Hij *leent* hem daarom *f* 200 in de plaats der *f* 100, die de Assistent-Resident hem had willen geven, en zegt dat hij het geld op zijn gemak kan teruggeven. Twee maanden later zendt de Regent *f* 150 terug, met schriftelijk verzoek om uitstel voor de nog verschuldigde *f* 50, die hij nog een maand later restitueert.
Ondertusschen heeft Douwes Dekker zijn ontslag gevraagd. De Resident zendt hem dat verzoek om ontslag terug, met een, in de warmste, meest belangstellende woorden vervat schrijven, waarin hij op zijne familie en geldelijke positie wijst en hem tracht over te halen zijn verzoek in te trekken en naar Ngawie te gaan. D. D. wijst

dit in een partikulier antwoord van de hand, tevens ten volle erkennend de belangstellende en meer dan vriendschappelijke houding en handelwijze van den Resident tegenover hem. De Resident biedt hem daarop zijne woning aan bij het doortrekken door Serang en tevens elke hulp, die hij zoude verlangen en behoeven.
D. D. vertoeft met vrouw en kind bij den Heer B. v. K., verlaat hem met den handdruk van een dankbaar vriend, *wacht vier jaren* en schrijft dan een boek, waarin hij dezen warmen vriend afschildert als den ellendigsten egoïst", enz. — de rest vergt een subtiliteit van analyse die ver boven het vermogen van Lion ligt, getuige reeds zijn vizie als zou Dekker vier jaar gewacht hebben speciaal om een boekje over de heer Brest van Kempen open te doen. De zaak is duidelik: Lion, vermoedelik een even braaf als kombattief man, heeft de nobele Brest van Kempen tegen de gemene Multatuli willen verdedigen en doet dit op een peil van geborneerde fatsoenlikheid, waar figuren als Multatuli altijd verkeerd op uitkomen. (Baudelaire is een ondankbare gemene man tegenover generaal Aupic, Dostojevsky kompleet een vod, Tolstoï volstrekt onmogelik, enz. — en niemand is zozeer als Multatuli met dit soort praatjes gekonfronteerd.) Maar de heer Lion, wiens schat van „eigenhandige brieven" men uit het bovenstaande gemakkelik kan rekonstrueren, moet òf die schat overschat hebben òf nog niet eens behoorlik hebben weten te excerperen, want de helft van zijn bijdrage staat precies zo in de *Havelaar* en verder blijkt uit wat hij meedeelt nergens dat Dekker op de hoogte was van het geld lenen door de resident aan de regent, of dat de resident dat inderdaad aan hem, Dekker, had meegedeeld. Wèl had Dekker de resident dus gesproken van het geld dat *hij* aan de regent gezonden (en van hem terugontvangen?), had, maar dat de resident hem in ruil voor de mededeling deelgenoot gemaakt had van zijn voornemen om de regent dat geld te brengen blijkt ner-

gens uit. De heer Saks, die zo nauwkeurig leest, veronderstelt dat dit „op zichzelf vrij onbeteekenende geval" zich aldus heeft toegedragen: tijdens de konferentie had Dekker over de *f* 100 gesproken, na afloop was de resident even *f* 200 aan de regent gaan brengen, daarna, aan Dekker's „schrale disch", had hij het hem weer meegedeeld, wat verklaren zou waarom wel Dekker maar niet de kontroleur ervan wist. De kontroleur kon het later als „nieuws" van de regent vernemen en er Dekker met verontwaardiging van vertellen; een verontwaardiging die door Dekker — op zijn zachtst gezegd als romancier — werd benut voor het dramatiese effekt waarmee hij Havelaar dit (dus onbelangrijk en oud) nieuws als afschuwelike openbaring laat verwerken. Het mag zich misschien zo hebben toegedragen, maar de heer Saks heeft met dat al uit het oog verloren dat de heer Lion wel *aankondigt* te zullen bewijzen dat Dekker van het gebeurde door de resident zelf was ingelicht, maar dit in zijn résumé *naliet,* terwijl hij de vreselike eigenhandige brieven ook nà Dekker's antwoord *niet* publiceerde. En de heer Saks mag veronderstellen dat de „erbarmelikheid" van Dekker's antwoord „den strijdlustigen Lion" ontwapende; men mag zo vrij zijn daar niets van te geloven. Dekker heeft geantwoord en de strijdlustige op één punt altans aardig getroefd; alleen de publikatie van de „eigenhandige brieven" had Dekker werkelik kunnen verslaan en de aantijging van laster kunnen waar maken. Eén punt alleen pleit hierin tenslotte tegen Dekker: dat hij Lion niet getart heeft het beloofde bewijs te leveren. Maar ik acht zijn tegenzin om zich op onderdelen tegen beschuldigingen van laaghartigheid te verdedigen terwijl de hoofdzaak voor hem: het aan Havelaar gepleegde onrecht, al vergeten scheen, volstrekt niet uitgesloten; de brieven die hij hierover aan Tine schrijft lijken mij volstrekt niet zo tegen hem te pleiten als het de heer Saks, misschien met het oog op zijn hypotese, wil voorkomen. Hypotese voor

hypotese, waag ik de gissing dat Multatuli, inderdaad misselik van dit braverig-kampioenerige over één vlo van zijn leeuw, in zijn verdediging vooral de aandacht weer wilde trekken op het feit dat de leeuw zelf nog altijd gebrek leed.

Wat Brest van Kempen aangaat, waar Dekker in Lebak nog gedacht kan hebben: „het is toch wel een braaf man, al is het een ellendig soort ambtenaar", dacht hij later, met kramp van de kou over Havelaar schrijvend: „die ellendeling". Mensen als Lion en De Kock moeten zich nu maar gelukkig prijzen (ik meen dat dit hier wel de term is) zulke gemenigheid *niet* te begrijpen [1]).

Van meer belang is Dekker's liefde voor oproeren, die hier weer te pas wordt gebracht. Hij verklaart later zijn afstappen bij de resident van Serang uit de vrees voor oproer van deze laatste; Havelaar, die gewend was oproeren te voorkomen — zo in Natal en op Ambon — was dus vooral edelmoedig geweest toen hij de uitnodiging aannam. Dit is wel wat treurig; al valt het te verklaren — met woorden als „kompensatie" — uit de tobberige toestand waarin hij verkeerde toen hij het schreef. Volgens een brief aan Mimi van Juli 1863 (3 jaar na het verschijnen van de *Havelaar*) schijnt dit geloof bij hem ingeworteld: „O, hadde ik in plaats van den zachtmoedigen weg der overreding en van geduld, den weg gekozen van geweld! Te Lebak had het mij één woord gekost, en de opstand was dáár geweest. Een heelen nacht heb ik mij beraden. De beslissing was: „verzet u niet, ik zal u

[1]) In een noot van 1875 achterin de *Havelaar* schrijft Multatuli van Brest van Kempen: „Nadat ik mijn ontslag had bekomen, zeide hij met aandoening: *waarlijk, ik moet u hoogachten, maar.... maar.... ge hadt geen ambtenaar moeten worden!* Ik vroeg hem of dan 't Nederlandsch Gouvernement alleen zulke lieden kon gebruiken, die *geen* hoogachting verdienen? Hij sloeg de oogen neer." Er is niets onwaarschijnliks in deze korte dialoog op zichzelf, maar ze is wel erg zoals ze had moeten zijn; het neerslaan van de ogen is als op een toneeltekst aangegeven; en de herinnering eraan is 19 jaren oud.

helpen op andere wijze". Ja, ik had meelij met de arme drommels, die mij zouden gevolgd zijn, om een of twee dagen triomf te boeten met bloedige neerlaag. Toch spijt het me dat ik 't niet gedaan heb. Ik ben te zacht geweest, en zal 't niet weer zijn, zoodra ik kans zie om Holland op andere wijze aan te spreken dan met geschrijf".
Men kan 't moeilik au sérieux nemen en de woorden hebben hun tegenspraak in zich: de kans zou inderdaad dan ook nog groter hebben moeten zijn dan „om een of twee dagen triomf te boeten met bloedige neerlaag". De man die men om zijn ideën van gezagsverandering — niet gezagsopheffing — een verlicht despoot heeft genoemd, schijnt zich hier te dromen in de rol van de leiders van de latere Tjilegon-opstand, van een hadji Wasid of Ismaïl of Iskak. „Helaas, alles zelfbedrog!" verzucht Van Sandick, terwijl het „leugenaar" van De Kock natuurlik niet van de lucht is. Dit hele konflikt berust op de opvatting van „liegen"; en De Kock is immers al buiten zichzelf omdat Van Deyssel — als Zola [1]) van Musset — van Multatuli getuigt: „deze heeft nooit gelogen". In de zin van de De Kocken heeft Multatuli zich verscheidene keren aan leugens schuldig gemaakt; in de zin door Van Deyssel bedoeld, kan men diens uitspraak volledig onderschrijven [2]). De De Kocken moeten er maar alweer in berusten dit afschuwelik valsgeredeneerd te vinden.

20.

Tegenover het verpletterend portret dat Multatuli van Duymaer van Twist door het land heeft geslingerd, stelt de heer Van Sandick, in een alleszins loffelik streven

[1]) Het moet zijn Sainte-Beuve.
[2]) „Ik ben geen puritein en verdoem niemand omdat-i zegt: „ik ben niet thuis" of om 'n dw. Dr. onder een brief. Ik zelf zeg dikwijls een onwaarheid. Ik maak verschil tusschen iets zeggen dat onwaar is, en: onwaar zijn". (Multatuli aan Roorda van Eysinga, 3 Jan. 1871.)

naar rechtvaardigheid en evenwicht, een levensbericht van die Goeverneur-Generaal, bij zijn overlijden voor de Maatschappij der Letterkunde geleverd door Prof. Mr. P. A. van der Lith. Dit stuk is slecht gekozen, want het is zo dood en officieel dat het de lezer voortdurend Multatuli's gesprek met Rochussen in de geest brengt van Maart 1861, waarin hij opmerkte dat Van Twist al de deugden bezat van een stuk hout.

In zijn *Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste* memoreert Dekker voor het eerst hoe hij naar Batavia ging om hem te spreken; in de *Havelaar* vertelt hij het losser. De eerste maal hoorde hij van de adjudant baron Van Heerdt dat Zijn Excellentie een fijtzweer aan de voet had. Hij wachtte tot deze zou zijn genezen. De tweede maal deelde hem de adjunkt-sekretaris Hoogeveen mee dat Zijn Excellentie het zo druk had, dat zij zelfs aan de Direkteur-Generaal van Financiën een audiëntie had moeten weigeren. Dekker wachtte tot deze drukte voorbij zou zijn. Daarna werd hem gezegd dat Zijn Excellentie hem niet ontvangen kon door de drukte van haar aanstaand vertrek. Toen hij daarna vernam dat Van Twist de volgende dag vertrekken zou, vroeg hij hem schriftelik om gehoor. De lezing in de *Havelaar* luidt:

Batavia, 23 Mei 1856.

Excellentie! Mijn ambtshalve bij missive van 28 Februarij gedaan verzoek, om te worden gehoord aangaande de Lebaksche zaken, is zonder gevolg gebleven. Evenzoo heeft Uwe Excellentie niet gelieven te voldoen, aan mijne herhaalde verzoeken om eene audientie.

Uwe Excellentie heeft dus eenen ambtenaar, die gunstig bij het Gouvernement bekend stond (het zijn Uwer Excellentie's eigene woorden), iemand die zeventien jaren het land in deze gewesten diende, iemand die

niet alleen niets misdeed, maar zelfs met ongekende zelfverloochening het goede beoogde, en voor eer en pligt alles veil had, zóó iemand heeft Uwe Excellentie gesteld beneden den misdadiger, want dien *hoort* men ten minste.

Dat men Uwe Excellentie omtrent mij misleid heeft, begrijp ik; — maar dat Uwe Excellentie niet de gelegenheid heeft aangegrepen om die misleiding te ontgaan, begrijp ik niet.

Morgen gaat Uwe Excellentie van hier, en ik kan haar niet laten vertrekken, zonder nog eenmaal gezegd te hebben dat ik mijn' pligt heb gedaan; — geheel en al mijn' pligt, met beleid, met bezadigdheid, met menschlievendheid, met zachtheid en met moed.

De gronden, waarop gebaseerd is de afkeuring in Uwer Excellentie's kabinetsmissive, van 23 Maart, zijn *geheel en al verdicht en logenachtig.*

Ik kan dit *bewijzen,* en dit ware reeds geschied als Uwe Excellentie mij een half uur gehoor had willen schenken, als Uwe Excellentie één half uur tijd had kunnen vinden *om regt te doen.*

Dit is zoo niet geweest. Een deftig gezin is daardoor tot den bedelstaf gebragt....

Dàárover echter klaag ik niet.

Maar Uwe Excellentie heeft gesanctioneerd het stelsel van misbruik van gezag, van roof en moord, waaronder de arme Javaan gebukt gaat, en dàárover klaag ik. Dàt schreit ten hemel!

Er kleeft bloed aan de overgegaêrde penningen van het dus ontvangen indisch traktement, Excellentie!

Nog eenmaal vraag ik om een oogenblik gehoor, zij het dezen nacht, zij het morgen vroeg! En alweder vraag ik dit niet voor mij, maar voor de zaak die ik voorsta, de zaak van regtvaardigheid en menschelijkheid, die tevens de zaak is van welbegrepene politiek. Als Uwe Excellentie het kan overeen brengen met

haar geweten, van hier te vertrekken zonder mij te hooren, het mijne zal gerust zijn bij de overtuiging al het mogelijke te hebben aangewend, om de treurige, bloedige gebeurtenissen te voorkomen, die weldra het gevolg zullen wezen van de eigenwillige onkunde, waarin de Regering wordt gelaten, ten opzigte van hetgeen er omgaat onder de bevolking....

Maar de brief is niet zo naar Van Twist gegaan. Multatuli zegt in de *Havelaar:* „Misschien heeft hij, aan wien deze brief gerigt was, lust, den juisten tekst daarvan publiek te maken". Noot van 1875: „Dit heeft-i niet gedaan. Me dunkt dat we, na vijftien jaar wachtens, mijn tekst voor den juisten mogen houden". Toch niet, want in het boek zelf vervolgt hij: „dan zal men door vergelijking kunnen zien, hoever Havelaar is afgeweken van zijne minuut". In de uitgave van 1875 weer: *„Zakelijk* korrekt was de inhoud aldus". Als deze lezing *zakelik* is (en hijzelf kursiveert), hoe was de verzonden brief dan? Vermoedelik veel meer als degeen die hij in Lebak had opgesteld. Hij kon hem niet zó lang maken, al was het alleen omdat Van Twist, op het punt te vertrekken, hem dan gauwer opzij kon hebben gelegd. Bovendien: de passages uit de eerste lezing die hij in zijn brief van Januari '58 overnam, moet hij hier hebben weggelaten. Dat hij het lange résumé van koloniale geschiedenis zou hebben ingelast, is onwaarschijnlik. Maar hoe lang hij zijn brief van 23 Mei aan Van Twist ook heeft durven maken (hij durfde nogal veel in dit opzicht), in zijn boek moest hij zich schikken naar andere wetten. „Dat het gaauwer af is dan ik dacht", legde hij Tine uit, „komt wijl ik onder het schrijven mij bekort heb, om vele redenen. Ik vond dat ik moest afbreken om zekeren indruk niet te bederven". De „zakelike" lezing is wellicht ook feller dan de aan Van Twist verzondene. Toch moet die fel genoeg geweest zijn om Dekker's berekening te bil-

liken „dat misschien verstoordheid over den toon van zijn brief bewerken zoude, wat hij vergeefs getracht had te bereiken door zachtheid en geduld".
Nog een verkeerde berekening. Van Twist vertrok zonder Dekker ontvangen te hebben.

21.

De heer Van Sandick verklaart dit aldus: „Men heeft het gedrag van den Gouverneur-Generaal trachten te vergoelijken, door op den voorgrond te stellen, dat hij op het punt stond naar Europa te vertrekken, door er op te wijzen, dat hij zeer ernstig ziek was (hij werd uit het rijtuig gedragen, dat hem voor goed uit Buitenzorg voerde). Hij was inderdaad ziek; op medisch advies is hij per zeilschip (om de Kaap) naar Europa teruggekeerd; maar zóó ziek was hij niet, of hij had, als hij gewild had, den gewezen assistent-resident Dekker kunnen ontvangen. Maar *hij wilde niet.* En daaraan had hij, mijns inziens, groot gelijk. Hij had Dekker op twee wijzen kunnen ontvangen: als Gouverneur-Generaal of als particulier. Het eerste wilde hij niet; zijn opvolger Pahud werd elken dag verwacht: er was geen reden van staatsbelang om iemand te woord te staan, die zóó onbekookt was opgetreden. Wat kon de gewezen assistent-resident te zeggen hebben? Hij had zijn ontslag gevraagd en het verkregen; geen band bond de regeering van Nederlandsch-Indië meer aan den op eigen verzoek ontslagen ambtenaar. Inlichtingen geven over de knevelarijen in Lebak? Er was reeds een onderzoek gelast; van doodzwijgen was geen sprake". Dit alles is weer geheel het ambtenaren-standpunt. De heer Van Sandick heeft er ook bij gezet dat Van Twist Dekker had kunnen ontvangen *als particulier.* Maar hierover zwijgt hij dan verder helemaal: zo vanzelfsprekend heeft het ambtenaren-standpunt het partikuliere opgeslokt. En Van Twist kende Dekker persoonlik. De heer Meerkerk

heeft in deze het woord voor de Multatulianen gevoerd: „Van Twist hield Dekker voor bekwaam, hij zei het en hij schreef het; hij hield Dekker voor een eerlijk man, hij zei het en hij schreef het; welnu, dan had hij hem moeten ontvangen, omdat hij hem ontvangen kon. Van Twist wist, dat Dekker in den grond der zaak gelijk had, dat hij alleen in den vorm had gedwaald,—hij was verplicht, als eerlijk man, dit een eerlijk en bekwaam man te zeggen, *die blijkbaar dáárom zijn ontslag had gevraagd in het volle vertrouwen op den persoon Duymaer van Twist.* Het vertrouwen van een eerlijk man mag men niet beschamen, door hem van het erf te houden onder voorwendsel van „drukte". Dat is altijd laf geweest en zal ten eeuwigen dage laf blijven. Als ik den heer Van Sandick ooit gekend heb, moet dit ook zijne meening zijn".

Men heeft de keus tussen de twee standpunten. Wat mij betreft, àls ik iets tegen de opvatting van de heer Meerkerk zou weten in te brengen, zou ik er een eer in stellen het niet te willen.

Maar de zaak is hiermee niet afgedaan. Later, in Holland, heeft Dekker Van Twist teruggezien. Blijkbaar hield hij hem nog steeds voor misleid, maar Dekker was toen niet zozeer Havelaar als Sjaalman, en Van Twist de Goeverneur-Generaal in ruste; Van Twist beweert hem bij die gelegenheid, gezien zijn armoede, een bankje van *f* 50 te hebben gegeven. Met veel meer recht dan toen hij een hotelhouder aanraadde zijn onbetaalde rekening te presenteren aan Van Twist, had Dekker hier kunnen zeggen: „Die *f* 50 waren een droppel in terugbetaling van wat door zijn schuld mij is ontnomen". Maar hij heeft het feit ontkend. Van Twist echter heeft het zwart op wit gezet, in een brief aan de heer Bergsma, een voorzichtige brief, en *geheel vertrouwelik,* die de heer Bergsma wel mocht laten lezen aan de heer Boissevain (van het *Handelsblad*) maar onder dezelfde voorwaarde. Want: het feit is ter sprake gebracht door een heer Versluys en de

heer Van Twist kent deze heer Versluys helemaal niet, en: „vermoedelijk is hij een der vrienden van Douwes Dekker, die dan vermoedelijk de onbeschaamdheid zal hebben gehad hem te verzekeren, dat het *feit* onwaar is. Wordt nu het feit door of namens de couranten *als waar* medegedeeld, dan zal dit niet anders ten gevolge hebben, dan dat D. D. mij uitscheldt voor een infamen leugenaar. De zaak zal dezelfde blijven".

Deze ferme bezadigdheid, dierbaar aan het hart der De Kocken, wordt door de heer Meerkerk niet geapprecieerd, hij meent dat daar in diplomatentaal staat: „vertel het maar overal rond". — „Het geheel *heeft iets*", zegt hij, „van kwaadaardigen laster". Vooral gelooft hij niet aan Van Twist's voorstelling van zaken als deze Dekker laat zeggen „dat hij op reis naar den Haag (ik weet niet precies meer hoe) zijn beurs verloren had, zoodat hij geen geld had, om naar Brussel terug te keeren". Het lag niet in Dekker's aard, meent de heer Meerkerk, *zo'n* leugentje op te dissen.

Hij vraagt zich af wanneer Dekker Van Twist ontmoet heeft. Dekker vertelt ook van een ontmoeting, in *Idee 950:* „Ik was te Brussel, en vernam dat er 'n *klerk* noodig was bij 't Fransche konsulaat te Nagasaki. M'n gezin leed gebrek. Met zeer veel moeite verschafte ik mij 't noodige geld om naar den Haag te reizen, en wendde mij tot... Duymaer van Twist! Ik verzocht hem mij aan te bevelen bij den Franschen gezant. Hij maakte eenige zwarigheid: „omdat hij den Franschen gezant niet kende", naar-i zeide, doch eindelijk beloofde hij werk te zullen maken van m'n verzoek. Ik wachtte! Lezer, weet ge bij ondervinding wat het zeggen wil: *te wachten* in 'n hôtel? Te *wachten,* als elke beet vergald wordt door de onzekerheid of men middel zal weten te vinden die beet te betalen? Te *wachten,* als vrouw en kinderen hongeren? Na vele dagen wachtens *op die wijze,* deelde hij mij in 'n brief mee, dat de zaak hem bezwaarlijk voorkwam:

„omdat hij niet wist of ik bedreven genoeg was in de Fransche taal?" Ik werd misselijk, en antwoordde, dat ook ik hiervan niet zeker was...." Maar dan komt: „Wat er gedurende deze aanraking met den ellendeling méér gebeurde, ga ik *nu* voorbij, omdat het me stuit zaken te behandelen, die niet *geheel-en-al* thuis hooren op publiek terrein". En in een brief aan Tine van 15 Nov. 1859 staat: „Ik heb getracht weer in dienst te treden, *ik heb aalmoezen moeten ontvangen,* men heeft mij beloofd mij te rekommandeeren voor secretaris van God weet welken vreemden onderconsul (Duymaer van Twist vraagde mij of ik fransch en engelsch kon, ik zei: neen)". Dit voorval doet de heer Meerkerk aarzelen.

Komaan, laat ons aannemen dat Dekker ook van die hoogstaande man wat geld afhandig heeft gemaakt, om *deze* hotelrekening, voor *dit* wachten, te kunnen betalen! De werkelike ontmoeting met Van Twist, na Lebak, had plaats in de *Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste,* 2 jaar vóór de *Havelaar* uit dezelfde povere *Prince Belge* geschreven. „Bombasties en teatraal" als altijd, maar daar gaat het nu niet om. Deze brief, door een hongerlijder geschreven, eindigt:

„Het verzoek dat ik Uwer Exc. te doen heb is: de herhaling mijner bede om dezen brief en de daarbij gevoegde stukken aandachtig te lezen, en mij wel te willen antwoorden op de vraag: of Uwe Exc. daarin niet aanleiding vindt, mij te ondersteunen in de pogingen die ik wil aanwenden, *om op de meest eervolle* wijze weder te mogen intreden in Nederlandsch-Indischen dienst.

Maar, Excellentie, anders dienen dan ik diende te Lebak kan ik niet."

Dat hij voor een ambtenaar, met die ene laatste zin, de hele brief vernietigde, is duidelik. Dat hij zich voor de zóveelste maal misrekende in zijn koppigheid om in ambtenaren mensen te willen zien, ook. Dat hij, literair bekeken, zijn hele brief naar die laatste zin toe had geschre-

ven, niet minder. Maar wat men hier tòch zou willen weten is: hoeveel zenuwlijders tevens hongerlijders in staat geacht moeten worden de „dwaasheid" te begaan van die laatste zin te schrijven. Niet hem te denken, hem op een kladje te zetten en weer door te schrappen, maar hem definitief als laatste zin te handhaven en de brief zo te verzenden.

LAATSTE TIJD IN INDIE

1856-1857

1.

Duymaer van Twist was 24 Mei 1856 naar Europa vertrokken; Dekker, die naar Batavia was gegaan om hem te spreken, „bleef er.... wijl er geen reden was elders te zijn".
Het is Mimi die dat schrijft, en zij heeft grote moeite het gat te vullen dat hier in Dekker's biografie gaapt bij afwezigheid van dokumenten en andere berichten. Zij doet een beroep op Multatuli zelf. In de 4e bundel van de *Ideën* staat omtrent deze periode:
„Het lag in de rede dat ik pogingen aanwendde om in afwachting van 't herstel mijner verbroken carrière in 't leven te blijven. Terstond alzoo meldde ik mij overal aan om werk, zonder iets te gering te achten. Ik concureerde met jonge lieden, met kinderen, met baren, overal werd ik afgewezen. Men kan toch een op verzoek ontslagen Adsistent-Resident niet aan klerks werk zetten.
Bovendien ik was te knap.
Ik geloof dat weinigen zoo bittere vruchten oogsten van hun onbekwaamheid als mij m'n knapte heeft opgebracht".
Hij is heel wat genietbaarder als hij deze bittere toon heeft, dan wanneer hij klaagt als in de brief waarmee hij in Lebak het bestuur aan de kontroleur overgaf. Maar men kan niet *half* voor of tegen hem zijn, en minder dan ooit wanneer men zich hem denkt in zijn omstandigheden. „Slechts één persoon weet ik te noemen", zegt Mimi, „van wien Multatuli in dezen tijd vriendschap en steun ondervond. Het was de heer Herman des Amorie van der Hoeven, destijds advokaat te Batavia, de jongere broeder van Multatuli's jeugdvriend Abraham" [1]).

[1]) Ook deze heeft hem in 1860, in het *Bataviaasch Handels-*

Zes brieven aan Tine uit Buitenzorg en Bandoeng, van eind 1856, geven een goed beeld van één maand uit Dekker's laatste indiese tijd. Het is eigenlijk alles wat men heeft, en het gaat hier om een rijstpelmolen, maar zij geven tevens een volledige kijk op alle beslommeringen en plagen waaruit zijn leven in deze periode bestaat. Van Lebak is niet meer en van Havelaar nog geen sprake; Dekker moet zich zonder geld een nieuw bestaan zien te vormen en men werkt hem tegen. De grote rekenaars en kleine zielen nemen vanuit iedere hoek hun revanche — waarom? hij heeft hen niets gedaan, maar zijn zoals hij was moet hen altijd aanstoot hebben gegeven. De twee tantes uit Holland die hem geld leenden, schijnen juist geprotesteerd te hebben; zij hebben het ook arm.
Zijn eerste brief, uit Buitenzorg (28 Oktober) geeft het hele tobben al volledig weer. Tine zit op dit ogenblik in het Hôtel des Indes te Batavia [1]).
„Lieve beste Eef! Ik behoef u niet te zeggen dat ik heel verdrietig ben. Het is verschrikkelijk kassian met ons!
Ik heb geen lust om te schrijven, want het zou niets dan bitterheid zijn. Het is mogelijk dat ik morgen eene gelegenheid vind om naar Tjanjor te gaan en daarom moet ik u nu van avond nog een decisie zeggen, anders stelde ik het uit. Ik begrijp ook dat ze opgestookt zijn, maar door wie? Het best is de wissel maar te zenden. Schrijf er bij (koel maar eenvoudig) dat zij spoedig meer zullen ontvangen, en antwoord maar niet op hun laatsten brief. Ik bedoel dat gij maar niet uw hart lucht geeft over hun dreigement enz. God geve dat ik voor Decr. nader raad schaffen kan.
Ik heb geen lust om meer te schrijven. Dag beste lieve engel. Wij worden zwaar bezocht. Kus het hartje voor

blad, zijn gedrag tegenover Brest van Kempen verweten.
[1]) Volgens Dr. F. de Haan had de eigenaar van dit hotel, de heer Wijss, die naam van Dekker gekregen. Het was een mindere vondst dan „Insulinde", maar hotel en naam bestaan nog. Tevoren heette het: hôtel de Provence.

mij. Was het niet om hem dan zou ik er maar een eind aan maken."
29 Oktober: „Ik kan u het verdriet dat mij die Holl. brief veroorzaakt niet beschrijven. Ik ben er geheel van ontsteld en heb moeite om geregeld te denken.... Wie of daar toch achterzit? De brief is niet door haar zelve gesteld. Zoude het de Kerkhovens wezen? Het klinkt zoo kantoorachtig. Op het oogenblik kan ik niets zeggen tegen de tantes en moet alles opslikken, maar het is toch infaam.... Zij hadden toch genoeg van ons ondervonden om te weten dat het niet zenden van geld uit onvermogen voortkwam; waarom dus anderen daarbij te roepen?... Ik had juist gehoopt dat die *f* 500 de tantes tot zwijgen zouden gebracht hebben, zoo lang tot er kans zou zijn op redres. Nu is de kans om of met van Son of op andere wijze te slagen. Van der Hucht zal mij overal zwart maken, en dat nu juist, nu ik zoo noodig heb iets vertrouwd te worden.
....Gister sprak ik Crone. Die was zoo perfect tevreden en op zijn aise en blufte zoo met zijne positie! Hij heeft *f* 21.000 's jaars huur van een contract dat hem *f* 100 gekost heeft. En zulke menschen hebben dan zoo'n air! O, God wat is dat leven van ons toch tobben! En als ik dan aan u en ons lief kind denk, word ik zoo bitter bedroefd. Wat hebben wij elkander al treurige tijdingen te schrijven gehad, en nooit eens een straal van hoop. Ik ben moe! Ge begrijpt dat ik in geen geval met van Son zoo dadelijk klaar raak. Van der Hucht en van Heeckeren logeeren als ze hier zijn, bij Swart. Die historie van die ellendige schepsels komt dus gaauw de Preanger door en ik die hen boven mijn kracht ben te hulp gekomen zal nu hier voor een dief worden gehouden, en nog wel door van Heeckeren, die toen hij haar beter had kunnen helpen dan ik, zijn geld in zijn zak heeft gehouden. God wat is toch het leven. Ik zou haast betreuren dat wij ons lief kindje hebben dat ons aan het leven bindt. Alles is mij zoo drukkend,

ook hier op Buitenzorg. Ik kan mijn oogen niet wenden zonder dat mijn gemoed gewond wordt.
Ieder zegt mij dat die zaak van van Son veel te duur is, en dat hij er af wil zijn omdat hij voorziet dat de regent hem op den duur zijn padie niet voor dien prijs geven zal, vooral daar concurrentie zal komen. Maar de vraag is of van Son te bewegen zal zijn om de zaak zonder geld te geven, vooral nu, daar onze familie hem voor mij als een dief zal waarschuwen...."
De 5e November is hij in Bandoeng en te logeren gevraagd bij Van Son: „Hij is een aardige innemende jongen en prettig in den omgang, maar dat helpt mij weinig. Ik zeide hem dat ieder mij gezegd had dat de zaak te duur was. Dit is waar of niet waar, al naar men het neemt. Voor de inkomsten is het goedkoop, want de winst is zeer groot, dat heb ik gezien, maar het is te duur voor de oprigting, want ieder die over *f* 20.000 kan disponeeren kan dunkt mij, dezelfde zaak opzetten! Dit neemt niet weg dat ik zeer graag de zaak voor *f* 70.000 nam. Maar nu begon hij in eens te zeggen dat het nog in het geheel niet zeker was of hij het verkoopen wilde, want dat dit afhing van omstandigheden; dat hij zich eerst op nieuwjaar zou decideeren, enz., zoodat hij het wou tourneeren of ik eigenlijk maar gekomen was om een toertje in de binnenlanden te maken. Hij beweerde dat hij dit dadelijk gezegd had, hetgeen niet waar is.... Ik houd het er voor dat hier praatjes achterschuilen. God weet of mijne vrienden en familie hem niet voor mij hebben gewaarschuwd, het zou bitter hard wezen.
6 November. — Ik ben niets verder en wanhoop aan den goeden uitslag. Ik heb gister middag weer aangedrongen op huren, maar te vergeefs. Hij schijnt zich bepaald voorgenomen te hebben om niets te decideeren, of liever ik houd het er voor dat hij gedecideerd is om òf niet te verkoopen òf niet aan mij. Het is jammer want waarlijk de zaak is mooi, en gij en ons lief kind zouden hier zoo kalm

zijn en zoo gezond. De omtrek is zoo heerlijk.
Ik ben natuurlijk bitter bedroefd gestemd en ik heb zoo met u te doen dat ik u nooit iets vrolijks kan schrijven. En de hoofdzaak is een beetje geld. Van Son speelt met duizenden en dat moet ik aanzien. Een paar menschen hier in de buurt die contracten hebben spreken van *f* 60 en *f* 80 duizend 's jaars winst. Onlangs hoorde ik van een theecontractant die in drie jaar tijds zestienduizend gulden voor honden had uitgegeven. En ik heb geen brood voor vrouw en kind.
De wenk dat ik hier in de buurt iets dergelijks zou opzetten baat niet. V. S. begrijpt dat daartoe geld noodig is, en dat ik dat niet heb. Bovendien zegt hij dat hij in zoodanig geval net zoolang met verlies zou gaan werken dat de ander moest ophouden. Dit is gegrond. Van Son kan zooveel geld krijgen als hij wil.
....Nu weet ik niet wat ik doen moet. Terug gaan? Dan kom ik thuis juist zooals ik ben uitgegaan, na alweer zooveel te hebben uitgegeven voor niets. Maar wat zal ik in godsnaam anders doen? Een paard koopen en over Java reizen? Overal waar men naar zaken vraagt zoekt men iemand die geld heeft. Bovendien schijnt ieder tegen mij te zijn. Iemand die zijn ontslag vraagt moet niet wijs zijn, of wel men zet een gezicht alsof men dacht: „daar zit zeker wat anders achter".
Vele plannen malen mij door 't hoofd, maar voor alles is geld noodig. Ik heb er over gedacht naar Singapore te gaan, en hoe hard het mij ook vallen zou u eenigen tijd te moeten verlaten, zou ik dat echter doorzetten als het maar niet zoo vague was [1]). De menschen daar zullen wel net zoo wezen als overal. Als ik er aan denk hoe ik wezen zou om iemand te helpen die in mijne positie was! Ik moet dien van Son bewonderen. Hij is jong, los, vro-

[1]) Als de kritiek van de Van Heeckerens, in Europa, hem te machtig wordt — kort vóór hij aan het schrijven van de *Havelaar* begint — komt dit plan van Singapore weer boven.

lijk, speelt met geld als het voor honden, paarden of meiden is, is in alles overigens fideel en gemakkelijk, maar zoodra komt het niet op het punt van zijn belang in zaken, of hij is de geslepenheid zelve. Het moet een knappe inlander wezen die hem een bos padie tekort doet. Ik heb van alle kanten op hem getracht te werken, en hij had eene bonhomie die mij telkens hoop gaf, maar zoodra ik de zaak aanroerde retireerde hij zich en hield zich of hij van niets wist. Vroeg ik dan bepaald antwoord, dan zeide hij dat dit afhing van omstandigheden enz. Gister middag zeide ik dat ik een mislukte reis had gemaakt, dat ik teveel van Indië had gezien om voor pleizier uitstapjes te maken, dat hij mij bepaald gezegd had de zaak te willen verkoopen en dat ik in dat idee op reis was gegaan. „Welnu, zeide hij, als gij mij daaraan wilt houden, voor *f* 70.000 contant is de boel te koop." Hij wist wel dat ik dat niet had.

9 November. — Van Son gaat morgen vroeg naar Buitenzorg terug, en ik ga niet mede. Er is weer iets hoop. Ik kan niet laten het u te zeggen. De zaak is aldus. Ik was na mijn laatsten brief, die heel verdrietig was, besloten met hem weer terug te gaan, en paarden enz. was reeds besteld. Maar op eens zeide ik eergister dat ik van besluit was veranderd en niet met hem meeging. Hij vroeg waarom? Och, zei ik, ik ben koppig van aard, ik heb mij nu eens in het hoofd gesteld dat ik hier in Bandong iets zou vinden, en nu verzeg ik het om onverrigter zake hier vandaan te gaan! Hij antwoordde eerst niet maar gister was hij een beetje handelbaarder. Na lang praten bestaat er nu een half of kwart accoord.

....Als ik klaar raak zal ik veel te tobben hebben met geld in den beginne, maar er is hier veel moois: rozen, dahlia's, lief huis, goed bad, gezond klimaat en prachtige omstreken. Ik zie u in gedachten al hier met Edu. God gaf het. Waarschijnlijk ga ik over een week van hier. Ik moet eenige kennissen maken na het vertrek van van Son. Hij

is met ieder gebrouilleerd en dat is mij tot nog toe hinderlijk geweest omdat ik bij hem logeer.
Ik heb een paard gekocht voor *f* 60. Heel jong; het is een schek, je weet wel. Edu zou hier wat kunnen wandelen en ik zou hem leeren klimmen tegen hoogten. Maar in de molen mag hij niet komen, daar moet een afsluiting gemaakt.
Er is hier een bad in huis. Je kunt zoo uit je slaapkamer een stortbad nemen. Eigenlijk moest ik je niet hierover schrijven. Als het nu weer misloopt is het zoo bitter. Maar in godsnaam verheug u dan maar al is 't voor een paar dagen.
....Dag beste lieve Tine. Uw briefje was heel lief. Ik verlang dol naar u. Geef die kwade Edu drie harde klappen en een zoen.
18 November. — Van Son is nu weg en ik ben in het logement getrokken. Nu zal ik u vertellen hoe de zaak staat. Het stukje grond waarop het huis en de [rijstpel]molens staan heet Soeka Sarie. Het terrein is niet groot maar lief gelegen. Het huis is ook niet groot maar perfect ingerigt. Ik geloof dat het wat ligt en digt gebouwd is, maar het is zeer net en zindelijk. In huis is een stortbad. En op het erf is nog een ander bad, keuken, stallen, twee pakhuizen (één rijst, één padie) en voorts een beetje verder de molens. Achter loopt de rivier, die echter doorwaadbaar is. Het water dat de molens doet loopen stort zich daarin uit. Er zijn twee gegraven vijvertjes, die echter niet goed vol water staan, omdat het terrein hooger is dan de slokkan die het water op het erf brengt, maar dat is te verbeteren. Bloemen groeien hier goed. Er zijn veel rozen en mooie dahlia's. Op een paar paal is een groentetuin. Dat is geen eigen grond, maar het kost slechts *f* 5.— of *f* 6.— per maand, van Son die hier maar tijdelijk altijd kwam en niets geen werk van zijn tafel maakt, keek nooit naar dien tuin, maar naar de sla te oordeelen die geel is als goud, moet die grond zeer goed zijn. Ik ben zeker dat

of daar of een beetje verder aardbeyen kunnen groeien.
Het huis is gemeubileerd. Van Son zegt dat er voor *f* 6000 meubelen in staan. Als ik vrij was gaf ik het er niet voor. De meubels zijn heel net, maar ik geloof dat wij goedkooper klaar zouden komen.... Je begrijpt echter dat als de zaak afhangt van het overnemen dier meubels, ik dan in alles genoegen neem. De hoofdzaak is om aan den gang te komen.
Nu de hoofdzaak. De zaak kan naar mijn berekening, mits ik wat geld in handen heb om padie intekoopen en menschen te betalen *f* 18.000 of *f* 20.000 opbrengen.
Koopen kan ik niet want van Son wil dadelijk geld; ik ben daarom begonnen te spreken van huren. De hoofdzaak is dat ik de eerste 4,5 maand wat geld heb. Later zou ik als ik mijn rijst geregeld aan een kantoor te Batavia had gezonden wel gelooven dat ik geld in voorschot krijgen zou, maar in het begin zal het tobben wezen. Bovendien eischt van Son voor de huur ook borgen. Ik zal echter probeeren hem hier af te brengen, en anders in godsnaam die trachten te krijgen.
25 November(?) — Ik ben daar even uit geweest op mijn nieuwkoop paardje. Het is zoo lui dat ik liever loop. Er is nu wel niet aan verbeurd, want voor *f* 60 kan men niet veel vorderen en het kan dienen voor jongenspaard. Voor ik nu een 2de koop ga ik het eerst probeeren. Dit zag er voor *f* 60.— zoo lief uit, dat ik dacht er niet aan bekocht te zijn. Voorloopig zal ik nu om tourtjes in den omtrek te maken, maar een paard van Phlippeau leenen.
Ik ben bij den Ass. Res. geweest. Hij heeft mij zeer goed ontvangen. Ik moet probeeren wel met hem te zijn, dat kan veel helpen.
27 November. — Ik heb Phlippeau gesproken. Ik hechtte hier veel aan omdat hij hier bij dit kleine publiekje een der hoofdpersonen is, en ik daardoor kan werken op den regent van wien alles afhangt. Hij denkt gunstig over huren en denkt dat ik dan de boel wel klaar zal spelen....

Ik bouw een beetje op den regent. Ik heb eene visite bij hem gemaakt. Hij was zeer vriendelijk en kende mij nog, zeide hij, van 1846 op Tjanjor. Ook zeide hij (wat die menschen toch op alles letten en onthouden) dat ik zulk „een mooi rapport over Krawang had geschreven". Hij is rijk, of althans hij heeft groote inkomsten. Zoodat als ik wel met hem ben, hij in staat zou zijn mij te helpen, door mij bijv. het geld voor zijne padie wat in handen te laten.
Ik heb visites gemaakt bij de kleine beau monde en getracht mij „bien vu" te maken. Het is hier een vrij kleinstädtisch praatnest maar juist daarom moet ik trachten wel te zijn. Men heeft mij overal heel beleefd ontvangen en dadelijk contravisites gemaakt.
Mogt de zaak doorgaan dan ben ik van plan ronduit te zeggen dat ik zeer achteruit ben en geen menschen zien kan omdat ik moet trachten bij te komen etc. Daardoor moet ik probeeren de publieke opinie vóór mijne zaak te winnen, zoodanig dat de regent gedwongen wordt geen concurrent te bevoordeelen. Ik heb idee dat dit alles wel lukken zal als maar de v. d. Huchtsche kliek mij hier niet gaat tegenwerken. Als ik eerst maar aan den gang ben vrees ik hunne praatjes niet, wanneer zij mij maar niet beletten om aan den gang te komen.
Ik wil morgen hier vandaan en zal op Tjanjor zoo kort mogelijk blijven. Het is jammer dat ik niet geslaagd ben met paarden. Ik weet nu weer niet hoe ik weg kom. Gehuurde paarden zijn gewoonlijk ellendig, zoodat ik liever loop. Een wagen met regentspaarden kost *f* 65,— buiten de koelies voor het terug brengen. In allen gevalle wil ik morgen weg, schrijf mij dus niet meer....
(Zelfde middag.) Ik heb uw briefje van gister ontvangen. Het blijft er bij dat ik morgen wegga met een wagen. Het geld begroot mij zeer, maar ik moet wel, want in de verhouding tegenover de menschen hier kan ik niet op een gladakpaard wegrijden, en goede eigen paarden heb

ik niet kunnen krijgen. Hoe ik van Tjanjor zal doorgaan weet ik nog niet. Ik wenschte wel dat ik daar een gelegenheid vond om mee te rijden."

2.

Vier maanden later verliet Dekker Indië. De juiste datum is bekend uit een brief van de resident van Soerabaja, die rapport moest uitbrengen aan de Direkteur van Financiën, in verband met Dekker's schuld aan 's Lands kas.
„De Resident van Soerabaya antwoordde bij brief van 2 April 1857, dat Douwes Dekker zich nog daar ophield, doch dien ochtend een pas had genomen, om met de mail van die maand naar Nederland te vertrekken; dat hij den 3en April met het stoomschip *Koningin der Nederlanden* Soerabaya zou verlaten; dat vermits door hem geene aankondiging van zijn vertrek in de courant was gedaan, hij in voldoening aan de bestaande bepalingen twee borgen had gesteld, welke zich als zoodanig hadden verbonden voor den tijd van zes weken; en dat zijne echtgenoote, zoo ook zijn zeer jeugdig kind, zich te Soerabaya zouden blijven ophouden."
Tine, die opnieuw zwanger was, zou haar bevalling op de tabaksplantage van broer Jan, te Bowerno bij Rembang, afwachten. Dekker vertrok dus op 3 April 1857. Het lijkt op het vertrek van een bankroetier, wat hij in zekere zin ook was, maar het was een bankroetier die in Europa Multatuli in zich zou vinden.
Op 10 April kreeg de resident van Soerabaja echter een staat toegezonden van de sommen door Dekker nog verschuldigd, „met verzoek om die onverwijld door de borgen in 's lands kas te doen overbrengen". Op 20 Mei antwoordde de resident „dat de borgen weigerden te betalen, terwijl het nu bleek dat de gestelde borgtogt geen waarde hoegenaamd bezat, verklarende de Assistent-Resident voor de politie te Soerabaya zelfs, dat die borgtogt niet

anders kan genoemd worden dan eene bloote formaliteit en geenszins voor de borgen verbindend, om de schulden van Douwes Dekker te voldoen, doch wel om zoodanige inlichtingen te geven ten aanzien van zijn persoon, als belanghebbenden mogten vragen".
Deze borgen hebben zich dus tenminste niet over hem te beklagen gehad.
Maar: „Over de verbindende kracht der borgtogtsacte, over de kwestie wie daaromtrent het gevoelen behoorde in te winnen van den Procureur-Generaal bij het Hoog Geregtshof van Nederlandsch Indië, ontstond nu eene langwijlige correspondentie tusschen den Directeur van financiën en de algemeene rekenkamer, ...welke eindigt met de toezending, aan de algemeene rekenkamer, bij brief van 22 Januarij 1858, van afschrift eener missive van den Procureur-Generaal, bevestigende, de acte van borgtogt van nul en geener waarde is".
Dit alles staat in een officieel stuk van de Direkteur van Financiën Diepenheim van Augustus 1861.

3.

Dekker had Indië nog niet verlaten toen, onder het bestuur van Pahud, de resultaten van het onderzoek in de Lebak-zaak werden vastgelegd in een besluit van de Goeverneur-Generaal van 11 December 1856, no. 17 [1]).

„Gelezen de missives

I. van den Resident van Bantam [2]) van 20 September 1856 no. 2372a, en bijlagen, naar aanleiding van het besluit van 23 Maart te voren no. 34, waaruit hoofdzakelijk blijkt:

[1]) Gepubliceerd door E. F. E. Douwes Dekker in het *Bataviaasch Nieuwsblad* van 4 Juni 1904; en 6 jaar later in het Multatuli-nummer van *De Gids* door de heer C. J. Hasselman.
[2]) Nog steeds dezelfde Brest van Kempen.

dat de Regent van Lebak, Radhen Adhipati Kerta Nata Negara, volgens zijne eigene verklaring, zich heeft schuldig gemaakt aan onderscheidene ongeoorloofde heffingen van arbeid, geld en karbouwen, tegen onevenredige of geene betaling;
dat de Resident als verschooning dezer handelwijze bijbrengt, dat de Regent, op wiens levensgedrag niets valt aan te merken, in eene gedurige geldverlegenheid verkeert, wegens den grooten nasleep van aanverwanten, volgelingen en bedienden die hij onderhouden moet van zijn karig inkomen ad *f* 700 's maands, waarvan hij tot de volle aanzuivering van het bij besluit van 30 September 1855 no. 19, verleend voorschot, nog *f* 150 's maands missen moet, zoodat hij thans slechts *f* 550 in handen krijgt;
dat de Resident daarom in overweging geeft, dien Regent in zijnen zorgelijken toestand tegemoet te komen, door hem in de eerste plaats kwijtschelding te verleenen van het restant van het nog door hem verschuldigde voorschot, ten bedrage van *f* 1650, en hem voorts, door verhooging zijner toelage, in tractement gelijk te stellen met den Regent van het noorder Regentschap (Serang);
dat ook de demang van Parangkoedjang, Radhen Wira Koesoema, schoonzoon van den Regent van Lebak voornoemd, zich aan misbruik van gezag heeft schuldig gemaakt, waarom de Resident in overweging geeft, hem, die reeds meermalen reden tot ernstige ontevredenheid bij het bestuur gegeven heeft en in het vorige jaar, wegens verregaande willekeurige handeling, met *veertien* dagen arrest op de passeban van den Regent van Lebak is gestraft, uit zijne betrekking te ontslaan;
wordende door den Resident voorts nog voorgesteld, om:
a. goed te keuren dat door hem, wegens knevelarij en

misbruik van gezag, uit hunne bedieningen zijn ontslagen, de dessa's hoofden van Tjiligen-ilir en van Bolang, met name Amsa en Annaja;
b. goed te keuren dat de mantri van het district Warong-Goenong, Agoes Abdul Madjied, ter zake van misbruik van gezag, bedriegelijke handelingen en afpersing van de bevolking, door hem van de verdere vervulling zijner betrekking voorloopig is ontheven en hem als zoodanig definitief te ontslaan;
II. van den Direkteur der kultures, van 13 October j.l., no. 3656/22;
Overwegende:
dat hoezeer de Regent van Lebak niet geheel is vrij te spreken van ongeoorloofde handelingen, de hem ten laste gelegde en door hem erkende zoogenaamde knevelarijen echter tot dezulken behooren, welke door inlandsche hoofden van rang als niet ongeoorloofd worden beschouwd;
dat, bijaldien een nauwkeurig onderzoek naar de handelingen der Regenten over geheel Java werd ingesteld, het voorzeker blijken zou, dat er slechts zeer weinige Regenten zijn, die zich stipt aan de hieromtrent gegeven voorschriften houden;
dat de Regent van Lebak altijd bekend is gesteld als een ijverig, geschikt en achtenswaardig hoofd, zeer gezien en bemind door zijne bevolking;
dat de Resident van Bantam de feiten welke tegen dit hoofd bewijzen, in een verschoonend daglicht tracht te stellen, terwijl hij, in stede van een voorstel tot bestraffing van dezen Regent in te dienen, hem voor nieuw gunstbetoon aanbeveelt;
dat het in het belang van den lande en van den dienst onraadzaam zou zijn eenen ouden en niet van verdiensten ontblooten Regent te straffen, zoolang daartoe niet meer reden bestaat;
dat het, na de door den Resident van Bantam gedane

mededeeling, duidelijk is dat een inkomen van *f* 550 's maands ontoereikend is voor een hoofd, op wien, volgens de hadat, de last rust om voor zoovele personen te zorgen, als de Regent van Lebak te zijnen laste heeft;

dat het tegenwoordig oogenblik echter niet wel gekozen is, om genoemden Regent eene gunst te betoonen, maar dat hem eene tegemoetkoming zou kunnen worden verleend, door nl. het hem bij besluit van 30 September 1855 no. 19 verleend voorschot van *f* 3000 in te houden met eene korting van *f* 50 in stede van *f* 150 's maands.

Den Raad van Nederlandsch-Indië gehoord (advies van 14 November 1856 no. XXXVI);

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: Het distriktshoofd van Parang-Koedjang (residentie Bantam) Radhen Wira Koesoema, als zoodanig te ontslaan, met last op den Resident om ten spoedigste eene voordracht in te dienen ter zijner vervanging [1]).

Ten tweede: Den Resident van Bantam, met betrekking tot zijne voorstellen, in de praemisse van dit besluit sub a en b omschreven, over te wijzen tot de bevoegdheid, hem toegekend, bij besluit van 19 Mei 1847 no. 1 (staatsblad no. 25);

Ten derde: Den Resident van Bantam te kennen te geven, dat de Regeering uit aanmerking van de verdiensten van den Regent van Lebak, Radhen Adhipati Kerta Nata Negara, voor alsnog niet wenscht aan dit hoofd hare ontevredenheid te kennen te geven, bij eene aan hem regtstreeks gerigte beschikking, maar dat aan hem, Resident, wordt opgedragen, op eene

[1]) Noot van Multatuli (van 1875) bij de *Brief aan den G.G. in ruste:* „Na het onderzoek in loco door den heer Pahud is dit Distriktshoofd ontslagen. De man had niet te klagen, dunkt me, dat-i hierdoor in gelijke konditie kwam als Havelaar zelf. De Regent echter kreeg.... vermeerdering van traktement!"

ernstige wijze aan dien Regent voor te houden, het ongeoorloofde zijner handelingen, met uitnoodiging om zich daarvan voor den vervolge te onthouden, ter voorkoming van nadeel voor hem en zijne aanverwanten;

Ten vierde: Uit aanmerking van de moeyelijke geldelijke omstandigheden, waarin de Regent van Lebak, Radhen Adhipati Kerta Nata Negara, verkeert, met wijziging in zoo verre van het besluit van 30 September 1855 no. 19, te bepalen, dat de inhouding van het nog verschuldigd gebleven gedeelte van het daarbij verleend voorschot van *f* 3000 (drie duizend gulden), zal geschieden door maandelijksche kortingen van *f* 50 (vijftig gulden) in stede van *f* 150 (een honderd en vijftig gulden) 's maands van het tractement van dezen Regent."

Het gelijk van Dekker is hiermee wel, voor iedere niet-ambtenaar, tot in onderdelen bewezen. De regent werd alleen maar niet ontslagen omdat hij bij de bevolking in zo'n reuk van heiligheid stond. En het onrecht in de Havelaar-zaak was verder enkel nog: dat Dekker ontslagen bleef en aan armoede overgeleverd. Dit is van geen belang, als men maar bedenken wil dat hij zelf ontslag gevraagd en dat ontslag *verdiend* had. Zonder het talent van Multatuli en het sukses van de *Havelaar,* zou een zeer normaal geval hiermee zijn „geklasseerd".

4.

Op 8 November 1864, dus vier jaar na publikatie van de *Havelaar,* schreef de minister van koloniën Fransen van de Putte, dezelfde die met Van Hoëvell de fameuze „rilling door het land" had helpen verspreiden, aan de toenmalige Goeverneur-Generaal Sloet van de Beele [1]):

[1]) Dokument, mede in het *Bat. Nwsbl.* van 4 Juni 1904 door E. F. E. Douwes Dekker gepubliceerd, en later door de heer C. J.

„Blijkens een kabinetsrescript van den 3en dezer, no. 58, heeft de Koning magtiging verleend tot verhooging van de traktementen der regenten in de residentie Bantam, zonder verandering te brengen in de personele toelage, laatstelijk in 1857 aan den tegenwoordigen Regent van Lebak, radhen Adhipati Kerta Nata Negara toegekend, — alles overeenkomstig Uwer Excellentie's voorstel, vervat in Hare missive van 4 Mei jl. no. 401/6.

Bij de behandeling van deze aangelegenheid heb ik mij doen voorleggen de besluiten, waarbij over den genoemden regent van Lebak is gehandeld.

Vooral het Indisch besluit van 11 December 1856 no. 17, betreffende de beschuldigingen tegen dit Inlandsch hoofd ingebragt door den gewezen assistent-resident van Lebak Douwes Dekker, heeft mijne aandacht getrokken. De overwegingen, welke blijkens dat besluit den toenmaligen Gouverneur-Generaal hebben geleid tot eene gunstige beschikking voor dien regent, hebben mij bevreemd.

Daarbij toch schijnt eene onderscheiding te worden gemaakt tusschen „knevelarijen" en „zoogenaamde knevelarijen", die wel als „ongeoorloofde handelingen" worden voorgesteld, maar toch verschoonbaar geacht, omdat de Inlandsche hoofden het ongeoorloofde daarvan niet inzien, en schier alle regenten op Java zich daaraan schuldig maken.

Het zal wel overbodig zijn Uwer Excellentie te doen opmerken, dat zoodanige, toegevende beoordeeling, ten koste en nadeele der inlandsche bevolking, door mij in geenen deele wordt beaamd.

En ik meen te kunnen vertrouwen, dat Uwe Excellentie, bij onverhoopte herhaling van een dergelijk geval, zich door andere beschouwingen zoude laten leiden.

Hasselman in zijn stuk *Het regeerings-oordeel over de Bantamsche knevelarijen* in *De Gids,* 1910.

Aan de bovenstaande koninklijke beschikking verzoek ik Uwer Excellentie het verder vereischte gevolg te doen geven."

De invloed van de *Havelaar* op deze minister lijkt al zeer bewijsbaar; ook hij heeft zich overigens tevreden gesteld met de ongerechtigheden tegen te gaan en de zenuwlijder van Lebak aan zijn lot over te laten. Om in deze ambtenaarshistorie echter iedere opvatting te leren kennen, heb ik ook op dit punt het kompendium van ambtenarenverdwazing dat De Kock heet geraadpleegd. En natuurlik, de heer De Kock begrijpt er weer niets van! De heer C. J. Hasselman, lid van de Raad van State, volgroeid ambtenaar dus toch ook, meent: „Zonder voorbehoud trekt de Minister van Koloniën partij *voor* Max Havelaar, *tegen* de Indische Regeering". De heer De Kock antwoordt: „Ik kan dit niet inzien". Want: „Wanneer Multatuli, ofschoon hij nauwelijks één maand bij het binnenlandsch bestuur op Java diende,.... desniettegenstaande *goed gemotiveerde* aanklachten had ingezonden betreffende de soort „zoogenaamde knevelarijen", dan zou die daad zeker zeer verdienstelijk, en zou zijn overplaatsing een groot *onrecht* zijn geweest.... Maar zoo heeft de zaak zich niet toegedragen. Ten eerste weten we niet welke soort knevelarijen of zoogenaamde knevelarijen bedoeld werd, want zooals bekend, voerde Multatuli geen feiten of bewijzen aan."
Dezelfde leuteraar heeft iets eerder gekonstateerd: „Zooals hij [Multatuli] zelf en terecht opmerkte, ...klaagt een Javaan niet licht den Regent aan en getuigen tegen den Regent zijn moeilijk te vinden". Hij heeft dus nog altijd niet begrepen dat *daarom* Dekker de maatregelen tegen de regent en zijn familie voorstelde die hij voorgesteld heeft; dat *daarom* de resident zijn onderzoek onmogelik maakte door het verbod om „plicht te doen", zoals het wezen De Kock in 1926 nog met jubeling bewondert.

„Ten tweede", vervolgt dit wezen, „is zijn *indiening* van klachten niet afgekeurd, integendeel, ze werd goedgekeurd want het Gouvernements-Besluit zegt „dat erkend moet worden dat hij (Multatuli) gehandeld heeft met goede bedoelingen". Afgekeurd daarentegen zijn „zijn gemis aan bezadigdheid" [enz.]....Ik begrijp dan ook inderdaad niet hoe de Heer Hasselman tot zijn bovenbedoelde gevolgtrekking kan komen, want in de Ministrieele missive valt, met den besten wil der wereld [1]), niets anders te lezen, dan dat de Minister Fransen van de Putte afkeurde het maken van een onderscheid tusschen „knevelarijen" en „zoogenaamde knevelarijen". Ook begrijp ik niet hoe de heer Hasselman ten opzichte van Multatuli zeggen kan: „De herinnering aan de toen heerschende opvattingen moet ons leiden tot verhoogden eerbied voor hen, die het waagden zich daartegen te verzetten en die het ongeoorloofde der handelingen voelden zoo als wij dat thans voelen". Want de heer Hasselman weet toch, dat de door hem aan Multatuli toegeschreven „wagerij" door de Regeering toegejuicht werd. Er was dus heelemaal geen „wagerij" in het spel, want uit niets blijkt dat die toejuiching een exceptie was, betracht tegenover Multatuli."

Uit niets, inderdaad, behalve misschien de geschiedenis van de hele nederlands-indiese ambtenarij vóór Multatuli. — Dit pleidooi voor deurwaarderslafheid, gestut en volgepropt met niet-begrijpen, had iedere „prokureurbamboe" de zielepoot verbeterd. En zijn konklusie is dan ook navenant:

„De brief van den Minister bevat ontegenzeggelijk een mooie idee [2]), het idee, dat er geen verschooning behoort te zijn voor knevelarij. Maar mooie ideeën, vaak juist de mooiste ideeën, zijn niet altijd praktisch toetepassen, vooral niet in eene maatschappij zoo zeer van de Euro-

[1]) Deze „beste wil" zou men voor niets hebben willen missen.
[2]) Daar is het dan ook een brief van een minister voor!

peesche afwijkende als de Inlandsche, vooral 70 jaar geleden".
Enz. Al deze ferm-rustige bezadigdheden en al dit gepatenteerde ouweherenproza heb ik in dit boek gebracht, op gevaar af het volmaakt onleesbaar te maken, omdat het grondig tot het *werkelike konflikt* van de Lebak-historie behoort. In 1926 heerste dus deze slijmeringengeest nog; men denke zich in over hoéveel zenuwlijdersangsten Dekker beschikken moest, „70 jaar geleden", toen hij daartegen te strijden begon. Alle querulantisme dat men Multatuli verwijten kan, valt weg tegen het aangeboren, opgekweekte en vervolmaakte *senilisme* van dergelijke handhavers van de Orde, zoals dat heet. — En hierna herleze men de konklusie van het beroemde *Gids*-artikel van 1860 van prof. Veth: „En wat bewijst nu het feit, dat, na [Dekker's] ontslag werkelijk een onderzoek naar de knevelarijen in het regentschap Lebak plaats had, dat de Regent eene scherpe vermaning ontving en eenige mindere hoofden werden afgezet? Primo: de waarheid van het spreekwoord, dat de kleine dieven gehangen worden, terwijl men de groote laat loopen. Secundo: dat de zaak te veel ruchtbaarheid had gekregen, om nu nog gesmoord te worden. Tertio: dat de knevelarij in Lebak al zeer erg moet geweest zijn, wanneer zelfs een Resident, die zoo gaarne schipperde en zoo ongaarne een inlandsch hoofd vervolgde, constateeren moest dat er werkelijk reden tot klagen bestond. En bij gevolg, quarto: dat Havelaar volkomen gelijk had. Hoe dit feit tegen hem kan gekeerd worden, blijft mij voorloopig een raadsel".
Men heeft dus de keus tussen het niet-begrijpen van Jhr. De Kock en dat van prof. Veth.

5.

Het is na dit alles aardig nog iets meer van „Multatuli's vijand", raden adipati Karta Nata Negara te vernemen. „Toen ik in Lebak kwam in 1862," vertelt de heer Bergsma, „wist de oude regent maar al te wel, wien ik bedoelde, toen ik *zijn* naam noemde; er kwam een leelijke grijns op zijn trotsch gelaat". (Elders heeft hij van Dekker immers getuigd dat hij „een goed heer, maar een beetje gek" was.) Verder was Dekker nog bekend bij de patih, „een aartsknoeier, die tijdens het controleurschap van den heer Bergsma wegens knevelarij werd ontslagen".
Van Sandick vertelt nog: „Een der opvolgers van Dekker als assistent-resident stond op het punt om te springen. Toen kwam de regent tusschen beiden, en op zijn voorspraak kreeg de onbruikbare ambtenaar verlof naar Europa, inplaats van ontslag. Diens opvolger was een gewezen sergeant, die altijd vloekte en raasde. De oppassers hadden er plezier in hem boos te maken, om hem een belachelijk figuur te laten slaan. Maar deze man maakte zich zeer bemind bij den regent, met wien hij *sobat kras*[1]) was. Toen werd de regent trotscher dan ooit. Reeds lang kon hij niet meer te paard zitten; hij was dus eigenlijk al veel te oud om nog in functie te zijn. Weer kwam er een nieuwe assistent-resident, die juist het omgekeerde was van den oud-sergeant. Hij behield altijd den afstand, en was zeer uit de hoogte. Eens moest er een assistent-wedana worden benoemd. De regent droeg natuurlijk een neef van hem voor. Maar de resident Van der Palm deed een ander benoemen. Toen schreef de regent, dat hij zich daarmede niet kon vereenigen. „Ik heb", zoo luidde zijn brief, „met mijne *poenggawahs* (rijksgrooten!) beraadslaagd en ik heb een an-

[1]) Dikke vrienden. Detail, te voegen bij de zo sympatieke en „hoge" persoonsbeschrijving van de regent door de heer De Kock.

der voorgedragen". Hij scheen zich dus ten slotte in te beelden souverein te zijn en er rijksgrooten op na te houden! Dit staaltje van opgeblazenheid was den resident al te kras. Hij werd gepensionneerd in 1865."
Dus voor zoiets — zijn hoge ouderdom meewerkende — kon men de man wel ontslaan, na hem tegenover Dekker te hebben gehandhaafd. Misschien bestaat er ook een zeker verband tussen dit ontslag in '65 en de brief van de minister Fransen van de Putte die November '64 uit Holland verzonden werd.

6.

In 1909 heeft de indiese journalist M. van Geuns in *Onze Eeuw* een middelmatige, maar als verschijnsel betekenisvolle studie gewijd aan *Multatuli en het sentiment in onze koloniale politiek*. Allereerst heeft hij Multatuli's geschriften tot 1870 (d.w.z. *Havelaar, Minnebrieven, Vrije-Arbeid* en *Nog eens Vrije-Arbeid*) op hun „politieke merg" gekeurd, en dat niet overdadig bevonden. Inderdaad, de invloed van Multatuli is groter geweest op onze koloniale politici, dan die van de politiek op zijn werk, altans met politieke ogen gelezen; wat neerkomt op de simpele konstatering dat hij een te gewetensvol schrijver was om dit werk door zogeheten politieke degelikheid, nauwkeurigheid en wat dies meer zij te bederven. Al spoedig na de eerste uitwerking van de *Havelaar,* meent de heer Van Geuns, werd hij alleen nog maar gelezen „zooals er geluisterd wordt naar een geestigen causeur". Overigens komt Multatuli's invloed hierop neer: hij heeft de Nederlander geholpen aan een nieuwe vizie op de Javaan, die de Saïdjah-vizie mag heten [1]). „Wat

[1]) De idylle met smartelik verloop à la *Paul et Virginie* en *Atala* vindt men in onze koloniale belletrie ook vóór en gelijktijdig met *Saïdjah* bij herhaling. Men leze de novelle *Soelatrie* van C. S. W. van Hogendorp, dezelfde die in de Raad van Indië mee had te beslissen over het lot van de geschorste kontroleur te Padang (in *Tafereelen van Javaansche Zeden,* 1837, ge-

was de Javaan tot 1860? Een wezen dat een bruine huid had, rijst at en zich verdienstelijk maakte door zoo hard mogelijk voor zijn overheerschers te werken. Reeds in 1851 was de cultuurstelsel-misère op Java in felle kleuren geschilderd [en wel door de oud-inspekteur van kultures L. Vitalis in een brochure *De Invoering, Werking en Gebreken van het Stelsel der Kultures*]. Maar aan het schilderij ontbrak het coloriet van Multatuli. Aan het genie was het voorbehouden, dat rijstetend wezen een ziel te schenken".

Zo leert de heer Van Geuns ons zelf. Maar in 1875 al klaagt een advokaat uit Semarang, Mr. J. P. van Bosse, in *De Gids* zijn nood, omdat Nederland hoegenaamd geen ander belang stelt in indiese kwesties, dan voor het ene liedje „alles-voor-den-Javaan-en-niets-voor-den-Europeaan". Vele jongere bestuursambtenaren vooral waren erdoor geobsedeerd. En nu mag het misschien het kenmerk van genie zijn, als iemand erin slaagt zijn vizie aan zijn tijd op te dringen, maar in de praktijk kan zoiets heel erg zijn schaduwzijde hebben. Niet iedere Javaan is een Saïdjah, zomin als iedere Duitser een Werther en iedere Spanjaard een Don José. De nieuwe bestuursambtenaren werden tenslotte wel erg vervelend met hun manie om al die gewaande Saïdjahs tegen uitzuiging te willen beschermen. De partikulieren — planters, industriëlen — werden op die manier het kind van de rekening; en voor de bloei van een land, in het bizonder wanneer dat land een kolonie is, zijn dezulken toch ook wel zeer onmisbaar. Zodat Goddank eindelik, in 1894, van de Goeverneur-

schreven dus voordat Dekker nog op Java kwam); het somberromantiese *De Dochter van den Bekel* van dominee Brumund (in *Indiana,* 1854); het daaraan verwante *Kazat en Ariza* van W. L. Ritter (in *Nacht en Morgen uit het Indische Leven,* gebundeld 1861); het verhaal *Een Dorp en een Berg* van W. R. van Hoëvell (in *Uit het Indische Leven,* 1860), waarin reeds een aanklacht tegen inlandse hoofden voorkomt. Deze schrijvers en anderen hebben reeds een volkomen „verlicht" standpunt ten opzichte van de Javaan.

Generaal Van der Wijck een „pretentielooze circulaire", edoch met „forsche finale", uitging, waarin op het nut van een prettige samenwerking tussen voornoemde partikulieren en bestuursambtenaren met aandrang werd gewezen. Men bespeurt dan dat eigenlik niets de heer Van Geuns zo uit het hart gegrepen is als deze cirkulaire, want hij voelt, in 1909 nog, „dat het meer dan tijd is onze koloniale staatkunde van het Multatuliaansche sentiment te zuiveren".
Kortom, het is *het* koloniale probleem reeds met al zijn komplikaties: hoe blijft men kolonisator wanneer men erkend heeft dat de Javaan even goed een ziel heeft als wij? en vooral: *tot waar* kan men kolonisator blijven, als men deze zielbezitter ook wil opvoeden en liefhebben? of liever: waar is het punt waarop de liefde ons weer verlaten moet, om ons, in ònze bezitting immers, danig schrap te zetten? De heer Van Geuns lost dit probleem niet op, wat men hem niet euvel kan duiden; maar Multatuli heeft het voor het eerst doen leven, zoniet gesteld. En hier raakt men dus ook de durende aktualiteit van Multatuli, de haat en verering die hij nog vermag te wekken, vaak in het roerendste misverstand. Na de cirkulaire-Van der Wijck heeft Indië heel wat andere stromingen gekend, waarin het „sentiment" weer rijkelik aanwezig was, altans dezelfde uitwerking had, al was het vaak maar half- en soms volstrekt òn-multatuliaans. De z.g. etiese richting was voor partikulieren, als door de heer Van Geuns bedoeld, iets even verfoeiliks als Multatuli, als al wat „rood" is, even vijandig en *belangenbedervend*. Anderzijds vindt men de bewondering voor Multatuli zowel bij een raden adjeng Kartini, voor de vrouwen-emancipatie gloeiende regentsdochter, als bij Mr. C. Th. van Deventer, eties voorvechter, en tenslotte hebben beiden met Multatuli heel wat minder gemeen dan oppervlakkig lijken kan. Het beste wat het nederlandse volk heeft, bij gebrek aan beter, een edelwillende

halfzachtheid, die in Holland zelf soms de nationale kwaal bij uitstek lijkt, wordt door kontrast met het koloniaal-brutale eigenbelang, iets treffend aangenaams. Voor de overtuigde beoefenaren van het laatste is Multatuli, of wat hij in laatste instantie betekent, een koloniaal gevaar en daarmee uit; een naam als Van Limburg Stirum en De Graeff, al was hij een „verlicht despoot" en om de dood geen „etikus". Een uitstervend ras van journalisten — koloniale editie van Multatuli-epigonisme — kon zich nog veroorloven te onderscheiden; voor de anderen is het „één rommel" van multatulies, eties of rood. Binnenkort zal het wellicht de vraag zijn in hoever Multatuli — nationale glorie toch — zou hebben voldaan als nationaalsocialist met wat Oranje-hypokrisie tot „histories bewustzijn", als mede-Wawelaar over de „nederlandse stam van blank en bruin". Wat Nietzsche in Duitsland overkomen is, kan hem bij ons overkomen, al lijkt het krankzinnig dat iemand die niets kon voelen voor de diktatuur van het proletariaat, op enige wijze zou willen meewerken aan de diktatuur van de winkelstand. Hij, die eens droomde zelf diktator van Insulinde te zijn, had zich hiervoor waarschijnlik toch te veel denker weer gevoeld. De zaak van de Javaan is van hem losgeraakt, volgt het eigen fatum, dat aan andere invloeden onderworpen is dan morele alleen. Hier is Multatuli op zijn best nog een soort heilige naam; het praktiese stadium waarin de Saïdjah van nu verkeert, is hem voorbijgestreefd zoals een klewangwettende krijgszang wordt voorbijgestreefd door een machinegeweer. De Indonesiër is een soort gediplomeerde Insulinder.

NAWOORD.

Dat Douwes Dekker een geboren schrijver was staat vast, hij was het dus lang vóór hij zich als Multatuli openbaarde, hij was het in het Indië van zijn tijd, en terwijl hij ambtenaar was. Er zijn schrijvers die de dingen op het papier anders voelen dan in het werkelike leven; tot deze behoorde hij zeer precies *niet;* dezelfde eigenschappen van hart en geest die hem zijn zo persoonlik proza ingaven, werkten in hem wanneer hij niet schreef, en het is omdat de mens en de kunstenaar bij dit soort schrijvers niet te scheiden zijn, dat zijn schrijverschap hem zo dwars zat gedurende zijn ambtenaarsloopbaan. Men kan zeggen dat hij niet alleen zijn werkelike waarde ontdekte, maar zijn werkelik element, toen hij exklusief schrijver werd, ondanks alle armoede. Toch is het onmogelik zijn ambtenaarsverleden, zijn 17 indiese jaren te schrappen, ook als men met de latere Multatuli te doen krijgt — afgescheiden nog van de Havelaarzaak. In hoeverre de schrijver Multatuli indies ambtenaar bleef (al was het dan op zijn manier) zou het onderwerp zijn voor een apart onderzoek; zeker is dat bij hem voortdurend een wisselwerking plaats had tussen zijn indiese ondervinding, zonder welke hij nooit *die* schrijver geworden zou zijn, en zijn kunstenaarschap. Dit dualisme verklaart — afgescheiden weer van het direkte belang van Havelaar's recht of onrecht — waarom hij zich ergerde als men hem alleen als kunstenaar bewonderde, terwijl hij nauwgezet en vol trots tegelijk, altijd zo goed mogelik die kunstenaar wenste te zijn. Hij schreef allerminst als tans bijv. de heer Ilja Ehrenburg.

Wat was de schrijver geweest, zonder de ondervinding van Douwes Dekker, indies ambtenaar? Als men nagaat dat hij, tegen zijn 40e jaar, met een boek als de *Havelaar* debuteerde (want een pastiche als *De Eerlooze* telt nauweliks en zijn brieven waren aanmerkelik groter „oefe-

ning") en dat hij, op dat ogenblik, vrijwel zijn hele literaire vorming in Indië volbracht had, dan is zijn genialiteit ontstellender dan die van Edgar Poe in het Amerika van zijn tijd. Natuurlik, er is ook nog geweest: de 2½ jaar europees verlof, de 2½ jaar van „zwerven" ook, na het verlaten van Indië in April '57 en vóór Oktober '59 toen de *Havelaar* begonnen werd, en zelfs zijn eerste 18 jaar in Holland, die hem voor *Woutertje Pieterse* zeker de essentiële stof hebben bezorgd; maar dit alles is weinig, vergeleken bij zijn *beslissende* jaren in Indië, en het z.g. dagboek van Menado is al geheel in zijn beste stijl. Was hij altijd in Europa gebleven, hij zou onontkoombaar een schrijver geworden zijn, en het is verleidelik gissingen te wagen hoe hij zich dàn zou hebben ontwikkeld. Boeken als de *Millioenen-studiën* en de *Wouter* zou hij waarschijnlik toch hebben geschreven. Met een degelike universitaire opleiding achter zich, zou hij misschien méér op Nietzsche hebben geleken; van jongsaf in een bohèmeachtiger artiestenmilieu gebracht, zou de gelijkenis met Heine misschien groter zijn geweest. Zijn indiese ondervinding, en daarin dan vooral Lebak — maar Sumatra's Westkust was daar psychologies gesproken een nauwkeurige „eerste lezing" van — werkte dus beslissend op zijn wording tot Multatuli-en-geen-ander.

Lebak was dus onmisbaar voor de volle betekenis van zijn schrijverschap. Door Lebak kwam hij aan het grootste persoonlike drama dat zijn kombattief temperament ook in de letteren nodig had: hij had de uitgever Kruseman geraadpleegd, lang vóór Lebak, hij had zijn ontslag willen nemen gedurende hetzelfde europees verlof, hij *greep Lebak aan om vrij te komen,* bewust of onbewust [1]). Dat hij hierna probeerde een rijstpelmolen te

[1]) Wat? en later klaagde hij er zo over? Ja. Deze komplikatie is juist; „een van de twee" onjuist. „Een van de twee" is: zeggen dat Jezus aan het kruis alleen maar kreeg wat hij wilde en dus niet verder hoeft te worden beklaagd, wat geen kristen immers zeggen mag.

kopen, in 's lands dienst terug te keren, enz. zijn niets dan aarzelingen door armoede en depressie veroorzaakt. De bevrijding uit de ambtenaarswereld om tot het schrijverschap te raken lijkt mij een minstens even grote faktor tot juist begrip van Lebak als het klemmendste betoog over zijn zenuwlijderschap. Dat de zenuwen van Multatuli niet die waren van een negerbokser (noch die van Slijmering) was het eerste vereiste voor zijn genie, maar voor zijn menselike waarde ook: de ene zenuwlijder ontlaadt zich dageliks in het kwellen van vrouw en huisdieren, de andere vindt zijn Lebak.

Lebak bracht hem ook aan de zaak, „groter dan hijzelf" (sommige grote schrijvers hebben deze zaken nodig, om zelf weer groter te zijn): die van de Javaan. In de volste betekenis vond hij deze zaak misschien „achteraf" uit; maar hij zoog haar niet uit zijn duim, greep haar niet uit de lucht; ook zijn sympatie voor de Javaan wordt door zijn indies verleden, lang vóór zijn bewust optreden als schrijver, aangetoond. In Lebak zelf beproefde hij, als ambtenaar dan, als hervormer van het ambtenaren-stelsel, deze zaak tot de zijne te maken; en of men hem van bijbedoelingen verdenkt of niet, ook dàt blijkt uit de missives die hij, daar nog, schreef. Hij bond de strijd aan tegen de regent en de andere hooggeplaatste knevelaars, uit hoogmoed als men wil, uit behoefte aan een bewijs voor zichzelf van zijn superioriteit, maar óók uit gevoel voor recht en billikheid, uit medelijden voor de onderdrukte; een medelijden dat altijd in zijn aard lag.

Hij kwam aan die strijd *niet toe,* zolang hij in Indië was. Om deze arendsvlucht te kunnen nemen, had hij hoger geplaatst moeten zijn. Nu waren er te veel machten boven hem, in het stelsel, die hem terug konden duwen, in hun onverzettelik geloof (laat ons ook eigenbelang zo noemen) aan de plichten en deugden van het Ambt. Dekker moest als ambtenaar „mislukken", verongelukken, voor hij als Multatuli aan de zaak van de Javaan toe

kon. In Lebak zakte de strijd meteen af tot het peil van een ambtenarenkonflikt. De grote Havelaarzaak is die van later, van 1860 in Holland, van na de kreatie van de *Havelaar*. De kleine Havelaarzaak, niet minder bloedig uitgevochten overigens, is die van 1856, die van Rangkasbetoeng-Serang-Buitenzorg. En deze moest toen wel de meest verbitterde worden, omdat Dekker dààrdoor niet aan het grotere toekwam. En in zijn onhandigheid, of hoe men het noemen wil, vindt men weer alle karaktereigenschappen van deze man, die in wezen nooit veranderde: hij dacht, als in Natal, dat hij met zijn onmiddelike chef niets te maken had, dat de opperchef en hij elkaar wel zouden verstaan. Hij verongelukte er des te beter door, soit. Maar zonder dit verongelukken was hij 1° niet een zo groot schrijver geworden, want hij had zijn „zaak" gemist en minder „inhoud" gehad; had hij 2° niet een zo grote invloed kunnen hebben op de verandering juist in het koloniale regeringstelsel.
Voor de latere Multatuli was de Havelaarzaak ook maar een begin. Hij was geboren schrijver, maar ook geboren oppositiefiguur; zijn opstandigheid tegen de wijze waarop het koloniale bestuur werd opgevat en uitgevoerd, bleek de eerste stoot tot een reeks van opstandigheden die hem op zijn manier maakte tot „Umwerter aller Werte", en zeker voor Holland. Misschien is hij alleen in zijn laatste jaren veranderd: door moeheid, door een zekere sereniteit die hij alleen bereiken kon in de ouderdom. Maar ook toen bleef hij in wezen dezelfde; niet meer agressief maar sereen-verachtelik tegenover Droogstoppel en Slijmering, Kappelman en Wawelaar, en andere steunpilaren van het Nederlandse Volk.
Hoeveel kansen hebben zich nog aan hem voorgedaan om het schrijverschap te ontlopen na Lebak? Ogenschijnlik verscheidene. Als hij, nog in Indië zijnde, dus na het onderzoek onder Pahud, gelijk gekregen had. Hij was dan verder misschien een briljant ambtenaar gebleven:

resident, raad van Indië.... men moet er niet aan denken. Als Duymaer van Twist hem in Europa „verstaan", en in 's lands dienst teruggeholpen had. Als Rochussen bang was geworden voor Van Lennep's dreigen met het manuskript van de *Havelaar,* of als Dekker had aangenomen naar „de West" te gaan. Als Willem III positief had gereageerd op Dekker's schrijven van 18 Januari 1860, even vóór de *Havelaar* in druk zou gaan. Hij zou dan misschien nog wel hebben geschreven — in zijn vrije tijd! — maar Multatuli zou hij niet geworden zijn; de *Havelaar* immers had hij alzo moeten inhouden, de *Minnebrieven* enz. zouden nooit zijn ontstaan? Deze angstige „mogelikheden" voor de Multatuliaan, zijn, als men ze even bekijkt, ongerijmd. Men ontkomt niet aan zijn ware bestemming, aan zijn noodlot, als men een Multatuli in zich draagt. De Van der Huchten en Van Heeckerens zouden hem met eerbied hebben genoemd en de arme Multatulianen zouden hun halfgod hebben gemist? Er zijn grenzen, zelfs aan de ongelukken die in *dit* leven konden plaatsgrijpen.

De Havelaar-zaak, de echte, is niet alleen voor Indië van belang geweest, evenmin als de Dreyfus-zaak alleen maar een militair schandaal bleef voor Frankrijk. De naam Havelaar vertegenwoordigde in Holland, omstreeks 1860, evenals de naam Dreyfus zovele jaren later, een beroep op het geweten. Als men de protagonisten beschouwt, hoeveel meer was Multatuli dan niet waard dan Dreyfus! Maar daar ging het niet om, en wat altijd aktueel blijft, wat het nu nog is, en misschien nu binnenkort, voor Holland en Indië, aktueler zal zijn dan 20 jaar geleden, is het magiese vermogen van de naam Multatuli om personen te onthullen naar hun reaktie erop: voor, geestdriftig voor, lauw voor of tegen, tegen, fel tegen. Voor mij is de proef altijd opgegaan: er is *altijd* iets verachteliks, in de braafste man zelfs, die zich Multatulihater betoont. Het is heel gemakkelik zijn gebreken te

zien, het is onmogelik daarop de nadruk te leggen, niet alleen omdat men dan blind en doof zou moeten zijn voor al het superieure dat dit akcent, dit karakter openbaart, meedeelt, overbrengt, maar omdat men daardoor meteen in de rijen zou komen te staan van zijn aanvallers, die altijd een heel eind lager stonden dan hij.
Dit boek is een kontrole geweest op de Lebak-zaak niet alleen, maar op Dekker's hele leven tot 1857, dat men zich ook ziet afwikkelen in de *Havelaar*. Het heeft rekening gehouden met alle deurwaarders-argumenten, het beroept zich zelfs voor de helft op allerlei officiële stukken, en het is — voor wie onbevooroordeeld tegenover de zaken staat — niet alleen minder goed, maar minder waar dan de lezing van de *Havelaar*. Daar heeft men dan weer de „hogere waarheid" van het kunstwerk. De lezer neme de proef; hij herleze de *Havelaar* hierna; hij zal zich afvragen waarom zoveel deurwaarderij en anti-dito nodig is geweest. Havelaar is tenslotte even edel of zenuwlijderig, even voortvarend of onbesuisd, even beminnelik of onverdraaglik als Dekker, al naar men het neemt, al *is* hij, als romanpersonage in de gegeven omstandigheden, uiteraard geïdealiseerd. Hij heeft een paar dingetjes meer gedaan dan Dekker (als bij nacht Haroen-al-Rasjid spelen in de dessa), en hij had een echt ravijn achter zijn huis, terwijl Dekker zich met minder tevreden moest stellen; essentieel verandert dit niets.
Ik denk hier weer aan een anekdote, weinig bekend en opgediept uit een voetnoot van een boekje over de Dreyfus-zaak. Op een dag ging Paul Léautaud naar een inschrijving voor de weduwe van kolonel Henry, meen ik, die juist zelfmoord had gepleegd. Op het redaktiebureau zei hij: „Ik wil 5 francs geven, maar kan er dan bij staan wat ik zeggen wil? — Natuurlik. — Schrijft u dan op: *Voor de orde, tegen het recht en de waarheid.* — Goed." De volgende dag zag hij dat achter zijn naam gedrukt stond: *Voor de orde, het recht en de waarheid.* Hij

schreef lakoniek aan de redaktie dat aan de hem gedane belofte niet was voldaan; en: „u hebt daar, willens of niet, mijn gedachte misvormd, want u laat mij vóór het recht en de waarheid zijn, terwijl ik tégen ben." Ik heb nooit geweten hoeveel ironie en ernst in dit briefje gemengd was, maar hier is een standpunt dat de bestrijders van Multatuli nooit hebben durven formuleren.
Dus toch een kwestie van voorkeur? Natuurlik. — En dùs van wezen? Vanzelfsprekend. — Maar hoe was zijn wezen dan precies?
Hij heeft het zelf het best gezegd, en misschien nooit beter dan in een brief aan Mimi van Juli 1863: „Ik geloof niet dat er een god is, maar wel droom ik mij een goed wijs almagtig wezen, en altijd was 't me of hij mij vragen zou: „Hoe heb je 't zoo'n beroerde boel kunnen laten?" Ik: „Hoe heb je 't zoo'n beroerde boel gemaakt?" Hij: „Ei, 't was juist om te zien of je 't veranderen kon, 't was een proef".
Dit is essentieel waar. Een jeugdverschijnsel, tenslotte? Ja, Multatuli is essentieel het voortleven van een zekere jeugd. Overgevoeligheid en frisheid van indrukken, drang naar daden en mogelikheid tot dromen tegelijk, voortdurende behoefte aan zelfbevestiging, nooit verslappend gevoel voor onrecht, opstandigheid daartegen die nooit kamp geeft, het betekent trek voor trek: jeugd. Het jongetje van de weggewaaide baret is nooit in hem gestorven. Een ijdel jongetje dus? O ja, ijdel. Maar luister: „Wanneer iemand de geschiedenis der ijdelheid wist te schrijven, had hij de helft der cultuurhistorie onder de knie". Het zijn woorden van de bedachtzame Huizinga.

Tjitjoeroeg, 1937.

Geciteerde en geraadpleegde Multatuliana:

Multatuli: De Bruid Daarboven; Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste; Max Havelaar; Minnebrieven; Ideën; Specialiteiten. 1860—1875.

Prof. P. J. Veth: Multatuli versus Droogstoppel, Slijmering en Co. (De Gids) 1860.

Dr. J. van Vloten: Onkruid onder de Tarwe. Letterkundige karakterstudie. 1875.

Dr. Th. Swart Abrahamsz: Eduard Douwes Dekker. Eene ziektegeschiedenis. 1888.

F. van der Goes: Dr. Swart Abrahamsz over Multatuli. 1888.

A. H. E. Douwes Dekker: Aesculaap als Caricatuurschilder. 1889.

J. Versluys: Een en ander over Multatuli. 1889.

Brieven van Multatuli. Bijdragen tot de kennis van zijn leven. Gerangschikt en toegelicht door mevrouw Douwes Dekker-Hamminck Schepel. 1890 etc. Herziene en vermeerderde uitgave. 1912.

A. J. (Lodewijk van Deyssel): Multatuli. 1892.

R. A. van Sandick: Leed en Lief in Bantam. 1892.

E. B. Kielstra: Bantam en de „Max Havelaar" (De Tijdspiegel) 1893.

G. Jonckbloet, pastoor te Batavia: Multatuli. 1894.

H. C. Douwes Dekker: Het vonnis van G. Jonckbloet tegen Multatuli herzien. 1895.

Tine. Brieven van mevrouw E. H. Douwes Dekker-van Wijnbergen aan mejuffrouw Stéphanie Etzerodt later mevrouw Omboni. Uitgegeven door Dr. Julius Pée. 1895.

P. L. M. de Bruyn Prince: Officieele Bescheiden betreffende den dienst van Multatuli als Oost-Indisch ambtenaar. 1900.

M. Douwes Dekker-Hamminck Schepel: Multatuli en Officieele Bescheiden. 1901.

J. B. Meerkerk: Multatuli. Eene karakterstudie. 1902.

A. S. Kok: Multatuliana. Verspreide en onuitgegeven stukken. Met een bibliographisch overzicht der geschriften van Multatuli door Louis D. Petit. 1903.

Een merkwaardig Regeeringsbesluit. (Gepubliceerd door E. F. E. Douwes Dekker in het Bataviaasch Nieuwsblad.) 1904.

Joost van Vollenhoven: Multatuli en congé. Documents officiels inédits. 1909.

M. van Geuns: Multatuli en het sentiment in onze koloniale politiek (Onze Eeuw), 1909.

P. L. M. de Bruyn Prince: Officiële Bescheiden betreffende de dienst van Multatuli als Oost-Indies ambtenaar. 2e vermeerderde druk [geheel gewijzigd]. Max Havelaar op de Westkust van Sumatra. 1910.

C. Th. van Deventer: Uit Multatuli's Dienstjaren I en II (De Gids) 1901, 1910.

C. J. Hasselman: Het regeerings-oordeel over de Bantamsche knevelarijen (De Gids) 1910.

G. J. P. L. de la Valette: Dek. Van en over hem. (De Gids) 1910.

J. de Gruyter: Het Leven en de Werken van Eduard Douwes Dekker (Multatuli). 1920.

Dr. J. van den Bergh van Eysinga-Elias: Multatuli. 1920.

Ds. K. Vos: Het Natalsche Tekort (Vragen van den Dag) 1921.

Jhr. H. W. H. de Kock: Lebak en de Max Havelaar. Met een voorrede van Prof. Dr. J. H. Valckenier Kips. 1926.

J. Saks (P. Wiedijk): Lebak. (Groot-Nederland). 1927.

J. Saks: Het Ontslag van Ed. Douwes Dekker als assistent-resident te Lebak. (Groot-Nederland.) 1937.

Dr. Julius Pée: Multatuli en de Zijnen. 1937.

Multatuliana: Ontwerp van Multatuli's brief aan Duymaer van Twist (Multatuli-museum) en afschrift hiervan (in het bezit van G. M. G. Douwes Dekker).

INHOUD

	Blz.
VOORWOORD	7
OUDSTE TIJD. 1820-1842	15
SUMATRA'S WESTKUST. 1842-1844	38
KRAWANG. 1845-1846	101
BAGELEN, MENADO, AMBON. 1846-1852	137
EUROPEES VERLOF. 1852-1855	162
LEBAK. 1856	190
LAATSTE TIJD IN INDIË. 1856-1857	306
NAWOORD	330
GECITEERDE EN GERAADPLEEGDE MULTATULIANA	337

DE SALAMANDER

REEKS VAN DE BESTE OORSPRONKELIJKE EN VERTAALDE ROMANS

Ingenaaid . . f 1.25 — Gebonden . . f 1.50

Henri Barbusse: *Het Vuur*
Cyriel Buysse: *Tantes*
Frans Coenen: *Zondagsrust*
Louis Couperus: *Langs lijnen van [illegible]heid*
Louis Couperus: *Metamorfoze*
Maurits Dekker: *Amsterdam*
Eugène Demolder: *De Bloemen des Kruis*
L. van Deyssel: *Uit het leven van [illegible] Kinderjaren*
A. den Doolaard: *De Druiventrossen*
A. den Doolaard: *De Herberg met het Hoefijzer*
Frederik van Eeden: *De Nachtbruid*
Marcellus Emants: *Liefdeleven*
Leonhard Frank: *Het Mannenquartet*
Reinier van Genderen Stort: *Hélène Marveil*
André Gide: *De Enge Poort*
A. van Gogh-Kaulbach: *Op den Drempel vol Geheim*
Maxim Gorki: *Drie Menschen*
J. Greshoff: *Rebuten* (Onbestelde Brieven)
August P. van Groeningen: *Martha de Bruin*
Georg Hermann: *Kubinke*
Herman Heyermans: *Joep's wonderlijke Avonturen*
Herman Heyermans: *De Roode Flibustier*
A. M. de Jong: *De Martelgang van Kromme Lindert*
A. M. de Jong: *Het Verraad*
A. M. de Jong: *Fliereſluiter's Oponthoud*
Aart van der Leeuw: *Kinderland*
Emmy van Lokhorst: *Phil's amoureuze Perikelen*
Johan de Meester: *Carmen*
P. H. van Moerkerken: *De Ondergang van het Dorp*
A. H. Nijhoff: *Twee Meisjes en Ik*
W. A. Paap: *Vincent Haman*
Rainer Maria Rilke: *Het Dagboek van Malte Laurids Brigge*
Herman Robbers: *Helene Servaes*
Nine van der Schaaf: *De liefde van een Dwaas*
Jeanne v. Schaik-Willing: *Uitstel van Executie*
Arthur van Schendel: *De Mensch van Nazareth*
Victor E. van Vriesland: *Het Afscheid van de Wereld in drie dagen*
Constant van Wessem: *Celly. Lessen in Charleston*
Johan van der Woude: *Straat Magellanes*
Elisabeth Zernike: *Een Vrouw als Zij*

Alom in den Boekhandel verkrijgbaar

N.V. EM. QUERIDO'S UITGEVERS-MIJ.
AMSTERDAM

200863_023

du_p001manv01

De man van Lebak